

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ**

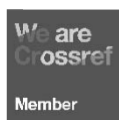
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ

**Збірник наукових праць
№ 4 (73) 2020**

**Виходить 4 рази на рік
Засновано в березні 1997 року**

**Наукове видання
включено до міжнародної наукометричної бази
«Index Copernicus International»**

**Кривий Ріг
2020**

Рекомендовано до друку Вченою радою ДЮІ МВС України
(протокол № 5 від 25.11.2020)

ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ № 4 (73) 2020

Виходить 4 рази на рік
Засновано в березні 1997 р.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409 «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо формування Переліку наукових фахових видань України від 26 лютого і 6 березня 2020 року та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2019 року № 975» збірник включено до Переліку фахових видань України як друковане періодичне видання категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 – Право)

У збірнику розглядаються загально-теоретичні та історичні аспекти держави і права, висвітлюються актуальні питання конституційного, міжнародного, господарського, цивільного, трудового, адміністративного, фінансового, інформаційного, кримінального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності

Ø Відповідальність за точність поданих термінів, фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів

Ø Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів

Ø Розсилається до державних установ та наукових бібліотек України

Ø Електронна версія кожного випуску збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України» та в архіві на вебсайті видання за адресою:
<https://ljd.dli.donetsk.ua>

Засновник та видавець:
Донецький юридичний інститут
Свідоцтво про державну
реєстрацію КВ № 22761-1 2661 ПР
від 30.05.2017.
Адреса редакції:
Дніпропетровська обл.,
м. Кривий Ріг,
вул. Степана Тільги, 21

Редакційна колегія

Головний редактор – Бесчастний В. М., керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор, заслужений юрист України;

заступник головного редактора – Зозуля Є. В., професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

відповідальний секретар – Дервянко Б. В., професор кафедри господарсько-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

редактор – Рутвян О. І., завідувач редакційно-видавничого відділення відділу організації наукової роботи;

члени редколегії:

Бурий В. Є. – начальник відділу кримінологічних досліджень Науково-практичного центру з проблем зміцнення законності та правопорядку Генеральної прокуратури Республіки Білорусь, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь);

Наджафгулієв Рафіг Іслам огли – начальник кафедри адміністративної діяльності органів внутрішніх справ Академії Поліції МВС Азербайджанської Республіки, доктор філософії з права, доцент (Азербайджанська Республіка);

Одажіу Ю. М. – проректор Академії «Stefan cel Mare» МВС Республіки Молдова, доктор права (Республіка Молдова);

Вітвіцький С. С. – ректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Волобуєв А. Ф. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Громенко Ю. О. – директор інституту – декан факультету № 1 Навчально-наукового інституту права та кібербезпеки Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Клемпарський М. М. – професор кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Короткова Ю. М. – професор кафедри гуманітарних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор педагогічних наук, доцент;

Куракін О. М. – декан факультету № 3 ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Лопатинська І. С. – доцент кафедри іноземних мов ДЮІ МВС України, кандидат педагогічних наук;

Лоскугов Т. О. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Мердова О. М. – завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

Назимко Є. С. – перший проректор ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник;

Ніколенко Л. М. – завідувач кафедри юридичних дисциплін ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, професор;

Одерій О. В. – професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судових експертиз ДЮІ МВС України, доктор юридичних наук, доцент;

Пайда Ю. Ю. – проректор Кам'янець-Подільського податкового інституту, доктор юридичних наук, доцент;

Пашутін В. В. – доцент кафедри загально-правових дисциплін ДЮІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент;

Санніков Д. В. – доцент кафедри земельного та аграрного права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент;

Халимон С. І. – доцент кафедри управління оперативно-розшуковою діяльністю Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, доктор юридичних наук, професор.

ЗМІСТ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО РЕКТОРА	9
-------------------------------	----------

РОЗДІЛ I ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Єпринцев Пилип Сергійович, Носевич Надія Русланівна ЦЕНТРАЛЬНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ІНДІЇ: ІСТОРІЯ, ПРАВОВА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА	11
--	-----------

Комарницький Олег Леонідович ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОГО ШТРАФУ ЯК ІНШОГО ЗАХОДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ	20
---	-----------

Куракін Олександр Миколайович ФОРМАЛЬНО НЕВИЗНАЧЕНІ ТЕРМІНИ ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ	27
---	-----------

РОЗДІЛ II ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

Захарченко Андрій Миколайович ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ВІД ПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ	33
---	-----------

Князькова Любов Михайлівна, Іванов Іван Володимирович ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ	44
--	-----------

Колеснік Тетяна Володимирівна СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОГО БАЛАНСУ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ	53
---	-----------

Ніколенко Людмила Миколаївна, Аягут Наталія Гарягдівна ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ КОНЦЕСІЇ В ПОРТОВІЙ ГАЛУЗІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД	60
--	-----------

Шульженко Ігор Владиславович ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ	65
--	-----------

РОЗДІЛ ІІІ
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Бурий Віталій Євгенович**
ЩОДО ПИТАННЯ ПРО РЕФОРМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В
РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ 2020 РОКУ (ЧАСТИНА 2) 71
- Іваненко Дмитро Дмитрович**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ БЕЗОПЛАТНОЇ
ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ (ЧАСТИНА ІІ) 80
- Кадала Віталій Віталійович,**
Гузенко Олена Павлівна
АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМ І НОВЕЛИ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ СЕГМЕНТІВ
ОКРЕМИХ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА 87

РОЗДІЛ ІV
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

- Данилевський Андрій Олександрович,**
Данилевська Юлія Олександрівна
ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ
МІЖНАРОДНИМ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМ АКТАМ 95
- Слухаєнко Юрій Миколайович**
ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ 103

РОЗДІЛ V
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

- Бажанюк Василь Васильович**
ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ 112
- Ковальова Ольга Вікторівна**
РОЗШУКОВА РОБОТА СЛІДЧОГО ЯК ОКРЕМА ФОРМА ПІЗНАВАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ 118
- Кубарєв Іван Володимирович,**
Барган Сергій Сергійович
ЗГОДА ПОТЕРПІЛОГО НА УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ
В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ 125

Лучко Оксана Анатоліївна НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ	134
Одерій Олексій Володимирович, Кожевніков Олексій Андрійович ОТРИМАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ ВІДКРИТИХ ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛ	144
Самко Андрій Вікторович, Пилипенко Дмитро Олексійович ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ: УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)	156
Скрябін Олексій Миколайович ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРЕЮДИЦІЇ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	163
Шульга Андрій Олександрович ПРО НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ ДЕЯКИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І КОНКУРЕНЦІЮ ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ СТОСОВНО ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	169

РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Сабельникова Тамара Миколаївна КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД	175
Салащенко Ганна Миколаївна ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ЧАСУ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	182

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Атаманенко Юлія Юріївна ОПРАЦЮВАННЯ АЕРОЗНІМКІВ МІСЦЯ СКОЄННЯ АВАРІЙ НА ВЕБПОРТАЛІ «ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР МОНІТОРИНГУ ДТГП»	189
ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»	196
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	198

CONTENTS

RECTOR'S WELCOMING SPEECH	9
---------------------------	---

SECTION I THEORY AND HISTORY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Epryntsev Pylyp, Nosevych Nadiya INDIA CENTRAL INVESTIGATION BUREAU: HISTORY, LEGAL BASIS OF PROFESSIONAL ACTIVITY, TASKS, STRUCTURE	11
---	----

Komarnytsky Oleg FOREIGN EXPERIENCE OF APPLICATION OF JUDICIAL FINE AS ANOTHER MEASURE OF CRIMINAL LEGAL NATURE	20
--	----

Kurakin Oleksandr FORMALLY UNCERTAIN TERMS AS A MEANS OF LEGAL INFLUENCE	27
--	----

SECTION II COMMERCIAL LAW. CIVIL LAW. LABOR LAW

Zakharchenko Andriy PROTECTION OF RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF THE STATE FROM VIOLATIONS COMMITTED BY BUSINESS ENTITIES OF THE PUBLIC SECTOR OF THE ECONOMY	33
---	----

Knyazkova Liubov, Ivanov Ivan SOME ISSUES OF PENSION PROVISION FOR POLICE OFFICERS	44
--	----

Kolesnik Tetyana MODERN APPROACHES TO ENSURING GENDER BALANCE IN THE EXERCISE OF THE RIGHT TO WORK	53
---	----

Nikolenko Liudmyla, Ayahut Natalia SOME ISSUES OF APPLICATION OF THE MECHANISM CONCESSIONS IN THE PORT INDUSTRY: A MODERN VIEW	60
---	----

Shulzhenko Ihor FEATURES OF DISCIPLINARY DISMISSAL OF CIVIL SERVICES FOR CORRUPTION OFFENSES	65
---	----

**SECTION III
ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCE LAW. INFORMATION LAW**

Bury Vitaliy ON ISSUES OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION REFORM IN REPUBLIC OF BELARUS IN 2020 (PART 2)	71
Ivanenko Dmytro ADMINISTRATIVE AND LEGAL FUNDAMENTALS OF FREE LEGAL AID CENTERS IN UKRAINE (PART II)	80
Kadala Vitaliy, Guzenko Olena ACTUALIZATION OF PROBLEMS AND NOVELS OF THEORETICAL AND LEGAL SEGMENTS OF CERTAIN BANKRUPTCY PROCEDURES	87

**SECTION IV
CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY**

Danylevskiy Andriy, Danylevska Yuliya CONCERNING THE COMPLIANCE OF THE LEGISLATION OF UKRAINE ON CRIMINAL LIABILITY IN THE SPHERE OF ILLEGAL DRUG TRAFFICKING WITH INTERNATIONAL REGULATORY LEGAL ACTS	95
Sluhayenko Yuriy DOMESTIC VIOLENCE AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW INVESTIGATION	103

**SECTION V
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS.
OPERATIVE SEARCH ACTIVITY**

Bazhanyuk Vasyl CONDUCTING EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: HISTORICAL ASPECT	112
Kovalova Olha INVESTIGATIVE WORK OF AN INVESTIGATOR AS A SEPARATE FORM OF COGNITIVE ACTIVITY	118
Kubarev Ivan, Barhan Serhiy VICTIM'S CONSENT TO CONCLUSION OF A PLEA AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS	125
Luchko Oksana DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE INSPECTION IN CRIMINAL PRE-TRIAL PROCEEDINGS	134

Oderiy Oleksiy, Kozhevnikov Oleksiy GETTING CRIMINALLY SIGNIFICANT BY ANALYSIS OF OPEN INTERNET SOURCES	144
Samko Andriy, Pylypenko Dmytro TAKING INTO CUSTODY IN THE CRIMINAL PROCESS OF THE REPUBLIC OF BELARUS: IMPROVING REGULATIONS AND ISSUES OF PROOF (COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS)	156
Scriabin Olexiy PROBLEM ASPECTS OF DEFINITION OF THE CONCEPT OF PREDUDICATION IN THE MODERN CRIMINAL PROCESS	163
Shulha Andriy ON DISCONSIBILITY OF CERTAIN NORMS OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION AND COMPETITION REGARDING THE ADOPTION OF PROCEDURAL DECISIONS AS TO COVERT INVESTIGATIVE (SEARCHING) ACTIVITIES	169
SECTION VI TRAINING OF SPECIALISTS IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL LEGAL EDUCATION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS OF EDUCATION	
Sabelnykova Tamara CULTURE AS A BASE OF DEMOCRACY: INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCE	175
Salashchenko Ganna THE DEFINING OF PECULIARITIES OF TIME PERCEPTION WITH THE PURPOSE OF INCREASING THE EFFICIENCY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESS	182
SECTION VII ACTUAL ISSUES OF POLICE ACTIVITY AND TRAINING SPECIALISTS FOR UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE	
Atamanenko Yuliya PROCESSING OF AEROPICTURES AT THE PLACE OF AN ACCIDENT ON THE WEB- PORTAL «INFORMATION AND ANALYTICAL CENTRE OF MONITORING OF ROAD TRAFFIC ACCIDENTS»	189
REQUIREMENTS FOR THE REGISTRATION OF ARTICLES PUBLISHED IN THE COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS «LAW JOURNAL OF DONBASS»	196
INFORMATION ABOUT AUTHORS	198

Шановні колеги!

Маю за честь як ректор Донецького юридичного інституту МВС України в останні дні року, що минає, подякувати за злагожену й продуктивну роботу редакційній колегії збірника наукових праць «Правовий часопис Донбасу», 136 авторам, чії статті впродовж 2020 року були опубліковані на сторінках фахового видання Інституту. Ми разом докладали зусиль, аби «Правовий часопис Донбасу» завойовував авторитет і

довіру в Україні та за її межами, розвивався, вдосконалювався і відповідав вимогам часу та запитам суспільства. Засноване в 1997 році видання дійсно стало часописом сучасних наукових думок із правознавчих питань. На його сторінках друкуються і визнані вчені, і молоді науковці з різних закладів вищої освіти, практичних підрозділів, державних установ України та інших країн.

У 2020 році видання втретє було проіндексовано експертами міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International» (Республіка Польща): показник ICV за 2019 рік склав 82,92 (минулого року ICV становив 72,95; поза минулого – 67,54). Серед проіндексованих правничих видань з України збірник наукових праць ДЮІ МВС України «Правовий часопис Донбасу» посідає 10 місце (для порівняння: в минулому році це була 23 позиція), серед відомчих видань наш збірник на 2 місці (минулого року ми були третіми). Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників», співорганізатор Всеукраїнського конкурсу «На краще правниче видання», уже третій рік поспіль відзначає наше фахове видання дипломами в номінації «Періодичні видання». І це ще одне підтвердження потужного входження колективу в якісно нове русло сучасного наукового життя.

У новому році ми продовжимо наповнювати кожен випуск збірника цікавими напрацюваннями, ще незнайомими прізвищами, дбати про престиж видання, тому бажаю «Правовому часопису Донбасу» в 2021 році підкорення нових вершин, високих рейтингів і популярності, авторам – творчого натхнення, результативних пошуків та втілення найсміливіших задумів.

Усім нам зичу миру й злагоди, любові й порозуміння, кожному – здоров'я та віри, успіхів у всіх починаннях заради майбутнього українського народу та процвітання науки! З прийдешнім Новим роком та Різдвом Христовим! Нехай добро зігриває наші серця і наповнює душі теплом родинного затишку! Веселих і спокійних усім свят!

***Ректор
Донецького юридичного інституту
МВС України
доктор юридичних наук, доцент***

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

**Вітаємо Віктора Миколайовича Бесчастного –
головного редактора збірника наукових праць «Правовий часопис Донбасу» –
з Днем народження!**

9 листопада – особливий день для колективу Донецького юридичного інституту МВС України: ми, студенти, курсанти, аспіранти, випускники, співробітники, науковці, викладачі, партнери й друзі Інституту, вітаємо з Днем народження Віктора Миколайовича Бесчастного, доктора юридичних наук, доктора наук з державного управління, професора, Заслуженого юриста України, а для всіх нас – Людину, яка 17 років (з 2003 до 2020) очолювала заклад вищої освіти, мотивувала, надихала, вела за собою, вчила сміливо приймати будь-які виклики долі та впевнено долати труднощі, ніколи не зупинятися на досягнутому, чітко «визначати» себе та свої пріоритети, бути на

крок попереду перебігу подій і, головне, – діяти й досягати!

17 років... особливих, незабутніх, цікавих... Якими вони були під керівництвом Віктора Миколайовича? Звісно, різними: це і час напрацювань, стрімкого та впевненого розвитку, будівництва, злетів, досягнень і... передислокації, вимушеного переміщення вишу через війну на Сході України, відновлення життєдіяльності Інституту, утвердження та розбудови на Криворіжжі, а згодом і в Маріуполі, нових здобутків і звершень у нових реаліях. Однозначним є лише те, що це роки кропіткої та самовідданої праці. Саме на чолі з Віктором Миколайовичем Бесчастним Донецький юридичний інститут МВС України здобув статус провідного закладу вищої освіти Донецького регіону й увійшов до академічного рейтингу вишів «Топ-200 Україна».

Ми з вдячністю згадуємо Вас, **шановний Вікторе Миколайовичу!** Для нас Ви назавжди залишитеся Почесним ректором Донецького юридичного інституту МВС України. У цей святковий для всіх нас день бажаємо Вам міцного здоров'я, миру, добра й злагоди, творчого натхнення та наснаги, віри й Божого благословення на подальшу плідну працю заради процвітання України! Живіть у радості і щасті! Нехай і на посаді керівника Секретаріату Конституційного Суду України Ваш досвід і професіоналізм, цілеспрямованість і відданість справі, працелюбність і відповідальність слугують утвердженню в суспільстві лише принципів верховенства права та справедливості! Многії літа! Благії літа!

**Колектив Донецького юридичного
інституту МВС України**

РОЗДІЛ І

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК: 342. 51

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-11-19>

Єспринцев Пилип Сергійович,
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>

Носевич Надія Русланівна,
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1112-9788>

ЦЕНТРАЛЬНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ІНДІЇ: ІСТОРІЯ, ПРАВОВА ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА

У межах науково-правничої статті розглянуто історію, правову основу професійної діяльності, структуру та завдання Центрального бюро розслідувань Індії. Аналізуючи вказані предметні аспекти, автори звернулися до чинного законодавства Індії про професійну діяльність Центрального бюро розслідувань, офіційного інтернет-сайту Центрального бюро розслідувань, а також до наукових праць окремих вітчизняних та зарубіжних фахівців із цієї проблематики.

Ключові слова: Центральне бюро розслідувань; розслідування; структура ЦБР; підрозділ ЦБР; службовець ЦБР.

Постановка проблеми. Сучасні системи правоохоронних органів окремих держав складаються з багатьох елементів, більш або менш відмінних один від одного за своїм функціонально-цільовим призначенням. У межах даного змістовно-сміслового контексту під такими елементами ми розуміємо ті чи інші державні відомства, міністерства, департаменти, служби, бюро, агентства, які входять до так званого «силового блоку». Правоохоронна складова цього блоку передбачає дії із забезпечення прав і свобод громадян та захисту національних інтересів держави. Це здійснюється для боротьби з організованою злочинністю, зокрема з міжнародним тероризмом, розслідування певних протиправних діянь, відтворення ефективної системи національної безпеки та оборони.

Яскравим прикладом у межах вказаного проблематичного контексту є, безумовно, Федеральне бюро розслідувань США (далі – ФБР), яке, поряд із поліцейськими органами штатів: Управлінням боротьби з наркотиками, Центральним розвідувальним управлінням (далі – ЦРУ), Міністерством внутрішньої безпеки, Секретною службою – водночас і

розслідує тяжкі кримінальні злочини, і веде боротьбу з міжнародним тероризмом, і здійснює розвідувальну й контррозвідувальну діяльність.

Однак не менш важливим та більш предметним науково-правничим є питання про наявність чи, навпаки, відсутність функціонально-цільових аналогів ФБР у сучасних національних правоохоронних системах інших держав світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши останні дослідження та публікації, нами було з'ясовано, що є велика кількість праць щодо історії розвитку правоохоронних органів країн світу. Зокрема, розробкою даного питання займалися такі українські та зарубіжні науковці, як Т. В. Апарова, В. О. Боняк, А. Б. Венгеров, Н. С. Виноградов, Л. В. Головка, К. Ф. Гуценко, Д. І. Дорошенко, П. П. Єпіфанов, Н. М. Калинин, В. В. Лазарева, М. М. Марченко, А. К. Романов, М. М. Тихомиров, Б. Л. Філімонов та інші.

Метою статті є дослідження історичних умов формування та правової основи професійної діяльності Центрального бюро розслідувань Індії, вивчення його структури й завдань, а також з'ясування недоліків законодавства щодо повноважень Центрального бюро розслідувань Республіки Індія та визначення на основі компаративного аналізу з американським ФБР пріоритетів у подальшій його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Власне, на окрему науково-правничу увагу заслуговує проблематика «спеціальних», «вищих» цілей, завдань і функцій, притаманних окремим, достатньо могутнім правоохоронним відомствам, які засновані й діють у тій чи іншій державі.

Так, першою відмінною рисою таких відомств є суто загальнонаціональний територіальний масштаб для їхніх професійних дій. По-друге, йдеться про те, що ці державні органи діють виключно на основі урядового мандату, тобто вони виконують свої професійні обов'язки від імені або за прямим дорученням голови держави або ж центрального уряду, окремого міністра. Тобто вони не перебувають у жодному підпорядкуванні місцевим / регіональним державним керівникам, у тому числі й найвищим, які представляють інший галузевий орган виконавчої влади. Таким чином, правовою основою для їхніх професійних дій є лише загальнодержавне, а не місцеве / регіональне законодавство. Третьою ж відмінною рисою таких відомств є певна, а іноді й цілковита спорідненість їхніх окремих професійних завдань із відповідними завданнями інших відомств «силового блоку».

Така спорідненість може проявлятися в тому, що зазначені правоохоронні органи здійснюють відповідні функції, як вважається, на більш високому професійному рівні, вирішуючи набагато складніші галузеві завдання. Наприклад, мова може йти про їхню здатність розслідувати надзвичайно заплутані, найбільш складні кримінальні злочини загальнонаціонального масштабу, які не змогла розслідувати місцева поліція.

Більш ніж столітня світова практика свідчить про те, що відповідні аналоги ФБР у світі все ж таки існують, але їх надзвичайно мало. Більшість урядових відомств окремих держав світу, які, на нашу думку, помилково асоціюються із ФБР, – британське MI 5 [12], канадське CSIS [4], австралійська ASIO [3], південноафриканське SSA [13], російське ФСБ [1] – виконують переважно розвідувальні та контррозвідувальні функції, зосередившись на проблемах загроз національній безпеці. Ці служби майже не охоплюють цілей та завдань класичного правоохоронного, кримінологічного, криміналістичного характеру.

Однак певним, але далеко не цілковитим, тобто дещо обмеженим функціонально-цільовим аналогом ФБР є Центральне бюро розслідувань Республіки Індія (далі – ЦБР), до професійної компетенції якого належить попередження та розслідування найтяжчих кримінальних злочинів, наслідки вчинення яких безпосередньо зачіпають державні інтереси Індії та життєві інтереси її багатонаціонального суспільства. Але службовці індійського ЦБР, на відміну від спеціальних агентів американського ФБР, не виконують професійних

обов'язків із розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. Ці обов'язки здійснюють працівники окремого, профільного Розвідувального бюро Республіки Індія.

ЦБР, на відміну від ФБР, було створено дещо пізніше. Його офіційна історія починається в 1941 році, коли Індія, будучи все ще британською колонією, вже як два роки вступила у Другу світову війну на боці своєї метрополії – Великобританії.

Так, офіційний інтернет-сайт ЦБР повідомляє з цього приводу таке (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «Попередником Центрального бюро розслідувань були Поліцейські сили спеціального призначення (далі – ПССП), які були створені в 1941 році Урядом Індії. Функціями ПССП було визначено розслідування випадків хабарництва та корупції, які могли трапитися протягом Другої світової війни в рамках господарської діяльності Департаменту у справах військових поставок. Керівні повноваження ПССП були їм надані Військовим міністерством. Навіть після завершення війни відчувалася потреба у Центральній урядовій службі, працівники якої розслідували б випадки хабарництва та корупції. Закон «Про Поліцейські сили спеціального призначення Делі» набув чинності у 1946 році. Згідно з цим законом, керівництво за діяльністю ПССП щодо розслідування випадків хабарництва та корупції було передано Міністерству внутрішніх справ (далі – МВС), а їхні повноваження було розширено, щоб мати змогу розслідувати діяльність усіх інших департаментів Уряду Індії. Юрисдикція цих ПССП була поширена на союзні території та могла поширюватися на території штатів за згодою Уряду того чи іншого окремого штату» [5]. Відповідно до вказаного закону, ці ПССП почали називатися Поліцейські сили спеціального призначення Делі (далі – ПССПД) [14].

Що ж стосується набуття ПССПД теперішньої назви – ЦБР – то на їхньому офіційному інтернет-сайті зазначено: «ПССПД отримали свою сучасну популярну назву – Центральне бюро розслідувань – згідно з Постановою Міністерства внутрішніх справ від 01.04.1963 р. Спочатку до злочинів, розслідування яких здійснювалося на основі відповідної урядової компетенції, належали лише корупційні діяння, скоєні урядовими службовцями. У свою чергу, з огляду на організацію численних відомств державного сектору, працівники цих відомств також опинилися під наглядом ЦБР. Водночас, через націоналізацію банків у 1969 році, банківський сектор та його працівники також потрапили до сфери професійної діяльності ЦБР. Починаючи з 1956 року і надалі, ЦБР отримало повноваження щодо розслідування економічних злочинів, а також таких тяжких кримінальних злочинів, як вбивства, викрадення людей, терористичні акти тощо» [5]. Першим Директором ЦБР з 1963 до 1968 рр. був Шрі Дхарамнатх Прасад Кохлі [5].

Слід окремо зауважити, що професійну діяльність ЦБР і власне це федеральне правоохоронне відомство не слід плутати з Національним агентством розслідувань Республіки Індія (далі – НАР), яке є окремим правоохоронним підрозділом у межах МВС Індії. Однак, на відміну від ЦБР, метою професійної діяльності НАР є комплексна боротьба з усіма можливими загрозами національній безпеці Індії, зокрема боротьба з тероризмом [10]. Таким чином, це виключає завдання щодо розслідування цілої низки інших тяжких кримінальних злочинів, що, у свою чергу, і є компетенційною прерогативою саме ЦБР.

НАР було створено у 2009 році згідно з Законом «Про Національне агентство розслідувань» від 2008 року [11]. Так, у Преамбулі до цього Закону сказано: «Цим Законом засновується агентство з розслідувань, що діятиме в загальнонаціональному масштабі, розслідуючи та доводячи до судового розгляду злочини, які загрожують суверенітету, безпеці та цілісності Індії, державній безпеці, дружнім відносинам з іншими державами, а також злочини, розслідування яких спрямоване на імплементацію міжнародних договорів, угод, конвенцій та резолюцій Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованих установ та інших міжнародних організацій, які опікуються питаннями, пов'язаними з цією проблематикою, або побічними питаннями» [11].

Власне, протягом 2007–2008 рр. в уряді, політикумі та керівних колах усіх індійських штатів тривала гостра дискусія щодо необхідності боротьби з тероризмом індійського та міжнародного походження. Суть дискусії полягала в тому, чи потрібно заснувати окрему федеральну службу з питань попередження та розслідування терористичних актів і чи не буде вона дублювати відповідних функцій ЦБР.

Так, один із фахівців з цього питання Є. М. Ходатенко зазначає: «За ініціативою Манмохана Сінгха (15-го прем'єр-міністра Індії) було створено парламентську комісію, покликану знайти вихід із ситуації, яка склалася. У березні 2008 року комісія подала на розгляд до Парламенту таку пропозицію: замість створення нової федеральної служби розширити повноваження ЦБР із розслідування злочинів, віднесених до категорії федеральних. На думку комісії, ЦБР є організацією, яка має достатньо оснащення для попередження та розслідування подібних злочинів. Раніше було запропоновано заснувати з цією метою єдину федеральну службу, однак, як вважає комісія, створення додаткового відомства може призвести до конфліктів інтересів у межах сил безпеки країни, розмиванню їхньої юрисдикції та розпиленню людських ресурсів» [2, с. 183].

Парламент Індії у 24-й Доповіді Парламентського комітету з кадрової політики висловився «або за створення всеіндійського національного агентства, або ж за реорганізацію ЦБР подібно до американського Федерального бюро розслідувань з метою ведення всіх справ, пов'язаних із тероризмом, які мають загальнонаціональне значення» [2, с. 184]. Однак, як ми бачимо, саме перший із вказаних відомчих підходів отримав остаточну перевагу.

У свою ж чергу, на сьогодні базовими завданнями ЦБР, виходячи з його девізу «Старанність, Неупередженість, Чесність», є: «1) боротьба з корупцією у державній сфері, протидія економічним та насильницьким злочинам через ретельне розслідування та доведення справи до судового розгляду; 2) розвиток ефективних систем та процедур, спрямованих на результативне розслідування та представлення кримінальної справи в судових інстанціях того чи іншого рівня; 3) допомога в боротьбі з кіберзлочинами та злочинами у галузі високих технологій; 4) створення здорової атмосфери в трудових відносинах, яка сприяла б злагодженій командній роботі, вільному спілкуванню та взаємній довірі; 5) підтримка підрозділів поліції та інших правоохоронних органів у межах загальнонаціонального та міжнародного співробітництва, зокрема щодо відомчих запитів та розслідування кримінальних справ; 6) провідна роль у боротьбі з внутрішньою та міжнародною організованою злочинністю; 7) захист прав людини, довкілля, витворів мистецтва, стародавніх пам'яток та спадщини людської цивілізації; 8) розвиток наукового потенціалу, гуманізму та духу цікавості і прагнення до реформ; 9) боротьба за досконалість та професіоналізм у всіх сферах діяльності, щоб функціонування організації відповідало найвищим вимогам старанності та досягнень» [5].

Загальними ж цілями професійної діяльності ЦБР визначено: «Захист положень Конституції Індії та законодавства країни через ретельні розслідування та успішне представлення кримінальних справ у судових інстанціях; забезпечення лідерської позиції та керівництва силами поліції; діяльність як провідної установи для забезпечення міжтериторіальної та міжнародної співпраці у сфері правоохоронної діяльності» [5].

Попри те, що з дати створення ЦБР минуло аж 74 роки, це відомство не діє відповідно до окремого нормативно-правового акту, який можна було б назвати, наприклад, Законом «Про професійну діяльність Центрального бюро розслідувань Республіки Індії». Саме тому всюди й завжди зазначається, що єдиним підзаконним актом, який регулює професійну діяльність ЦБР, є розглянутий вище Закон «Про Поліцейські Сили спеціального призначення Делі» від 1946 року [14].

Однак не слід забувати і про зміст також згаданої вище Постанови Міністерства внутрішніх справ від 01.04.1963 року [8]. Так, у Преамбулі до неї зауважено таке: «Уряд Індії

розглянув питання про заснування Центрального бюро розслідувань, метою діяльності якого має бути розслідування злочинів, якими на сьогодні опікуються Поліцейські Сили спеціального призначення Делі, включно з особливо важливими злочинами згідно з Законом «Про оборону Індії», зокрема про приховування коштів, чорний ринок та спекуляцію у сфері життєво важливих товарів, що може мати свої наслідки та вплив у кількох штатах; збір інформації про основні типи злочинів, участь у роботі Національного центрального бюро Міжнародної організації кримінальної поліції; підтримка служб статистики, які накопичують матеріал про скоєння кримінальних злочинів та розповсюдження інформації про злочини та злочинців, дослідження особливих злочинів або злочинів, наслідки вчинення яких охоплюють всю Індію або кілька штатів, або розкриття яких має велике значення для Уряду Індії, або злочинів, наслідки скоєння яких охоплюють всю Індію або кілька штатів, або розкриття яких має велике соціальне значення; здійснення поліцейських розслідувань та координоване застосування законодавства щодо злочину. Як перший крок у цьому напрямку Уряд Індії вирішив створити з 1 квітня 1963 року Центральне бюро розслідувань у м. Делі, до складу якого входили б такі підрозділи...» [8]. Далі решта невеликого тексту Постанови складається лише з перерахування самих підрозділів та зазначення їхніх функцій [8].

Таким чином, це стисле «окреме законодавство про професійну діяльність ЦБР» не нормативізує докладно ані мети, ані предмету, ані стратегії, ані конкретних завдань, ані засад, ані принципів професійної діяльності ЦБР. Тому ця Постанова є морально застарілою; вона не відповідає жодним вимогам сучасності щодо ефективної боротьби з внутрішньою та міжнародною організованою злочинністю, зокрема з міжнародним тероризмом. Це «законодавство» нормативізувало лише саму назву відомства в цілому та назви його структурно-функціональних підрозділів, назви та кількість яких сьогодні змінено.

Не набагато змістовнішим є і Закон «Про Поліцейські сили спеціального призначення Делі» від 1946 року. Так, наприклад, у п. 3 цього закону не перераховано кримінальних злочинів, які мають розслідувати ПССПД. У ньому наголошено на тому, що Центральний Уряд Індії лише може в майбутньому визначити список таких кримінальних злочинів [14]. Отже, функції, які сьогодні виконує ЦБР, конкретні кримінальні злочини, які воно розслідує та які вказані на офіційному інтернет-сайті ЦБР, зумовлені суто правоохоронною практикою, об'єктивно та суб'єктивно визначеними пріоритетами у сфері боротьби з індійською злочинністю.

Таким чином, нормативні положення вказаного закону, стосуючись «неіснуючих» ПССПД, розповсюджуються з 1 квітня 1963 року саме на ЦБР. Так, наприклад, зміст п. 4-А визначає порядок призначення Директора ЦБР: «Центральний Уряд призначає Директора за рекомендацією Комітету, який складається з: а) Прем'єр-міністра; б) Лідера опозиції, якого визнано таким на Народному зібранні, або коли такої особи немає, то Лідера найчисленнішої опозиційної партії на зібранні; в) Міністра юстиції або Голови Верховного Суду, призначеного цим міністром» [14]. Термін посадової каденції Директора, згідно з п. 4-В вказаного закону, становить не менше двох років [14].

Ці змістовні положення про призначення Директора дещо віддзеркалюють зміст розділу 33 «Федеральне бюро розслідувань» частини 28 «Судоустрій та судовий процес» Кодексу США, який присвячено всім правовим основам професійної діяльності ФБР США [15].

Відсутність правової основи для професійної діяльності ЦБР стала предметом гласності в Індії в 2013 році, коли Вищий суд міста Гувахаті (штат Асам) 6 листопада 2013 року прийняв скандальну Постанову про те, що ЦБР та його професійна діяльність «є неконституційними» [6].

Так, у Постанові суду зазначено: «Ми скасовуємо та ліквідуємо спростовану нами Постанову Міністерства внутрішніх справ від 01.04.1963 року, згідно з якою було засновано ЦБР. Ми стверджуємо, що ЦБР не є ані органом, ані частиною Поліцейських сил спеціального призначення Делі, тому воно не може розглядатися як поліцейський орган,

який було створено відповідно до Закону «Про Поліцейські сили спеціального призначення Делі». Ця постанова МВС не була ні рішенням всього Уряду, ні наказом до дії з боку Президента. Дії ЦБР із реєстрації кримінальних справ, арешту правопорушників, здійснення пошуку та захоплення, доведення до суду справи правопорушника тощо порушують ст. 21 Конституції, тому мають бути заборонені як антиконституційні» [6]. Навіть сьогодні в Індії не прийнято необхідного окремого законодавства про професійну діяльність ЦБР. Протягом минулих 6 років (2013–2019 рр.) Верховний суд Індії так і не розглянув Постанови Вищого суду міста Гувахаті, залишивши її на сьогодні чинною [7].

Нині ЦБР є правоохоронним підрозділом не МВС, а Міністерства кадрів, державних скарг та пенсій Республіки Індії. Керівництво цим міністерством здійснюється сумісно Прем'єр-міністром держави (на сьогодні – Нарендра Моді) та профільним міністром (зараз – Джинтендра Сінгх) [9].

Саме ж ЦБР безпосередньо очолює Директор, яким на сьогодні є Шрі Ріші Кумар Шукла [5].

За даними офіційного інтернет-сайту ЦБР, функціональними підрозділами його центрального апарату є:

«1) Управління у боротьбі з корупцією – є відповідальним за збір інформації про корупційні діяння, збір скарг на корупційні діяння державних службовців; розслідує кримінальні справи проти державних службовців;

2) Управління у боротьбі з особливими кримінальними злочинами – займається всіма справами щодо економічних злочинів та справами про внутрішню безпеку, шпionаж, саботаж, розповсюдження наркотичних та психотропних речовин, незаконний обіг стародавніх предметів, вбивства, бандитизм / розбійні напади, шахрайство, порушення юридичних обов'язків, підробку грошових знаків, смерті жінок через придане, підозрілі смерті, міжнародний рекет, масштабне шахрайство, яке зачіпає власність або доходи Уряду, злочини загальнонаціонального значення;

3) Управління у боротьбі з економічними злочинами – розслідує фінансові злочини, банківські афери, відмивання коштів, незаконні операції на фінансовому ринку, хабарі в секторі державних установ та банків;

4) Управління технічних консультацій – надає експертне керівництво та допомогу службовцям ЦБР у розслідуванні злочинів у банківській, податковій, технічній, зовнішньоекономічній сферах;

5) Управління із судового переслідування – надає юридичні консультації у справах, які розслідуються ЦБР; тлумачить індійське законодавство та призначення спеціальних радників; пояснює статутні документи та поправки до них; готує офіційні документи для публікації у засобах масової інформації ЦБР;

6) Управління з питань політики ЦБР – займається питаннями політики ЦБР, процедурними та організаційними питаннями, проблемами пильності та внутрішньої безпеки в межах самого ЦБР, кореспонденції ЦБР та його зв'язків із міністерствами; опікується імплементацією Спеціальної програми щодо забезпечення пильності та антикорупції;

7) Управління з адміністративних питань – опікується проблемами підбору персоналу та його матеріального забезпечення;

8) Управління системного забезпечення – забезпечує потреби службовців ЦБР щодо інформаційної підтримки; відповідає на парламентські запити; надає допоміжну інформацію під час кадрових призначень та нагороджень співробітників; забезпечує комп'ютеризацію ЦБР;

9) Управління з питань координації – бере участь у формуванні Генерального поліцейського директорату, Департаменту кримінальних розслідувань; публікує інформаційний бюлетень ЦБР; підтримує всі необхідні зв'язки та співробітництво між ЦБР та Інтерполом;

10) Центральна лабораторія судово-медичної експертизи – надає експертні судово-медичні висновки в межах розслідувань кримінальних справ;

11) Академія ЦБР у м.Газіабад – здійснює професійну підготовку та перепідготовку службовців ЦБР, яка б відповідала найвищим сучасним вимогам щодо розслідування кримінальних злочинів» [5].

Указані управління, у свою чергу, є залученими для розслідування таких типів кримінальних справ (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела. – *Прим. авт.*): «1) справ, які спрямовані проти службовців Центрального Уряду або законних дій Центрального Уряду; 2) справ, пов'язаних із фінансовими інтересами Центрального Уряду; 3) справ щодо порушення федерального законодавства, застосування якого, у свою чергу, має пряме відношення до Уряду Індії; 4) значних кримінальних справ щодо шахрайства, обману, розтрати фінансових коштів, інших схожих злочинів, до скоєння яких причетні компанії, що мають великі фінансові фонди, а також інших подібних справ, коли мова йде про діяння, вчинені організованими злочинними угрупованнями або професійними злочинцями, які мають свої опорні пункти у кількох штатах; 5) справ, які мають міжтериторіальне та міжнародне значення та до яких причетні кілька офіційних відомств, якщо є необхідність у тому, щоб лише один правоохоронний орган здійснював необхідне розслідування» [5].

Висновки. На сьогодні ЦБР Республіки Індія є певним функціонально-цільовим аналогом американського ФБР, не охоплюючи, на відміну від нього, проблематики загроз національній безпеці країни. Так, воно не здійснює розвідувальної та контррозвідувальної діяльності за зразком ФБР, яку, у свою чергу, виконує НАР.

Компетенційною прерогативою ЦБР є розслідування цілої низки тяжких кримінальних злочинів у межах усієї Індії, хоча, на відміну від ФБР, його професійні права в індійських штатах суттєво обмежені.

Певним пріоритетом у професійній діяльності ЦБР є розслідування кримінальних злочинів, скоєних урядовими службовцями. Насамперед ідеться про корупційні діяння. Нині великою проблемою для індійського ЦБР залишається відсутність окремого чіткого законодавства про його професійну діяльність.

Список використаних джерел

1. ФСБ РФ : вебсайт. URL: <http://www.fsb.ru/> (дата звернення: 09.06.2020).
2. Ходатенко Е. Н. К вопросу о создании Национального Агентства Расследований Индии: историко-правовой аспект. *Вестник Московского университета МВД России*. 2009. № 9.
3. Australian Security Intelligence Organization. URL: <https://www.asio.gov.au/what-we-do.html/> (дата звернення: 13.05.2020).
4. Canadian Security Intelligence Service. URL: <https://www.canada.ca/en/services/defence/nationalsecurity.html> (дата звернення: 21.08.2020).
5. Central Bureau of Investigation of Indian Republic. URL: <http://cbi.gov.in/history.php> (дата звернення: 15.08.2020).
6. Gauhati High Court rules CBI is «unconstitutional». URL: <https://www.indiatoday.in/india/story/cbi-unconstitutional-illegal-guwahati-high-court-216776-2013-11-07> (дата звернення: 21.08.2020).
7. Guest Post: The Unconstitutionality of the CBI. URL: <https://indconlawphil.wordpress.com/2018/12/24/guest-post-the-unconstitutionality-of-the-cbi/> (дата звернення: 21.08.2020).
8. Home Ministry of Indian Republic, Resolution, 1.4.1963. URL: <http://cvc.gov.in/sites/default/files/vml7ch1/GoI%20Resolution%20No.%204-31-61-T,%20dated%201-4-1963.pdf/> (дата звернення: 13.08.2020).
9. Ministry of Personnel, Public Grievances and Pensions of Indian Republic. URL: <http://persmin.nic.in> (дата звернення: 14.09.2020).
10. National Investigation Agency. URL: <https://www.nia.gov.in/about-us.htm> (дата звернення: 27.09.2020).
11. National Investigation Agency Act, 2008. URL: https://mha.gov.in/sites/default/files/The%20National%20Investigation%20Agency%20Act%202008_1.pdf (дата звернення: 25.09.2020).

12. Security Service MI 5. URL: <https://www.mi5.gov.uk/what-we-do> (дата звернення: 18.08.2020).
13. State Security Agency. URL: <https://www.gov.za/state-security-agency-0> (дата звернення: 03.09.2020).
14. The Delhi Special Police Establishment Act, 1946. URL: http://home.wb.gov.in/content/1433144840The_Delhi_Special_Police_Establishment_Act_1946.pdf (дата звернення: 19.08.2020).
15. USA Code. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/part-II/chapter-33> (дата звернення: 23.09.2020).

References

1. FSB RF : vebsajt [FSB RF : website]. URL: <http://www.fsb.ru/> (data zvernennia: 09.06.2020) [in Russian].
2. Hodatenko, E. N. (2009). K voprosu o sozdanii Nacional'nogo Agentstva Rassledovaniy Indii: istoriko-pravovoj aspekt [On the question of the creation of the National Investigation Agency of India: historical and legal aspect]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*. № 9 [in Russian].
3. Australian Security Intelligence Organization. URL: <https://www.asio.gov.au/what-we-do.html/> (data zvernennia: 13.05.2020).
4. Canadian Security Intelligence Service. URL: <https://www.canada.ca/en/services/defence/nationalsecurity.html> (data zvernennia: 21.08.2020).
5. Central Bureau of Investigation of Indian Republic. URL: <http://cbi.gov.in/history.php> (data zvernennia: 15.08.2020).
6. Gauhati High Court rules CBI is «unconstitutional». URL: <https://www.indiatoday.in/india/story/cbi-unconctitutional-illegal-guwahati-high-court-216776-2013-11-07> (data zvernennia: 21.08.2020).
7. Guest Post: The Unconstitutionality of the CBI. URL: <https://indconlawphil.wordpress.com/2018/12/24/guest-post-the-unconstitutionality-of-the-cbi/> (data zvernennia: 21.08.2020).
8. Home Ministry of Indian Republic, Resolution, 1.4.1963. URL: <http://cvc.gov.in/sites/default/files/vml7ch1/GoI%20Resolution%20No.%204-31-61-T,%20dated%201-4-1963.pdf/> (data zvernennia: 13.08.2020).
9. Ministry of Personnel, Public Grievances and Pensions of Indian Republic. URL: <http://persmin.nic.in> (data zvernennia: 14.09.2020).
10. National Investigation Agency. URL: <https://www.nia.gov.in/about-us.htm> (data zvernennia: 27.09.2020).
11. National Investigation Agency Act, 2008. URL: https://mha.gov.in/sites/default/files/The%20National%20Investigation%20Agency%20Act%2C%202008_1.pdf (data zvernennia: 25.09.2020).
12. Security Service MI 5. URL: <https://www.mi5.gov.uk/what-we-do> (data zvernennia: 18.08.2020).
13. State Security Agency. URL: <https://www.gov.za/state-security-agency-0> (data zvernennia: 03.09.2020).
14. The Delhi Special Police Establishment Act, 1946. URL: http://home.wb.gov.in/content/1433144840The_Delhi_Special_Police_Establishment_Act_1946.pdf (data zvernennia: 19.08.2020).
15. USA Code. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/part-II/chapter-33> (data zvernennia: 23.09.2020).

Епрынтсев Пылып,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9790-9565>

Носевич Надія

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1112-9788>

INDIA CENTRAL INVESTIGATION BUREAU: HISTORY, LEGAL BASIS OF PROFESSIONAL ACTIVITY, TASKS, STRUCTURE

The law enforcement component provides for actions to ensure the rights and freedoms of citizens and protect the national interests of the state. It maybe done through the fight against organized crime, including international terrorism, the investigation of certain illegal acts, the restoration of an effective system of national security and defense. In the framework of this scientific and legal article, the author considered the history, legal basis of professional activity, structure and tasks of the Central Bureau of Investigation of India. Today's Indian CBI is a certain functional-targeted analogue of the American FBI, but does not cover,

in contrast, the issue of threats to India's national security. Considering these subject aspects, the scientist turned to the current legislation of India on the professional activities of the CBI, the official website, as well as the scientific works of some domestic and foreign experts on this issue. An analysis of these and other sources revealed that the Central Bureau of Investigation of India today is a functional target of the US FBI, whose prerogative is to investigate a number of serious crimes throughout India, although, unlike the FBI, its professional rights in India states are significantly limited. The Bureau of Investigation does not carry out intelligence or counterintelligence activities, following the example of the FBI. The priority in the professional activities of the Central Bureau of Investigation of India is the investigation of criminal offenses, primarily corruption. Incomplete regulatory regulation of its activity remains a big problem for this body. The CBI's prerogative is to investigate a number of serious crimes throughout India, although, unlike the FBI, its professional rights in the Indian states are severely limited. A certain priority in the CBI's professional activities is the investigation of criminal offenses committed by government officials. First of all, we are talking about acts of corruption. A major problem for today's Indian CBI is the lack of separate clear legislation on its professional activities.

Key words: CBI; investigation; CBI structure; CBI unit; CBI officer.

Надійшла до редколегії 17.11.2020

УДК: 343.271

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-20-26>

Комарницький Олег Леонідович,

здобувач

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4038-9906>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВОГО ШТРАФУ ЯК ІНШОГО ЗАХОДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

У статті проаналізовано положення чинних Кримінальних кодексів країн романо-германської правової сім'ї щодо умов і порядку застосування судового штрафу як іншого заходу кримінально-правового характеру. Розглянуто нормативну можливість звільнення від кримінальної відповідальності з огляду на певні процесуальні обставини. Зроблено висновок, що у межах сучасного кримінального права незначної кількості окремих держав представлено два основні змістовні види нормативного звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності за допомогою виплати ним судового або аналогічного йому штрафу.

Ключові слова: штраф; судовий штраф; кримінальна відповідальність; кримінальне покарання.

Постановка проблеми. Одними з фундаментальних чинних принципів сучасного кримінального права окремих суверенних держав, що не суперечать, у свою чергу, принципу відповідності кримінального покарання ступеню тяжкості вчиненого правопорушення й принципу невідворотності покарання за вчинене правопорушення, є: а) принцип мінімального призначення / застосування того чи іншого власне кримінального покарання та б) принцип максимально можливого сприяння альтернативному, а отже, «некримінальному» результату судового розгляду кримінальної справи.

Як показує зміст регулятивних норм сучасного кримінального права окремих суверенних держав, зазначені принципи можуть застосовуватися не тільки щодо, наприклад, спеціальних суб'єктів злочину – неповнолітніх правопорушників, а й стосовно правопорушників, які не мають жодних юридичних привілеїв, передбачених відповідно до норм кримінального права для тих чи інших окремих категорій правопорушників.

Одним із показових і чинних нормативних проявів двох зазначених фундаментальних принципів сучасного кримінального права окремих суверенних держав є правові норми, що передбачають можливість застосування судового штрафу як іншого заходу кримінально-правового характеру (далі – застосування судового штрафу), що замінює застосування щодо правопорушника того чи іншого власне кримінального покарання й звільняє його в такий спосіб від кримінальної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через те що категорію судового штрафу не введено до вітчизняної правової системи, у науці кримінального права України питання його застосування не досліджувалося взагалі. Проте окремі аспекти застосування штрафу, зважаючи на загальні риси судового штрафу, та звільнення від кримінального покарання були розглянуті в працях таких учених, як Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Н. О. Гуторова, Є. С. Назимко, Є. О. Письменський, П. Л. Фріс, С. І. Халимон та інші.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей зарубіжного досвіду застосування судового штрафу як іншого заходу кримінально-правового характеру.

Виклад основного матеріалу. Очевидна соціальна значимість та основна соціальна мета застосування судового штрафу полягають у необхідності максимального сприяння власне не подальшій, а в такий спосіб первинній і якнайшвидшій соціальній реінтеграції правопорушника, у потребі сприяння його першочерговому й бажаному непрямо до системи пенітенціарних установ.

Однак умови й порядок застосування судового штрафу передбачають ті чи інші попередні соціальні, моральні, матеріальні й інші дії правопорушника, створені з метою компенсування його провини перед потерпілою особою / жертвою / позивачем і матеріальної й/або моральної шкоди, заподіяної вчиненим правопорушенням.

Не менш важливе нормативне значення під час застосування судового штрафу має обов'язкове врахування ступеня тяжкості вчиненого правопорушення, а також ступеня попередньої законслухняності правопорушника, який постав перед судом.

Отже, застосування судового штрафу досить наочно й ефективно відтворює систему соціального компромісу й систему соціальної взаємодії на основі норм сучасного зарубіжного кримінального права. Також завдяки застосуванню судового штрафу передано уважне ставлення до особи, яка скоїла злочин (кримінальне правопорушення), як до потенційно виправного й у майбутньому законслухняного та продуктивного члена суспільства.

Національне кримінальне право незначної кількості окремих суверенних держав містить цілісні предметно-регулятивні нормативні положення, що передбачають застосування власне судового штрафу як альтернативи тому чи іншому кримінальному покаранню і в такий спосіб кримінальній відповідальності в цілому.

Наявні джерела кримінального права, зокрема цілої низки держав пострадянського простору, що належать до романо-германської правової сім'ї, а саме: Грузії, Республіки Вірменія, Азербайджанської Республіки, Республіки Казахстан, Республіки Узбекистан, Киргизької Республіки, Республіки Таджикистан та Туркменістану – передбачають нормативну можливість звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання внаслідок застосування не судового штрафу, а інших правових обставин як досудового розслідування, так і власне судового розгляду кримінальної справи.

Такими обставинами в межах сучасного кримінального права всіх зазначених країн комплексно, а також додатково, тобто вибірково, визначено: а) діяльне каяття (Кримінальний кодекс (далі – КК) Грузії, Азербайджанської Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан, Туркменістану); б) зміна обстановки (КК Грузії, Азербайджанської Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан, Туркменістану); в) співпраця обвинуваченого зі слідством (КК Грузії); г) закінчення строків давності (КК Грузії, Азербайджанської Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан, Туркменістану, Киргизької Республіки); г) примирення з потерпілим (КК Азербайджанської Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан, Республіки Вірменія, Республіки Казахстан, Туркменістану, Киргизької Республіки); д) утрата діянням або особою суспільної небезпеки (КК Республіки Узбекистан); е) хвороба обвинуваченого (КК Республіки Узбекистан); є) амністія (КК Республіки Узбекистан); ж) перевищення меж необхідної самооборони внаслідок страху, переляку або замішання, викликане суспільно небезпечним посяганням (КК Республіки Казахстан); з) виконання умов процесуальної угоди (КК Республіки Казахстан); и) установлення поруки (КК Республіки Казахстан); і) добровільна відмова від злочину (КК Туркменістану); ї) декриміналізація діяння (КК Киргизької Республіки); й) окремі положення Особливої частини КК (КК Киргизької Республіки) [1–8].

Таким чином, наявність однієї або декількох зазначених фундаментальних процесуальних обставин створює умови для звільнення обвинуваченого правопорушника, який постав перед судом, від кримінальної відповідальності без сплати ним судового та будь-якого іншого штрафу в тому чи іншому розмірі.

Однак, безумовно, такі процесуальні обставини згідно з нормами кримінального права зазначених держав можуть бути нормативно враховані судом під час винесення вироку з кримінального розгляду тільки щодо певних видів правопорушень, зважаючи на ступінь їхньої тяжкості (ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння) та відповідні за їхнє вчинення види й розміри кримінальних покарань, зокрема позбавлення волі.

Іншими прикладами фундаментальних процесуальних обставин як досудового розслідування, так і власне судового розгляду кримінальної справи, що звільняють правопорушника від кримінальної відповідальності і в такий спосіб від кримінального покарання без застосування судового штрафу, є: а) розумова недієздатність і/або божевілля правопорушника (КК Республіки Албанія, Угорщини, Словацької Республіки, Швейцарської Конфедерації, Французької Республіки, Королівства Іспанія, Королівства Камбоджа, Канади); б) самооборона (КК Республіки Албанія, Угорщини, Республіки Македонія, Республіки Чорногорія, Республіки Словенія, Румунії, Латвійської Республіки, Швейцарської Конфедерації, Федеративної Республіки Німеччина, Французької Республіки, Королівства Іспанія, Королівства Камбоджа, Китайської Народної Республіки); в) необхідність і крайня необхідність (КК Республіки Албанія, Республіки Македонія, Республіки Чорногорія, Словацької Республіки, Румунії, Латвійської Республіки, Австрійської Республіки, Королівства Іспанія); г) реалізація права й виконання обов'язку (КК Республіки Албанія, Румунії, Словацької Республіки); ґ) здійснення законних дій (КК Швейцарської Конфедерації, Французької Республіки, Королівства Камбоджа, Канади); д) виправданий професійний ризик (КК Латвійської Республіки, Словацької Республіки); е) виконання злочинних команд або злочинних наказів (КК Латвійської Республіки); є) примус і застосування сили (КК Республіки Чорногорія, Республіки Словенія, Французької Республіки, Канади); ж) згода особи, яка постраждала (за винятком здійснення тяжких правопорушень) (КК Румунії, Словацької Республіки); з) законне використання зброї (КК Словацької Республіки); и) нездоланий страх (КК Королівства Іспанія) тощо [9–24].

Вартим уваги є положення п. 47.4. ст. 47 «Штраф» КК Монголії, згідно з яким заміну позбавлення волі, примусової праці й тюремного ув'язнення штрафом (у КК Монголії також відсутнє нормативне поняття «судовий штраф») заборонено. Отже, йдеться про неможливість призначення / застосування і власне судового, і будь-якого іншого штрафу як інших заходів кримінально-правового характеру [25].

Однак у межах сучасного кримінального права окремих суверенних держав, зокрема суверенних держав пострадянського простору наявні нечисленні приклади: а) нормативізація звільнення від кримінальної відповідальності за допомогою призначення / застосування власне судового штрафу (КК Російської Федерації), а також б) нормативізація штрафу, призначення / застосування якого пов'язане з перекваліфікацією / зміною форми правової відповідальності, що настає внаслідок учинення певного правопорушення (КК Республіки Білорусь, Республіки Молдова).

Зазначені нормативно-правові підходи не містяться в джерелах сучасного кримінального права дев'яти держав пострадянського простору.

Проте нормативно-правові положення щодо звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності за допомогою застосування власне судового штрафу й штрафу, застосування якого пов'язане зі зміною форми кримінальної відповідальності, що настає внаслідок скоєння певного злочину, у свою чергу, відтворюються в межах джерел сучасного кримінального права Республіки Білорусь і Республіки Молдова поряд з нормативними положеннями, які ґрунтуються на всіх інших згаданих вище

фундаментальних процесуальних обставинах досудового розслідування й судового розгляду кримінальної справи.

Сучасним нормативно-варіативним аналогом застосування власне судового штрафу є нормативні положення ст. 86 «Звільнення від кримінальної відповідальності з притягненням особи до адміністративної відповідальності» КК Республіки Білорусь і ст. 55 «Звільнення від кримінальної відповідальності з притягненням до відповідальності за правопорушення» КК Республіки Молдова, суть яких полягає в зміні, як було зауважено вище, форми кримінальної відповідальності, що настала внаслідок вчинення певного правопорушення.

Так, у межах п. 1 та підп. 1) п. 2 зазначеної ст. 86 КК Республіки Білорусь передбачено, що особа, яка вперше скоїла злочин, що не становить великої суспільної небезпеки, або менш тяжкий злочин і яка відшкодувала шкоду або іншим чином компенсувати заподіяну злочином шкоду, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з притягненням до адміністративної відповідальності, якщо буде визнано, що її виправлення можливе без застосування покарання або інших заходів кримінальної відповідальності. До осіб, яких звільняють у такий спосіб від кримінальної відповідальності, може бути застосовано, крім іншого, штраф у межах від п'яти до тридцяти базових величин [26].

Відповідно ж до п. 1 та підп. а) п. 2 зазначеної ст. 55 КК Республіки Молдова, особа, яка вперше скоїла незначний злочин або злочин середньої тяжкості, за винятком передбачених статтями 181, 256, 303, 314, частинами (1) і (1¹) статті 326, частиною (1) статті 327, частиною (1) статті 328, частиною (1) статті 332, частиною (1) статті 333, частинами (1) і (2) статті 334, частиною (1) статті 335 та частиною (1) статті 335, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з притягненням до відповідальності за правопорушення у випадках, якщо вона визнала провину, відшкодувала завдані злочином збитки і якщо встановлено, що її виправлення можливе без притягнення до кримінальної відповідальності. До осіб, яких звільняють у такий спосіб від кримінальної відповідальності, може бути застосовано, крім іншого, штраф у розмірі до 500 умовних одиниць [27].

Висновок. Отже, цілісні норми сучасного зарубіжного кримінального права, що регулюють застосування судового штрафу, передбачають можливість практичної реалізації а) принципу мінімального призначення / застосування того чи іншого кримінального покарання і б) принципу максимально можливого сприяння альтернативному, «некримінальному» результату судового розгляду кримінальної справи. Основною метою і результатом застосування судового штрафу є звільнення того чи іншого правопорушника від кримінальної відповідальності в цілому і звільнення його від того чи іншого виду кримінального покарання.

Процесуальним складником застосування судового штрафу є декриміналізація того чи іншого діяння правопорушника, яка здійснюється на основі врахування судом ступеня тяжкості вчиненого правопорушення, ступеня попередньої законослухняності правопорушника, а також попередніх соціальних, моральних, матеріальних та інших дій правопорушника, спрямованих на компенсацію його провини перед потерпілою особою / жертвою / позивачем і відшкодування правопорушником матеріальної й/або моральної шкоди, заподіяної вчиненим правопорушенням.

У межах сучасного кримінального права незначної кількості окремих держав представлено два основні змістовні види нормативного звільнення правопорушника від кримінальної відповідальності за допомогою виплати ним судового або аналогічного йому штрафу: а) призначення / застосування судом власне судового штрафу і б) призначення / застосування судом штрафу, призначення / застосування якого пов'язане зі зміною судом форми кримінальної відповідальності, що настає внаслідок учинення певного правопорушення.

Перспективами подальших розвідок у досліджуваній сфері вважаємо аналіз доцільності введення до вітчизняної кримінально-правової системи категорії судового штрафу як засобу кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення.

Список використаних джерел

1. Уголовный Кодекс Грузии от 22 июля 1999 года. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (дата звернення: 24.10.2020).
2. Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353#pos=550;-158 (дата звернення: 24.10.2020).
3. Уголовный Кодекс Республики Таджикистан. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=237375#_Тос435091904 (дата звернення: 24.10.2020).
4. Уголовный Кодекс Республики Узбекистан. URL: http://lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457 (дата звернення: 24.10.2020).
5. Уголовный Кодекс Республики Армения. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#4a> (дата звернення: 24.10.2020).
6. Уголовный Кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#sub_id=1004096033&sub_id2=650000&sel_link=1004096033 (дата звернення: 24.10.2020).
7. Уголовный Кодекс Туркменистана. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/preview> (дата звернення: 24.10.2020).
8. Уголовный Кодекс Киргизской Республики. URL: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000871467 (дата звернення: 24.10.2020).
9. Penal Code of the Republic of Albania. URL: <http://www.eurallius.eu/en/albanian-legislation/send/10-criminal-law/56-criminal-code-en> (дата звернення: 24.10.2020).
10. The Act of 2012 on the Criminal Code of Hungary. URL: <http://www.refworld.org/pdfid/4c358dd22.pdf> (дата звернення: 24.10.2020).
11. Criminal Code of the Slovak Republic. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення: 24.10.2020).
12. Swiss Criminal Code. URL: https://www.admin.ch/opc/en/classified_compilation/19370083/201501010000/311.0.pdf (дата звернення: 24.10.2020).
13. Penal Code of the French Republic. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1957/13715/version/4/.../Code_33.pdf (дата звернення: 24.10.2020).
14. Criminal Code of the Kingdom of Spain. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (дата звернення: 24.10.2020).
15. Penal Code of the Kingdom of Cambodia. URL: http://sithi.org/admin/upload/law/Criminal_Code_Book_with_cover_Jan_2014.pdf (дата звернення: 24.10.2020).
16. The Criminal Code of Canada. URL: <http://laws.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf> (дата звернення: 24.10.2020).
17. Penal Code of the Republic of Macedonia. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=241273 (дата звернення: 24.10.2020).
18. Criminal Code of Montenegro. URL: [https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/\\$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf](https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf) (дата звернення: 24.10.2020).
19. Criminal Code of the Republic of Slovenia. URL: www.legislationline.org/.../id/.../Slovenia_CC_2008_en.pdf (дата звернення: 24.10.2020).
20. Penal Code of Romania. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8> (дата звернення: 24.10.2020).
21. Penal Code of the Republic of Latvia. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan018405.pdf> (дата звернення: 24.10.2020).
22. Criminal Code of the Federative Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/german_criminal_code.pdf (дата звернення: 24.10.2020).
23. Criminal Law of the People's Republic of China. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm> (дата звернення: 24.10.2020).
24. Criminal Code of the Republic of Austria. URL: <http://www.use-of-force.info/images/un/use-of-force/western-europe-others/Austria/Criminal%20Code%20Austria%201998.pdf> (дата звернення: 24.10.2020).
25. Criminal Code of Mongolia (Revised). URL: https://www.unodc.org/res/cld/document/mng/2001/criminal_code_of_mongolia_html/Mongolia_Criminal_Code_2002.pdf (дата звернення: 24.10.2020).

26. Уголовный Кодекс Республики Беларусь. URL: <http://pravo.kulichki.com/vip/uk/00000007.htm#g12> (дата звернення: 24.10.2020).

27. Уголовный Кодекс Республики Молдова. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=21> (дата звернення: 24.10.2020).

References

1. Uголовnyj Kodeks Gruzii ot 22 iyulya 1999 goda [Criminal Code of Georgia dated July 22, 1999]. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf> (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

2. Uголовnyj Kodeks Azerbajdzhanskoj Respubliki [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420353#pos=550;-158 (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

3. Uголовnyj Kodeks Respubliki Tadjikistan [Criminal Code of the Republic of Tajikistan]. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=237375#_Toc435091904 (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

4. Uголовnyj Kodeks Respubliki Uzbekistan [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. URL: http://lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457 (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

5. Uголовnyj Kodeks Respubliki Armeniya [Criminal Code of the Republic of Armenia]. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#4a> (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

6. Uголовnyj Kodeks Respubliki Kazahstan [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#sub_id=1004096033&sub_id2=650000&sel_link=1004096033 (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

7. Uголовnyj Kodeks Turkmenistana [Criminal Code of Turkmenistan]. URL: <http://www.legislationline.org/ru/documents/action/popup/id/14380/preview> (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

8. Uголовnyj Kodeks Kirgizskoj Respubliki [Criminal Code of the Kyrgyz Republic]. URL: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000871467 (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

9. Penal Code of the Republic of Albania. URL: <http://www.eurallius.eu/en/albanian-legislation/send/10-criminal-law/56-criminal-code-en> (data zvernennia: 24.10.2020).

10. The Act of 2012 on the Criminal Code of Hungary. URL: <http://www.refworld.org/pdfid/4c358dd22.pdf> (data zvernennia: 24.10.2020).

11. Criminal Code of the Slovak Republic. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (data zvernennia: 24.10.2020).

12. Swiss Criminal Code. URL: https://www.admin.ch/opc/en/classified_compilation/19370083/201501010000/311.0.pdf (data zvernennia: 24.10.2020).

13. Penal Code of the French Republic. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/1957/13715/version/4/.../Code_33.pdf (data zvernennia: 24.10.2020).

14. Criminal Code of the Kingdom of Spain. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes> (data zvernennia: 24.10.2020).

15. Penal Code of the Kingdom of Cambodia. URL: http://sithi.org/admin/upload/law/Criminal_Code_Book_with_cover_Jan_2014.pdf (data zvernennia: 24.10.2020).

16. The Criminal Code of Canada. URL: <http://laws.justice.gc.ca/PDF/C-46.pdf> (data zvernennia: 24.10.2020).

17. Penal Code of the Republic of Macedonia. URL: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=241273 (data zvernennia: 24.10.2020).

18. Criminal Code of Montenegro. URL: [https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/\\$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf](https://www.icrc.org/ihl-nat.nsf/0/14f90763b0c620e4c12576ce004bf798/$FILE/CRIMINAL%20CODE.pdf) (data zvernennia: 24.10.2020).

19. Criminal Code of the Republic of Slovenia. URL: www.legislationline.org/.../id/.../Slovenia_CC_2008_en.pdf (data zvernennia: 24.10.2020).

20. Penal Code of Romania. URL: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/8> (data zvernennia: 24.10.2020).

21. Penal Code of the Republic of Latvia. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan018405.pdf> (data zvernennia: 24.10.2020).

22. Criminal Code of the Federative Republic of Germany. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/german_criminal_code.pdf (data zvernennia: 24.10.2020).

23. Criminal Law of the People's Republic of China. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/ce/cgvienna/eng/dbtyw/jdwt/crimelaw/t209043.htm> (data zvernennia: 24.10.2020).

24. Criminal Code of the Republic of Austria. URL: <http://www.use-of-force.info/images/un/use-of-force/western-europe-others/Austria/Criminal%20Code%20Austria%201998.pdf> (data zvernennia: 24.10.2020).

25. Criminal Code of Mongolia (Revised). URL: https://www.unodc.org/res/cld/document/mng/2001/criminal_code_of_mongolia_html/Mongolia_Criminal_Code_2002.pdf (data zvernennia: 24.10.2020).

26. Ugolovnyj Kodeks Respubliki Belarus' [Criminal Code of the Republic of Belarus]. URL: <http://pravo.kulichki.com/vip/uk/00000007.htm#g12> (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

27. Ugolovnyj Kodeks Respubliki Moldova [Criminal Code of the Republic of Moldova]. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=331268&lang=21> (data zvernennia: 24.10.2020) [in Russian].

Komarnytsky Oleg,

Aspirant

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4038-9906>

FOREIGN EXPERIENCE OF APPLICATION OF JUDICIAL FINE AS ANOTHER MEASURE OF CRIMINAL LEGAL NATURE

The article analyzes the provisions of the current Criminal Codes of the countries of the Romano-Germanic legal family on the conditions and procedure for applying a court fine as another measure of a criminal-legal nature. The article considers the normative possibility of exemption from criminal liability due to certain procedural circumstances. It is concluded that within the framework of modern criminal law of a small number of individual states, there are two main types of exemption of a person from criminal liability by paying him a judicial or a similar fine. It is concluded that the integral norms of modern foreign criminal law governing the application of a court fine provide for the possibility of practical implementation of: a) the principle of the minimum application of a particular criminal punishment; b) the principle of maximum possible assistance for an alternative, "non-criminal" outcome of the criminal proceedings. The main purpose and result of the application of a court fine is to release one or another offender from criminal liability in general and release him from one or another type of criminal punishment. The procedural part of the application of a court fine is the decriminalization of one or another act of the offender, which is carried out on the basis of the court taking into account the severity of the offense committed, the degree of preliminary law-abidingness of the offender, as well as the previous social, moral, material and other actions of the offender aimed at compensating his guilt before the victim and compensation by the offender for the harm caused by the crime. Within the framework of modern criminal law of a small number of individual states, there are two main substantive types of normative release of the offender from criminal liability by paying him a court or a similar fine: a) the application by the court of the court fine itself; and b) the application by the court of a fine associated with a change in the form of criminal liability.

Key words: fine; judicial fine; criminal liability; criminal penalty.

Надійшла до редколегії 23.11.2020

УДК: 340.130

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-27-32>

Куракін Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

ФОРМАЛЬНО НЕВИЗНАЧЕНІ ТЕРМІНИ ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Серед юридичних термінів, що використовуються для формування правових норм, є такі, що посідають проміжне місце між формально визначеними і формально невизначеними – напівоціночні (проміжні). Одна з основних їхніх властивостей – виступати засобом правового впливу і правового регулювання. Автор акцентує увагу на доцільності їхнього вивчення з огляду на наближення вітчизняної правової системи до загальноєвропейських стандартів. Основна причина застосування цих понять – необхідність правової регламентації таких суспільних явищ, процесів, діяльності, фактів, що є соціально важливими, загальнозрозумілими, однак межі (діапазон) сприйняття й трактування яких не є сталими та однозначними.

Ключові слова: *формально невизначені поняття; напівоціночні (проміжні поняття); правовий вплив; правове регулювання.*

Постановка проблеми. Ефективність правового впливу на відносини в сучасному суспільстві визначається поряд з іншими чинниками і досконалістю юридичної термінології, що використовується у нормативно-правових актах. Необхідність підвищення якості юридичної діяльності в Україні зумовлює потребу дослідження регулятивних можливостей правових термінів, серед яких особливе місце посідають формально невизначені терміни, що обумовлюють формальну невизначеність правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стосовно правових термінів серед науковців тривалий час ведеться дискусія про можливість та необхідність їх використання в сучасному законодавстві України. Така ситуація визначає актуальність, важливість та контроверсійність обраної теми.

Питання використання формально невизначених термінів (які є формою вираження передусім оціночних понять) у правових нормах та питання правового впливу у вітчизняній літературі вивчене недостатньо. Цю тему певною мірою досліджували в радянській теоретико-правовій науці і фрагментарно продовжують розробляти окремі теоретики права з близького зарубіжжя у контексті специфіки власних правових систем. Відповідно, задекларована тема потребує вивчення з метою формулювання певних наукових узагальнень та практичних рекомендацій, що можуть використовуватися для вдосконалення правового регулювання суспільних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. З метою висвітлення основних положень нашого дослідження розглянемо блок взаємопов'язаних питань (з огляду на їхню складність та багатогранність з'ясуємо лише їхні основні риси):

- загальна характеристика формально невизначених термінів (у літературі частіше йдеться про формально невизначені, передусім оціночні поняття);
- співвідношення правового впливу та правового регулювання;

– формально невизначені поняття (об'єктом нашої уваги будуть поняття проміжні між оціночними та формально визначеними, оскільки саме ця категорія у літературі не досліджувалася) як засіб правового впливу та правового регулювання в Україні;

– юридичні норми з формально невизначеними поняттями як чинник забезпечення функцій права.

Формально невизначені правові норми – це різновид правових норм, що закріплені у статтях нормативно-правових актів із використанням формально невизначених термінів (понять). Оскільки такі терміни надають правовій нормі специфічного характеру, вважаємо доцільним коротко з'ясувати їхню природу та властивості. Формально невизначені терміни – форма виразу оціночно-правових понять, спосіб закріплення соціально значущих явищ, що, будучи тотожними за зовнішніми параметрами, можуть мати різну значимість залежно від особливостей конкретних правовідносин.

За ступенем визначеності (точніше – невизначеності) такі поняття можна умовно поділити на дві групи:

– оціночні;

– напівоціночні (проміжні між оціночними і формально визначеними).

Оціночне поняття – це закріплена у правовій нормі абстрактна характеристика соціальної значимості реальних або потенційних фактів, що має бути неодмінно конкретизована під час її застосування чи реалізації, завдяки чому забезпечується юридичне реагування держави на всі індивідуалізовані факти, яким властива зафіксована в юридичній нормі значущість.

Питання використання оціночних понять у юридичній літературі певною мірою були висвітлені. Тому приділимо увагу проміжним поняттям, саме визнання існування яких уже є суперечливим. До таких понять можна віднести ті, що застосовані Цивільним законодавством України, зокрема: ст. 31 – «духовний, фізичний та соціальний розвиток особи»; ст. 232 – «зловмисна домовленість»; ст. 293 – «належні, безпечні та здорові умови»; ст. 532 – «звичай ділового обороту»; ст. 845 – «ощадливе ведення» [8].

Проміжним поняттям властиві специфічні ознаки, що вирізняють їх з-поміж оціночних та формально визначених:

– часткова формальна визначеність;

– виражаються за допомогою загальновідомих, загальнозживаних та загальноновизначених термінів;

– інтерпретація соціальної значущості окреслених ними явищ може бути пов'язана зі специфікою конкретних життєвих ситуацій;

– вони можуть по-різному тлумачитися залежно від суб'єкта, умов, предмета тощо;

– в окремих випадках потребують офіційного роз'яснення;

– створюють можливості правозастосовного розсуду в процесі формування юридичної оцінки;

– законодавець може давати їхнє юридичне визначення;

– виступають як формою, так і джерелом права.

Основна причина застосування цих понять – необхідність правової регламентації таких суспільних явищ, процесів, діяльності, фактів, що є соціально важливими, загальнозрозумілими, однак межі (діапазон) сприйняття й трактування яких не є сталими та однозначними.

Компаративістський аналіз окремих положень вітчизняного законодавства відповідними нормами міжнародного права з метою з'ясування питання їхньої співвідносності в контексті наявності в них формально невизначених понять свідчить про наявність в них проміжних понять, які можливо об'єднати в декілька основних груп залежно від того, що вони закріплюють і визначають.

Таким чином, спостерігається досить умовна, на нашу думку, межа між категоріями «правове регулювання» та «правовий вплив», у яких застосовуються вказані вище поняття, а перші, у свою чергу, співвідносяться як загальне і конкретне.

Поняття «правовий вплив» трактують дещо по-різному. Це – нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини як спеціальними правовими засобами – норма права, правовідносини, правові акти, так й іншими правовими явищами – правосвідомість, правова культура, принципи права. Правовий вплив охоплює правову свідомість, правову культуру, механізм правового регулювання, правові принципи, правотворчий процес [5, с. 100]. Це взятий у єдності та багатоманітності процес впливу права на соціальне життя, свідомість та поведінку людей [3, с. 26].

Поняття «правове регулювання», якому дослідники зазвичай приділяють більше уваги, визначають як здійснюваний за допомогою юридичних засобів вплив на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування (П. М. Рабінович, С. С. Алексєєв, В. В. Лазарєв, А. В. Малько). Це лише одна з форм впливу права на суспільні відносини, що не охоплює усіх інших його форм. Засоби правового регулювання тією чи іншою мірою слугують засобами правового впливу. Наприклад, як відомо, юридичні норми, крім регулятивної, виконують і виховну функцію, виступаючи основою для формування правосвідомості та правової культури громадян.

З метою з'ясування проблеми співвідношення правового впливу та правового регулювання необхідно визначитися щодо дії права (про яку теоретики часто дискутують) і впливу права. Чинним, таким, що діє, право може вважатися як з формальної (факт юридичного закріплення норми права у відповідному джерелі), так і з фактичної (норма права здійснює реальний вплив на суспільні відносини) точки зору. У свою чергу, вплив права відбувається тільки тоді, коли формальна і фактична складові дії права представлені в комплексі [2, с. 217]. Правовий вплив може здійснюватися як в активній, так і в пасивній формі. Перша форма передбачає безпосереднє використання засобів і методів правового регулювання і правову охорону в процесі соціальної життєдіяльності, а друга – опосередкований вплив права на суспільні відносини [7, с. 218].

Констатація нероздільності правового впливу і правового регулювання водночас не позбавляє їх специфічних відмінностей. Предмет правового регулювання дещо вужчий, ніж предмет правового впливу. В останній входять і такі економічні, політичні й соціальні відносини, що правом не регулюються, але на які вони так чи інакше поширюють свій вплив. Якщо правове регулювання як спеціально-юридичний вплив у будь-якому випадку пов'язане з установленням конкретних прав і обов'язків суб'єктів, з прямими приписами про необхідне і можливе, то правовий вплив – не завжди. Якщо перше означає реалізацію правових норм через правові відносини, то друге – необов'язково [3, с. 27].

Зазначимо, що засоби правового регулювання завжди виступають і засобами правового впливу. А засоби правового впливу виступають засобами правового регулювання не завжди (правова культура законодавця тощо). Засобами правового регулювання є юридичні норми, юридична діяльність, принципи права і т. д. Їхнє коло визначається передусім стадією правового регулювання. Засобами ж правового впливу, крім перелічених правових явищ, є і правові традиції, і загальна правосвідомість суспільства, і ставлення суспільства до права, які формальними рамками не обмежені. Вимоги до засобів правового регулювання є взагалі єдиними, незалежно від особливостей різних правових систем. Система ж засобів правового впливу завжди зумовлена такою специфікою.

Якщо коло суб'єктів, статус яких регулюється правом, загалом визначене, то правовий вплив поширюється на невизначене їх коло. Суб'єктами, які здійснюють правове регулювання, є юридично визначене коло осіб (починаючи з посадової особи і завершуючи громадянином, який бере участь, наприклад, у референдумі). Суб'єктами, які можуть здійснювати правовий вплив, є будь-які особи за умови, що вони впливають на формування правових орієнтацій та установок інших суб'єктів права.

Основними методами правого регулювання є імперативний та диспозитивний, що встановлюються через владно-правове закріплення прав, обов'язків, заборон. Методи ж правового впливу – рекомендація, пропозиція, приклад для наслідування, попередження тощо.

Відповідно, формами виступають з одного боку вольові приписи, а з іншого – інтелектуально-психологічний вплив.

Об'єкт правового регулювання – поведінка суб'єкта права, об'єкт правового впливу – його права свідомість.

Визначальна мета правового регулювання – правомірна поведінка суб'єктів права і відповідність суспільних відносин правилам, визначеним юридичним нормам. Ідеальна мета правового впливу – формування у суспільстві правових установок на визнання непорушності й пріоритету загальноправових та загальносуспільних цінностей.

Співвідношення, єдність і роздільність правового впливу та правового регулювання наштовхує на думку про необхідність узагальненого підходу до цих явищ. Зміст такого підходу, на нашу думку, полягає у можливості розгляду правового впливу в двох аспектах:

– правовий вплив як явище, що є похідним, супроводжує, доповнює, посилює ідейну спрямованість правового регулювання. Прикладом може бути виховна функція юридичної відповідальності;

– правовий вплив як ідеолого-правовий процес безпосередньо не пов'язаний із правовим регулюванням, однак такий, що має суттєве значення для нього. Так, загальновизнано, що судовий прецедент не є формою права в континентальній правовій системі (отже, і засобом правового регулювання). Однак він слугує джерелом права, а відповідно і засобом правового впливу.

Спробуємо підтвердити наведені міркування, зосередивши увагу на формально невизначених нормах, зокрема таких, що містять проміжні поняття. Саме такі поняття мають особливу здатність виступати засобами правового впливу як пов'язаного, так і не пов'язаного з правовим регулюванням. Ця здатність випливає з властивостей проміжних понять, насамперед з можливості бути засобом і джерелом (а це уже вплив) правового регулювання.

Для прикладу візьмемо використане у статтях 37 та 38 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (далі – Конвенція) напівоціночне поняття «повага до прав людини». Це словосполучення закріплює один із засадничих принципів діяльності Європейського Суду з прав людини. Праворегулятивне призначення зазначеного поняття полягає в юридичному визначенні основного критерію для оцінки фактичних обставин справ, пов'язаних із захистом прав людини, неналежно захищених у межах національних правових систем. Стаття 37 Конвенції надає право Європейському Суду з прав людини на будь-якій стадії провадження у справі вилучити заяву з реєстру справ, якщо обставини дають підстави дійти висновку, що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву. Однак, відповідно до ч. 2 п. 1 цієї статті, Суд продовжує розгляд заяви з огляду на повагу до прав людини, визначених у Конвенції та протоколах до неї. Використане проміжне поняття дає змогу оминати формальні підстави в інтересах людини, наприклад у випадку невчинення заявником дій, що свідчать про намір підтримувати свою заяву через страх перед можливою у майбутньому помстою з боку держави.

Водночас поняття «повага до прав людини» є засобом правового впливу. Як складова правової норми Конвенції, воно виконує усі види загальносоціальних функцій, що властиві юридичній нормі – виховну, ідеологічну, аксіологічну тощо. У нашому випадку правовий вплив супроводжує правове регулювання.

Не повною мірою визначене поняття «повага до прав людини» є також засобом правового впливу, не пов'язаного безпосередньо з правовим регулюванням. Багатогранним є передусім термін «повага». Тлумачний словник трактує «повагу» як почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чийх-небудь заслуг, високих позитивних якостей когось, чогось [6, с. 992].

Як бачимо, напівоціночне поняття роз'яснюється за допомогою таких самих проміжних та оціночних. Отож визначити формальні межі позитивного ставлення до прав людини в розумінні «поваги» дуже складно або й неможливо. Дане філософсько-моральне поняття є не тільки специфічною формою міжнародного права, а й джерелом національного права держав-членів Ради Європи, і в такий спосіб – засобом впливу на широке коло суб'єктів права. Цей вплив насамперед стосується суб'єктів творення норм національного законодавства щодо прав

людини, суб'єктів їх реалізації та застосування і, нарешті, основних носіїв таких прав – людей. Полягає він у формуванні системи аксіологічних та правових установок суспільства щодо багатогранного поняття «повага до прав людини» і є ідейною основою подальшого правового регулювання цієї важливої сфери суспільних відносин.

Розглянуте напівоціночне поняття хоч не основна, однак частина правової норми. Це спонукає до з'ясування «правовпливових властивостей» проміжних понять у поєднанні зі схожими властивостями правової норми, в якій вони закріплюються.

Норма права відіграє провідну роль як у механізмі правового впливу загалом, так і в механізмі правового регулювання зокрема. Правові норми, як було зазначено вище, крім регулятивної функції, мають виховний та інформаційний вплив на суспільство. Відповідно, питома вага безпосереднього правового впливу норм з проміжними поняттями значно вища, ніж норм з формально визначеними поняттями. Розглянемо, наприклад, ст. 39 Конституції України, яка надає громадянам України право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщено органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Зазначена норма містить проміжні поняття «збиратися мирно» та «завчасно» (останнє більшою мірою навіть оціночне). На перший погляд, ці терміни зрозумілі та визначені за своїм змістом. Однак детальний аналіз засвідчує їхню неоднозначність та багатогранність. Межами поняття «збиратися мирно» може охоплюватися і право проводити масові акції на підтримку певних особистих інтересів (наприклад, зібрання здобувачів вищої освіти перед навчальним закладом з вимогою своєчасної виплати стипендій) і право проведення суспільно значущих політичних зібрань (наприклад, ультраполітичних чи напіввоєнізованих сил з метою пропаганди своїх політичних ідей). Плюралізм розуміння поняття «завчасно» на практиці став причиною того, що частина перша статті 39 Конституції України отримала офіційне тлумачення в рішенні Конституційного Суду України № 4-рп/2001 від 19.04.2001 р.

Неокресленість предмета регламентації зумовлює широкі можливості впливу як пов'язаного з правовим регулюванням, так і такого, що має певну відносну самостійність. У першому випадку правовий вплив полягає у виховній та ідеологічній функціях норми з проміжним поняттям, що закріплені у статті 39 Конституції України (наприклад, формування правової установки на поведінку на основі принципу «не вчиняй своїми діями шкоди іншим громадянам та суспільству»). У другому випадку вже наявність такої норми впливає (є підставою) на формування системи певних ціннісних уявлень щодо прав людини, зокрема права на збори.

Проміжні поняття як специфічна форма закріплення правових приписів є джерелом формування інших правових норм (засобом впливу саме на юридичне право). Так, згадана конституційна норма є основою для формування нормативно-правових актів про об'єднання громадян.

Висновки. Підсумовуючи викладене, доцільно зазначити, що одним із засобів правового впливу, що як супроводжує правове регулювання, так і не є з ним прямо пов'язаним, виступають формально невизначені, зокрема проміжні (напівоціночні) поняття. Вивчення цієї категорії юридичних термінів, їхнього місця та ролі в юридичній техніці, здатності регулювати суспільні відносини і впливати на них є одним із напрямів визначення шляхів підвищення ефективності правової регламентації суспільних відносин у сучасній державі.

Список використаних джерел

1. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Харків: Право, 2009. 584 с.
2. Красовська Т. В. Дія правових стимулів та обмежень в механізмі правового регулювання. Часопис Київського університету права. 2009. № 1. С. 55–60.
3. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве. М., 2003. 250 с.
4. Мирошник С. В. Теория правового стимулирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2003. 40 с.
5. Общая теория государства и права. Академический курс. М., 2007. Т. 3. 698 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К., 2007. 1736 с.
7. Ромашов Р. А. Теория государства и права. Санкт-Петербург, 2006. 256 с.

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

References

1. Zahalna teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk dlia studentiv yurydychnykh vyshchyykh navchalnykh zakladiv [General theory of state and law : a textbook for students of law schools]. Kharkiv: Pravo, 2009. 584 s. [in Ukrainian].
2. Krasovska, T. V. (2009). Diia pravovykh stymuliv ta obmezhen v mekhanizmi pravovoho rehulivannia [Effect of legal incentives and restrictions in the mechanism of legal regulation]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 55–60 [in Ukrainian].
3. Mal'ko, A. V. (2003). Stimuly i ogranicheniya v prave [Incentives and restrictions in law]. M. 250 s. [in Russian].
4. Miroschnik, S. V. (2003). Teoriya pravovogo stimulirovaniya : avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk : 12.00.01 [Theory of legal incentives]. Rostov-na-Donu. 40 s. [in Russian].
5. Obshchaya teoriya gosudarstva i prava : akademicheskij kurs [General theory of state and law : academic course]. M., 2007. T. 3. 698 s. [in Russian].
6. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. K., 2007. 1736 s. [in Ukrainian].
7. Romashov, R. A. (2006). Teoriya gosudarstva i prava [Theory of state and law]. Sankt-Peterburg. 256 s. [in Russian].
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine : Law of Ukraine of 16.01.2003 № 435-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40–44. St. 356 [in Ukrainian].

Kurakin Oleksandr,

Doctor of Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

FORMALLY UNCERTAIN TERMS AS A MEANS OF LEGAL INFLUENCE

The effectiveness of legal influence on relations in modern society is determined along with other factors and the perfection of legal terminology used in regulations. The need to improve the quality of legal activity in Ukraine necessitates the study of the regulatory possibilities of legal terms, among which a special place is occupied by formally indefinite terms that cause formal uncertainty of legal norms. The use of formally indefinite terms in legal norms and the issue of legal influence in the domestic literature are not specifically considered, respectively, need further study to formulate certain scientific generalizations and practical recommendations that can be used to improve the legal regulation of public relations in Ukraine. The author proposes to consider the valuation concepts as enshrined in the legal norm abstract characteristics of the social significance of real or potential facts. It must be specified during its application or implementation. This ensures the legal response of the state to all individualized facts, which are characterized by the significance fixed in the legal norm. In addition, the specific features of intermediate concepts that distinguish them from the evaluative and formally defined are highlighted. Analyzing them, the author concludes that the categories of "legal regulation" and "legal influence" are correlated as general and specific, and the boundary separating them is quite conditional. Noting the inseparability of legal influence and legal regulation, the author points out that at the same time does not deprive them of differences. The subject of legal regulation is somewhat narrower than the subject of legal influence. The latter includes such economic, political and social relations, which are not regulated by law, but to which they in one way or another extend their influence. If legal regulation, as a special legal influence, in any case is associated with the establishment of specific rights and obligations of subjects, with direct instructions about what is necessary and possible, the legal influence is not always. The relationship, unity and separation of legal influence and legal regulation suggest the need for a generalized approach to these legal phenomena. This position is confirmed by the author, focusing on formally vague norms, in particular those that contain intermediate concepts. Such concepts have a special ability to act as a means of legal influence, both related and unrelated to legal regulation. This ability stems from the properties of intermediate concepts, primarily from the ability to be a means and source (and this is the influence) of legal regulation. Summing up, the author notes that one of the means of legal influence, which accompanies legal regulation and is not directly related to it, are formally vague, in particular, intermediate (semi-valued) concepts. The study of this category of legal terms, their place and role in legal techniques, the ability to regulate public relations and influence them is one of the ways to determine ways to improve the legal regulation of social relations in the modern state.

Key words: formally undefined concepts; low-value (intermediate concepts); legal influence; legal regulation.

Надійшла до редколегії 28.08.2020

РОЗДІЛ II

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК: 346.24:346.9

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-33-43>

Захарченко Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ВІД ПОРУШЕНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СУБ'ЄКТАМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано проблемні питання, які виникають у зв'язку зі здійсненням захисту прав і законних інтересів держави у разі порушення цих прав та інтересів суб'єктами господарювання державного сектора економіки. Зокрема, розглянуто стан нормативно-правового забезпечення і правозастосовної практики щодо здійснення такого захисту суб'єктами управління об'єктами державної власності, органами державного фінансового контролю, а також органами прокуратури. Обґрунтовано пропозиції з удосконалення захисту прав і законних інтересів держави від порушень з боку суб'єктів господарювання державного сектора економіки шляхом внесення до законодавства відповідних змін.

Ключові слова: захист прав і законних інтересів держави; суб'єкти господарювання державного сектора економіки; суб'єкти управління об'єктами державної власності; органи державного фінансового контролю.

Постановка проблеми. Однією з нагальних проблем, що постали на сучасному етапі перед українською державою, є неефективне функціонування суб'єктів господарювання державного сектора економіки (далі – СГДСЕ). Через різні негативні чинники діяльність таких суб'єктів господарювання супроводжується вчиненням чисельних правопорушень та прийняттям хибних управлінських рішень, що мають шкідливі наслідки як для самих цих суб'єктів, так і для держави, яка зазнає при цьому багатомільйонних втрат.

За таких обставин існує потреба у забезпеченні належного захисту прав і законних інтересів держави, що порушуються зазначеними суб'єктами господарювання. Нині ж стан цього захисту не можна визнати задовільним. У багатьох випадках органи, уповноважені захищати права й інтереси держави у відносинах із СГДСЕ, своєчасно не реагують на порушення цих прав та інтересів, а подекуди й самі створюють умови для вчинення таких порушень. При цьому положення законодавства щодо зазначеного захисту є недостатньо конкретизованими і не повною мірою відповідають потребам практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти, що стосуються захисту прав і законних інтересів держави у відносинах із СГДСЕ, раніше розглядалися у юридичній

науці. Зокрема, О. О. Кравчук досліджував питання захисту права державної власності державними органами, що уповноважені здійснювати управління об'єктами державної власності [1, с. 314–327]. У дисертаційній роботі Д. І. Погрібного опрацьовано загальні положення щодо захисту корпоративних прав держави, в тому числі вказано основні шляхи судового захисту таких прав [2, с. 15]. Згодом питання захисту корпоративних прав держави одержали більш детальну розробку в дисертаційному дослідженні Ю. А. Переясловської, яка з-поміж іншого достатньо ґрунтовно розглянула підстави захисту цих прав [3]. В останні роки до тематики захисту корпоративних прав держави звертався й О. В. Бігняк, котрий, зокрема, акцентував увагу на особливостях захисту таких прав держави у порівнянні із захистом корпоративних прав суб'єктів приватного сектора [4, с. 18]. Однак в цілому питання захисту прав і законних інтересів держави від порушень, що вчиняються саме СГДСЕ, дотепер не були предметом спеціального комплексного дослідження.

Наведене вище вказує на актуальність теми цієї статті.

Метою статті є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення захисту прав і законних інтересів держави від порушень, що вчиняються СГДСЕ.

Виклад основного матеріалу. З огляду на особливості правового статусу держави як публічно-правового утворення захист її прав і законних інтересів, у тому числі у відносинах із СГДСЕ, здійснюється через уповноважені державні органи й організації, що виступають від імені держави. Насамперед це стосується суб'єктів управління об'єктами державної власності, коло яких визначено ст. 4 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» [5]. Суб'єкти управління об'єктами державної власності, у сфері управління яких перебувають певні СГДСЕ, виконують щодо останніх більшість функцій держави-засновника (учасника), у зв'язку з чим своєчасність та ефективність захисту інтересів держави у відносинах із такими суб'єктами господарювання залежать передусім від зазначених суб'єктів управління.

Спеціальними нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність суб'єктів управління об'єктами державної власності, передбачено застосування цими суб'єктами в позасудовому порядку деяких способів захисту прав і законних інтересів держави від окремих порушень, що вчиняються СГДСЕ. Зокрема, стосовно випадків несвоєчасної сплати господарськими товариствами дивідендів державі передбачено нарахування пені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері управління об'єктами державної власності (ч. 5 ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності»).

Суб'єкти управління об'єктами державної власності також наділені низкою повноважень щодо здійснення контролю з окремих аспектів діяльності СГДСЕ, зокрема контролю за дотриманням ними статутів, за дотриманням умов контрактів їх керівниками, виконанням стратегічних, річних фінансових та інвестиційних планів, ефективним використанням та збереженням об'єктів державної власності, дотриманням порядку відчуження й списання цих об'єктів та ін. [5–7]. Наявність таких повноважень має значення для забезпечення захисту прав і законних інтересів держави, адже здійснення контролю передбачає встановлення відповідності певних дій (рішень) суб'єктів господарювання вимогам законодавства, а у разі виявлення порушень – вживання заходів реагування. Однак під час закріплення контрольних повноважень суб'єктів управління законодавством у багатьох випадках не конкретизовано порядок і форми здійснення контролю, а також заходи, які повинні вжити суб'єкти управління для усунення виявлених правопорушень. Як наслідок, ці питання вирішуються на власний розсуд суб'єктів управління, що негативно позначається на якості й результативності захисту ними прав і законних інтересів держави та призводить до виникнення спорів, судова практика вирішення яких є суперечливою [8–9].

Отже, наявний підхід до регулювання контролюючої діяльності суб'єктів управління щодо СГДСЕ потребує доопрацювання із заповненням прогалин, зазначених вище.

Додаткової уваги потребує й питання щодо забезпечення суб'єктами управління об'єктами державної власності захисту прав та інтересів держави в судовому порядку. Так, у судовій практиці презюмується, що у разі порушення СГДСЕ законодавства про управління об'єктами державної власності, суб'єкти управління мають право представляти інтереси держави в судових органах, виступаючи як позивачі. Водночас аналіз інформації, розміщеної в Єдиному державному реєстрі судових рішень, вказує на те, що випадки безпосереднього звернення суб'єктів управління до суду з позовами до СГДСЕ є поодинокими.

Убачається, що низька активність суб'єктів управління об'єктами державної власності стосовно судового захисту прав і законних інтересів держави не в останню чергу спричинена недосконалістю законодавства, адже воно не містить положень, які б прямо зобов'язували суб'єктів управління звертатися до суду за захистом прав та інтересів держави. За таких умов вжиття суб'єктами управління заходів судового захисту стає більш залежним від власної ініціативи їх посадових осіб та інших суб'єктивних факторів.

У контексті порушеного питання привертає увагу думка О. О. Кравчука, який пропонує закріпити в Законі «Про управління об'єктами державної власності» обов'язки суб'єктів управління під час виявлення факту, що вимагає вжиття заходів щодо захисту державної власності, здійснювати заходи щодо відновлення порушеного права державної власності, виявлення осіб, винних у порушенні цього права, притягнення їх до відповідальності (зокрема повідомити правоохоронні органи для вжиття відповідних заходів), забезпечити недопущення виявлених порушень у подальшому [1, с. 320–323].

Розглянута позиція загалом заслуговує підтримки. Водночас для перешкоджання бездіяльності суб'єктів управління об'єктами державної власності щодо судового захисту прав та інтересів держави доцільно також закріпити обов'язок цих суб'єктів звертатися до суду в інтересах держави за наявності для цього відповідних підстав, зокрема у разі вчинення СГДСЕ порушень законодавства з питань управління об'єктами державної власності, якщо зазначеними суб'єктами господарювання не забезпечено усунення таких порушень у позасудовому порядку.

Продовжуючи аналіз, варто звернути увагу на думку Ю. А. Переясловської, котра, досліджуючи питання захисту корпоративних прав держави, відзначила, що обов'язкові підстави такого захисту законом не передбачено і вжиття заходів захисту фактично залежить від суб'єктивного сприйняття суб'єктами управління поведінки інших осіб як такої, що порушує державні корпоративні права та інтереси. Такий суб'єктивний підхід не завжди співпадає з об'єктивною потребою держави в захисті її прав та інтересів, що зумовлює необхідність конкретизації випадків, коли вжиття заходів захисту є необхідним [10, с. 546].

Поділяючи цю думку, потрібно наголосити, що проблема невідповідності фактичної поведінки суб'єктів управління об'єктивним потребам держави в захисті її прав та інтересів не обмежується сферою захисту корпоративних прав і стосується й інших прав та інтересів держави. При цьому практика свідчить, що під час одержання з різних джерел інформації про порушення СГДСЕ певних прав і законних інтересів держави суб'єкти управління не завжди вживають заходи для захисту цих прав та інтересів [11].

Вирішенню цієї проблеми може сприяти розробка та затвердження Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (як уповноваженим органом стосовно методологічного забезпечення питань управління об'єктами державної власності) методичних рекомендацій щодо захисту прав і законних інтересів держави суб'єктами управління об'єктами державної власності із закріпленням у таких рекомендаціях конкретизованого переліку типових порушень, що вчиняються СГДСЕ, а також сукупності заходів, які мають здійснюватися суб'єктами управління для захисту відповідних прав та інтересів держави.

Поряд з цим одним із засобів спонукання суб'єктів управління до належного здійснення захисту прав і інтересів держави може стати врахування стану реалізації

відповідних повноважень цими суб'єктами під час проведення названим вище міністерством єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності. Для цього варто передбачити, що інформація про здійснення суб'єктами управління об'єктами державної власності заходів щодо захисту прав і законних інтересів держави разом з іншими матеріалами, необхідними для проведення моніторингу, щоквартально подається до Мінекономіки та враховується цим міністерством під час оцінки ефективності управління об'єктами державної власності (у зв'язку з чим пропонуємо також доповнити перелік критеріїв, що застосовуються для такої оцінки) [12].

Для розвитку дослідження питань захисту прав і законних інтересів держави від порушень СГДСЕ окрему увагу варто приділити здійсненню такого захисту органами державного фінансового контролю – Державною аудиторською службою України та її міжрегіональними територіальними органами. Реалізація зазначеними органами цієї функції забезпечується наявністю в них вагомих повноважень, що передбачають здійснення контролю за окремими напрямками діяльності таких суб'єктів господарювання, у тому числі надання останнім обґрунтованих рекомендацій з удосконалення цієї діяльності за відповідними напрямками та пред'явлення вимог про усунення виявлених порушень законодавства [13].

Оприлюднена інформація про результати діяльності органів державного фінансового контролю свідчить, що у багатьох випадках ці органи достатньо ефективно реагують на порушення, які вчиняються СГДСЕ, у тому числі вживають заходів для захисту порушених прав держави [14]. У той же час діяльність цих органів у досліджуваній сфері не позбавлена деяких проблем, що потребують вирішення.

Зокрема, у діяльності органів державного фінансового контролю систематично виникає питання стягнення збитків, завданих державі внаслідок дій чи бездіяльності СГДСЕ та/або контрагентів цих суб'єктів господарювання. Так, пунктом 13 ст. 10 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» передбачено право зазначених органів під час виявлення збитків, завданих державі чи підприємству, установі, організації, що контролюється, визначати їхній розмір у встановленому законодавством порядку. Водночас можливі подальші дії органів державного фінансового контролю стосовно забезпечення відшкодування виявлених збитків Законом не конкретизовано.

Аналіз матеріалів практики вказує на те, що у разі виявлення збитків, завданих державі чи підконтрольному СГДСЕ (а отже – опосередковано й державі), органи державного фінансового контролю направляють такому суб'єкту господарювання вимогу, якою зобов'язують його вжити заходів щодо відшкодування збитків, і суб'єкт господарювання вирішує питання стосовно виконання цієї вимоги. При цьому нерідко виникають ситуації, коли суб'єкти господарювання не погоджуються з висновками органів державного фінансового контролю щодо наявності факту завдання збитків або щодо розміру завданих збитків та звертаються до суду з адміністративними позовами про визнання протиправними і скасування вимог цих органів [15]. Зі свого боку органи державного контролю подають до суду позови про зобов'язання підконтрольних суб'єктів господарювання виконати зазначені вимоги [16].

За результатами розгляду цієї категорії спорів у судовій практиці в останні роки утвердилася правова позиція, згідно з якою суди відмовляють у задоволенні таких позовів. На обґрунтування відмови констатується, що у вимогах органу державного фінансового контролю може бути зазначено про наявність збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, але збитки не можуть бути примусово стягнуті шляхом вимоги. Такі збитки відшкодовуються у добровільному порядку або шляхом звернення до суду з відповідним позовом. Відтак, збитки, щодо наявності яких зроблено висновок органом державного фінансового контролю, стягуються у судовому порядку за позовом органу державного

фінансового контролю, правильність їхнього обчислення перевіряє суд, який розглядає цей позов, а не позов підконтрольної установи про визнання вимоги протиправною. Дії органу державного фінансового контролю щодо спонукання підконтрольної установи в судовому порядку виконати вимогу про зобов'язання до використання права на судовий захист для стягнення збитків не узгоджуються із законодавством, є протиправними [15; 17].

Водночас практика свідчить, що у тих випадках, коли на виконання вимог органів державного фінансового контролю СГДСЕ звертаються до господарських судів із позовами про стягнення з контрагентів виявлених збитків, такі позови часто не підлягають задоволенню, оскільки наявність підстав для стягнення збитків не одержує підтвердження в судовому порядку. При цьому посилання позивачів на висновки органів державного фінансового контролю як на підставу заявлених позовних вимог судами відхиляються [18].

На основі наведених вище фактів можна дійти висновку, що діяльність органів державного фінансового контролю стосовно відшкодування збитків, завданих державі, не позбавлена суттєвих недоліків та потребує упорядкування. Уникненню довільних підходів та помилок під час вирішення вказаними органами відповідних питань може сприяти нормативно-правове закріплення послідовності дій цих органів у разі виявлення збитків, яка б охоплювала, серед іншого, належне доведення факту завдання збитків та їхнього розміру, оцінку можливості стягнення завданих збитків, а також безпосереднє звернення органу державного фінансового контролю до суду з позовом про відшкодування збитків у випадках, коли підконтрольний суб'єкт господарювання добровільно не вживає заходів для такого відшкодування. Відповідні положення пропонуємо закріпити в окремому нормативно-правовому акті, що може бути розроблений та затверджений Державною аудиторською службою України – Інструкції з організації роботи Держаудитслужби та її міжрегіональних територіальних органів щодо забезпечення відшкодування збитків, завданих державі чи підприємству, установі, організації, що контролюється.

У ракурсі досліджуваних питань також варто звернути увагу, що в ході реалізації своїх завдань органи державного фінансового контролю іноді виявляють факти укладання СГДСЕ договорів, які суперечать актам законодавства та інтересам держави. Щодо таких випадків Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» надає цим органам право порушувати перед відповідними державними органами питання про визнання договорів недійсними (п. 8 ст. 10). Однак безпосередньо звертатися до суду в інтересах держави з позовами про визнання недійсними договорів, укладених з порушенням законодавства, органи державного фінансового контролю не уповноважені. Тому під час виявлення фактів укладання СГДСЕ таких договорів органи державного фінансового контролю передають відповідну інформацію органам прокуратури, після чого останні звертаються до суду з позовами про визнання договорів недійсними [19].

Необхідність залучення органів прокуратури до захисту інтересів держави у вказаних випадках має наслідком збільшення строків, у межах яких вживаються заходи такого захисту, та спричиняє додаткові організаційні ускладнення, пов'язані з потребою взаємодії між різними державними органами. У зв'язку з цим убачається, що в розглянутих випадках більш оптимальним було б забезпечення захисту в суді інтересів держави самими органами державного фінансового контролю, які мають для цього всі можливості і від самого початку виявляють згадані вище порушення.

Зважаючи на зазначене, пропонуємо закріпити повноваження органів державного фінансового контролю щодо безпосереднього звернення до суду в інтересах держави з позовами про визнання недійсними договорів, що укладені підконтрольними суб'єктами господарювання з порушенням законодавства.

Велике значення для забезпечення захисту прав і законних інтересів держави від порушень СГДСЕ має і діяльність органів прокуратури, хоч в останні роки в ході реформування правового статусу цих органів обсяг їхньої компетенції у цій сфері суттєво

звужено. Так, відповідно до чинної редакції Закону України «Про прокуратуру» прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави лише у випадках: 1) нездійснення або неналежне здійснення захисту цих інтересів органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження; 2) відсутності такого органу (ч. 3 ст. 23) [20].

Аналіз судової практики розгляду справ за позовами прокурорів в інтересах держави дозволяє констатувати, що під час винесення рішень у таких справах суди, як правило, наводять правову позицію, згідно з якою захищати інтереси держави повинні насамперед відповідні суб'єкти владних повноважень, а не прокурор. Щоб інтереси держави не залишилися незахищеними, прокурор виконує субсидіарну роль, замінює в судовому провадженні відповідного суб'єкта владних повноважень, який усупереч вимогам закону не здійснює захисту або робить це неналежно. У кожному такому випадку прокурор повинен навести (а суд перевірити) причини, які перешкоджають захисту інтересів держави належним суб'єктом і які є підставами для звернення прокурора до суду. Прокурор не може вважатися альтернативним суб'єктом звернення до суду й замінювати належного суб'єкта владних повноважень, який може і бажає захищати інтереси держави. До того ж саме лише посилення в позовній заяві на те, що уповноважений орган не здійснює або неналежним чином здійснює відповідні повноваження, для прийняття заяви для розгляду недостатньо. У такому разі прокурор повинен надати належні та допустимі докази відповідно до вимог процесуального закону (наприклад, внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань про вчинене кримінальне правопорушення на підставі статті 367 Кримінального кодексу України (службова недбалість); вирок суду щодо службових осіб; докази накладення дисциплінарних стягнень на державних службовців, які займають посаду в органі державної влади та здійснюють установлені для цієї посади повноваження, за невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків тощо) [21].

У той же час інформація, розміщена в Єдиному державному реєстрі судових рішень, свідчить про велику кількість випадків, коли прокурори, звертаючись до суду в інтересах держави, не додержуються наведеної вище правової позиції – не зазначають у позовних заявах причини, які перешкоджають захисту інтересів держави належним суб'єктом, і не наводять докази вжиття прокурором заходів реагування з метою виявлення / усунення неналежного виконання обов'язків таким суб'єктом. Крім того, іноді прокурори прямо заперечують необхідність дотримання такої позиції, посилаючись на те, що Закон України «Про прокуратуру» та положення чинного Господарського процесуального кодексу України не містять жодної норми, яка б зобов'язувала прокурора надавати докази неналежного здійснення органом, уповноваженим виконувати функції у спірних правовідносинах, своїх повноважень щодо захисту інтересів держави [22].

У зазначених вище випадках суди, як правило, залишають без розгляду позовні заяви або відмовляють у задоволенні позовів у зв'язку з відсутністю наданих законом підстав для представництва прокурором інтересів держави. Водночас наявні й окремі випадки, коли суди відходять від раніше викладеної правової позиції: не вдаються до дослідження причин бездіяльності належних суб'єктів із захисту інтересів держави, обмежуючись констатацією того, що орган, уповноважений здійснювати відповідні функції у спірних відносинах, не вживає заходи для захисту таких інтересів [23].

У зв'язку з наведеним убачається, що закладена у згаданій вище правовій позиції ідея, згідно з якою прокурор не може вважатися альтернативним суб'єктом звернення до суду, заслуговує підтримки і взагалі відповідає Рекомендаціям Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27 травня 2003 року № 1604 (2003) «Про роль прокуратури в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві закону» [24]. До того ж наявність у правозастосовній практиці суперечливих підходів до визначення та оцінки підстав для

представництва прокурором інтересів держави вказує на те, що це питання потребує додаткової правової регламентації.

З урахуванням цього, пропонуємо закріпити правило, згідно з яким у разі виявлення фактів порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, прокурор витребує у цього суб'єкта інформацію щодо обставин, які перешкоджають такому суб'єкту самостійно здійснити належним чином захист інтересів держави, а також вживає заходів для забезпечення належного виконання цим суб'єктом відповідних повноважень. Крім того, варто конкретизувати, що обґрунтування наявності підстав для представництва прокурором інтересів держави в суді має містити зазначення причин, які перешкоджають захисту інтересів держави належним суб'єктом.

У разі врахування такої пропозиції відповідні правила можуть повною мірою реалізовуватися й у відносинах щодо захисту прав і законних інтересів держави від порушень СГДСЕ.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження для вдосконалення захисту прав і законних інтересів держави від порушень, які вчиняють СГДСЕ, пропонуємо:

1) конкретизацію порядку та форм здійснення суб'єктами управління об'єктами державної власності наданих їм повноважень щодо контролю за діяльністю СГДСЕ;

2) закріплення обов'язку суб'єктів управління об'єктами державної власності звертатися до суду в інтересах держави у разі вчинення СГДСЕ порушень законодавства з питань управління об'єктами державної власності, якщо зазначеними суб'єктами господарювання не забезпечено усунення таких порушень у позасудовому порядку;

3) затвердження Мінекономіки методичних рекомендацій щодо захисту прав і законних інтересів держави суб'єктами управління об'єктами державної власності із закріпленням у таких рекомендаціях конкретизованого переліку типових порушень, що вчиняються СГДСЕ, а також сукупності заходів, які мають здійснюватися суб'єктами управління для захисту відповідних прав та інтересів держави;

4) урахування стану здійснення суб'єктами управління об'єктами державної власності заходів щодо захисту прав і законних інтересів держави під час проведення єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності;

5) нормативно-правове закріплення послідовності дій органів державного фінансового контролю у разі виявлення збитків, завданих державі;

6) установа повноважень органів державного фінансового контролю щодо безпосереднього звернення до суду в інтересах держави з позовами про визнання недійсними договорів, що укладені підконтрольними суб'єктами господарювання з порушенням законодавства;

7) конкретизацію положень стосовно дій прокурора у разі нездійснення або неналежного здійснення захисту інтересів держави органом державної влади чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження.

Реалізація наведених пропозицій потребуватиме внесення відповідних змін до законів України «Про управління об'єктами державної власності», «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», «Про прокуратуру», а також прийняття відповідних підзаконних правових актів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх проблемних питань, що стосуються захисту прав і законних інтересів держави у відносинах із СГДСЕ. Зокрема, **перспективним напрямом подальших досліджень** має стати напрацювання пропозицій щодо застосування окремих способів і засобів такого захисту з урахуванням особливостей різних видів правопорушень, які вчиняються такими суб'єктами господарювання.

Список використаних джерел

1. Кравчук О. О. Адміністративно-правове регулювання управління державною власністю в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Нац. техн. ун-т України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2014. 460 с.
2. Погрібний Д. І. Корпоративні права держави: поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 22 с.
3. Переясловська Ю. А. Захист корпоративних прав та законних інтересів держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 – господарське право, господарсько-процесуальне право / Ін-т екон.-прав. досліджень НАН України. Донецьк, 2013. 18 с.
4. Бігняк О. В. Теоретико-прикладні аспекти охорони та захисту корпоративних прав держави. *Форум права*. 2018. № 3. С. 13–21.
5. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21 вересня 2006 р. № 185-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 46. Ст. 456 (із змінами).
6. Деякі питання відчуження об'єктів державної власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 884. *Офіційний вісник України*. 2019. № 86. Ст. 2903.
7. Про затвердження Порядку списання об'єктів державної власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2007 р. № 1314. *Офіційний вісник України*. 2007. № 86. Ст. 3168 (із змінами).
8. Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 23 січня 2018 р. у справі № 826/8910/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71910172> (дата звернення: 10.09.2020).
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 жовтня 2018 р. у справі № 826/8910/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77197048> (дата звернення: 10.09.2020).
10. Переясловська Ю. А. Підстави захисту корпоративних прав та законних інтересів держави. *Форум права*. 2012. № 2. С. 546–552.
11. Про неналежне реагування за результатами державного фінансового контролю : Лист Державної аудиторської служби України від 16 січня 2017 р. № 02-12/44. Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/134124> (дата звернення: 10.09.2020).
12. Про затвердження Порядку здійснення контролю за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності та критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2007 р. № 832. *Офіційний вісник України*. 2007. № 45. Ст. 1839 (із змінами).
13. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 13. Ст. 110 (із змінами).
14. Результати діяльності Державної аудиторської служби та її територіальних органів за 2019 рік. Офіційний веб-сайт Державної аудиторської служби України. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/146947> (дата звернення: 12.09.2020).
15. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 5 травня 2018 р. у справі № 826/2072/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73843691> (дата звернення: 12.09.2020).
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 13 листопада 2018 р. у справі № 826/5588/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78276580> (дата звернення: 12.09.2020).
17. Постанова Вищого адміністративного суду України від 18 жовтня 2017 р. у справі № 826/18962/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69671010> (дата звернення: 12.09.2020).
18. Рішення господарського суду міста Києва від 14 грудня 2018 р. у справі № 910/6721/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78611873> (дата звернення: 12.09.2020).
19. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 квітня 2018 р. у справі № 915/600/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73836479> (дата звернення: 12.09.2020).
20. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12 (із змінами).

21. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 6 лютого 2019 р. у справі № 927/246/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79687723> (дата звернення: 12.09.2020).

22. Постанова Харківського апеляційного господарського суду від 10 вересня 2018 р. у справі № 920/331/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76385217> (дата звернення: 12.09.2020).

23. Постанова Верховного Суду у складі колегії Касаційного господарського суду від 21 січня 2019 р. у справі № 909/516/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79397801> (дата звернення: 12.09.2020).

24. Про роль прокуратури в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві закону : Рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи від 27 травня 2003 р. № 1604 (2003). URL: http://pravo.org.ua/files/_com_split_1.pdf (дата звернення: 12.09.2020).

References

1. Kravchuk, O. O. (2014). *Administrativno-pravove rehulivannia upravlinnia derzhavnoi vlasnosti v Ukraini* [Administrative and legal regulation of state property management in Ukraine] : dys... d-ra yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. tekhn. un-t Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Kyiv, 460 s. [in Ukrainian].

2. Pohribnyi, D. I. (2008). *Korporatyvni prava derzhavy: poniattia, pidstavy vynyknennia, mekhanizm realizatsii* [Corporate rights of the state: concepts, bases of origin, mechanism of realization] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.04 – hospodarske pravo, hospodarsko-protseualne pravo / Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 22 s. [in Ukrainian].

3. Pereiaslovska, Yu. A. (2013). *Zakhyst korporatyvnykh prav ta zakonnykh interesiv derzhavy* [Protection of corporate rights and legitimate interests of the state] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.04 – hospodarske pravo, hospodarsko-protseualne pravo / In-t ekon.-prav. doslidzhen NAN Ukrainy. Donetsk, 18 s. [in Ukrainian].

4. Bihniak, O. V. (2018). *Teoretyko-prykladni aspekty okhorony ta zakhystu korporatyvnykh prav derzhavy* [Theoretical and applied aspects of protection and defense of corporate rights of the state]. *Forum prava*. № 3. S. 13–21 [in Ukrainian].

5. *Pro upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti* [About management of objects of state property] : Zakon Ukrainy vid 21 veresnia 2006 r. № 185-V. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2006. № 46. St. 456 (iz zminamy) [in Ukrainian].

6. *Deiaki pytannia vidchuzhennia ob'ektiv derzhavnoi vlasnosti* [Some issues of expropriation of state property] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 zhovtnia 2019 r. № 884. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2019. № 86. St. 2903 [in Ukrainian].

7. *Pro zatverdzhennia Poriadku spysannia ob'ektiv derzhavnoi vlasnosti* [About the statement of the Procedure for writing off of objects of state property] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 8 lystopada 2007 r. № 1314. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2007. № 86. St. 3168 (iz zminamy) [in Ukrainian].

8. Postanova Kyivskoho apeliatsiinoho administratyvnoho sudu vid 23 sichnia 2018 r. u spravi № 826/8910/16. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71910172> (data zvernennia: 10.09.2020) [in Ukrainian].

9. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 17 zhovtnia 2018 r. u spravi № 826/8910/16 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation of October 17, 2018 in case № 826/8910/16]. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77197048> (data zvernennia: 10.09.2020) [in Ukrainian].

10. Pereiaslovska, Yu. A. (2012). *Pidstavy zakhystu korporatyvnykh prav ta zakonnykh interesiv derzhavy* [Grounds for protection of corporate rights and legitimate interests of the state]. *Forum prava*. № 2. S. 546–552 [in Ukrainian].

11. *Pro nenalezhne reahuvannia za rezultatamy derzhavnoho finansovoho kontroliu* [About improper response to the results of state financial control] : Lyst Derzhavnoi audytorskoï sluzhby Ukrainy vid 16 sichnia 2017 r. № 02-12/44. *Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi audytorskoï sluzhby Ukrainy*. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/134124> (data zvernennia: 10.09.2020) [in Ukrainian].

12. *Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia kontroliu za vykonanniam funktsii z upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti ta kryteriiv vyznachennia efektyvnosti upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti* [About the statement of the Procedure for control over performance of functions on management of objects of state property and criteria of definition of efficiency of management of objects of state property] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19 chervnia 2007 r. № 832. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2007. № 45. St. 1839 (iz zminamy) [in Ukrainian].

13. Pro osnovni zasady zdiisnennia derzhavnogo finansovoho kontroliu v Ukraini [On the basic principles of public financial control in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 26 sichnia 1993 r. № 2939-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1993. № 13. St. 110 (iz zminamy) [in Ukrainian].

14. Rezultaty diialnosti Derzhavnoi audytorskoï sluzhby ta yïi terytorialnykh orhaniv za 2019 rik [The results of the State Audit Service and its territorial bodies for 2019]. Ofitsiyni veb-sait Derzhavnoi audytorskoï sluzhby Ukrainy. URL: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/146947> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

15. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 5 travnia 2018 r. u spravi № 826/2072/15 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation of 5 May 2018 in the case № 826/2072/15]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73843691> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

16. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 13 lystopada 2018 r. u spravi № 826/5588/15 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation of November 13, 2018 in case № 826/5588/15]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78276580> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

17. Postanova Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy vid 18 zhovtnia 2017 r. u spravi № 826/18962/14 [Resolution of the Supreme Administrative Court of Ukraine of October 18, 2017 in case № 826/18962/14]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69671010> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

18. Rishennia hospodarskoho sudu mista Kyieva vid 14 hrudnia 2018 r. u spravi № 910/6721/18 [Decision of the Commercial Court of the city of Kyiv of December 14, 2018 in case № 910/6721/18]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78611873> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

19. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 17 kvitnia 2018 r. u spravi № 915/600/17 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of April 17, 2018 in the case № 915/600/17]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73836479> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

20. Pro prokuraturu : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1697-VII [About the Prosecutor's Office: Law of Ukraine of October 14, 2014 № 1697-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. № 2–3. St. 12 (iz zminamy) [in Ukrainian].

21. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 6 liutoho 2019 r. u spravi № 927/246/18 [Resolution of the Supreme Court in the composition of the panel of judges of the Commercial Court of Cassation of February 6, 2019 in the case № 927/246/18]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79687723> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

22. Postanova Kharkivskoho apeliatsiinoho hospodarskoho sudu vid 10 veresnia 2018 r. u spravi № 920/331/18 [Resolution of the Kharkiv Commercial Court of Appeal of September 10, 2018 in the case № 920/331/18]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76385217> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

23. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 21 sichnia 2019 r. u spravi № 909/516/18 [Resolution of the Supreme Court in the panel of the Commercial Court of Cassation of January 21, 2019 in the case № 909/516/18]. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79397801> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

24. Pro rol prokuratury v demokratychnomu suspilstvi, zasnovanomu na verkhovenstvi zakonu [On the role of the prosecutor's office in a democratic society based on the rule of law] : Rekomendatsii Parlamentskoï Asamblei Rady Yevropy vid 27 travnia 2003 r. № 1604 (2003). URL: http://pravo.org.ua/files/_com_split_1.pdf (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

Zakharchenko Andriy,
Doctor of Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6359-2475>

PROTECTION OF RIGHTS AND LEGITIMATE INTERESTS OF THE STATE FROM VIOLATIONS COMMITTED BY BUSINESS ENTITIES OF THE PUBLIC SECTOR OF THE ECONOMY

The article analyzes the problematic issues that arise in connection with the protection of the rights and legitimate interests of the state in case of violation of these rights and interests by economic entities of the public sector of the economy. The state of normative-legal provision and law-enforcement practice concerning realization of protection by subjects of management of objects of state property, as well as of bodies of the state financial control, and also bodies of prosecutor's office are also considered. According to the results of the study in order to improve the protection of the rights and legitimate interests of the state from violations by economic entities of the public sector of the economy, it was proposed:

- 1) to specify the procedure and forms of exercising powers by the subjects of management of state property objects granted to them in order to control the activities of economic entities of the state sector of the economy;*
- 2) to consolidate the obligation of subjects of management of objects of state property to take measures for judicial protection of the rights and interests of the state from violations committed by these entities;*
- 3) to approve methodical recommendations on protection of the rights and lawful interests of the state by subjects of management of objects of state property, including from infringements from the above-stated subjects of management;*
- 4) to take into account the state of implementation by the subjects of management of state property of measures to protect the rights and legitimate interests of the state in conducting a single monitoring of the effectiveness of management of state property;*
- 5) to consolidate normatively the sequence of actions of the bodies of state financial control in case of detection of losses caused to the state;*
- 6) to establish the powers of these bodies to apply directly to the court in the interests of the state with claims for invalidation of contracts concluded by controlled entities in violation of the law;*
- 7) to specify the provisions regarding the protection of the interests of the state by the prosecutor's office.*

Key words: *protection of rights and legitimate interests of the state; business entities of the public sector of the economy; subjects of management of objects of state property, bodies of state financial control.*

Надійшла до редколегії 09.10.2020

УДК: 349.3 (477)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-44-52>

Князькова Любов Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6681-980X>

Іванов Іван Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(ГУНП в Донецькій області, м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Статтю присвячено дослідженню проблем пенсійного забезпечення поліцейських як складової їхнього соціального захисту. Охарактеризовано значення працівників поліції для трудового права й цінність для суспільства, громадян якого вони захищають. Здійснено аналіз нормативних актів, що регулюють пенсійне забезпечення працівників органів внутрішніх справ. Визначено поняття пенсії за вислугу років поліцейським та значну увагу приділено цьому аспекту. Проаналізовано порядок установлення розміру пенсії залежно від тривалості вислуги років. Запропоновано прийняття нового закону щодо пенсійного забезпечення працівників поліції. Сформульовано висновки щодо доповнення Закону України «Про Національну поліцію» нормою, яка передбачає, що обмеження гарантій соціального та правового захисту працівників органів внутрішніх справ не допустиме під час прийняття законів і підзаконних актів, а також у разі прийняття рішень правозастосовними органами держави.

Ключові слова: поліцейські; пенсійне забезпечення; вислуга років; грошове забезпечення.

Постановка проблеми. Сучасний стан суспільного життя України характеризується кардинальним реформуванням багатьох його сфер, у тому числі й законодавства, що забезпечує правове регулювання функціонування правоохоронних органів. Створюються нові правоохоронні органи, відбувається істотна зміна компетенції вже існуючих, здійснюється перепідготовка та оновлення кадрового потенціалу наявних органів з метою приведення їхньої роботи до стандартів провідних демократичних держав. Діяльність органів внутрішніх справ привертає увагу суспільства та держави в будь-якій країні, що зумовлено важливістю тих функцій і завдань, які вони виконують. Саме тому виникає необхідність комплексного дослідження проблемних питань та шляхів удосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення працівників поліції. Адже кожен поліцейський – людина, на яку покладено найвищий обов'язок, а саме захист прав та інтересів громадян. Досить часто під час виконання своїх службових обов'язків поліцейські ризикують власним здоров'ям і життям. Тому важливим є створення надійної системи правового регулювання пенсійного забезпечення працівників поліції, яка гарантує компенсацію втраченого грошового забезпечення з метою підтримки їхнього життєвого рівня після звільнення зі служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню тих чи інших аспектів соціального захисту працівників правоохоронних органів приділяли увагу в наукових працях такі вчені: Л. Л. Денісова [1], М. І. Іншин [2], М. М. Клемпарський [3], К. Ю. Мельник [4]. Так, Л. Л. Денісовою проаналізовано правові основи соціального забезпечення працівників поліції, розглянуто принципи, функції та гарантії їхнього соціального забезпечення. М. І. Іншиним з'ясовано поняття соціального забезпечення працівника поліції та його особливості. М. М. Клемпарським визначено місце й роль пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ у системі їхнього соціально-правового захисту. Окремі питання соціального забезпечення осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ були розглянуті К. Ю. Мельником. Проте на сьогодні у вітчизняній юридичній літературі недостатньо досліджені проблеми правового регулювання пенсійного забезпечення поліцейських. Беручи до уваги кардинальні трансформаційні процеси в системі правоохоронних органів України, необхідність реформування вітчизняного законодавства про соціальний захист, акцентуємо увагу на тому, що виникає потреба в перегляді теоретичних поглядів та виробленні нових підходів до розуміння пенсійного забезпечення працівників правоохоронних органів, а саме поліцейських.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб на підставі дослідження положень доктрини права соціального забезпечення, критичного аналізу норм законодавства України про пенсійне забезпечення працівників органів внутрішніх справ і правозастосовної практики, охарактеризувати особливості правового регулювання пенсійного забезпечення поліцейських та розробити теоретичні і практичні пропозиції та рекомендації щодо вирішення проблем у цій царині.

Дослідження проводилося на підставі аналізу нормативних актів, які регулюють пенсійне забезпечення працівників органів внутрішніх справ, наукової літератури та практики застосування законодавства. Наукове дослідження побудовано на підставі застосування загального системно-структурного методу, основні елементи якого забезпечили розв'язання поставлених завдань. В основі системи методології наукового аналізу пенсійного забезпечення поліцейських покладено такі методи:

- 1) діалектичний метод – дає змогу досліджувати внутрішню сутність речей у процесі їх розвитку, а також внутрішніх та зовнішніх суперечностей. За допомогою даного методу вивчено особливості пенсійного забезпечення поліцейських та сучасний стан проблеми;
- 2) системний метод – дозволив здійснити дослідження відповідного конкретно окресленого предмета, зокрема дав змогу вивчити порядок пенсійного забезпечення поліцейських;
- 3) логічні методи і прийоми – дедукція, індукція, аналогія, аналіз, синтез – застосовуються впродовж здійснення всього наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. Оскільки категорія працівників поліції є новою для України, важливо охарактеризувати правовий статус працівника поліції, що безпосередньо виявляється в особливій ролі підвищеного соціального забезпечення такої категорії працівників. Професійна діяльність працівників правоохоронних органів України є різновидом трудової діяльності людини загалом, яка полягає в реалізації особою усієї власної різноманітної сутності, де вона проявляє свої здібності, сили, наміри, бажання, почуття та інші особисті якості. Особливості виникнення трудових правовідносин за участі працівників правоохоронних органів України як риса полягає в тому, що спеціальне законодавство досить детально врегульовує досліджувану сферу трудових відносин та істотно знижує диспозитивні можливості роботодавця впливати на добір кадрів, а отже і на подальшу трудову діяльність таких учасників трудового правовідношення, що є позитивним кроком у створенні ефективного функціонування правоохоронних органів держави.

На думку О. В. Черкунова, напрямами розвитку правового регулювання трудової діяльності працівників правоохоронних органів є:

- 1) забезпечення єдності та диференціації правового регулювання так, щоб були дотримані загальні трудові права, а спеціальні норми враховували необхідність справедливої компенсації за ті складні умови праці, якими зазвичай характеризується трудова діяльність у правоохоронній системі;
- 2) початок упровадження на локальному рівні шляхом відповідного колективного правового регулювання питання оплати праці;
- 3) розроблення чітких механізмів преміювання працівників тих чи інших правоохоронних органів залежно від досягнутого результату;
- 4) забезпечення визначеності і стабільності законів та підзаконних нормативно-правових актів, якими врегульовується питання оплати праці правоохоронців;
- 5) забезпечення безумовного виконання усіх зобов'язань щодо передбачених законодавством пільг, доплат тощо, при цьому премії слід видавати після розрахунку за всіма базовими виплатами;
- 6) розвиток системи оплати праці, яка б гарантувала гідний рівень заробітної плати працівникам правоохоронних органів за наявності вільних коштів;
- 7) установлення базового окладу в кратному розмірі до прожиткового мінімуму на рівні закону з можливістю диференціації у бік збільшення на рівні підзаконних правових актів;
- 8) розроблення та впровадження системи обліку праці, нормування виробітку (кількості здійсненої роботи у сфері правоохоронної діяльності) та недопущення неврахування перепрацьованого часу правоохоронцем, зайнятим на умовах невенормованого режиму, внаслідок чого порушується його право на відпочинок [5].

Слід зазначити, що в будь-якому суспільстві існує мотиваційний механізм, що стимулює роботу в несприятливих умовах чи працю в непопулярних сферах діяльності. Якщо говорити про пенсії за вислугу років у цілому, то значна їх частина надається працівникам бюджетних організацій: учителям, медичним працівникам, працівникам органів внутрішніх справ. Незважаючи на працю, пов'язану з підвищеними нервовими перевантаженнями, її оплата залишається низькою, що неминуче спричиняє відтік працівників з відповідних установ.

Що ж стосується служби в поліції, то вона пов'язана з небезпекою, підвищеною відповідальністю, екстремальністю ситуацій. Стимулів для протистояння цьому явищу, відверто кажучи, мало, але одним з них є пенсія за вислугу років, право на яку виникає за однієї лише умови – наявності необхідної вислуги років. Мета цього виду пенсій – матеріальне забезпечення осіб, які накопичили «професійну втому», для того щоб, звільнивши їх від обов'язку служити, не допустити переростання «професійної втоми» у професійну, а то й у загальну «зношеність» організму. До цього можна додати, що пенсія за вислугу років поліцейським є своєрідною компенсацією втраченого грошового забезпечення для тих громадян, які не можуть більше продовжувати служити в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони, Державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України. У той же час пенсія за вислугу років поліцейським має особливий гуманістичний зміст, оскільки вона дає змогу громадянам продовжувати брати участь у суспільно корисній праці (крім служби, яка зазначена).

Пенсія за вислугу років поліцейським має свої особливості. Вона виплачується після залишення служби, з урахуванням якої встановлена. Право на таку пенсію пов'язане з особливим видом трудового стажу – вислугою років. Сама назва виду пенсії вказує на особливість суб'єкта пенсійного забезпечення: вона повинна надаватися тим, хто служить – службовцям (поліцейським). Для пенсійного забезпечення за вислугу років працівникам поліції має бути особливий вид непрацездатності суб'єктів. Якщо в основі права на пенсію за віком лежить презумпція втрати загальної працездатності, то в основі права на пенсію за

вислугу років – презумпція втрати професійної працездатності, тобто здатності до виконання обов'язків служби в органах внутрішніх справ та іншої служби, яка передбачена законодавством.

Таким чином, пенсію за вислугу років поліцейським можна визначити як щомісячну виплату з Пенсійного фонду України, призначену для компенсації втраченого грошового забезпечення, надану за умови звільнення зі служби з метою підтримки життєвого рівня громадян, що мають вислугу років певної тривалості в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони, Державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України, професійна непрацездатність яких презюмується до досягнення пенсійного віку, встановленого законодавством для призначення пенсії за віком.

Слід зауважити, що особлива форма державної соціальної підтримки поліцейських (державне пенсійне забезпечення) передбачена ст. 102 Закону України «Про Національну поліцію» [6]. Зазначена норма є бланкетною, а тому порядок та умови здійснення цієї форми соціального забезпечення встановлюються Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [7]. Це спеціальний закон стосовно Законів України «Про пенсійне забезпечення» [8] та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [9], які застосовуються до працівників підприємств, установ та організацій. Згідно з вищезазначеним законом пенсія за вислугу років поліцейським призначається за таких умов: а) незалежно від віку, якщо вони звільнені зі служби: по 30 вересня 2011 року і на день звільнення мають вислугу 20 років і більше; з 1 жовтня 2011 року по 30 вересня 2012 року і на день звільнення мають вислугу 20 календарних років та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2012 року по 30 вересня 2013 року і на день звільнення мають вислугу 21 календарний рік і більше; з 1 жовтня 2013 року по 30 вересня 2014 року і на день звільнення мають вислугу 21 календарний рік та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2014 року по 30 вересня 2015 року і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2015 року по 30 вересня 2016 року і на день звільнення мають вислугу 22 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2016 року до 30 вересня 2017 року і на день звільнення мають вислугу 23 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2017 року до 30 вересня 2018 року і на день звільнення мають вислугу 23 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2018 року до 30 вересня 2019 року і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки і більше; з 1 жовтня 2019 року до 30 вересня 2020 року і на день звільнення мають вислугу 24 календарних роки та 6 місяців і більше; з 1 жовтня 2020 року або після цієї дати і на день звільнення мають вислугу 25 календарних років і більше.

Поліцейським у разі досягнення ними на день звільнення зі служби 45-річного віку за вислугу років призначається пенсія – за наявності в них страхового стажу 25 років і більше, з яких не менше ніж 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України [7].

Згаданий нормативний акт був прийнятий ще 9 квітня 1992 року та зазнав чимало законодавчих змін, що ускладнює правозастосовну діяльність. Деякі норми цього закону визнані Конституційним Судом України антиконституційними [10]. Оскільки єдиним нормативно-правовим актом у сфері пенсійного забезпечення працівників поліції, як і раніше для міліції, залишається Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», вважаємо необхідним прийняття нового закону щодо пенсійного забезпечення саме поліцейських. Адже на відміну від визначення міліції як озброєного органу виконавчої влади Закон України «Про Національну поліцію» дає

визначення поліції як центрального органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [6]. Правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців та працівників поліції єдиним нормативним актом (законом), на наш погляд, не відповідає реаліям сьогодення.

Слід відзначити, що одним із основних факторів, які формують мотиваційні орієнтири на службу в поліцію залишається грошове забезпечення. На нашу думку, розміри грошового забезпечення мають відображати рівень фізичного і морального навантаження для поліцейського, враховувати ризики, які має службова діяльність, і створювати належні матеріальні умови для життя поліцейських і членів їхніх сімей. У зв'язку з цим вважаємо, що основні складові грошового забезпечення (посадовий оклад, оклад за спеціальним званням, надбавка за вислугу років) мають складати не менше 70–80 відсотків грошового забезпечення, і така дефініція має бути зафіксована в законі. Що стосується додаткових видів грошового забезпечення, які призначені для стимулювання службової діяльності, то вони мають складати меншу і фіксовану частку грошового забезпечення (20–30 процентів).

Щодо розрахунку пенсії, то сума пенсії за вислугу років поліцейським обчислюється з розміру грошового забезпечення, враховуючи відповідні оклади за посадою, військовим (спеціальним) званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії у розмірах, установлених законодавством, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 року – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Водночас у законі визначено, що розмір пенсії за вислугу обчислюється за 20 років – 50 відсотків, а звільненим у відставку за віком або за станом здоров'я – 55 відсотків відповідних сум грошового забезпечення; за кожний рік вислуги понад 20 років – 3 проценти відповідних сум грошового забезпечення. Поліцейським, які мають страховий стаж 25 років і більше, з яких не менше 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба, служба в органах внутрішніх справ, поліції, Службі судової охорони, Державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України пенсія обчислюється за страховий стаж 25 років – 50 процентів і за кожний повний рік стажу понад 25 років – 1 процент відповідних сум грошового забезпечення. Граничний розмір пенсії не повинен перевищувати 70 відсотків відповідних сум грошового забезпечення, а особам, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до категорії 1 – 100 процентів, до категорії 2 – 95 відсотків [11].

Вважаємо, що встановлення граничного розміру пенсії за вислугу років працівникам правоохоронних органів, у тому числі і працівникам поліції, спочатку з 90 до 80 відсотків, а у подальшому – з 80 до 70 відсотків грошового забезпечення є порушенням ст. 22 Конституції України. Згідно із цією нормою конституційні права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав [12].

Аналіз законодавства та правозастосовної практики у зазначеній сфері дозволяє дійти висновку, що органи Пенсійного фонду України і під час перерахунку пенсій колишнім працівникам міліції з 01.01.2018 року також застосовують обмеження пенсії за вислугу років 70 відсотками грошового забезпечення. Така практика обмеження розміру пенсії під час перерахунку викликала численні звернення пенсіонерів до суду. Результатом таких звернень є постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 у справі № 240/54/18, якою встановлено, що під час перерахунку пенсії змінною величиною є лише розмір грошового забезпечення, натомість відсоткове значення розміру основної пенсії, яке обчислювалося під

час її призначення відповідно до наявної у позивача вислуги років, є незмінним [13]. Але Верховний Суд не є законодавчим органом, а його рішення є тільки зразком під час вирішення типових справ і не можуть змінювати чи доповнювати закон. Тому нами пропонується доповнення Закону України «Про Національну поліцію» нормою про те, що обмеження гарантій соціального і правового захисту працівників органів внутрішніх справ не допускається під час прийняття законів та підзаконних актів, а також під час прийняття рішень правозастосовними органами держави.

Водночас стаття 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачає, що пенсії за вислугу років поліцейським підлягають перерахунку у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення у порядку та розмірах, передбачених Кабінетом Міністрів України. Причому перерахунок пенсій особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ України, які мають право на пенсійне забезпечення або одержують пенсію на умовах цього закону, здійснюється з урахуванням видів грошового забезпечення, щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, установлених законодавством для поліцейських. На цей час діє Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 року № 45 [14]. Цей нормативний акт є чинним, але до нього внесено багато змін та доповнень. Згідно з вищезазначеним Переліком подальші перерахунки пенсій здійснюються з урахуванням таких видів грошового забезпечення, як посадовий оклад, оклад за військовим (спеціальним) званням та відсоткова надбавка за вислугу років на момент виникнення права на перерахунок пенсії за відповідною або аналогічною посадою та військовим (спеціальним) званням. Тобто не передбачається врахування щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій. Така норма підзаконного акта суперечить статті 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та повинна бути скасована.

Таким чином, вважаємо, що з метою реалізації основної функції поліцейських, а саме захисту основоположних конституційних прав і свобод людини і громадянина, необхідним є створення дієвого підґрунтя для пенсійного забезпечення працівників поліції, тобто необхідно розробити новий порядок перерахунку призначених пенсій, який відповідатиме Конституції України та гарантуватиме надійне пенсійне забезпечення. Застарілі нормативні акти, які містять спірні положення, мають колізії, не відповідають Конституції України та реаліям сьогодення, підлягають скасуванню.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ураховуючи викладене вище, авторами зроблено низку висновків і пропозицій.

1. Пенсію за вислугу років поліцейським можна визначити як щомісячну виплату з Пенсійного фонду України, призначену для компенсації втраченого грошового забезпечення, надану за умови звільнення зі служби, з метою підтримки життєвого рівня осіб, що мають вислугу років певної тривалості в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Службі судової охорони, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України, професійна неприцездатність яких передбачається до досягнення пенсійного віку, встановленого законодавством для призначення пенсії за віком.

2. Оскільки єдиним нормативно-правовим актом у сфері пенсійного забезпечення працівників поліції, як і раніше для міліції, залишається Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», вважаємо необхідним прийняття нового закону щодо пенсійного забезпечення саме поліцейських.

3. Пропонуємо доповнити Закон України «Про Національну поліцію» нормою, що не допускає обмеження гарантій соціального і правового захисту поліцейських під час прийняття законів та підзаконних актів, а також під час прийняття рішень правозастосовними органами держави.

Крім того, на наш погляд, необхідно розробити новий Порядок перерахунку призначених пенсій поліцейським. Застарілі нормативні акти, які містять спірні положення, мають колізії, не відповідають Конституції України та реаліям сьогодення, підлягають скасуванню.

Обмежені рамки статті не дозволяють охопити весь спектр визначених у дослідженні проблем, відтак подальше вивчення цього напрямку необхідно зосередити на питаннях обчислення грошового забезпечення для призначення пенсії і на порядку підрахунку вислуги років поліцейським.

Список використаних джерел

1. Денісова Л. Л. Правове регулювання соціального забезпечення працівників поліції в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
2. Іншин М. І. Сутність і значення поняття соціального захисту працівників поліції в сучасних умовах. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету*. 2015. № 4. С. 269–277.
3. Клемпарський М. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2004. 224 с.
4. Мельник К. Ю. Окремі аспекти соціального захисту осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2011. № 5. С. 180–184.
5. Черкунов О. В. Правове регулювання трудової діяльності працівників правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
7. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 29. Ст. 399.
8. Про пенсійне забезпечення : Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 3. Ст. 10.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46–47. Ст. 403.
10. Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2008 від 22.05.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text> (дата звернення: 20.07.2020).
11. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов економічного зростання в Україні : Закон України від 27.03.2014 № 1166-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 20–21. Ст. 745.
12. Конституція України : Закон України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.10.2019 у справі № 240/54/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85174587> (дата звернення: 20.07.2020).
14. Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 р. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-2008-%D0%BF> (дата звернення: 20.07.2020).

References

1. Denisova, L. L. (2017). *Pravove rehulivannia sotsialnoho zabezpechennia pratsivnykiv politsii v Ukraini* : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Legal regulation of social security of police officers in Ukraine]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
2. Inshyn, M. I. (2015). *Sutnist' i znachennia poniattia sotsialnoho zakhystu pratsivnykiv politsii v suchasnykh umovakh* [The essence and significance of the concept of social protection of police officers in modern conditions]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu*. № 4. S. 269–277 [in Ukrainian].
3. Klemparskyi, M. M. (2004). *Pravove rehulivannia pensiinoho zabezpechennia pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh* : dys. ... kand. yuryd. nauk [Legal regulation of pension provision for law enforcement officers]. Kharkiv. 224 s. [in Ukrainian].

4. Melnyk, K. Iu. (2011). Okremi aspekty sotsialnoho zakhystu osib riadovoho ta nachalnytskoho skladu orhaniv vnutrishnikh sprav [Some aspects of social protection of privates and officers of internal affairs bodies]. *Pravo i bezpeka*. № 5. S. 180–184 [in Ukrainian].
5. Cherkunov, O. V. (2017). Pravove rehuliuвання трудовoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Legal regulation of labor activity of law enforcement officers]. Kyiv. 20 s. [in Ukrainian].
6. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 roku № 580- VIII [On the National Police : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2015. № 40–41. St. 379 [in Ukrainian].
7. Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib : Zakon Ukrainy vid 9 kvitnia 1992 roku № 2262-XII [On pension provision for persons discharged from military service and certain other persons : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 29. St. 399 [in Ukrainian].
8. Pro pensiine zabezpechennia : Zakon Ukrainy vid 05.11.1991 № 1788-XII [On pension provision : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 3. St. 10 [in Ukrainian].
9. Pro zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 23.09.1999 № 1105-XIV [On compulsory state social insurance : Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1999. № 46–47. St. 403 [in Ukrainian].
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 10-rp/2008 vid 22.05.2008 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 10-rp/2008 of 22.05.2008]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08#Text> (data zvernennia: 20.07.2020) [in Ukrainian].
11. Pro zapobihannia finansovoi katastrofy ta stvorennia peredumov ekonomichnoho zrostannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 27.03.2014 r. № 1166-VII [On the prevention of financial catastrophe and the creation of preconditions for economic growth in Ukraine : the Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2014. № 20–21. St. 745 [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141 [in Ukrainian].
13. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 16.10.2019 u spravi № 240/54/18 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 16.10.2019 in case № 240/54/18]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85174587> (data zvernennia: 20.07.2020) [in Ukrainian].
14. Poriadok provedennia pererakhunku pensii, pryznachenykh vidpovidno do Zakonu Ukrainy «Pro pensiine zabezpechennia osib, zvilnenykh z viiskovoi sluzhby, ta deiakykh inshykh osib», zatverdzhenyi postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 liutoho 2008 r. № 45 [The procedure for recalculation of pensions granted in accordance with the Law of Ukraine «On Pension Provision for Persons Released from Military Service and Certain Other Persons» was approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 13, 2008 № 45]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45-2008-%D0%BF> (data zvernennia: 20.07.2020) [in Ukrainian].

Knyazkova Liubov,

Candidate of Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6681-980X>

Ivanov Ivan,

Candidate of Law, Associate Professor
(Main Department of the National Police in the Donetsk region, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6406-8002>

SOME ISSUES OF PENSION PROVISION FOR POLICE OFFICERS

The article deals with the research of the issues of pension provision for police officers as a component of their social security. Since the category of police employees is new to Ukraine, its significance for labour law and, accordingly, the value of the police for the society, whose citizens they protect, has been characterized. An analysis of statutory acts regulating the pension provision for law enforcement bodies' employees has been carried out. The concept of a seniority pension for police officers has been defined as a monthly payment from the Pension Fund of Ukraine intended to compensate for lost pay and allowances and granted upon resignation for the purpose of maintaining living standards of citizens having the seniority of a specified duration in law enforcement bodies, the National Police, the Court Protection Service, the State Fire Protection Service, the State Service of Ukraine for Special Communications and Information Protection, bodies and divisions of the Civil Protection Service, the Tax Police or the State Penitentiary Service of Ukraine, whose occupational incapacity is presumed to set in before they reach the retirement age established by law for awarding an old-age pension. The author proposes the adoption of a new law on pensions precisely for police officers. For in contrast to the definition of Militia (the name the police were called in the Soviet Ukraine and during a number of the post-Soviet years) as an armed body of the executive branch, the Law of Ukraine "On the National Police" defines the police as a central body of the executive branch that serves the society by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, maintaining public

security and order. According to the author, the legal regulation of the pension provision for servicemen and police employees by a single statutory act (law) does not correspond to the realities of today. Conclusions have been formulated on supplementing the Law of Ukraine "On the National Police" with the provision that restrictions of guarantees of social and legal security of the law enforcement bodies' employees shall not be allowed when adopting laws and bylaws, as well as when making decisions by law enforcement agencies of the state. Special attention has been paid to calculating the amount of police officers' seniority pension. The procedure for determining the amount of pension depending on the length of service has been analysed. The author believes that lowering the limit of the seniority pension for law enforcement bodies' employees, including police employees, initially from 90 down to 80 per cent and then from 80 down to 70 per cent of their pay and allowances is a violation of the Constitution of Ukraine. Constitutional rights and freedoms are guaranteed by the state and cannot be revoked when adopting new laws or amending existing ones. No narrowing of the content and scope of existing rights shall be allowed. The author proposes to work out a new Procedure for recalculating pensions granted to police officers. Outdated statutory acts governing the procedure for recalculating pensions granted to law enforcement bodies' employees contain controversial provisions, have conflicting points, do not comply with the Constitution of Ukraine and the realities of today, and are therefore subject to repeal.

Key words: *police officers; pension provision; seniority; pay and allowances.*

Надійшла до редколегії 27.08.2020

УДК: 342.7.349

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-53-59>

Колеснік Тетяна Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОГО БАЛАНСУ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ

Мета цієї статті передбачає аналіз проблемних аспектів дотримання принципів гендерного балансу під час реалізації права на працю в контексті прийнятих Україною міжнародних гендерних стандартів. У статті проаналізовано норми чинного законодавства, Конвенції Міжнародної організації праці та антидискримінаційні директиви Європейського Союзу, які стосуються гендерних питань. Досліджено показники гендерної нерівності в Україні відповідно до даних Організації Об'єднаних Націй і Державного комітету статистики. На основі отриманих результатів аналізу було визначено низку відповідних заходів, спрямованих на забезпечення гендерного балансу в Україні.

Ключові слова: дискримінація; гендерна рівність; гендерні стереотипи; гендерний баланс; вільний вибір професії.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства поряд із питаннями економічної стабілізації не менш актуальним стає забезпечення переходу України до сталого соціального розвитку, що, у свою чергу, потребує формування державної політики з урахуванням гендерного компонента, тобто оцінки стратегії державної політики з позиції гендерної рівності. Сьогодні надто часто стратегії змін приймаються з огляду на їхню успішність в іншому контексті, при цьому не враховуються чинники, що є актуальними та доцільними для національного законодавства. Вивчати досвід зарубіжних країн, безумовно, важливо, але це не означає копіювати успішні стратегії з одного контексту в інший. Фактори успіху мають бути проаналізовані та розтлумачені. Це означає, що потрібно зрозуміти, чому певна стратегія спрацювала в європейській країні, та розглянути, чи є в нашій країні умови, що уможливили б її успіх. Деякі складові дієвої методики, можливо, треба буде змінити з метою забезпечення доцільності та прийнятності в межах національного законодавства з метою відсторонення від застарілих стереотипів, зумовлених гендерною нерівністю, та забезпечення реалізації програм гендерного балансу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі проблеми обраної теми наукової статті висвітлені в працях Н. Аніщука, Ю. Івченко, О. Костюченко, Л. Лобанової, О. Макарової, М. Малишевої, Е. Мезенцевої, В. Новікова, Ю. Саєнко, В. Отешенко, Л. Чуйко.

Метою статті, відповідно до чітко сформульованої та належно актуалізованої тематичної проблеми, є узагальнення основних положень, що спрямовані на забезпечення гендерного балансу під час реалізації права на працю в різних соціально-економічних сферах та окреслення стратегій запобігання та протидії гендерній нерівності шляхом використання правових норм національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Формування та покращення розуміння суспільством завдань державної політики в напрямі гендерної рівності сприяє досягненню Глобальних

цілей сталого розвитку, проголошених Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) у резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. № 70/1 і підтриманих Україною відповідно до Указу Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [1]. Затверджено Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року [2].

Розвиток гендерного законодавства в Україні відбувається досить швидкими темпами. Серед зобов'язань, які взяла на себе країна перед Європейським співтовариством, є реалізація жінками і чоловіками рівних прав та можливостей. Україна останніми роками значно прогресує у вивченні та осмисленні гендерної проблематики. Нині державна політика орієнтується на створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, при цьому вона проводиться з урахуванням міжнародних актів, ратифікованих Україною. Це, зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 р.; Міжнародний пакт про громадські та політичні права 1966 р.; Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р.; Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок 1967 р.; Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами 1949 р.; Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації стосовно жінок 1979 р.; Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 р.; Пекінська декларація 1995 р. та інші. Проте питанню забезпечення в українському суспільстві гендерної рівності має приділятися більше уваги з огляду на обраний напрямок роботи Президента та Уряду України в Євроінтеграційному векторі. Відповідно, розвиток та вдосконалення законодавства в частині гендерної складової є досить важливим завданням, що поставлено перед нашою державою міжнародною спільнотою.

За даними Глобального звіту Світового економічного форуму, Україна у 2019 році посіла 59 місце (зі 153 країн) за показником індексу гендерного розриву. Показники освіти та здоров'я знаходяться на високому рівні, а ось політична залученість та економічні можливості відстають. У суспільному житті прояви нерівності, дискримінації за ознакою статі, насильства – це гендерні стереотипи, які в українському соціумі нерідко замовчуються, що є негативною тенденцією. Разом із наявністю в Україні потужного жіночого руху та жіночих об'єднань, спілок необхідно визнати недостатньою кількість організацій, які зосереджуються на захисті прав чоловіків, що може бути наслідком практичної відсутності в публічному дискурсі питання про дискримінацію чоловіків. Доволі поширеним є також хибне переконання, що гендерна тематика стосується лише жінок. Чоловіки так само зазнають дискримінації у реалізації певних прав, що нечасто стає загальновідомим та рідко висвітлюється у засобах масової інформації як соціальна проблема. Тож якщо питання дискримінації жінок завдяки скоординованим зусиллям держави та громадянського суспільства є на порядку денному, то проблеми дискримінації чоловіків не отримують належної уваги.

Хибною є також думка, що гендерна рівність зводиться до утвердження прав жінок щодо реалізації себе на ринку праці чи в політиці. Необхідним є висвітлення цієї проблеми як проблеми вибору жінки і чоловіка, при цьому самодостатнім є будь-яке законне бажання жінки або чоловіка всупереч суспільно прийнятним стереотипам щодо професії, соціальної ролі, типів поведінки. На сьогодні в суспільстві часто бракує розуміння, що жінка або чоловік, які обрали для себе основний шлях у житті через кар'єру або виховання дітей, мають право на повагу та свободу від упереджень незалежно від змісту цього вибору [3].

Слід зазначити, що інтерпретація положень міжнародних правових актів, які стосуються зазначеної проблематики, у контексті трудових правовідносин потребує деталізації. По-перше, міжнародним договором, метою якого є ефективний захист прав людини, а саме Європейською конвенцією з прав людини і основоположних свобод, встановлено абсолютне право кожного на реалізацію прав, закріплених в її положеннях

(ст. 14 Конвенції), та прав, передбачених національним законом (ст. 1 Протоколу № 12 до Конвенції) [4]. По-друге, доцільно зауважити, що положення зазначених статей не містять посилань на можливі обмеження, що допускаються з будь-якою метою (на противагу, скажімо, праву на свободу вираження поглядів, право на мирні зібрання). Однак це не означає, що в контексті трудових відносин вимагається сліпе дотримання принципу гендерної рівності, тобто рівності на підставі статі. Фізіологічно представники статей є настільки різними, що закріплення подібної рівності було б певною ілюзією, яку неможливо виконати. Відповідно до ст. 1 Конвенції № 111 про дискримінацію у сфері праці і занять, «будь-яка диференціація, недопущення чи надання переваги щодо певної роботи, заснованої на специфічних вимогах такої, не може вважатись дискримінацією» [5]. Ця норма акцентує увагу на доречному застереженні, що, у свою чергу, підтверджує важливість дотримання гендерного балансу в реалізації основоположних прав і свобод незалежно від статі [5].

Гендерний баланс – це фактичний, або такий, що планується, стан справ, під час якого вирівнюється соціальне, економічне, політичне становище жінок і чоловіків. Установлення гендерного балансу базується на сукупності ключових показників, серед яких найбільше значення мають рівномірний розподіл доходів, представництво на управлінських і політичних посадах, рівень завантаженості в домашньому господарстві та суспільних справах, здобутий рівень освіти, рівень захворюваності, тривалість життя. В Україні останнім часом розширено доступ жінок до більш як 450 професій та посад шляхом усунення дискримінаційних норм, зокрема у сфері безпеки й оборони та в органах державної влади, значно збільшилося число жінок-народних депутатів. За статистичними показниками 2019 року, 20.8 % (88 депутаток із 423) обрано до Верховної Ради України.

Наразі найбільші досягнення у сфері гендерної рівності спостерігаються на законодавчому рівні. Проте в багатьох інших галузях у практичному втіленні суттєвого прогресу досягти не вдалося, що й зумовлює низькі позиції України в міжнародних рейтингах із гендерної рівності та значне відставання від європейських показників. В Україні, як і раніше, для жінок існують реальні перешкоди на ринку праці, і їхнє коріння знаходиться у самій системі організації зайнятості та у проблемах, з якими стикаються жінки, прагнучи поєднати професійну діяльність із материнством та виконанням сімейних обов'язків.

Імплементацию Директиви № 92/85/ЄЕС про вжиття заходів з поліпшення безпеки та охорони здоров'я на виробництві вагітних працівниць, працівниць, які нещодавно народили або годують (далі – Директива) здійснено у зв'язку з необхідністю правової регламентації додаткових гарантій для працівниць у сфері безпеки праці та охорони здоров'я, виходячи з їхньої репродуктивної функції, необхідності створення умов для народження здорових дітей [6]. Слід зазначити, що в цілому положення Директиви, які визначають її цілі, враховано в національному законодавстві. Передбачено як загальні норми, що регламентують рівність чоловіків та жінок у сфері праці (Конституція України; Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»), так і спеціальні норми, які визначають можливість здійснення позитивних дій як спеціальних законодавчих заходів, спрямованих на підвищення гарантій для забезпечення рівності можливостей окремих соціальних груп, у тому числі жінок (Закон України «Про зайнятість населення»; Закон України «Про охорону праці»; Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП), глава XII «Праця жінок»). Відповідно, у трудовому законодавстві України встановлено необхідність спеціального правового регулювання праці вагітних жінок (частково також жінок, які годують): а) зниження норм виробітку та норм обслуговування відповідно до медичного висновку (ч. 1 ст. 178 КЗпП), б) переведення на іншу роботу, яка є легшою і виключає вплив несприятливих виробничих факторів, зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою (ч. 1 ст. 178 КЗпП); в) звільнення від роботи зі збереженням середнього заробітку до вирішення питання про

переведення на легшу роботу (ч. 2 ст. 178 КЗпП); г) встановлення неповного робочого часу на прохання вагітної жінки (ст. 56 КЗпП) [7].

Необхідно зазначити, що у проєкті Трудового кодексу України (далі – проєкт ТК України) визначено низку положень, які суперечать положенням Директиви та можуть стати підставами для нібито законних звільнень жінок і погіршити їхнє становище на ринку праці: ст. 109 проєкту ТК України дозволяє розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця на загальних підставах, передбачених ст. 92 проєкту, з працівниками із сімейними обов'язками, які мають дітей віком до трьох років, а у випадках, передбачених частиною другою ст. 198 проєкту, – до шести років або дитину з інвалідністю, з самотніми матерями (батьками), які мають дітей віком до 15 років; у ст. 175 проєкту ТК України з часу, що враховується до стажу, який дає право на щорічну основну відпустку, виключено відпустку для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку [8]. Потрібно вказати, що за своїм змістом директива Європейського Союзу (далі – ЄС) у частині забезпечення гендерної рівності та недискримінації за ознакою статі спрямована на вирівнювання правового становища працівників обох статей, а диференціація умов праці зумовлена життєвими обставинами (фактичними, фізіологічними). Саме таке вирівнювання повинно забезпечуватися на рівні національного законодавства, й Україна в цьому питанні не є винятком [9, с. 254].

Слід зауважити, що, крім проблем жіночої зайнятості, гендерний дисбаланс зберігається і в оплаті праці, і в кар'єрному зростанні. Ці проблеми сьогодні – в умовах пандемії COVID-19 – особливо загострюються і набувають значної масштабності. Гендерні економічні наслідки під час кризи та відновлення після неї спричиняють підвищення психологічного стресу та невпевненості в майбутньому для кожного працівника. Необхідність забезпечення рівності у ставленні шляхом заборони непрямой дискримінації в національному законодавстві фактично не відображено. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», непряма дискримінація – це ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їхніми певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище, порівнюючи з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [10]. Але чіткого механізму реальної протидії непрямій дискримінації не визначено. Поняття «непряма дискримінація» взагалі не застосовується в Законі України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків». Також особливого аналізу потребує забезпечення й унормування умов праці працюючих жінок (вагітних та жінок, що знаходяться у соціальній відпустці по догляді за дитиною) та умов часткової зайнятості. Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» містить декілька статей, що регулюють правовідносини у сфері дії Директиви № 92/85/ЄЕС (ст. 17 «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у праці та одержанні винагороди за неї»; ст. 18 «Забезпечення рівних можливостей під час укладання колективних договорів та угод»). Водночас база нормативно-правових актів, що регулює трудові відносини у сфері дії цього закону, є дуже слабкою [11].

Принагідно зазначити, що дискримінаційна практика у сфері праці існує не тільки в Україні, а й має негативні прояви в економічно розвинених країнах Європи. Узагалі наявний розрив у сфері оплати праці: дуже часто чоловіки займають більш оплачувані посади, жінки отримують близько 70 % від оплати праці чоловіків, у тому числі внаслідок непрямой дискримінації. Гендерна дискримінація щодо оплати праці негативно впливає на економічні та соціальні права жінок. Серед явищ, що спостерігаються на ринку праці в Україні, можна виділити такі:

- праця жінок у низькооплачуваному секторі;

- жінки займають лише 23 % керівних посад в Україні;
- у приватному секторі серед власників бізнесу 46 % жінок;
- розмір середньомісячної оплати праці жінок у 2019 році був на 23 % нижчий, ніж у чоловіків;
- у 2019 році серед безробітних було зареєстровано 52,4 % жінок;
- серед найбільших гендерних розривів в окремих видах економічної діяльності можемо спостерігати гендерні розриви у сферах діяльності, не пов'язаних зі шкідливими умовами праці.

Згідно з даними Європейської економічної комісії ООН, показник гендерного розриву в рівні щомісячної заробітної плати в Україні становить: у 2014 році – 23,7 %; у 2015 році – 25,1 %; у 2016 році – 25,3 %; у 2017 році – 21,2 %; у 2018 році – 21 %; у 2019 році – 23 %. Аналізуючи показники 2019 року, можемо дійти висновку, що показник гендерного розриву щодо рівня щомісячної заробітної плати підвищився на 1,8 %, порівнюючи з 2017 роком, і зараз є близьким до показника, який спостерігався у 2013 році, що свідчить про нестабільність у регулюванні оплати праці чоловіків та жінок в Україні. Такий розрив певною мірою впливає на непряму дискримінацію у сфері соціального захисту, оскільки, крім страхового стажу, другим ключовим показником для визначення розміру пенсій та інших соціальних виплат в межах загальнообов'язкового державного соціального страхування є розмір заробітної плати (доходу).

Слід наголосити, що в Кодексі законів про працю України не закріплено права на рівну оплату праці чоловіків та жінок. У ст. 2 КЗпП України передбачено лише право на працю як право на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включаючи право на вільний вибір професії, роду занять і роботи. При цьому позитивним аспектом є прийняття Закону України «Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу» [12], яким до КЗпП України було внесено зміни у ст. 2-1 КЗпП, закріпивши принцип рівності трудових прав громадян України, а саме: заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників, у тому числі й залежно від статі.

Однак слід зазначити, що на практиці не передбачено механізму його реалізації у сфері забезпечення рівного підходу до оплати праці чоловіків та жінок. Глава VII КЗпП «Оплата праці» не враховує гендерного аспекту. Наразі не було внесено змін до Закону України «Про оплату праці», які зважали б на гендерний аспект і передбачали принцип рівності в оплаті праці чоловіків та жінок. Аналізуючи норми чинного законодавства, Конвенції Міжнародної організації праці та антидискримінаційні директиви ЄС, убачаємо низку прогалин, що потребують законодавчого врегулювання на національному рівні та розроблення чіткого механізму дій, спрямованих на протидію дискримінації за ознакою статі та які полегшать зіставлення цінності різного виду професій.

Висновки. З урахуванням викладеного, слід зазначити, що досягнення гендерного балансу є не тільки міжнародно-правовим зобов'язанням, це також необхідно для досягнення цілей національного розвитку нашої держави. Реалізація основних принципів гендерної проблематики є фундаментальним чинником захисту трудових прав, а також основою для побудови більш безпечного суспільства та зміцнення позицій верховенства права, оскільки досягнення гендерної рівності зрештою забезпечує запобігання насильству, захист прав усіх людей та надає можливість кожному зробити змістовний внесок у громадське життя.

Список використаних джерел

1. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 27.10.2020).
2. Національний план дій з виконання рекомендацій, викладених у заключних зауваженнях Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок до восьмої періодичної доповіді України про

виконання Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.09.2018 № 634-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80> (дата звернення: 27.10.2020).

3. Концепція комунікації у сфері гендерної рівності від 16.09.2020 р. № 1128-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80> (дата звернення: 27.10.2020).

4. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод : від 04.11.1950. *Голос України*. 2001. № 3.

5. Конвенція № 111 про дискримінацію в галузі праці та зайнятості 1958 р. Конвенції та Рекомендації ухвалені Міжнародною організацією праці 1919–1964 рр. Т. 1. Женева: Міжнар. бюро праці. 2001. С. 648–651.

6. Аналіз регулювання дотримання рівності та недискримінації у доступі до праці, послуг та соціального забезпечення: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних директив ЄС : аналітичний звіт за результатами дослідження. К., 2019. 49 с.

7. Кодекс законів про працю України : станом на 1 липня 2020 року. Харків: Право, 2020. 120 с.

8. Проект Трудового кодексу України від 27.12.2014, реєстр. № 1658. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).

9. Костюченко О. Є. Реалізація соціального призначення трудового права в Україні : монографія. Харків: Право, 2018. 392 с.

10. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 13.05.2014 № 1263-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 27. Ст. 915.

11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 52. Ст. 561.

12. Про внесення зміни до Кодексу законів про працю України щодо гармонізації законодавства у сфері запобігання та протидії дискримінації з правом Європейського Союзу : Закон України від 12.11.2015 № 785-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 49–50. Ст. 467.

References

1. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30. 09. 2019 № 722 [About Aims of steady development of Ukraine on a period to 2030 : Decree of President of Ukraine from 30.09.2019 № 722]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (data zvernennia: 27.10.2020) [in Ukrainian].

2. Natsionalnyi plan dii z vykonannia rekomendatsii, vykladenykh u zakliuchnykh zauvazhenniakh Komitetu OON z likvidatsii dyskryminatsii shchodo zhinok do vosmoi periodychnoi dopovidi Ukrainy pro vykonannia Konventsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok na period do 2021 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05.09.2018 № 634-r [National Action Plan to implement the recommendations set out in the concluding observations of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women to the Eighth Periodic Report of Ukraine on the Implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women until 2021]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/634-2018-%D1%80> (data zvernennia: 27.10.2020) [in Ukrainian].

3. Kontseptsiia komunikatsii u sferi gendernoi rivnosti vid 16.09.2020 r.

№ 1128-r [Conception of communication is in the field of gender equality from 16.09.2020 № 1128-r]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80> (data zvernennia: 27.10.2020) [in Ukrainian].

4. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : vid 04.11.1950. *Holos Ukrainy*. [Convention is about the protection of human rights and fundamental freedoms : from 04.11.1950. Voice of Ukraine]. 2001. № 3.

5. Konventsiia № 111 pro dyskryminatsiiu v haluzi pratsi ta zainiatosti 1958 r. Konventsii ta Rekomendatsii ukhvaleni Mizhnarodnoiu orhanizatsiieiu pratsi 1919–1964 rr. [Convention № 111 about discrimination in industry of labour and employment of 1958. Conventions and Recommendations are accepted by International organization of labour of 1919–1964]. Zheneva: Mizhnar. biuro pratsi, 2001. T. 1. S. 648–651 [in Ukrainian].

6. Analiz rehuliuвання dotrymання rivnosti ta nedyskryminatsii u dostupi do pratsi, posluh ta sotsialnoho zabezpechennia: otsinka stanu vprovadzhennia Ukrainoiu antydyskryminatsiinykh dyrektyv YeS : analitychnyi zvit za rezultatamy doslidzhennia [Analysis of the regulation of equality and non-discrimination in access to labor, services and public welfare: assessment of the state of implementation of EU anti-discrimination directives in Ukraine : analytical report on the results of the research]. K., 2019. 49 s. [in Ukrainian].

7. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : stanom na 1 lypnia 2020 roku. [Labor Code of Ukraine : by the state on July, 1, 2020. Kharkiv: Right]. Kharkiv: Pravo, 2020. 120 s. [in Ukrainian].

8. Proiekt Trudovoho kodeksu Ukrainy vid 27.12.2014, reiestr. № 1658 [A project of Labor Code of Ukraine dated 27.12.2014, register. № 1658]. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/> (data zvernennia: 20.11.2020) [in Ukrainian].

9. Kostiuhenko, O. Ie. (2018). Realizatsiia sotsialnoho pryznachennia trudovoho prava v Ukraini : monohrafiia [Realization of the social setting of labour right in Ukraine : monograph]. Kharkiv: Pravo. 392 s. [in Ukrainian].

10. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 13.05.2014 № 1263-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About principles of prevention and counteraction to discrimination in Ukraine : Law of Ukraine from 13.05.2014 № 1263-VII. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2014. № 27. St. 915 [in Ukrainian].

11. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2866-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About providing of equal rights and possibilities of women and men : Law of Ukraine from 08.09.2005 № 2866-IV. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2005. № 52. St. 561 [in Ukrainian].

12. Pro vnesennia zminy do Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy shchodo harmonizatsii zakonodavstva u sferi zapobihannia ta protydii dyskryminatsii z pravom Yevropeiskoho Soiuzu : Zakon Ukrainy vid 12.11.2015 № 785-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [About making alteration in Labour Code of Ukraine in relation to harmonization of legislation in the field of prevention and counteraction to discrimination with a right for European Union : Law of Ukraine from 12.11.2015 № 785-VIII. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*]. 2015. № 49–50. St. 467 [in Ukrainian].

Koliesnik Tetiana,

Doctor of Law, Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9167-4072>

MODERN APPROACHES TO ENSURING GENDER BALANCE IN THE EXERCISE OF THE RIGHT TO WORK

The purpose of this article is to analyze the challenges in complying with principles of gender balance in the exercise of the right to work in the framework of international gender standards adopted by Ukraine. Given current development stage of Ukrainian society along with issues of economic stabilization, it is equally important to ensure Ukraine's transition to sustainable social development, which in turn requires public policy making with due regard given to gender component, i.e., evaluation of public policy strategy in terms of gender equality. Shaping and improving public's understanding of the objectives of state policy in the field of gender equality contributes to achieving Global Sustainable Development Goals proclaimed by the UN and supported by Ukraine in accordance with the Decree of the President of Ukraine "On Sustainable Development Goals until 2030". National Action Plan for the Implementing Recommendations Set Out in the Final Observations of UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women to the Eighth Periodic Report of Ukraine on the Implementation of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women for 2021 was approved. According to Global Report of the World Economic Forum, in 2019 Ukraine ranked 59th (out of 153 countries) as to gender gap index. Education and health indicators are high, but political involvement and economic opportunities are declining. Manifestations of inequality, gender discrimination and violence are present in public life - these are gender stereotypes that are often played down in Ukrainian society, which is a negative trend. Along with having strong women's movement and women's organizations in Ukraine, it is necessary to recognize insufficient number of organizations focusing on protection of men's rights, which may be a consequence of de facto absence public discussions about discrimination against men. In view of the above, it should be noted that achieving gender balance is not only an international legal obligation, it is also necessary to achieve the goals of national development of our state. Implementation of basic principles of gender issues is a fundamental factor in protecting labor rights as well as the basis for building a safer society and strengthening the rule of law. Based on the results of the analysis, a number of respective measures aimed at ensuring gender balance in Ukraine were identified. The norms of the current legislation, the ILO Convention and EU anti-discrimination directives related to gender issues are analyzed. Indicators of gender inequality in Ukraine were studied in accordance with UN and the State Statistics Committee data.

Key words: discrimination; gender equality; gender stereotypes; gender balance; free choice of occupation.

Надійшла до редколегії 23.11.2020

УДК: 346.7, 346.3

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-60-64>

Ніколенко Людмила Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

Аягут Наталія Гарягдівна,
ад'юнкT
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1357-6853>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ КОНЦЕСІЇ В ПОРТОВІЙ ГАЛУЗІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

У статті досліджено особливості застосування механізму концесії щодо морських портів у сучасних умовах. У межах розгляду питання було встановлено послідовність прийняття нормативно-правових актів, завдяки яким зрештою стало можливим застосування механізму концесії щодо морських портів. Визначено характерні ознаки морських портів як об'єктів концесії. Розглянуто місце концесійних проєктів серед засобів поліпшення інвестиційного клімату в портовій галузі. Вивчено переваги та недоліки концесійних проєктів, встановлено проблемні моменти їх реалізації.

Ключові слова: морський порт; державно-приватне партнерство; концесійний проєкт; приватизація.

Постановка проблеми. У 2019–2020 роках у портовій галузі вперше було застосовано механізм концесії, про необхідність або можливість якого зазначалося в наукових дослідженнях протягом довгого проміжку часу. Першим тут став Херсонський морський порт. Тому на сучасному етапі актуалізувалося питання щодо основних умов застосування цього механізму в портовій галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити підвищений інтерес науковців до розгляду концесії як форми державно-приватного партнерства. При цьому як із конкретизацією сфери застосування, так і без такої, оскільки концесія як ефективний механізм залучення інвестиційних коштів може бути застосована в різних галузях господарювання. Серед науковців, що вивчали особливості концесії, Б. В. Деревянко, А. М. Захарченко, О. В. Луканін, Д. В. Попович, К. В. Степанова та інші.

Виклад основного матеріалу. Роздержавлення і приватизація є частиною ринкових реформ в Україні. Вони проводяться з метою забезпечення доступу приватного власника до державних виробництв, що у свою чергу може сприяти підвищенню інвестицій, оновленню інфраструктури та іншим позитивним зрушенням.

Першу редакцію Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств» було прийнято 04.03.1992 року. Разом з тим до 2019 року в законодавстві існувала заборона щодо приватизації окремих підприємств, у тому числі тих, які мають стратегічне значення для держави і знаходяться в стані природної монополії.

Ринок портових послуг знаходиться у стані природної монополії. Адже, згідно із Законом України «Про природні монополії», до сфери діяльності суб'єктів природних монополій віднесено діяльність щодо надання спеціалізованих послуг у річкових, морських портах, морських рибних портах та аеропортах відповідно до переліку, визначеного Кабінетом Міністрів України [1].

Крім того, на підставі встановлених Кабінетом Міністрів України критеріїв морські порти внесено до Переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 року № 83 [2]. Тому морські порти входили до списку підприємств, які не підлягають приватизації, згідно із Законом України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» [2]. Але 20.10.2019 року цей закон було визнано таким, що втратив чинність. У зв'язку з чим стала можливою приватизація морських портів.

З огляду на останні тенденції розвитку національної економіки збільшення приватного сектора в портовій галузі є необхідним. При цьому способом залучення приватних інвесторів зі збереженням портів у державній власності може стати державно-приватне партнерство.

У вузькому значенні державно-приватне партнерство – це ефективне співробітництво між державними і приватними партнерами, яке здійснюється на підставі договору. Державно-приватне партнерство переважно застосовується у сфері транспорту, енергетики, водопостачання та каналізації. У транспортному секторі інвестується в дороги, порти, залізницю та аеропорти.

Правовою основою здійснення державно-приватного партнерства є Закон України «Про державно-приватне партнерство», Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про концесію», міжнародні договори та інші нормативно-правові акти, що регламентують пов'язані з його реалізацією питання.

Відповідно до норм Закону України «Про державно-приватне партнерство», партнерство держави й бізнесу дозволено в усіх сферах суспільної діяльності, за винятком тих, де, відповідно до закону, господарську діяльність можуть здійснювати виключно державні підприємства, установи та організації. Будівництво та/або експлуатація морських портів, річкових портів та портової інфраструктури також відноситься до сфер застосування державно-приватного партнерства. Проект державно-приватного партнерства проходить у кілька етапів відповідно до встановленої законом процедури, яка розпочинається з пропозиції про державно-приватне партнерство, після чого проводиться аналіз ефективності здійснення державно-приватного партнерства й складається висновок про його доцільність або недоцільність, у результаті приймається рішення про здійснення державно-приватного партнерства. Державний партнер визначає приватного партнера на конкурсних засадах. Конкурс проводиться згідно із затвердженим у законі порядком [4].

Концесія як форма державно-приватного партнерства також здійснюється в кілька етапів. Вони є загальними для всіх форм державно-приватного партнерства. Разом з тим у Законі України «Про концесію» прописано можливість вибору концесіонера не тільки шляхом проведення концесійного конкурсу, а й «за результатами конкурентного діалогу або за результатами прямих переговорів з орендарем державного майна, що передається у концесію». Обов'язковим етапом є укладення концесійного договору [5].

Слід зазначити, що процедуру переговорів та конкурентного діалогу передбачено в європейському праві. У той же час застосування саме цих способів визначення приватного партнера має значні обмеження порівняно із проведенням концесійного конкурсу.

У більшості наукових шкіл концесію виділяють як найбільш відповідний для застосування вид договору, що укладається в рамках державно-приватного партнерства.

До переваг концесії відносять: збереження права власності на об'єкт концесії; можливість залучення довгострокових приватних інвестицій у малорентабельні сектори

економіки; можливість застосування ефективного управління; можливість використання новітніх інженерних розробок; покращення якості та асортименту послуг; створення конкурентного середовища; ефективне використання капіталу та отримання додаткових доходів, створення нових робочих місць; можливість отримання економічної вигоди від управління об'єктом концесії; отримання фінансових пільг з боку держави; наявність гарантованого кола споживачів послуги; за умови успішної реалізації проекту зростання ділової репутації підприємства-концесіонера і, як наслідок, його конкурентоспроможності [6, с. 52–53].

Виділяють також і деякі ризики: монополізація портів (перепрофілювання порту під грузи концесіонера); функціонування портів в інтересах крупного бізнесу, який буде піклуватися про мінімізацію своїх витрат, а не про стратегічний розвиток портів; порт може стати лише логістичною ланкою в бізнесі концесіонера і з джерела доходу перетворитися в статтю витрат логістики основного бізнесу; у випадку розвитку об'єкта за рахунок концесійних платежів (інвестиції, які прямують на підтримку об'єкту концесії, зараховуються як концесійні платежі) держава нічого не отримує; у випадку з тривалими термінами концесії (більше 25 років) неможливість прорахувати розвиток вантажопотоку; недостатньо високі концесійні платежі; маніпуляції з підрахунком концесійних платежів [7, с. 62].

Істотною умовою договору концесії є його строк. Який, відповідно до Закону України «Про концесію», складає від 5 до 50 років [5]. При цьому важливо врахувати інтерес приватного інвестора, який полягає у встановленні строку, необхідного для відшкодування капіталовкладень. І в той же час не допустити надмірності у встановленому строку, який може призвести до монополізації ринку.

Відповідно до Закону України «Про концесію» об'єктом концесії може бути будь-який об'єкт, який перебуває в державній чи комунальній власності, власності Автономної Республіки Крим, а також майно господарських товариств, 100 % акцій (часток) яких належать державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді або іншому господарському товариству, 100 % акцій якого належить державі, та об'єкти, що створюються та/або будуються концесіонером у процесі виконання концесійного договору. Винятком є майно, щодо якого укладено договір оренди, крім випадків, передбачених законом, а також державне майно, що використовується у виготовленні та ремонті всіх видів зброї [5].

Отже, ті об'єкти, які знаходяться в оренді, не підлягають концесії. Разом з тим і з цього правила є винятки. Адже передбачено можливість певного переходу договору оренди в договір концесії із застосуванням процедури конкурентного діалогу з орендарем. При цьому така процедура можлива за дотримання певних умов, серед яких: договір оренди укладено до набуття чинності Закону України «Про концесію»; орендар має намір реалізувати інвестиційний проєкт на умовах концесії з використанням орендованого майна, що потребує внесення додаткових інвестицій; орендар належним чином виконував свої обов'язки за договором оренди та не допускав істотного порушення своїх зобов'язань та інші. Крім того, орендар має звернутися до концесіодавця про здійснення державно-приватного партнерства на умовах концесії, отримати від нього рекомендації щодо доцільності підготовки техніко-економічного обґрунтування та надати акт перевірки виконання умов договору оренди. Після чого проводиться аналіз ефективності здійснення державно-приватного партнерства [5]. Ця процедура, з одного боку, видається складною і бюрократизованою, а з іншого – спрощеною, через застосування процедури конкурентного діалогу замість повноцінного концесійного конкурсу. Приватний інвестор, який бере участь у концесійному конкурсі, має на меті отримати всі необхідні можливості для побудови бізнесу. Тому в більшості випадків вигідними для нього є передача цілісного майнового комплексу морського порту, а не окремих його об'єктів. У зв'язку з чим виникають підстави для корупції та незаконних рішень

відповідних органів під час проведення процедури конкурентного діалогу з орендарями. Також цю ситуацію можна розглядати як елемент дискримінації суб'єктів, що беруть участь у конкурсі на концесію.

Ці нюанси мають значний вплив на реалізацію концесійних проєктів у портовій галузі. Адже до прийняття рішення про передачу портів у концесію орендні відносини були основним видом відносин, які забезпечували участь приватних осіб у сфері надання портових послуг.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, робимо висновок, що концесію морських портів у межах державно-приватного партнерства дійсно можна розглядати як гідну альтернативу приватизації. Мати таку альтернативу важливо, особливо враховуючи стратегічне значення морських портів для економіки та безпеки країни. Переваги договору концесії виділяють його серед інших форм державно-приватного партнерства, включаючи оренду.

Але не слід зупинятися на концесії як на єдиному можливому механізмі залучення інвестицій у портову галузь. За даними Світового банку на підставі аналізу інвестиційної політики в портовій сфері у різних країнах світу, залучати інвестиції можна з різних джерел. Зокрема, частково інвестиції можуть компенсуватися з боку держави або в пошуках інвестицій можна звернутися до міжнародних фінансових організацій (наприклад, Європейського банку реконструкції та розвитку або Міжнародної фінансової корпорації) [8, с. 2]. У такому разі державний партнер матиме більший контроль щодо розвитку порту в певному напрямку.

Слід також звернути увагу на необхідність удосконалення законодавчої бази щодо оптимізації орендних відносин у морських портах.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають у пошуку шляхів удосконалення концесійних проєктів у портовій галузі, а також встановленні альтернативних шляхів залучення інвестицій у портову галузь.

Список використаних джерел

1. Про природні монополії : Закон України. Документ 1682-III, в редакції від 16.10.2020 року. База «Законодавство України». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (дата звернення: 20.11.2020).
2. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави. Постанова Кабінету Міністрів України від 04 березня 2015 року № 83. Документ 83-2015-п, в редакції від 16.07.2020 року. База «Законодавство України». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (дата звернення: 21.11.2020).
3. Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації. Закон України. Документ 847-XIV, втратив чинність від 02.10.2019 року. База «Законодавство України». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (дата звернення: 21.11.2020).
4. Про державно-приватне партнерство : Закон України. Документ 2404-VI, в редакції від 25.10.2020 року. База «Законодавство України». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (дата звернення: 22.11.2020).
5. Про концесію : Закон України. Документ 155-IX, в редакції від 01.02.2020 року. База «Законодавство України». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (дата звернення: 23.11.2020).
6. Попович Д. В. Концесія як форма державно-приватного партнерства: сутність, переваги і недоліки застосування. *Економіка: реалії часу*. 2015. №1. С. 49–53.
7. Степанова К. В. Державно-приватне партнерство в морській сфері: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 58–63.
8. Saragiotis, P., & de Langen, P. (2017). *Achieving Full and Effective Corporatization of Port Authorities: Reform Models from Global Experience*. The World Bank. Trade & Competitiveness in Practice. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/710621508517325031/pdf/120581-BRI-PUBLIC-8p-InPracticePortCorpfinal.pdf>.

References

1. Pro pryrodni monopolii : Zakon Ukrainy. Dokument 1682-III, v redaktsii vid 16.10.2020 roku [About natural monopolies. Law of Ukraine. Document 1682-III, as amended on 16.10.2020]. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (data zvernennia: 20.11.2020) [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia pereliku obiektiv derzhavnoi vlasnosti, shcho maiut stratehichne znachennia dlia ekonomiky i bezpeky derzhavy. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 04 bereznia 2015 roku № 83. Dokument 83-2015-p, v redaktsii vid 16.07.2020 roku [About the statement of the list of objects of the state property having strategic value for economy and safety of the state. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 4, 2015 № 83. Document 83-2015-n, as amended on July 16, 2020]. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (data zvernennia: 21.11.2020) [in Ukrainian].

3. Pro perelik obiektiv prava derzhavnoi vlasnosti, shcho ne pidliahaiut pryvatyzatsii : Zakon Ukrainy. Dokument 847-XIV, vtratyv chynnist vid 02.10.2019 roku [About the list of objects of the state property right which are not subject to privatization. Law of Ukraine. Document 847-XIV, expired on October 2, 2019]. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (data zvernennia: 21.11.2020) [in Ukrainian].

4. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo : Zakon Ukrainy. Dokument 2404-VI, v redaktsii vid 25.10.2020 roku [About public-private partnership. Law of Ukraine. Document 2404-VI, as amended on October 25, 2020]. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (data zvernennia: 22.11.2020) [in Ukrainian].

5. Pro kontsesiiu : Zakon Ukrainy. Dokument 155-IX, v redaktsii vid 01.02.2020 roku [About the concession. Law of Ukraine. Document 155-IX, as amended on 01.02.2020]. Baza «Zakonodavstvo Ukrainy». URL: zakon.rada.gov.ua > ... (data zvernennia: 23.11.2020 roku) [in Ukrainian].

6. Popovych, D. V. Kontsesiia yak forma derzhavno-pryvatnoho partnerstva: sutnist, perevahy i nedoliky zastosuvannia [Concession as a form of public-private partnership: the essence, advantages and disadvantages of application]. *Ekonomika: realii chasu*. 2015. № 1. S. 49–53. [in Ukrainian].

7. Stepanova, K. V. Derzhavno-pryvatne partnerstvo v morskii sferi: svitovyi dosvid ta perspektyvy rozvytku v Ukraini [Public-private partnership in the maritime sphere: world experience and prospects for development in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava*. 2017. № 6. S. 58–63 [in Ukrainian].

8. Saragiotis, P., & de Langen, P. (2017). Achieving Full and Effective Corporatization of Port Authorities: Reform Models from Global Experience. The World Bank. Trade & Competitiveness in Practice. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/710621508517325031/pdf/120581-BRI-PUBLIC-8p-InPracticePortCorpfinal.pdf>.

Nikolenko Liudmyla,
Doctor of Law, Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3437-6968>

Ayahut Natalia,
Aspirant
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1357-6853>

SOME ISSUES OF APPLICATION OF THE MECHANISM CONCESSIONS IN THE PORT INDUSTRY: A MODERN VIEW

The article examines the features of the application of the concession mechanism for seaports in modern conditions. Within the framework of the consideration of the issue, the sequence of the adoption of regulatory legal acts was established, with the help of which, ultimately, it became possible to use the concession of seaports. It has been established that the legal basis governing the application of the concession mechanism in the port industry is: the Law of Ukraine «On Public-Private Partnership», the Law of Ukraine «About Concession», the Economic Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Natural Monopolies» and others. The characteristic features of seaports as objects of concession have been determined. The place of concession projects among the ways to improve the investment climate in the port industry is considered. The advantages and disadvantages of concession projects have been studied, the problematic points of their implementation have been identified. In addition, the value of the term of the concession agreement was established. The concession tender and competitive dialogue as a possible way to select a concessionaire were investigated by the method of comparison. The problematic aspects of transformation of lease relations in seaports into concession ones are considered. This is especially important since most of the port infrastructure facilities are leased. The necessity of using the concession mechanism in seaports has been established precisely within the framework of public-private partnership. The priority value of the concession among other types of public-private partnership is indicated. It was concluded that the concession is an effective mechanism for increasing investment income and developing the port industry. Along with this, the focus is on the need to find alternative ways of developing the port industry.

Key words: seaport; public-private partnership; concession project; privatization.

Надійшла до редколегії 21.11.2020

УДК: 349.2

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-65-70>

Шульженко Ігор Владиславович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0414-6686>

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Статтю присвячено комплексному дослідженню та науковому аналізу чинного антикорупційного законодавства, яке регулює притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення за вчинення корупційних правопорушень. На підставі вивчення нормативно-правових актів, що регулюють праввідносини у межах притягнення державних службовців до юридичної відповідальності за корупційні правопорушення, подано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері, а також зроблено висновок, що звільнення державних службовців за корупційні правопорушення має свої особливості.

Ключові слова: державний службовець; корупційне правопорушення; дисциплінарна відповідальність; дисциплінарне звільнення.

Постановка проблеми. Однією з найбільших перепон на шляху інтеграції України до європейського співтовариства та розвитку громадянського суспільства є таке негативне явище, як корупція. Прояви корупційних діянь серед державних службовців негативно впливають на реалізацію конституційних прав і свобод людини та громадянина і соціально-економічний розвиток держави. Корупційні діяння серед державних службовців викликають недовіру громадян до державної служби та створюють негативний імідж України на міжнародному рівні.

Державні службовці – це особи, які, перебуваючи на державній службі, виконують завдання і функції держави. Отже, саме від того, наскільки сумлінно вони ставляться до виконання службових обов'язків, дотримуються чинного антикорупційного законодавства залежить стан прав і свобод людини в Україні.

Дієвим заходом стимулювання сумлінного ставлення державних службовців до своїх обов'язків і недопущення ними корупційних правопорушень є законодавчо закріплена можливість притягнення їх у передбачених законодавством випадках до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі дисциплінарної відповідальності державних службовців були присвячені праці таких фахівців у галузі права, як В. С. Венедиктов [1], М. І. Іншин [2], Є. В. Охотський, В. Г. Ігнатов [3], О. І. Кисельова [4] та інших. Проте за межами їхніх досліджень залишилися деякі питання дисциплінарного звільнення державних службовців за вчинення корупційних правопорушень.

Хоч у науковій літературі і є публікації щодо процедури дисциплінарного звільнення державних службовців за корупційні правопорушення, але на сьогодні це досить невелика кількість досліджень у сфері трудового права, які б комплексно охоплювали проблему

особливостей дисциплінарного звільнення державних службовців за корупційні правопорушення.

Метою статті є визначення особливостей притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення за вчинення корупційних правопорушень та внесення пропозицій щодо удосконалення антикорупційного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Для населення корупція є другою за значущістю суспільною проблемою після військових дій у Донецькій і Луганській областях. Так, 69 % українців визнали корупцію дуже серйозною проблемою в країні. Щодо ситуації на Сході України, то такої думки дотримуються 72,7 % громадян.

44,2 % українців стикалися з корупційними практиками. Так, унаслідок опитування було виявлено, що більшість громадян не мають чіткого розуміння того, які практики варто вважати корупційними, та толерують деякі з них. Коли відповідне питання було поставлено без зазначення певної сфери, то 27 % респондентів заявили про те, що вони особисто або їхні родичі стикалися з корупцією за останній рік. На запитання стосовно окремих випадків корупції (наприклад, вимагання «благодійних внесків» у лікарнях) 44,2 % громадян відповіли, що вони особисто або члени їхньої сім'ї мали справу з такими діяннями [5].

Правовою основою протидії корупції в Україні є Конституція України, Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, Стамбульський план дій боротьби з корупцією Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), Указ Президента України від 21 жовтня 2011 року № 1001/2011 «Про Національну антикорупційну стратегію 2001–2015 роки», а також Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції».

Стаття 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII (далі – Закон) дає легальне тлумачення корупції як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [4].

Відповідно до ст. 3 Закону до суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, належать особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [4], тобто державні службовці.

Юридична відповідальність державних службовців – багатогранна категорія як за змістом, так і за структурою. Вона має економічні, моральні, культурні, психологічні, правові та інші аспекти. Її структура виявляється у взаємодії тих чи інших суб'єктів правовідносин. Юридична відповідальність державних службовців органічно пов'язана з правовими засадами службово-трудової діяльності, необхідністю суворого дотримання ними державної та службової дисципліни, законності [2, с. 345].

Як зазначають Є. В. Охотський та В. Г. Ігнатів, до складових елементів необхідної й можливої поведінки державного службовця належить і відповідальність за невиконання або неналежне виконання покладених на нього обов'язків та обмежень. Відповідальність проявляється і в застосуванні до державного службовця різних стягнень і покарань за скоєння вчинків та дій, які юридично визнаються забороненими та заподіюють шкоду [3, с. 479].

Дисциплінарна відповідальність державних службовців має свою специфіку, пов'язану з особливим суб'єктом відповідальності, який здійснює не просто трудову, а професійну службову діяльність [4, с. 92].

Таким чином, юридична відповідальність державних службовців за корупційні правопорушення – це система заходів, спрямованих на позбавлення державних службовців певних цінностей з метою забезпечення ефективної реалізації ними своїх функціонально-посадових обов'язків.

Частина 1 ст. 65 Закону передбачає можливість притягнення суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності у встановленому законом порядку [4].

Дисциплінарна відповідальність державних службовців полягає в обов'язку державного службовця відповідати за вчинення трудового правопорушення і виконати відповідні санкції у формі дисциплінарних стягнень.

Погоджуємося з висновками В. С. Венедиктова, що подальша демократизація громадського життя, розвиток ринкової економіки і становлення правової держави вимагають наведення належного порядку в здійсненні реалізації трудових відносин. Визначне місце у вирішенні цієї проблеми займає трудова юридична відповідальність. Будучи одним з найважливіших засобів забезпечення виконання трудових обов'язків, трудова юридична відповідальність є також своєрідним гарантом зміцнення законності під час виникнення, зміни або припинення трудових відносин в умовах існування різних і рівноправних форм власності [1, с. 209].

Чинний Закон України «Про державну службу» № 4050-VI в редакції від 10 грудня 2015 року, крім основних прав (ст. 7) і обов'язків (ст. 8) державних службовців, передбачає і певні підстави припинення державної служби, у тому числі і за пов'язані з корупцією правопорушення (п. 3 ч. 1 ст. 84) [5]. Відповідно до ст. 64 цього закону, дисциплінарні стягнення застосовуються до державного службовця за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також за порушення правил етичної поведінки та інші порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку.

Щодо державних службовців може бути встановлено особливості притягнення до дисциплінарної відповідальності у випадках, визначених законом [5].

Відповідно до ст. 66 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 4050-VI, до державних службовців застосовується один із таких видів дисциплінарного стягнення:

- 1) зауваження;
- 2) догана;
- 3) попередження про неповну службу відповідність;
- 4) звільнення з посади державної служби [5].

Варто зазначити, що однією з підстав звільнення з посади державної служби є припинення державної служби у разі втрати державним службовцем права на державну службу або його обмеження. Так, згідно зі ст. 84 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 4050-VI, такою підставою є набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за пов'язане з корупцією правопорушення, яким на особу накладено стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [5].

Таким чином, притягнення державного службовця до кримінальної чи адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень призводить до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення з державної служби.

Але необхідно зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 65 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією, проте судом не застосовано до неї покарання або не накладено на неї стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку [4].

Таким чином, така особа може бути притягнута до дисциплінарної відповідальності у вигляді дисциплінарного звільнення.

Варто зауважити, що Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 4050-VI конкретизує випадки застосування дисциплінарного стягнення у формі дисциплінарного звільнення. Так, частина 1 ст. 84 зазначеного закону визначає підстави для припинення державної служби у зв'язку з втратою права на державну службу або його обмеження. До таких підстав належать:

- 1) припинення громадянства України або виїзд на постійне проживання за межі України;
- 2) встановлення факту наявності у державного службовця громадянства іноземної держави або набуття державним службовцем громадянства іноземної держави під час проходження державної служби;
- 3) набуття законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за пов'язане з корупцією правопорушення, яким на особу накладено стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 4) набуття законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного кримінального правопорушення та/або встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави;
- 5) набрання законної сили рішенням суду щодо такого державного службовця про визнання його активів або активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;
- 6) наявність відносин прямої підпорядкованості близьких осіб у випадку, передбаченому статтею 32 цього закону;
- 7) наявність у державного службовця реального чи потенційного конфлікту інтересів, який має постійний характер і не може бути врегульований в інший спосіб.

У випадках, зазначених у пунктах 1–4, 6 частини першої цієї статті, суб'єкт призначення зобов'язаний звільнити державного службовця у триденний строк з дня настання або встановлення факту, передбаченого цією статтею, якщо інше не встановлено законом, а у випадку, зазначеному в пункті 5 частини першої цієї статті, – у порядку, визначеному статтею 32 цього ж закону [5].

Таким чином, за вказаних вище обставин застосування дисциплінарного стягнення у вигляді дисциплінарного звільнення державного службовця є обов'язком, а не правом суб'єкта призначення.

Висновки та пропозиції. Отже, дисциплінарна відповідальність державних службовців як один із видів юридичної відповідальності є предметом регулювання норм трудового права.

Особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців за вчинення корупційних правопорушень проявляються у тому, що:

- по-перше, процедура звільнення державного службовця за корупційне правопорушення регулюється нормами трудового права;
- по-друге, дисциплінарна відповідальність державного службовця за вчинення корупційних правопорушень проявляється у формі дисциплінарного звільнення;
- по-третє, посадова особа, уповноважена відповідно до законодавства призначати на посади державної служби та звільняти з цих посад, повинна в обов'язковому порядку застосувати до державного службовця дисциплінарне стягнення у вигляді звільнення у випадку набуття законної сили рішення суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»;
- по-четверте, дисциплінарне стягнення у вигляді дисциплінарного звільнення за корупційне правопорушення, застосовується не пізніше трьох днів з дня настання або встановлення факту набуття законної сили рішення суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності або набуття законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного злочину за корупційне правопорушення;
- по-п'яте, дисциплінарне звільнення державних службовців за корупційне правопорушення здійснюється лише у випадках, якщо таке правопорушення регламентоване Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року № 3206-VI.

Список використаних джерел

1. Венедиктов В. С. Інститут трудової юридичної відповідальності в системі трудового права України. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2002. № 17. С. 209–214.
2. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2005. 452 с.
3. Государственная служба: теория и организация : курс лекций / под общ. ред. Е. В. Охотского и В. Г. Игнатова. Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. 640 с.
4. Кисельова О. І. Звільнення з державної служби як міра протидії корупції. *Держава та регіони*. 2018. № 1 (59). С. 89–94.
5. Презентація результатів дослідження «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність». URL: <https://euaci.eu/ua/news/prezentaciya-doslidzhennya-korruptsiya-v-ua-2020> (дата звернення: 15.10.2020).
6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
7. Про державну службу : Закон України № 4050-VI від 10 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

References

1. Venedyktov, V. S. (2002). Instytut trudovoi yurydychnoi vidpovidalnosti v systemi trudovoho prava Ukrainy [Institute of labor legal responsibility in the system of labor law of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 17. S. 209–214 [in Ukrainian].
2. Inshyn, M. I. (2005). Problemy pravovoho rehuliuвання pratsi derzhavnykh sluzhbovtiv v Ukraini : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.05 / Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [Problems of legal regulation of labor of civil servants in Ukraine : the dissertation of the doctor of legal sciences : 12.00.05 / National university of internal affairs]. Kharkiv. 452 s. [in Ukrainian].
3. Gosudarstvennaya sluzhba: teoriya i organizaciya : kurs lekcij / pod obshch. red. E. V. Ohotskogo i V. G. Ignatova [Public service: theory and organization : a course of lectures / edited by E. V. Okhotskiy and V. G. Ignatov] Rostov-na-donu: Feniks, 1998. 640 s. [in Russian].
4. Kyselova O. I. (2018). Zviltнення z derzhavnoi sluzhby yak mira protydii koruptsii. *Derzhava ta rehiony* [Dismissal from the civil service as a measure to combat corruption. *State and regions*]. № 1 (59). S. 89–94 [in Ukrainian].

5. Prezentatsiia rezultativ doslidzhennia «Koruptsiia v Ukraini 2020: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist» [Presentation of the results of the study «Corruption in Ukraine 2020: understanding the perception of prevalence»]. URL: <https://euaci.eu/ua/news/prezentaciya-doslidzhennya-korruptsiya-v-ua-2020> (data zvernennia: 15.10.2020) [in Ukrainian].

6. Pro zapobihannia koruptsiii [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 roku № 1700-VII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2014. № 49. St. 2056 [in Ukrainian].

7. Pro derzhavnu sluzhbu [About public service] : Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 2015 roku. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2016. № 4. St. 43 [in Ukrainian].

Shulzhenko Ihor,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk National University of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0414-6686>

FEATURES OF DISMISSAL OF CIVIL SERVANTS FOR CORRUPTION OFFENSES

The article is devoted to a comprehensive study and scientific analysis of the current anti-corruption legislation, which regulates the bringing of civil servants to disciplinary responsibility in the form of disciplinary dismissal for committing corruption offenses. Civil servants are persons who, while in the civil service, perform the tasks and functions of the state. The human rights and freedoms in Ukraine depend on how honestly they are in the performance of official duties and adhere to the current anti-corruption legislation. Disciplinary liability of civil servants has its own specifics associated with a special subject of liability, which carries out not just labor, but professional service activities. Thus, bringing a civil servant to criminal or administrative responsibility for committing corruption offenses leads to disciplinary liability in the form of disciplinary dismissal from the civil service. Based on the analysis of regulations governing legal relations in the field of bringing civil servants to justice for corruption offenses, proposals were made to improve the current legislation in this area, and it was concluded that the dismissal of civil servants for corruption offenses has its own features, which are in that: first, the procedure for dismissal of a civil servant for a corruption offense is regulated by labor law; secondly, the disciplinary responsibility of a civil servant for committing corruption offenses is manifested in the form of disciplinary dismissal; thirdly, an official authorized by law to appoint and dismiss civil servants must, in a mandatory manner, apply to a civil servant a disciplinary sanction in the form of dismissal in the event of the entry into force of a court decision on the recruitment of a civil servant. to administrative liability for corruption offenses; fourth, a disciplinary sanction in the form of disciplinary dismissal for a corruption offense shall be applied no later than three days from the date of occurrence or establishment of the entry into force of a court decision to bring a civil servant to administrative responsibility.

Key words: *civil servant; corruption offenses; disciplinary responsibility; disciplinary dismissal.*

Надійшла до редколегії 14.11.2020

РОЗДІЛ III

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК: 342.9 (476)

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-71-79>

Бурий Віталій Євгенович,

кандидат юридичних наук, доцент права
(ДУ «Науково-практичний центр з проблем
зміцнення законності та правопорядку Генеральної
прокуратури Республіки Білорусь»,
м. Мінськ, Республіка Білорусь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7422-1269>

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО РЕФОРМУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ 2020 РОКУ (ЧАСТИНА 2)

У частині першій цієї статті розглянуто методологічні критерії реформування білоруського адміністративного законодавства, у тому числі щодо зміни концептуальних підходів до категоризації адміністративних правопорушень, системного перегляду й диференціації адміністративних стягнень, перегляду сутності адміністративної відповідальності юридичних осіб. Частина другу статті присвячено проблемам реформування адміністративного законодавства. Розглянуто ці питання з позиції узгодження підстав адміністративної відповідальності з підставами кримінальної відповідальності й інститутом кримінальної відповідальності; виключення з Кодексу про адміністративні правопорушення Республіки Білорусь неактуальних адміністративних правопорушень і зведення до мінімуму їхнього формального складу, а також складу тих, що мають цивільно-правову природу. Запропоновано в постанові про накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження вказувати рекомендацію суду, органу, що веде адміністративний процес, щодо усунення причин та умов здійснення адміністративного правопорушення, а також подано редакцію статті 6.4 «Попередження» Кодексу про адміністративні правопорушення Республіки Білорусь.

Ключові слова: адміністративні правопорушення; синхронізація підстав відповідальності; розмір штрафу; державні органи; альтернативні засоби впливу.

Постановка проблеми. Удосконалення законодавства про адміністративну відповідальність у Республіці Білорусь повинно здійснюватися згідно з особливостями змісту, будови і криміналізації діянь на принципах публічності правопорушень і, відповідно, публічної відповідальності за їхнє вчинення. Ці завдання можливо якісно реалізувати

шляхом ретельної систематичної синхронізації підстав адміністративної відповідальності з підставами кримінальної відповідальності щодо всіх правових позицій (термін «адміністративне правопорушення» як основа адміністративної відповідальності, характеристика об'єктивних і суб'єктивних ознак адміністративної протиправності, визначення вини, етапів, співучасті тощо), у тому числі завдяки перегляду структурної і змістової систематизації норм Особливої частини Кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення (далі – КпАП) і забезпеченню формування суб'єктивних та об'єктивних ознак на єдиних принципах як для злочинів, так і для адміністративних правопорушень.

Метою статті є продовження системного аналізу адміністративного законодавства Республіки Білорусь і формування пропозицій щодо вдосконалення КпАП.

Виклад основного матеріалу.

1. Перегляд положень КпАП щодо виключення неактуальних і мінімізації формальних складів адміністративних правопорушень, а також складів правопорушень, що мають цивільно-правову природу; перегляд статей КпАП стосовно відповідності санкцій тяжкості вчиненого правопорушення; вивчення питання щодо синхронізації підстав адміністративної відповідальності з підставами кримінальної відповідальності й інститутом кримінальної відповідальності (курсив мій. – В. Б.).

1.1. З метою оптимізації переліку адміністративних правопорушень і забезпечення суворого предметного регулювання відповідної сфери суспільних відносин доцільно виключити зі змісту Особливої частини КпАП ті правопорушення, які належать до сегмента цивільно-правового регулювання (наприклад, діяння, які порушують взаємодію рівноправних договірних сторін-контрагентів, які не перебувають у відносинах «влада – підпорядкування», які характеризуються невиконанням або неналежним, несвоєчасним виконанням обов'язків, передбачених цивільним законодавством або укладеним договором, або порушують установлений цивільним правом порядок здійснення права власності, інших майнових і немайнових прав іншої особи тощо).

Переведення цивільно-правових діянь до адміністративно-деліктної юрисдикції порушує принципи цивільного права і створює конкуренцію з цивільно-правовими засобами забезпечення виконання відповідних зобов'язань.

Беручи за основу формальні ознаки правопорушень, норми цивільного законодавства Республіки Білорусь і ті відносини, яким завдається шкода (створюється загроза її здійснення), вважаємо доцільним визнати такими, що мають цивільно-правову природу й у зв'язку з цим підлягають виключенню з КпАП наведені нижче адміністративні правопорушення:

- порушення вимог укладання цивільно-правових угод (договорів) (стаття 9.25);
- нечесна конкуренція (стаття 11.26);
- порушення встановленого порядку укладання і виконання договорів на придбання, будівництво, реконструкцію житлових приміщень (частини 1–3 статті 12.10);
- завищення обсягів і (або) вартості виконаних будівельно-монтажних робіт (стаття 21.7);
- порушення правил використання житловими приміщеннями (стаття 21.16);
- порушення зобов'язань, передбачених договором будівельного підряду (стаття 21.20);
- відхилення в договорі будівельного підряду від основних умов, сформованих за результатами проведення процедур закупівель (стаття 21.21);
- порушення термінів виконання проєктних і вишукувальних робіт (стаття 21.22);
- порушення нотаріусом строків виконання нотаріальних дій (стаття 23.69) [1].

Необхідність виключення зазначених діянь підтверджено статистикою Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) про зареєстровані правопорушення, а також статистикою про розглянуті судами адміністративні справи та накладені адміністративні стягнення за період з 2015 року по 2019 рік. Так, щодо згаданих вище статей не було зареєстровано жодного правопорушення за вказаний період, відповідно притягнених до адміністративної відповідальності осіб також не було.

Крім цього, цивільно-правовий характер таких правопорушень засвідчено й видами адміністративних стягнень, передбачених зазначеними статтями КпАП: санкція для всіх перерахованих вище адміністративно-правових норм передбачає накладення такого стягнення, як штраф, до того ж визначається він у відсотковому співвідношенні до суми виторгу від реалізації товару (роботи, послуги) або до суми договору тощо.

Варто зауважити, що засоби впливу, передбачені охоронними нормами і які застосовуються до правопорушників, обираються законодавцем не довільно, а відповідно до змісту і цінності тих благ, захист яких забезпечує ця норма. Закріплення виключно майнового стягнення за зазначені вище правопорушення підкреслює спрямованість відповідних діянь на заподіяння шкоди майновим (або немайновим) правам, реалізація яких, у свою чергу, здійснюється насамперед у приватноправовій сфері, регулювання якої і є функціональним обов'язком цивільного законодавства.

1.2. Відповідно до частини 1 статті 50 Кримінального кодексу Республіки Білорусь (далі – КК РБ) штраф визначено як грошове стягнення, яке накладається судом у випадках, установлених КК РБ. Штраф є кримінальним покаранням майнового характеру, тобто грошовим стягненням із засудженого.

Розмір штрафу визначають з урахуванням розміру базової величини, встановленої на день винесення вироку, залежно від тяжкості і ступеня суспільної небезпеки скоєного злочину й матеріального становища засудженого в межах від 30 до 1000 базових величин. За злочини проти встановленого порядку здійснення економічної діяльності та проти інтересів служби штраф передбачено в розмірі від 300 до 5000 базових величин (частина 2 статті 50 КК РБ).

Згідно з частиною 3 статті 6.5 КпАП максимальний розмір штрафу, який вимірюють базовими величинами й застосовують до фізичної особи, не може перевищувати 50 базових величин, за порушення законодавства щодо безпеки руху й експлуатації транспорту – 100 базових величин, а за порушення законодавства про працю у сфері фінансів, фондового ринку (ринку цінних паперів), банківської та підприємницької діяльності, порядку оподаткування й управління – 500 базових величин. Максимальний розмір штрафу, який вимірюють базовими величинами й застосовують до юридичної особи, не може перевищувати 1000 базових величин. Таким чином, максимальний розмір адміністративного штрафу для фізичних осіб у декілька разів перевищує мінімальний розмір аналогічного кримінального покарання.

Адміністративні правопорушення відрізняються від злочинів меншою мірою суспільної небезпеки (суспільної шкоди), оскільки встановлені за їхнє скоєння адміністративні стягнення, зокрема у зазначеному випадку – штраф, повинні мати менший ступінь репресивності порівняно з кримінальним покаранням. *З огляду на це вбачаємо невиправданим і недопустимим відповідне положення, згідно з яким максимальний розмір адміністративного штрафу перевищує мінімальний розмір однойменного покарання, передбаченого кримінальним законодавством (курсив мій. – В. Б.).*

На підставі комплексного аналізу цього питання з'ясовано, що розміри штрафу, застосованого в адміністративному порядку і як кримінальне покарання, *не узгоджені між собою (курсив мій. – В. Б.).* До того ж положення частини 2 статті 50 КК РБ не відповідають положенням статті 6.5 КпАП за двома критеріями: 1) загальним розміром штрафу, який

застосовується до фізичної особи; 2) мінімальним розміром штрафу як кримінального покарання [2, с. 123–124].

Така ж ситуація наявна під час зіставлення санкцій ст. 177-1 КК РБ і ст. 9.5 КпАП; ст. 199 КК РБ і ст. 9.16 КпАП; ч. 1 ст. 201 КК РБ і ст. 9.21 КпАП; ч. 1 ст. 216 КК РБ і ст. 10.7 КпАП; ч. 1 ст. 218 КК РБ і ст. 10.9 КпАП; ст. 226-3 КК РБ і ст. 11.76 КпАП; ч. 1–2 ст. 228-1 КК РБ і ст. 14. 1 КпАП; ст. 233 КК РБ і ст. 12.7 КпАП; ст. 243 КК РБ і ст. 13.6 КК; ч. 1–2 ст. 261-1 КК і ст. 12.23 КпАП; ст. 264 КК РБ і ст. 15. 9 КпАП; ч. 2 ст. 265 КК РБ і ст. 15.2 КпАП; ч. 1 ст. 268 КК РБ і ст. 15.61 КпАП; ч. 1 ст. 269 КК РБ і ст. 15.11; ч. 1 ст. 271 КК РБ і ст. 15.20 КпАП; ч. 1 ст. 272 КК РБ і ст. 15.51 КпАП; ч. 1 ст. 273 КК РБ і ст. 15.52 КпАП; ч. 1 ст. 274 КК РБ і ст. 15.48 КпАП; ч. 1 ст. 275 КК і ст. 15.30 КпАП; ч. 1 ст. 278 КК РБ і ст. 15.4 КпАП; ч. 1–2 ст. 281 КК РБ і ст. 15.35 КпАП; ст. 284 КК РБ і ст. 15.38 КпАП; ч. 1 ст. 304 КК РБ і ст. 23.56 КпАП; ч. 1 ст. 306 КК РБ і ст. 9.17 КпАП; ч. 1 ст. 336 КК РБ і ст. 16.8 КпАП; ч. 1 ст. 340 КК РБ і ч. 2 ст. 17.6 КпАП; ст. 344, ст. 345 КК РБ і ст. 19.4 КпАП; ст. 349 КК РБ і ст. 22.6 КпАП; ст. 369 КК РБ і ст. 23.5 КпАП; ст. 369-2 КК РБ і ст. 23.23, ст. 23.24 КпАП; ст. 369-3 КК РБ і ст. 23.34 КпАП; ст. 371 КК РБ і ст. 23.29 КпАП; ст. 386 КК РБ і ст. 23.41 КпАП [1; 3].

Питання про співвідношення (синхронізацію) штрафу як кримінального покарання і як адміністративного стягнення залишається актуальним і відкритим. У КК РБ лише визначено, що розмір штрафу, який призначається особі за скоєний злочин з адміністративною преюдицією, не може бути меншим, ніж максимальний розмір штрафу, що встановлюється в адміністративному порядку. На сьогодні в КК РБ містяться 30 статей, які передбачають адміністративну преюдицію, з них – у 26 нормах штраф є основним покаранням (ст. 177-1; ч. 1–2 ст. 201; ч. 1 ст. 228-1; ст. 234-1; ч. 1 ст. 257; ч. 1 ст. 269; ч. 1 ст. 271; ч. 1 ст. 272; ч. 1 ст. 274; ч. 1 ст. 278; ч. 1 ст. 281; ч. 1 ст. 282-1; ч. 1 ст. 295-1; ч. 1 ст. 296; ч. 1 ст. 297; ч. 1 ст. 304; ст. 326; ст. 328-2; ч. 1 ст. 337; ст. 369-2; ч. 1 ст. 371; ст. 385; ст. 386; ст. 387; ч. 1 ст. 412), у санкціях двох норм КК РБ штраф закріплено як додаткове покарання (ч. 1 ст. 282; ч. 1 ст. 317-1) [2].

Наявний стан, під час якого за адміністративне правопорушення встановлюється стягнення, що за своїм характером і розміром прирівнюється до кримінального покарання або навіть перевищує його, порушує принципи справедливості та рівності громадян перед законом (курсив мій. – В. Б.).

Усунути подібну неузгодженість можливо завдяки внесенню змін до норм Загальних частин КпАП і КК РБ, у яких визначено види та розміри покарань. Їхня суть полягає в тому, що *максимальний розмір штрафу за адміністративні правопорушення не повинен перевищувати мінімальний розмір штрафу як кримінального покарання* (курсив мій. – В. Б.).

Диференціація розмірів адміністративних стягнень та аналогічних кримінальних покарань дає змогу законодавцю шляхом порівняння суспільної шкоди, забороненої КпАП, із суспільною небезпекою кримінальних діянь правильно оцінити ступінь цієї шкоди й установити відповідне адміністративне стягнення або прийняти обґрунтоване рішення про необхідність криміналізації такого діяння в КК РБ.

Установлення конкретних розмірів (меж) штрафу в санкціях різних частин однієї статті КК РБ дає змогу судам диференційовано визначати такий вид покарання.

2. Пропозиції щодо скорочення кількості державних органів, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення та вести адміністративний процес (курсив мій. – В. Б.).

Відповідно до положень статті 3.30 Процесуально-виконавчого кодексу Республіки Білорусь про адміністративні правопорушення (далі – ПВКпАП) широкому колу суб'єктів надано право складання протоколів про адміністративні правопорушення за різними статтями КпАП [4].

Необхідно зауважити, що далеко не всі з таких суб'єктів реалізують відповідні повноваження, оскільки складання протоколів (за аналогічними правопорушеннями) може здійснюватися іншими суб'єктами. В окремих випадках це підтверджено статистичними даними МВС про зареєстровані адміністративні правопорушення та судовою статистикою про розглянуті адміністративні справи й застосовані адміністративні стягнення.

Так, за період з 2015 до 2019 року включно низкою уповноважених суб'єктів (державних органів) жодного разу не було реалізовано надане статтею 3.30 ПВКпАП право щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення (незважаючи на те, що інші суб'єкти (держоргани) таке право реалізують у повному обсязі).

Наприклад, протоколи про вчинені адміністративні правопорушення за статтями 19.1–19.7 КпАП, крім посадових осіб Міністерства культури Республіки Білорусь, уповноважені складати посадові особи сільських, селищних, районних, міських та обласних виконавчих комітетів, районних адміністрацій у містах, які, на відміну від зазначеного міністерства, це право реалізують, про що свідчать відповідні статистичні дані (за останні п'ять років) правоохоронних органів і виконавчих комітетів, районних адміністрацій у містах про кількість виявлених адміністративних правопорушень і накладених адміністративних стягнень.

Департамент з гуманітарної діяльності Управління справами Президента Республіки Білорусь має право складати відповідні адміністративні протоколи за статтями 23.8 і 23.16; ч. 1 і 2 статті 23.23 КпАП. Згідно зі статистичними даними правоохоронних органів за період з 2015 року по 2019 рік Департамент не склав жодного протоколу, тоді як інші уповноважені суб'єкти (держоргани) цим правом користуються і протоколюють відповідні порушення, за скоєння яких накладаються адміністративні стягнення (наприклад, за статтею 23.16 КпАП у 2015 році судами було розглянуто 1104 справ, у результаті накладено 1745 адміністративних стягнень; у 2016–2019 роках відповідно 1636/1807, 2810/2011, 1507/1492, 2658/1860).

Аналогічна ситуація склалася (за 2015–2019 роки) і з Міністерством інформації Республіки Білорусь (має право протоколювати правопорушення за статтями 22.7; 22.8; 22.14; 23.36 КпАП), Державним комітетом з науки і технологій Республіки Білорусь (уповноважений складати протоколи за статтею 12.41 КпАП) та іншими.

Крім цього, наділення певних суб'єктів правом складати протоколи про адміністративні правопорушення в окремих випадках не відповідає тим завданням (функціям), які перед цими міністерствами (відомствами) визначені. Так, пунктом 12 частини 1 статті 3.30 ПВКпАП відповідне право (згідно з частиною 3 статті 15.22; статтями 15.30; 15.47; 15.51–15.54; частиною 2 статті 15.63; статтями 21.12; 21.14–21.16 КпАП) надано організаціям, що здійснюють експлуатацію житлового фонду та (або) надають комунальні послуги.

Разом з тим, за результатами проведеної в 2018 році Генеральною прокуратурою Республіки Білорусь перевірки діяльності Міністерства житлово-комунального господарства (далі – Міністерство ЖКГ) виявлено низку порушень, про які зазначено у відповідному поданні. Це подання було розглянуто на колегії Міністерства ЖКГ. Було констатовано досить високу активність громадян щодо звернень до органів внутрішніх справ, організацій системи ЖКГ, місцевих органів влади зі скаргами на порушення правил користування житловими приміщеннями (у 2017 році зареєстровано понад 40000 подібних звернень і тільки кожного восьмого громадянина, тобто менше 14 %, було притягнуто до адміністративної відповідальності за частиною 1 статті 21.16 КпАП).

Перевіркою встановлено, що в діяльності організацій, які здійснюють експлуатацію житлового фонду та (або) надають комунальні послуги, є певні недоліки: неналежним чином налагоджено роботу щодо розгляду звернень громадян (насамперед за фактами, що передбачають адміністративну відповідальність згідно з частиною 1 статті 21.16 КпАП); низький рівень підготовки працівників організацій, що здійснюють експлуатацію житлового

фонду та (або) надають комунальні послуги й уповноважені на складання протоколів про адміністративні правопорушення; відсутність належного контролю з боку місцевих виконавчих і розпорядчих органів за цим напрямком .

Основними виявленими недоліками, які сприяють непритягненню винних осіб до відповідальності під час розгляду заяв про порушення правил користування житловими приміщеннями є: порушення процесуальних строків; порушення вимог ПВКпАП щодо прийняття всіх заходів для всебічного дослідження обставин правопорушень; випадки необґрунтованого припинення справ на стадії їхньої підготовки до розгляду; інші порушення норм ПВКпАП.

3. Переведення низки адміністративних правопорушень до категорії проступків, порушення адміністративного процесу за якими можливе тільки за скаргю потерпілих (курсив мій. – В. Б.).

Перелік правопорушень, передбачених ст. 4.5 КпАП, сформульовано на основі обліку переважно таких ознак правопорушень, як відносно невеликий ступінь суспільної шкоди і спрямованість діянь насамперед проти приватних, а не публічних інтересів.

Беручи до уваги загальнодержавний підхід до гуманізації охоронного сегмента законодавства, а також результати вивчення даних статистики про розглянуті судами адміністративні справи та накладені адміністративні стягнення за період з 2015 року по 2019 рік, убачаємо можливим розширити перелік правопорушень, що передбачають адміністративну відповідальність за вимогою потерпілого чи його законного представника, завдяки доповненню статті 4.5 КпАП такими діяннями, як:

- порушення порядку та умов працевлаштування за межами Республіки Білорусь громадян Республіки Білорусь, іноземних громадян та осіб без громадянства, які постійно проживають на території Республіки Білорусь (ст. 9.23);
- обман споживачів (ст. 12.16);
- самоправство (ст. 23.39).

Крім цього, з огляду на відсутність фактів реєстрації злочину, передбаченого ст. 9.6 КпАП (відмова в наданні громадянину інформації), а також спільність об'єктивних і суб'єктивних ознак даного складу зі складом правопорушення, визначеного у ст. 9.13 КпАП (порушення законодавства про звернення громадян та юридичних осіб), вважаємо за потрібне об'єднати зазначені діяння в межах однієї адміністративно-правової заборони.

4. Посилення профілактичної складової за допомогою максимального використання альтернативних засобів впливу адміністративної відповідальності (попередження, профілактична бесіда) (курсив мій. – В. Б.).

З метою посилення профілактичної та зниження «каральної» складової адміністративного законодавства вважаємо доцільним нормативно розширити застосування адміністративного стягнення у вигляді попередження, при цьому обмежити свободу розсуду посадових осіб під час прийняття рішень, а також узгодити винесення відповідних постанов з рекомендаціями щодо усунення причин та умов учинених адміністративних правопорушень.

У зв'язку з цим у статті 6.4 КпАП доречно розкрити сутнісні превентивні характеристики зазначених засобів впливу, вказавши на необхідність усунення причин та умов протиправної поведінки, а також закріпити обов'язок суду, органу, що веде адміністративний процес, інформувати про них особу, яка раніше про це була попереджена.

У новій редакції статті 6.4 КпАП як запобіжний захід, що знижує ризик корупційних проявів, пропонуємо обмеження свободи розсуду посадових осіб шляхом закріплення обов'язку застосування адміністративного стягнення у вигляді попередження у випадках, коли воно передбачене відповідною статтею Особливої частини КпАП і згідно з певними критеріями КпАП. Зокрема, відсутністю обставин, які обтяжують адміністративну

відповідальність; відсутністю або повним усуненням шкідливих наслідків, які настали в результаті вчинення адміністративного правопорушення.

Посилення профілактичної складової адміністративного законодавства також буде сприяти розширенню практики застосування адміністративного стягнення у вигляді попередження у випадках, коли вчинені правопорушення не призвели до суттєвих наслідків, проте таке стягнення не передбачено відповідною статтею Особливої частини КпАП (у чинній редакції КпАП кількісне співвідношення адміністративних стягнень у вигляді штрафу та попередження становить приблизно 4:1).

Перетин норм КпАП з таким заходом індивідуальної профілактики правопорушень, як профілактична бесіда є недоцільним через відносну самостійність зазначеного інституту, а також закріплену в законодавстві можливість його застосування щодо осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності (згідно зі статтею 25 Закону Республіки Білорусь від 04.01.2014 № 122-з «Про основи діяльності з профілактики правопорушень» за рішенням посадової особи, суб'єкта профілактики правопорушень, який розглядає справу про адміністративне правопорушення, з громадянином, притягнутим до адміністративної відповідальності, може бути проведена профілактична бесіда; громадянина, який підлягає адміністративній відповідальності, викликають для здійснення профілактичної бесіди до приміщення відповідного суб'єкта профілактики правопорушень).

Висновки. Таким чином, з огляду на викладене вище, можемо зробити низку висновків.

На сьогодні є проблема в розмежуванні співвідношення розміру штрафу як кримінального покарання і як адміністративного стягнення (їхні розміри не синхронізовані й не узгоджені між собою, що призводить до «розмивання» кордону між адміністративними правопорушеннями та злочинами). На підставі аналізу санкцій низки статей КК РБ і КпАП суспільну шкоду окремих адміністративних правопорушень «оцінено» законодавцем вище суспільної небезпеки подібних за ознаками складів кримінальних злочинів.

Проведений порівняльно-правовий аналіз подібних норм КпАП і КК РБ переконливо свідчить про необхідність суттєвого коригування адміністративного та кримінального законодавства, що регламентує питання встановлення і застосування штрафу. У низці статей КпАП за адміністративне правопорушення встановлюється стягнення, яке за своїм характером, розміром і суворістю прирівнюється до кримінального покарання або навіть перевищує його, що істотно порушує принципи справедливості та рівності громадян перед законом. Потрібно диференціювати й синхронізувати розміри адміністративних стягнень з аналогічними кримінальними покараннями.

Доцільно виключити зі списку суб'єктів (державних органів) у статті 3.30 ПВКпАП Департамент з гуманітарної діяльності Управління справами Президента Республіки Білорусь і Міністерство культури Республіки Білорусь, а також розглянути питання про виключення організацій, що здійснюють експлуатацію житлового фонду та (або) надають комунальні послуги, з кола суб'єктів, уповноважених складати протоколи про адміністративні правопорушення за частиною 1 статті 21.16 КпАП.

З урахуванням розглянутих позицій пропонуємо викласти статтю 6.4 КпАП у такій редакції:

«Стаття 6.4. Попередження

1. Попередження полягає в письмовому застереженні фізичної або юридичної особи про неприпустимість протиправної поведінки, необхідність усунення її причин та умов.

2. Якщо попередження передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, то суд, орган, що веде адміністративний процес, зобов'язаний його застосувати в тому випадку, коли відсутні обставини, що обтяжують адміністративну відповідальність, а шкідливі наслідки, які настали в результаті вчинення адміністративного правопорушення, відсутні або повністю відшкодовуються.

3. У випадках, якщо застосування адміністративного стягнення у вигляді попередження не передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу, то за умови відсутності шкідливих наслідків або безпосередньої загрози заподіяння шкоди життю та здоров'ю людей, об'єктам тваринного і рослинного світу, навколишньому середовищу, історико-культурним цінностям, безпеці держави, загрози виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, а також обставин, що обтяжують адміністративну відповідальність, адміністративне стягнення у вигляді адміністративного штрафу замінюється попередженням.

4. У постанові про накладення адміністративного стягнення у вигляді попередження вказуються рекомендації суду, органу, що веде адміністративний процес, щодо усунення причин та умов учинення адміністративного правопорушення».

Список використаних джерел

1. Кодекс об административных правонарушениях Республики Беларусь : принят Палатой представителей 17 декабря 2002 г.; одобр. Советом Респ. 02 апреля 2003 г. : в редакции от 18.12.2019. КонсультантПлюс. Беларусь: ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой ин- форм. Респ. Беларусь. Минск, 2020.

2. Уголовный кодекс Республики Беларусь : науч.-практ. коммент. Т. П. Афонченко и др. / под ред. В. М. Хомича, А. В. Баркова, В. В. Марчука. Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2019. 1000 с.

3. Уголовный кодекс Республики Беларусь : принят Палатой представителей 02 июня 1999 г.; одобр. Советом Респ. 24 июня 1999 г. : в редакции от 11.11.2019. КонсультантПлюс. Беларусь: ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.

4. Процессуально-исполнительный кодекс Республики Беларусь об административных правонарушениях : принят Палатой представителей 09 ноября 2006 г.; одобр. Советом Респ. 01 декабря 2006 г. : в редакции от 18.12.2019. КонсультантПлюс. Беларусь: ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2020.

References

1. Kodeks ob administrativnyh pravonarusheniyah Respubliki Belarus' : prinyat Palatoj predstavitelej 17 dekabrya 2002 g.; odobr. Sovetom Resp. 02 aprelyya 2003 g. : v redakcii ot 18.12.2019 [The Code of Administrative Offenses of the Republic of Belarus Electronic resource : adopted by the House of Representatives on December 17, 2002]. Minsk, 2020 [in Russian].

2. Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus' : nauch.-prakt. komment. T. P. Afonchenko i dr. / pod red. V. M. Homicha, A. V. Barkova, V. V. Marchuka. [Criminal Code of the Republic of Belarus]. Minsk: Nac. centr pravovoj inform. Resp. Belarus', 2020. [in Russian].

3. Ugolovnyj kodeks Respubliki Belarus' : prinyat Palatoj predstavitelej 2 iyunya 1999 g.; odobr. Sovetom Resp. 24 iyunya 1999 g. : v redakcii ot 11.11.2019 [The Criminal Code of the Republic of Belarus : adopted by the House of Representatives on June 2, 1999; approved. Council Resp. June 24, 1999 : as amended on 11.11.2019]. Minsk, 2020 [in Russian].

4. Processual'no-ispolnitel'nyj kodeks Respubliki Belarus' ob administrativnyh pravonarusheniyah : prinyat Palatoj predstavitelej 09 noyabrya 2006 g.; odobr. Sovetom Resp. 01 dekabrya 2006 g. : v redakcii ot 18.12.2019 [The Procedurally Executive Code of the Republic of Belarus on Administrative Offenses : adopted by the House of Representatives on November 09, 2006; approved. Council Resp. December 01, 2006 : as amended on December 18, 2019]. Minsk, 2020 [in Russian].

Bury Vitaliy,

PhD in Law, Associate Professor of Law

(The State Institution «Scientific and Practical Center for Problems of Strengthening of Law and Order of the Prosecutor General's Office of the Republic of Belarus», Minsk, Republic of Belarus)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7422-1269>

ON ISSUES OF ADMINISTRATIVE LEGISLATION REFORM IN REPUBLIC OF BELARUS IN 2020 (PART 2)

First part of this article published in the current year journal's issue no. 1 was concerned on methodological approaches to administrative legislation reformation in Belarus with regard to amendments to conceptual

issues of administrative offences classification, system revision and differentiation of administrative penalties, reconsideration of essence of legal entities' administrative responsibility, etc. Second part of this article is concerned on issues of administrative legislation reformation. It has been noted that improvement of legislation on administrative responsibility in Republic of Belarus should be carried out in full accordance with peculiarities of norms' content and composition, concept of publicity and consequently public and fault-based responsibility for offence commitment. Matters of administrative legislation reformation from the perspective of synchronization of grounds for administrative responsibility with grounds for criminal responsibility and institute of such responsibility, expulsion of irrelevant and minimization of formal bodies of administrative offences (as well as offences having civil legal origin) from the Code of Republic of Belarus for Administrative Offences have been studied. The existence of problem of differentiation of amount of fine correlation as criminal punishment and as administrative penalty (such amounts are not synchronized and not harmonized between each other resulting in erosion of borderline between crimes and administrative offences) has been substantiated. It has been suggested to prescribe in court (or other authority empowered to conduct an administrative case) resolutions of penalty administration in the form of reprimand the recommendations on removal of causes and conditions of administrative offence committing and also to amend wording of Article 6.4 "Reprimand" of the Code of Republic of Belarus for Administrative Offences.

Key words: *administrative offences; synchronization of grounds for responsibility; amount of fine; state bodies; alternative measures of enforcement.*

Надійшла до редколегії 07.09.2020

Переклад з російської мови здійснено редактором

УДК: 342.922

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-80-86>

Іваненко Дмитро Дмитрович,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ (ЧАСТИНА II)

У другій частині наукової статті розкрито адміністративно-правові засади діяльності місцевих центрів безоплатної правової допомоги, з'ясовано систему публічних інституцій, що забезпечують їхнє функціонування. Зазначено про окремі недоліки наявної системи безоплатної правової допомоги, запропоновано напрямки її вдосконалення.

Ключові слова: керівна рада; Координаційний центр з надання правової допомоги; місцеві центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; Міністерство юстиції України; міжрегіональна ресурсно-комунікаційна платформа; Наглядова рада Координаційного центру з надання правової допомоги; правопросвітництво.

Постановка проблеми. Система безоплатної правової допомоги в Україні функціонує з 2011 року. Прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 № 3460-VI (далі – Закон № 3460-VI) кардинально змінило підходи щодо надання безоплатної правової допомоги. По-перше, було розширено коло проваджень, у межах яких особа отримала можливість користуватися безоплатною правовою допомогою. Крім захисту в кримінальному провадженні, особа набула змоги представляти інтереси осіб та складати документи процесуального характеру в рамках цивільного та адміністративного права. По-друге, змінився порядок оплати послуг адвоката та компенсації адвокатських витрат. По-третє, запрацювали центри безоплатної правової допомоги, що надають первинну та вторинну правову допомогу. На сьогодні система безоплатної правової допомоги є мережею центрів та інших суб'єктів, що забезпечують її діяльність. У свою чергу, це зумовлює необхідність дослідження адміністративно-правових засад діяльності центрів безоплатної правової допомоги та суб'єктів, що забезпечують їхню роботу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адміністративно-правових засад діяльності центрів безоплатної правової допомоги та суб'єктів, що забезпечують їхню роботу, залишилося не дослідженим науковцями. Основна увага вчених сфокусована на питанні змісту поняття безоплатної правової допомоги, правового механізму реалізації такого права, основних принципів надання безоплатної правової допомоги, умови надання безоплатної правової допомоги в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини тощо.

Мета наукової статті – здійснити правовий аналіз адміністративно-правових засад функціонування центрів безоплатної правової допомоги та інших публічних інституцій, що забезпечують організацію надання безоплатної правової допомоги, визначити недоліки функціонуючої системи органів та запропонувати шляхи їхнього усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм ст. 16 Закону № 3460-VI місцеві центри утворюються Мін'юстом, є неприбутковими організаціями, мають статус юридичної особи, є територіальними відділеннями Координаційного центру. Місцевий центр очолює директор, який призначається на посаду на конкурсних засадах та звільняється з посади директором Координаційного центру. Директор місцевого центру підзвітний і підконтрольний директору Координаційного центру. Положення про місцевий центр затверджує Координаційний центр. Діяльність центру поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Як правило, це територія декількох районів області [1].

Місцеві центри забезпечують надання безоплатної вторинної правової допомоги: особам, якщо їхній середньомісячний дохід не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму; інвалідам, які отримують пенсію або допомогу в розмірі, що не перевищує двох прожиткових мінімумів для непрацездатних; дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах, дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів; внутрішньо переміщеним особам; громадянам України, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як внутрішньо переміщених осіб; особам, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»; ветеранам війни та особам, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; особам, які мають особливі заслуги й особливі трудові заслуги перед Батьківщиною; особам, які належать до числа жертв нацистських переслідувань; особам, які перебувають під юрисдикцією України і звернулися для отримання статусу особи, на яку поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; особам, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності, визнання фізичної особи недієздатною, поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; особам, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; особам, реабілітованим відповідно до законодавства України [1].

Відповідно до п. 10 Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги від 02.07.2012 № 967/5, діяльність місцевих центрів умовно можна поділити за напрямками роботи:

1) організація роботи з адвокатами: укладають контракти з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів; скасовують видані адвокатам доручення; видають доручення адвокатам для надання безоплатної вторинної правової допомоги визначеним законодавством категоріям осіб, скасовують у разі необхідності такі доручення; приймають подані адвокатами акти надання безоплатної вторинної правової допомоги, здійснюють їх перевірку; забезпечують оплату послуг та відшкодування витрат адвокатів; подають клопотання до Координаційного центру про виключення адвоката з Реєстру адвокатів тощо;

2) надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги: особистий прийом та облік, роз'яснення порядку отримання правової допомоги; надання правової інформації; складення заяв, скарг та інших документів правового характеру; відвідування визначених законодавством категорій громадян з метою надання безоплатної правової допомоги; забезпечення представництва інтересів осіб; розгляд звернень суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу, перевірка належності особи до пільгових категорій; прийняття рішень про надання / відмову / припинення у наданні безоплатної вторинної правової допомоги; уповноваження працівників місцевих центрів для здійснення представництва інтересів осіб; посвідчення довіреностей, виданих адвокатам / працівникам місцевих центрів;

3) внутрішнє управління: забезпечують роботу бюро правової допомоги, мобільних консультаційних пунктів, дистанційних пунктів доступу; надають доступ до електронних сервісів Мін'юсту; організують підвищення кваліфікації адвокатів та

працівників місцевих центрів; взаємодіють з іншими суб'єктами надання безоплатної первинної правової допомоги, здійснюють їх координацію на відповідній території; забезпечують вивчення потреб та рівня задоволеності осіб, які отримують безоплатну вторинну правову допомогу за участі місцевих центрів; готують пропозиції до проєктів регіональних планів надання безоплатної правової допомоги, забезпечують їх виконання; організують збір та підготовку статистичної інформації про діяльність місцевого центру для регіонального та Координаційного центру;

4) правопросвітницька робота;

5) взаємодія з іншими суб'єктами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [2].

Структура місцевого центру є такою: директор місцевого центру; відділ правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; відділ організації надання безоплатної вторинної правової допомоги та роботи з її надавачами місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; бюро правової допомоги місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; відділ фінансів, бухгалтерського обліку та звітності місцевого центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги [2].

Таким чином, місцеві центри виконують найбільший спектр завдань в аспекті положень ст. 59 Конституції України. Маючи невеликий штат, приблизно 18–20 працівників, які виконують різні види робіт, місцеві центри здійснюють правопросвітництво, представництво інтересів осіб та складання документів процесуального характеру, організаційну роботу з адвокатами щодо видачі та прийняття виконаних доручень, прийом та облік громадян, підготовку процесуальних документів тощо. Місцеві центри забезпечують найбільшу кількість статистичних показників діяльності системи безоплатної правової допомоги. При цьому, необхідно зауважити, працівники деяких місцевих центрів є перевантаженими різноплановими завданнями. Тому функція держави щодо безоплатної правової допомоги, передбачена положеннями ст. 59 Конституції України – «розмивається». Крім того, працівники місцевих центрів постійно залучаються до грантових проєктів, ініційованих Координаційним центром, як учасники або виконавці. Це призводить до тимчасового зупинення виконання поточних завдань, частих відряджень працівників місцевих центрів. Унаслідок цього, тимчасово переривається прийом для надання безоплатної правової допомоги, затягується строк підготовки процесуальних документів. Окремим навантаженням на працівників місцевих центрів та регіональних центрів є обов'язок брати участь у наповненні та підтримці довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid». Така робота здійснюється в робочий час працівника та додатково не оплачується [3].

Важливим індикатором довіри населення щодо діяльності місцевого центру є кількість звернень для отримання первинної правової консультації та кількість виданих доручень для надання безоплатної вторинної правової допомоги. Такий стан справ є наслідком якості проведеної правопросвітницької роботи місцевого центру. На жаль, щомісячні статистичні зведення із системи комплексної інформаційно-аналітичної системи (далі – КІАС) щодо діяльності кожного місцевого центру не публікуються у відкритому доступі. Для ознайомлення є доступними лише зведені річні дані Координаційного центру [4].

Потребує врегулювання питання освітньо-кваліфікаційних вимог для директорів Координаційного центру, регіональних та місцевих центрів. Чинне законодавство передбачає наявність вищої освіти другого рівня за ступенем магістра в галузі знань «Право», «Управління та адміністрування», «Публічне управління та адміністрування» або «Міжнародні відносини», «Соціальна робота» [2]. Такий підхід до освітньо-кваліфікаційних вимог викликає питання. Директор, який не має юридичної освіти, елементарно не розуміється у сфері права, судових проваджень, компетенції органів державної влади тощо.

Тому необхідно залишити кваліфікаційну вимогу про наявність вищої освіти першого та другого рівня за ступенем магістра в галузі знань «Право».

На сьогодні, відповідно до інформації Мін'юсту, станом на 2020 рік працює: Координаційний центр, 23 регіональні центри, 84 місцеві центри, у складі яких діє 428 бюро. Безоплатну правову допомогу надають 6760 адвокатів, які пройшли конкурсний відбір, та близько 1500 штатних юристів системи безоплатної правової допомоги [5].

Окремо необхідно звернути увагу на діяльність допоміжних органів у структурі безоплатної правової допомоги: керівної ради регіонального та відповідних місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі – керівна рада), міжрегіональної ресурсно-комунікаційної платформи, Наглядової ради.

Постійно діючим консультативно-дорадчим органом на регіональному рівні є керівна рада. До її складу входять директор регіонального центру та директори відповідних місцевих центрів. Головою керівної ради є директор регіонального центру, який затверджує персональний склад ради. Секретар організує проведення засідань керівної ради та не є її членом. Основними завданнями керівної ради є обговорення та прийняття рішень з питань, пов'язаних з: планом діяльності регіонального та відповідних місцевих центрів; пропозиціями до бюджетного запиту; формуванням кошторису, штатних розписів регіонального та відповідних місцевих центрів; підбиттям підсумків роботи регіонального та відповідних місцевих центрів, плануванням завдань на наступний рік; аналізом виконання кошторису регіонального та відповідних місцевих центрів за попередній та звітний бюджетні періоди тощо. Організаційною формою роботи керівної ради є засідання, що проводяться в разі необхідності, але не рідше ніж один раз на квартал. Засідання вважається правоможним, якщо на ньому присутні не менше половини її членів. Рішення приймається відкритим голосуванням та визнається прийнятим, якщо за нього проголосувала більшість членів керівної ради, присутніх на засіданні. Рішення керівної ради оформляють протоколом, що підписується головою та секретарем [6].

Мережа міжрегіональних ресурсно-комунікаційних платформ (правові клуби «Pravokator») функціонують при Координаційному центрі в таких містах, як Дніпро, Київ, Львів, Одеса, Харків. Основне їхнє призначення – професійний розвиток фахівців системи безоплатної правової допомоги. Діяльність таких платформ позиціонується як «територія персонального саморозвитку», своєрідний хаб інформації від фахівців регіону, місце генерування ідей, майданчик для поширення інноваційних практик, мережа правових знань, місце для спілкування однодумців у сфері права, місце для проведення правопросвітницьких та комунікаційних заходів [7].

Наглядова рада функціонує відповідно до норм Положення про Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги від 14.08.2019 № 2551/5. Створена з метою забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги, незалежності та прозорості управління системою надання безоплатної правової допомоги. Основними завданнями Наглядової ради є: нагляд за діяльністю системи; сприяння роботі Координаційного центру та його територіальних відділень щодо реалізації перспективних завдань; забезпечення незалежності управління системою; підвищення довіри громадськості до системи надання безоплатної правової допомоги.

До основних функцій Наглядової ради належить: оцінка діяльності директора Координаційного центру; ідентифікація та оцінка ризиків діяльності; надання директору Координаційного центру пропозицій щодо пріоритетних напрямів розвитку безоплатної правової допомоги, реалізації державної політики у сфері безоплатної правової допомоги, розробки проєктів нормативно-правових актів у сфері надання безоплатної правової допомоги, міжнародного співробітництва; удосконалення діяльності та структури Координаційного центру і його територіальних відділень; надання директору Координаційного центру консультативної допомоги щодо стратегічних питань діяльності;

внесення пропозицій щодо фінансування системи надання безоплатної правової допомоги; залучення додаткових фінансових джерел та ресурсів для забезпечення ефективного функціонування системи надання безоплатної правової допомоги тощо [8].

Оцінюючи склад та порядок формування Наглядової ради, необхідно зауважити, що до її складу входять адвокати. Такий підхід потребує вдосконалення. Оскільки представники адвокатури є зацікавленими особами, виникає конфлікт інтересів. Про це було наголошено у звіті, підготовленому в межах проєкту Ради Європи «Подальша підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні». Така рада повинна обиратися шляхом вільної, відкритої, прозорої та справедливої процедури публічного призначення. Членів ради необхідно обирати серед різних груп заінтересованих сторін. Представники однієї групи не повинні складати більше ніж чверть складу [9, с. 83–84].

Висновки. Наявна в Україні мережа центрів надання вторинної безоплатної правової допомоги має три ланки: республіка (Координаційний центр); область (регіональні центри); район (місцеві центри). Координаційний центр здійснює комплексну організацію, забезпечення та контроль за діяльністю системи безоплатної правової допомоги. Регіональні центри виконують функції захисту особи, передбачені положеннями ст. 29 Конституції України, у кримінальних справах та окремих випадках, коли до особи застосовано адміністративне затримання або адміністративний арешт. Місцеві центри здійснюють функції представництва інтересів осіб та складення документів процесуального характеру, передбачених положеннями ст. 59 Конституції України в цивільних та адміністративних справах.

Допоміжну роль в організації та забезпеченні діяльності системи безоплатної правової допомоги мають керівна рада регіонального та відповідних місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, міжрегіональна ресурсно-комунікаційна платформа, Наглядова рада.

Більшість справ зосереджена на рівні місцевих центрів. Працівники місцевих центрів перевантажені кількістю законодавчо визначених завдань, тому існує потреба збільшення штату відділу правопросвітництва та надання безоплатної правової допомоги місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 10.06.2020).
2. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12#Text> (дата звернення: 10.06.2020).
3. Наказ Координаційного центру з надання правової допомоги «Про утворення Експертної групи з питань забезпечення належного функціонування довідково-інформаційної платформи правових консультацій «WikiLegalAid». URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi-ta-resursy/chynne-zakonodavstvo/organizatsijno-rozporjadchi-dokumenty> (дата звернення: 10.06.2020).
4. Статистична інформація. Координаційний центр з надання правової допомоги. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/statistics/> (дата звернення: 10.06.2020).
5. Безоплатна правова допомога. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/legal_aid (дата звернення: 10.06.2020).
6. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження регламенту роботи керівної ради регіонального та відповідних місцевих центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS26685.html (дата звернення: 10.06.2020).
7. Мережа правових клубів «PRAVOKATOR». Координаційний центр з надання правової допомоги. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/pro-systemu-bpd/pravovuj-klub-pravokator/> (дата звернення: 10.06.2020).
8. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Наглядову раду Координаційного центру з надання правової допомоги». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0932-19> (дата звернення: 10.06.2020).

9. Оцінювання системи безоплатної вторинної правової допомоги в Україні у світлі стандартів і передового досвіду Ради Європи / Рада Європи, вересень 2016. URL: <https://rm.coe.int/16806ff4a9> (дата звернення: 10.06.2020).

References

1. Zakon Ukrainy «Pro bezoplatnu pravovu dopomohu» [Law of Ukraine «On Free Legal Aid»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
2. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro tsenry z nadannia bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy» [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On Approval of the Regulations on Centers for Free Secondary Legal Aid»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1091-12> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
3. Nakaz Koordynatsiinoho tsentru z nadannia pravovoi dopomohy «Pro utvorennia Ekspertnoi hrupy z pytan zabezpechennia nalezhnoho funktsionuvannia dovidkovo-informatsiinoi platformy pravovykh konsultatsii «WikiLegalAid»» [Order of the Coordination Center for Legal Aid «On the establishment of an Expert Group on the proper functioning of the reference and information platform for legal advice «WikiLegalAid»]. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/publikatsiyi-ta-resursy/chynne-zakonodavstvo/organizatsijno-rozporyadchidokumenty> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
4. Statystychna informatsiia. Koordynatsiinyi tsentr z nadannia pravovoi dopomohy [Statistical information. Coordination Center for Legal Aid Provision]. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/statistics/> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
5. Bezoplatna pravova dopomoha. Ministerstvo yustytzii Ukrainy [The Free Legal Aid. Ministry of Justice of Ukraine]. URL: https://minjust.gov.ua/legal_aid (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
6. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy «Pro zatverdzhennia rehlamentu roboty kerivnoi rady rehionalnogo ta vidpovidnykh mistsevykh tsentriv z nadannia bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy» [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On approval of the regulations of the Steering Board of the regional and relevant local centers for the provision of free secondary legal aid»]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS26685.html (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
7. Merezha pravovykh klubiv «PRAVOKATOR». Koordynatsiinyi tsentr z nadannia pravovoi dopomohy [The network of the legal clubs «PRAVOKATOR». Legal Aid Coordination Center]. URL: <https://www.legalaid.gov.ua/pro-systemu-bpd/pravovyj-klub-pravokator/> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
8. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Nahliadovu radu Koordynatsiinoho tsentru z nadannia pravovoi dopomohy» [On approval of the Regulations on the Supervisory Board of the Coordination Center for Legal Aid]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0932-19> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].
9. Otsiniuvannia systemy bezoplatnoi vtorynnoi pravovoi dopomohy v Ukraini u svitli standartiv i peredovoho dosvidu Rady Yevropy [Evaluation of the Free Secondary Legal Aid System in Ukraine according to the Council of Europe standards and its best practices]. URL: <https://rm.coe.int/16806ff4a9> (data zvernennia: 10.06.2020) [in Ukrainian].

Ivanenko Dmytro,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6728-4488>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL FUNDAMENTALS OF FREE LEGAL AID CENTERS IN UKRAINE (PART II)

The second part of the scientific article reveals the administrative and legal principles of Local Free Legal Aid Centers, clarifies the system of public institutions that ensure their functioning. It is noted that Local Centers are formed by the Ministry of Justice, they are non-profit organizations, have the status of a juridical person, and they are territorial branches of the Coordination Center. They provide free secondary legal aid to certain categories of the population. The activities of local centers are conditionally divided into the following areas of work: organization of work with lawyers, provision of free primary and secondary legal aid, internal management, legal education work, interaction with other subjects in the field of preventing and combating domestic violence. Today there are Coordination Center, 23 regional centers, 84 local centers with 428 bureaus. Free legal aid is provided by 6760 lawyers, who are competitively selected, and about 1500 full-time lawyers of the free legal aid system. Subsidiary bodies that ensure work of the free legal aid system are the Steering Board of the regional and relevant local centers for the provision of free secondary legal aid, the interregional resource and communication platform, the Supervisory Board. The Steering Board is a permanent advisory body at the regional level. It consists of the director of the regional center and the directors of the relevant local

centers. The Chairman of the Steering Board is the Director of the Regional Center, who approves the personal stuff of the Board. The network of the interregional resource and communication platforms (legal clubs "Pravokator") operates at the Coordination Center in the cities of Dnipro, Kyiv, Lviv, Odessa, Kharkiv. The main purpose is the professional development of specialists of the free legal aid system. The Supervisory Board was established to ensure the effective implementation of state policy in the field of free legal aid, for independence and transparency in the management of the Free Legal Aid System. The main tasks of the Supervisory Board are: supervision of the system, promoting the activities of the Coordination Center and its territorial branches in the implementation of long-term tasks, ensuring the independence of system management, increasing public confidence to the system of free legal aid.

Key words: *Director of the Board; Coordination Center for Legal Aid Provision; Local Free Secondary Legal Aid Centers; Ministry of Justice of Ukraine; inter regional resource-communication Platform; The Supervisory Board of the Coordination Center for Legal Aid Provision; legal education work.*

Надійшла до редколегії 02.10.2020

УДК: 336.7:330.3

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-87-94>

Кадала Віталій Віталійович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМ І НОВЕЛИ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ СЕГМЕНТІВ ОКРЕМИХ ПРОЦЕДУР БАНКРУТСТВА

Статтю присвячено питанням актуалізації проблем і новелам у контексті теоретико-правових сегментів процедури банкрутства. Звернуто увагу на законодавче регулювання процедур банкрутства, визначено пріоритети законодавчих ініціатив. Досліджено питання наукових позицій учених стосовно характеристики понятійних категорій «банкрутство» та «санація». Надано авторське бачення сутнісної характеристики зазначених категорій, наведено обґрунтування доцільності їхньої адаптації в діяльності вітчизняних підприємств. Розроблено низку заходів антикризового управління підприємством з огляду на сучасні реалії ведення бізнесу. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання процедур санації. Запропоновано розробку, затвердження та адаптацію «Положення про проведення етапів санації». На думку авторів, до структури законодавчого регулятора доцільно включити: понятійний апарат для процедури санації, визначення способів і прийомів оцінювання чітко окреслених критеріїв з установами їхніх нормативних меж, висвітлення процедур моніторингу дії обраних критеріїв.

Ключові слова: банкрутство; санація; антикризове управління; підприємство; правовий інструмент; законодавчий акт; процедура банкрутства; план санації.

Постановка проблеми. Питання банкрутства суб'єктів господарювання, а тепер і фізичних осіб, виступає проблематичною, дискусійною та недостатньо дослідженою сферою щодо сучасних реалій ведення бізнесу. Очевидно, така ситуація виникла не сьогодні, а є довготривалою в підприємницькому середовищі. Безумовно, в діяльності суб'єктів господарювання в Україні, як і в інших країнах, важливу роль відіграють чинники зовнішнього та внутрішнього впливу, проте питання їхнього вирішення залишаються переважно в дискусійних обговореннях політиків, науковців та представників підприємницького середовища. Як доводить результативність роботи юридичних осіб, останнім часом набули поширення проблеми застосування процедур банкрутства, проте питання проведення санації не завжди отримують належну підтримку. Наслідком зазначених

явищ є припинення діяльності представників не лише малого та середнього бізнесу, а й окремих підприємств великого бізнесу.

За результатами проведених досліджень встановлено, що вирішення питань уникнення банкрутства підприємств залежить, з одного боку, від дієвих законодавчих інструментів, а з іншого – підприємства мають вчасно проводити діагностування ознак погіршення фінансового стану, вміти кваліфіковано спрогнозувати причини та джерела виникнення кризових ситуацій і мати заздалегідь спроектований механізм їхнього запобігання та уникнення. Без дієвого механізму антикризового управління та санаційних заходів підприємство не може розраховувати на уникнення процедури визнання банкрутом та вирішення проблем, які призводять до зниження рівня фінансової безпеки. Проблематичною на цьому етапі є розробка низки санаційних заходів, які не завжди вдається адаптувати в сучасних реаліях. Таке явище підкреслює актуальність питань, обраних для дослідження. Головне завдання такого підходу полягає в розробленні інструментальних методів і засобів, що дають змогу передбачати й аналізувати потенційні кризові ситуації, а також спроектувати варіанти процедур їхнього розв'язання і відповідну інформаційно-економічну базу управління. Проте найефективнішим способом запобігання банкрутству суб'єктів господарювання є фінансова санація.

Ураховуючи реалії сьогодення, варто віддати належне законодавцю, який постійно ініціює та приймає законодавчі акти з метою підвищення на більш якісний рівень питання правового забезпечення процедур банкрутства та можливої санації суб'єктів господарювання. Головне завдання сучасних підприємств, які знаходяться на межі банкрутства, полягає в розробленні інструментальних методів і засобів, що дають змогу передбачати й аналізувати потенційні кризові ситуації, а також спроектувати варіанти процедур їхнього розв'язання та відповідну інформаційно-економічну базу управління. Практична підприємницька діяльність доводить, що певне коло питань так і залишається невирішеним, потребує поглибленого вивчення та уваги. Таке явище свідчить про сучасність та актуальність обраного напрямку дослідження з огляду на реалії функціонування юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процедури банкрутства, що застосовуються до суб'єктів, не є новими, вони мають доволі потужну законодавчу та наукову платформу. Проте мінливість ситуації в економічному секторі країни, виникнення нових проблемних аспектів, які негативно впливають на підприємницьку ініціативу, оновлення законодавства – такі проблеми потребують постійної уваги до цієї сфери. Крім того, банкрутство одного суб'єкта може суттєво впливати на економічну безпеку інших суб'єктів господарювання, окремих регіонів, країни, а як свідчить світовий досвід, – іноді й на глобальну економіку. Вивченню зазначених питань, зокрема щодо процедур банкрутства та їхнього впливу на економічну безпеку, присвячені монографічні дослідження таких вітчизняних науковців, як Н. В. Асєєва [1], І. А. Бутирська [2], Л. І. Грабован [3] та інші [4; 5].

У своїх дослідженнях учені звертають увагу на те, що банкрутство являє собою втрату платоспроможності, неможливість розрахуватися з борговими зобов'язаннями, що призводить до потреби в санації, ліквідації або визнанні банкрутом підприємства. Разом з тим, обґрунтовують той факт, що в період поглиблення кризових явищ у діяльності юридичних осіб процедуру банкрутства доцільно розуміти як спосіб очищення ринкової економіки від збиткових підприємств.

У свою чергу, проблеми антикризового управління та санації підприємств, зважаючи на їхню актуальність, були предметом досліджень таких учених: Т. М. Білоконь, Л. М. Несен [6], Л. А. Костирко, Е. В. Чернодубова [7] та ін. Вони дотримуються єдиної думки, що не всі аспекти цієї складної і багатогранної проблеми з'ясовано та належно обґрунтовано. Особливо це стосується оптимізації структури джерел формування капіталу суб'єкта господарювання з метою проведення його оздоровлення, комплексної оцінки динаміки

фінансового стану підприємницької структури, прогнозування на основі використання ризик-орієнтованого підходу.

Метою дослідження поставленої проблеми виступає науково-теоретичне дослідження правової платформи процедур банкрутства, антикризового управління та санації з подальшою розробкою заходів покращення цих процедур в умовах наявних кризових явищ, які спричинено негативними чинниками впливу на діяльність підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність вітчизняних підприємств відзначається впливом негативних кризових явищ, які провокують появу ознак банкрутства. З одного боку, така ситуація в підприємницькому секторі економіки викликана наявними нерегульованими питаннями в контексті її здійснення внаслідок пандемії коронавірусу та введених карантинних заходів. Карантин зруйнував споживчі настрої, майже зупинив декілька галузей – роздрібну торгівлю, готельний та ресторанний бізнес, авіаперевезення. Зменшилися обсяги надходжень до бюджету. Внаслідок упровадження карантину українські компанії заморозили інвестиції та виробничі ланцюжки. З іншого боку, більш гостро постали питання внутрішнього менеджменту підприємств, які виявили проблемні сегменти в управлінських циклах, що спровокувало падіння певного рівня конкурентоспроможності, і як наслідок – вказало на необхідність адаптування інших інструментів правління під час подолання труднощів фінансово-економічного та соціально-економічного розвитку в майбутньому.

Оновлення законодавства про банкрутство відбулося шляхом прийняття Кодексу України з процедур банкрутства [8]. Слід зазначити, що на відміну від Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [9] та Закону України «Про банкрутство» [10], законодавець у Кодексі України з процедур банкрутства передбачив більш дієвий механізм захисту прав та інтересів конкурсних кредиторів із грошовими вимогами до боржника, які виникли до відкриття провадження у справі про банкрутство й виконання яких не забезпечено заставою майна боржника. Крім того, з набуттям чинності нового Кодексу України з процедур банкрутства вперше в Україні фізичні особи отримали змогу в судовому порядку одержати план реструктуризації боргу за валютною іпотекою. Таким чином, в українців з'явилася легальна можливість анулювати свою заборгованість і за комфортним графіком погасити борги та не втратити своє майно [11].

Ми поділяємо думку Б. Москвіна, що з урахуванням прийнятого Кодексу України з процедур банкрутства дослідження поняття «банкрутство» саме як механізму антикризового управління підприємством є нагальним і необхідним [12]. Наявні наукові позиції мають суто дискусійний зміст.

Таблиця 1

**Наукові погляди в контексті трактування змістовності
понятійної категорії «банкрутство»**

Сутнісний зміст понятійної категорії «банкрутство»	Науковці (автори)
Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів лише через застосування ліквідаційної процедури	Л. С. Сміян
Банкрутство – це економічне явище, яке виникає, коли підприємство не може задовольнити зобов'язання перед кредиторами, тому змушене припинити свою діяльність без її відновлення в майбутньому	О. І. Волот, І. М. Бабич, О. О. Ткаченко
Банкрутство – це одна з юридичних підстав ліквідації підприємства, яка виявляється у неспроможності суб'єкта підприємницької діяльності задовольнити у встановлений для цього термін висунуті кредиторами вимоги і виконати зобов'язання перед бюджетом	В. В. Капустін, Є. В. Волконський

Банкрутство – це визнане судовими органами незадовільне господарське становище фізичної чи юридичної особи, ознакою якого є припинення розрахунків за зобов'язаннями через нестачу активів у ліквідній формі. Науковець звертає увагу на те, що основною метою банкрутства виступає не ліквідація підприємства, а задоволення вимог кредиторів через визнання боржника банкрутом	Є. М. Андрущак
Банкрутство – це наслідок незадовільного управління підприємством, нехтування впливу різноманітних факторів мікросередовища і макросередовища, а тому його правомірно розглядати як плату за економічну свободу у виборі напряму господарської діяльності, ринків збуту, в ціноутворенні, найманні робочої сили	Г. О. Ляшенко
Банкрутство – це визнана судом неспроможність господарюючого суб'єкта виконувати свої зобов'язання та продовжувати підприємницьку діяльність унаслідок її економічної неефективності, що є негативним наслідком кризи, призводить до порушення фінансових відносин і ставить під загрозу подальше існування підприємства	М. М. Берест, А. П. Тимошенко

Примітка. Узагальнено та систематизовано на основі матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин» (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року) [13].

У свою чергу, Б. Москвін [12] пропонує розглядати зміст понятійної категорії «банкрутство» з урахуванням антикризового управління. На думку науковця, зміст понятійної категорії такий: це механізм антикризового управління, яким не слід нехтувати у крайньому разі, коли всі інші антикризові заходи не допомогли, але й не варто зловживати, порушуючи при цьому права зацікавлених у платоспроможності підприємства осіб та чинне законодавство. С. В. Степаненко розглядає зазначену понятійну категорію як «... процедуру економіко-юридичного змісту, котра має в основі майнові правовідносини, здійснення яких у встановленому законом порядку може призвести до ліквідації суб'єкта підприємництва» [13].

Ураховуючи викладене вище, ми пропонуємо розглядати змістовність понятійної категорії «банкрутство» як сукупність способів і прийомів юридичного, економічного та управлінського спрямування щодо оцінювання рівня втрати підприємством конкурентоздатності, ліквідності та прибутковості з визначенням імовірності ризику та збитку. Вважаємо, це твердження має переваги:

- по-перше, дотримано позиції сукупності врахування всіх інструментів у сфері оцінювання ситуації, яка може свідчити про загрозу банкрутства підприємства;
- по-друге, розширено можливості використання прийомів оцінювання всіх сфер діяльності підприємства, що, в свою чергу, призведе до отримання більш реалістичного інформаційного потоку для прийняття адекватних управлінських рішень;
- по-третє, базою оцінювання дієздатності підприємства стають саме юридичні регулятори, які нададуть процедурам оцінки більш предметного та реалістичного змісту.

Дослідження показують, що процедури банкрутства підприємств, як правило, супроводжуються процесом розробки антикризових заходів, які мають бути узгоджені з управлінським рішенням вищого менеджменту підприємства щодо впровадження інструментів фінансової санації. За цієї умови таким вищим менеджментом буде виступати арбітражний керуючий, призначений господарським судом.

Водночас слід погодитися з К. О. Соломоновою-Кирильчук, яка стверджує, що процесуальним засадам інституту банкрутства уваги приділено достатньо для розбудови даного питання, а діагностування ступеню ризику настання банкрутства, оцінювання можливостей щодо подолання кризи і стабілізації економічного стану підприємств шляхом санації досліджено меншою мірою [14]. За твердженням окремих лінгвістів, термін «санація» походить від латинського «sanare» (означає «лікувати») – у такий спосіб акцент зміщується

на об'єкт і суб'єкт; деякі мовознавці вважають, що від «sanatio» (у значенні «видужання») – наголошується на процесі. Але обидва ці слова походять від латинського «sanos» (у перекладі – «здоров'я»), що відображає глибинну сутність явища санації: процес досягнення фінансово-економічного здоров'я суб'єктом господарювання за допомогою будь-яких дій, об'єктів, методів. До того ж законодавець у Кодексі України з процедур банкрутства пропонує розглядати «санацію» як систему заходів, що здійснюються під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнанню боржника банкрутом та його ліквідації, спрямовану на оздоровлення фінансово-господарського становища боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та/або зміну організаційно-правової та виробничої структури боржника [8].

З метою поглиблення результатів дослідження звернемося до наявних наукових поглядів щодо трактування змістовності понятійної категорії «санація».

Таблиця 2

**Наукові погляди в контексті трактування змістовності
понятійної категорії «санація»**

Сутнісний зміст понятійної категорії «санація»	Науковці (автори)
Санація – це система фінансових та кредитних заходів, які спрямовані на покращення фінансового стану підприємства задля запобігання його банкрутства або підвищення конкурентоспроможності	М. Л. Макальська
Санацію розглядають як реорганізаційну процедуру передачі власності підприємства-боржника чи особи організаціям, що надають фінансову допомогу для його оздоровлення	В. О. Василенко
Санація – це оздоровлення неспроможного боржника, надання йому з боку власника майна, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб (у тому числі зарубіжних), фінансової допомоги, спрямованої на підтримку боржника і запобігання його банкрутству	І. І. Тітов
Санація – це система непримусових і примусових заходів фінансового, технологічного, виробничо-технічного, організаційно-правового і кадрового характеру, що проводяться внутрішніми і/або зовнішніми суб'єктами з метою профілактики банкрутства та його макроекономічних наслідків, а також оздоровлення підприємства з відновленням платоспроможності і досягненням конкурентоспроможності на довгостроковий період	К. О. Соломонова-Кирильчук
Санація – це складний процес, для реалізації якого потрібні ґрунтовні дослідження діяльності господарюючих суб'єктів та розроблення ефективних механізмів оздоровлення їхнього фінансово-господарського стану	Н. Г. Пігуль, В. П. Семенець

Примітка. Узагальнено та систематизовано на основі праць К. О. Соломонової-Кирильчук [14] та Н. Г. Пігуль, В. П. Семенець [15].

Отже, процедури санації окреслюють події, які пов'язані з менеджментом підприємства та методологією оцінювання власної діяльності. За цих умов підприємницька практична діяльність показує, що здебільшого в основу оцінювання покладено головні критерії оцінки фінансового стану, тобто показники встановлення рівня ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості та ділової активності.

З огляду на викладені наукові позиції, пропонуємо понятійну категорію «санація» розуміти як процес адаптації низки заходів оздоровлення фінансово-економічної та соціально-економічної діяльності підприємств із врахуванням структуризації етапів

виконання робіт законодавчо регламентованою послідовністю. Зазначене тлумачення, на нашу думку, має переваги, а саме: збережено вимогу врахування законодавчого регулятора, визначено напрямки розробки санаційних заходів, уточнено факт адаптування спланованих заходів.

Дієвість санаційних заходів буде досягнута за умови її тотожності за змістом з планом антикризового управління підприємства. До заходів антикризового управління сучасним вітчизняним підприємством пропонуємо включити:

- постійний моніторинг дебіторської заборгованості клієнтів з обов'язковим визначенням періоду погашення та визначення застосування юридичних процедур до порушників;
- перегляд угод з покупцями для виявлення найбільш вірогідних ризиків у їхній діяльності та договірне закріплення способів їх усунення;
- оперативне, тактичне та стратегічне планування дебіторської та кредиторської заборгованості для «очищення» від найбільш ризикованих неплатоспроможних дебіторів;
- дотримання оптимізації у співвідношенні власних і позикових джерел фінансування операційної та інвестиційної діяльності підприємств;
- зміну політики управління основним та оборотним капіталом шляхом своєчасного впровадження заходів оптимізації їхньої величини.

Висновки. Враховуючи зазначене, варто зробити такі висновки. По-перше, на сьогодні в Україні процедури банкрутства закріплені на законодавчому рівні Кодексом України з процедур банкрутства. Проте, як показує практична діяльність, зазначений нормативний акт потребує доповнення щодо санаційних заходів. Законодавцю запропоновано більш деталізовано розкрити понятійний апарат для процедур санації, визначити способи та прийоми оцінювання чітко окреслених критеріїв з установами їхніх нормативних меж, висвітлити процедури моніторингу дії обраних критеріїв. Сформульовано пропозиції щодо розробки, затвердження та адаптації Положення про проведення етапів санації. У такому разі підприємства зможуть самостійно визначати найбільш ризиковані ланки діяльності та мати порядок оцінювання власної діяльності в межах звітних періодів. По-друге, сучасним підприємствам необхідно мати низку заходів антикризового управління, що дасть можливість уникнути непередбачених ризиків та спрогнозувати напрямки подальших дій.

Перспективи подальших досліджень. Напрямок подальшого дослідження має стати розробка Положення про проведення етапів санації, яке матиме за основу чинні законодавчі регулятори та включатиме методологію оцінювання й моніторингу обраних критеріїв.

Список використаних джерел

1. Асеева Н. В. Обеспечение частных и публичных интересов при банкротстве предприятия : монографія. Донецк: ДонУЭП, 2013. 200 с.
2. Бутирська І. А. Правовий статус учасників справи про банкрутство : монографія. Чернівці: Технодрук, 2017. 184 с.
3. Грабован Л. І. Погашення вимог кредиторів у процедурі банкрутства: теорія і практика : монографія. Одеса: Фенікс, 2018. 308 с.
4. Kotkovskiy V., Zaluzhnyi V., Kadala V., Guzenko O., Bohatyrova M., Leskova-Hodlevska J. Digitization as an innovative segment of enterprise financial security management. *VUZF Review*. 2020. № 5 (3). P. 13–19.
5. Правове регулювання економічних відносин за участі підприємств великого промислового регіону : монографія / Б. В. Деревянко та ін.; за заг. ред. Б. В. Дерев'янка. Кривий Ріг: Донецький юридичний інститут МВС України, 2020. 245 с.
6. Білоконь Т. М. Санація підприємств: організаційно-економічний механізм : монографія / Т. М. Білоконь, Л. М. Несен. Вінниця: ВНТУ, 2010. 152 с.

7. Костирко Л. А. Адаптивний фінансовий механізм забезпечення прибутковості підприємств: монографія / Л. А. Костирко, Е. В. Чернудובה. Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. 178 с.
8. Кодекс України з процедур банкрутства. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 10.11.2020).
9. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 1999. № 42–43. Ст. 378–425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (дата звернення: 10.11.2020).
10. Про банкрутство : Закон України від 14.05.1992 № 2343-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514> (дата звернення: 10.11.2020).
11. Григорян Г. Вперше в Україні офіційно з'явилася фізична особа банкрут. URL: <https://buhgalter911.com/news/news-1054145.html> (дата звернення: 10.11.2020).
12. Москвін Б. Банкрутство як механізм антикризового управління підприємством. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 2. С. 58–68.
13. Степаненко С. В. Банкрутство: окреслення змістовності як дефініції. *Господарське право та процес в умовах трансформації суспільних відносин* : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції (в авторській редакції) (м. Кривий Ріг, 25 вересня 2020 року). Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2020. С. 237–239.
14. Соломонова-Кирильчук К. О. Методичний підхід до визначення економічної сутності поняття «санация» через вивчення її видів і функцій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Випуск 29. С. 147–151.
15. Пігуль Н. Г., Семенець В. П. Сутність та значення санації підприємства в сучасних умовах господарювання. *Економіка та суспільство*. 2020. Випуск 21. С. 86–92.

References

1. Aseeva, N. V. (2013). Obespechenie chastnyh i publicnyh interesov pri bankrotstve predpriyatiya : monografiya [Ensuring private and public interests in the event of bankruptcy of an enterprise : a monograph]. Doneck: DonUEP, 200 s. [in Russian].
2. Butyrskaya, I. A. (2017). Pravoviy status uchastnykh sprav pro bankrotstvo : monografiya [Legal status of participants in a bankruptcy case : a monograph]. Chernivtsi: Tekhnodruk. 184 s. [in Ukrainian].
3. Hrabovan, L. I. (2018). Pohashennia vymoh kredytoriv u protseduri bankrotstva: teoriia i praktyka : monografiya [Repayment of creditors' claims in bankruptcy proceedings: theory and practice : a monograph]. Odesa: Feniks. 308 s. [in Ukrainian].
4. Kotkovskiy V., Zaluzhnyi V., Kadala V., Guzenko O., Bohatyrova M., Leskova-Hodlevska J. Digitization as an innovative segment of enterprise financial security management. *VUZF Review*. 2020. № 5 (3). P. 13–19.
5. Pravove rehuliuвання ekonomichnykh vidnosyn za uchasti pidpriemstv velykoho promyslovoho rehionu : monografiya [Legal regulation of economic relations with the participation of enterprises of a large industrial region: a monograph] / B. V. Derevianko ta in.; za zah. red. B. V. Derevianka. Kryvyi Rih: Donetskyi yurydychnyi instytut MVS Ukrainy, 2020. 245 s. [in Ukrainian].
6. Bilokon, T. M. (2010). Sanatsiia pidpriemstv: orhanizatsiino-ekonomichni mekhanizmy : monografiya [Rehabilitation of enterprises: organizational and economic mechanism : a monograph] / T. M. Bilokon, L. M. Nesen. Vinnytsia: VNTU. 152 s. [in Ukrainian].
7. Kostyrko, L. A. (2015). Adaptivnyi finansovyi mekhanizm zabezpechennia prybutkovosti pidpriemstv : monografiya [Adaptive financial mechanism for ensuring the profitability of enterprises : a monograph] / L. A. Kostyrko, E. V. Chernudובה. Sievierodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia. 178 s. [in Ukrainian].
8. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrotstva [Bankruptcy Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2019. № 19. Ст. 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (data zvernennia: 10.11.2020) [in Ukrainian].
9. Pro vidnovlennia platospromozhnosti borzhnyka abo vyznannia yoho bankrotom [On restoring the debtor's solvency or declaring him bankrupt] : Zakon Ukrainy. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 1999. № 42–43. Ст. 378–425. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (data zvernennia: 10.11.2020) [in Ukrainian].
10. Pro bankrotstvo [About bankruptcy] : Zakon Ukrainy vid 14.05.1992 № 2343-KhII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2343-12/ed19920514> (data zvernennia: 10.11.2020) [in Ukrainian].
11. Hryhorian, H. Vpershe v Ukraini ofitsiino z'яvilasia fizychna osoba bankrupt [For the first time in Ukraine, an individual has officially appeared bankrupt]. URL: <https://buhgalter911.com/news/news-1054145.html> (data zvernennia: 10.11.2020) [in Ukrainian].

12. Moskvina, B. (2020). Bankrutstvo yak mekhanizm antykryzovoho upravlinnia pidpriemstvom [Bankruptcy as a mechanism of crisis management of the enterprise]. *Visnyk KNTEU*. № 2. S. 58–68 [in Ukrainian].

13. Stepanenko, S. V. (2020). Bankrutstvo: okreslennia zmistovnosti yak definityi [Bankruptcy: outlining content as a definition]. *Hospodarske pravo ta protses v umovakh transformatsii suspilnykh vidnosyn* : materialy III Vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii (v avtorskii redaktsii) (m. Kryvyi Rih, 25 veresnia 2020 roku). Kryvyi Rih: DfU MVS Ukrainy. S. 237–239 [in Ukrainian].

14. Solomonova-Kyrylchuk, K. O. (2020). Metodychnyi pidkhid do vyznachennia ekonomichnoi sutnosti poniattia «sanatsiia» cherez vyychennia yii vydiv i funktsii [Methodical approach to defining the economic essence of the concept of "rehabilitation" through the study of its types and functions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vypusk 29. S. 147–151 [in Ukrainian].

15. Pihul, N. H., Semenets, V. P. (2020). Sutnist ta znachennia sanatsii pidpriemstva v suchasnykh umovakh hospodariuvannia [The essence and significance of the rehabilitation of the enterprise in modern business conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo*. Vypusk 21. S. 86–92 [in Ukrainian].

Kadala Vitaliy,

PhD of Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Guzenko Olena,

PhD of Economy, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

ACTUALIZATION OF PROBLEMS AND NOVELS OF THEORETICAL AND LEGAL SEGMENTS OF CERTAIN BANKRUPTCY PROCEDURES

The article is devoted to the issues of actualization of problems and novelties in the context of theoretical and legal segments of the bankruptcy procedure. The activities of economic entities are influenced by external and internal factors, but the issues of their solution remain in most cases in the discussions of politicians, scientists and representatives of the business environment. The effectiveness of legal entities has recently proved that the application of bankruptcy proceedings has intensified. However, remediation issues do not always have and receive adequate support. The consequence of these phenomena is the cessation of activities not only of small and medium-sized businesses, but also of individual large businesses. The main task of modern enterprises on the verge of bankruptcy is to develop tools and tools that allow to predict and analyze potential crises, to design options for their resolution and the appropriate information and economic base of management. Practical entrepreneurial activity proves that a number of issues remain unresolved and need more in-depth research and attention. This phenomenon indicates the modernity and relevance of the study given the realities of the functioning of legal entities. The article draws attention to the legislative regulation of bankruptcy procedures, identifies the priorities of legislative initiatives. The question of the scientific position of scientists concerning the characteristic of the conceptual categories "bankruptcy" and "remediation" is investigated. The author's vision of the essential characteristics of these categories is given, the substantiation of expediency of their adaptation in activity of domestic enterprises is given. A package of anti-crisis management measures has been developed taking into account the current realities of doing business. Proposals for improving the legislative regulation from the standpoint of reorganization procedures are presented. The development, approval and adaptation of the "Regulations on the stages of remediation" is proposed. From the author's point of view, it is expedient to include in the structure of the legislative regulator: conceptual apparatus for reorganization procedure, definition of methods and techniques of evaluation of clearly defined criteria with establishment of their normative limits, coverage of monitoring procedures.

Key words: bankruptcy; remediation; anti-crisis management; enterprise; legal instrument; legislative act; bankruptcy procedure; reorganization plan.

Надійшла до редколегії 23.11.2020

РОЗДІЛ IV

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. КРИМІНОЛОГІЯ

УДК: 343.5

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-95-102>

Данилевський Андрій Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-9381>

Данилевська Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

ЩОДО ВІДПОВІДНОСТІ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИКІВ МІЖНАРОДНИМ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИМ АКТАМ

У статті проаналізовано положення національного законодавства у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів, а також зроблено висновки щодо відповідності вітчизняних норм міжнародним нормативно-правовим актам щодо протидії незаконному обігу наркотиків. Наведено класифікацію міжнародних нормативно-правових актів у сфері незаконного обігу наркотиків залежно від органу, який їх видав. На підставі проведеного аналізу запропоновано шляхи подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства щодо протидії незаконному обігу наркотиків.

Ключові слова: злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів; міжнародні нормативно-правові акти.

Постановка проблеми. Ураховуючи суспільну небезпечність наркоманії та супутніх явищ, світова спільнота докладє суттєвих зусиль для протидії цьому явищу, адже тільки завдяки спільним зусиллям можна забезпечити ефективну протидію незаконному обігу наркотиків. З цією метою держави приймають значну кількість міжнародних нормативно-правових актів. Проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів розглядаються як у межах загальних документів щодо протидії злочинності, так і у спеціальних актах. З огляду на курс України на євроінтеграцію,

розширення міжнародної співпраці у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів, надзвичайно важливим є питання дотримання Україною взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань, інтеграції у світову систему протидії незаконному обігу наркотиків, приведення національного законодавства у відповідність до положень міжнародних нормативно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням міжнародної співпраці щодо протидії незаконному обігу наркотиків присвятили свої роботи такі вчені, як А. М. Бабенко, О. М. Бандурка, Ю. В. Баулін, Є. О. Гладкова, О. П. Горох, Н. О. Гурська, О. М. Джужа, С. І. Марко, А. А. Музика, О. В. Наден, А. В. Павленко, С. М. Павкович, О. Г. Предместніков, Е. В. Расюк, Є. Д. Скулиш, С. О. Сорока, Т. В. Сьомик, В. А. Тимошенко, Є. В. Фесенко та інші. Проте постійний розвиток законодавства, зміни, які відбуваються у суспільно-політичному житті країни, зумовлюють необхідність подальших наукових пошуків у цій галузі.

Метою статті є вивчення стану відповідності національного законодавства у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів положенням міжнародних нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Базис міжнародно-правової протидії незаконному обігу наркотиків було закладено ще на початку ХХ століття. У 1909 році була скликана Шанхайська опіумна комісія. Як зазначають дослідники, хоч ця комісія і не направила певних обов'язкових заходів щодо зловживання наркотиками і їхнього неправового обігу, але саме вона поклала початок міжнародному контролю за розповсюдженням наркотичних засобів [1, с. 97].

У 1912 році на Міжнародній конференції з опіуму в Гаазі була прийнята Міжнародна конвенція з опіуму, яка стала першим міжнародним нормативно-правовим актом у цій сфері. У 1925 році були укладені Женевська угода про заборону виробництва, внутрішньої торгівлі і використання очищеного опіуму та Міжнародна конвенція з опіуму. У 1931 році була прийнята Міжнародна конвенція з обмеження виробництва і регулювання розподілу наркотиків та Бангкокська угода. У 1936 році була ухвалена Конвенція про боротьбу з нелегальною торгівлею сильнодіючими засобами. Однак Ліга Націй, яка з 1921 року здійснювала міжнародний контроль за наркотиками, не змогла налагодити ефективну роботу щодо врегулювання цієї проблеми.

Подальший розвиток міжнародно-правової протидії незаконному обігу наркотиків, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів здійснювався вже в рамках повноважень Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Це на сьогодні найвищий рівень правової регламентації міжнародної протидії у цій сфері. На необхідність протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів указано в багатьох документах ООН, тому відзначимо лише основні спеціальні нормативно-правові акти, присвячені питанням протидії цьому явищу:

- Протокол про контроль за сировинним матеріалом для виробництва наркотичних речовин 1953 року;
- Єдина конвенція про наркотичні засоби 1961 року, на думку дослідників, перший міжнародно-правовий акт, що містить систему норм, які є правовим фундаментом протидії наркотизму у світовому масштабі [2, с. 245];
- Конвенція про психотропні речовини 1971 року;
- Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року;
- Всесвітня програма дій з міжнародного співробітництва в боротьбі проти незаконного виробництва, пропозиції, попиту, обігу й поширення наркотичних засобів і психотропних речовин;

– Угода про незаконний обіг на морі, укладена на виконання статті 17 Конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, 1995 року;

– Декларація про керівні принципи скорочення попиту на наркотики, прийнята резолюцією S-20/3 Генеральної Асамблеї від 10 червня 1998 року;

– Політична декларація двадцятої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН, присвячена спільній боротьбі зі світовою проблемою наркотиків, ухвалена резолюцією S-20/2 Генеральної Асамблеї від 10 червня 1998 року.

У межах запланованих заходів ООН відповідно до резолюції 45/179 Генеральної Асамблеї 21 грудня 1990 року було створено Програму з міжнародного контролю за наркотичними засобами – United Nations International Drug Control programme (далі – UNDCP).

Сьогодні ООН має ефективну систему спеціалізованих закладів, що займаються питаннями боротьби з незаконним обігом наркотиків, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів. До структури закладів, що здійснюють контроль, належать: Комісія з наркотичних засобів, Відділ ООН з наркотичних засобів, Міжнародний комітет з контролю за наркотиками та ін. Крім того, активну участь у боротьбі з незаконним обігом товарів, предметів та речовин, обіг яких визначається чинним законодавством, беруть регіональні міжнародні організаційні структури (Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Рада митного співробітництва тощо) [3, с. 357].

Другим рівнем міжнародно-правової протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів є регіональний рівень – співробітництво окремих держав регіону з цього питання. Зважаючи на євроінтеграційний курс зовнішньої політики України, безпосередній інтерес для нас становить співпраця в межах Європейського Союзу (далі – ЄС), оскільки інтеграція в структуру ЄС не можлива без уніфікації законодавства в цій сфері та дотримання вимог нормативно-правових актів, ухвалених ЄС.

Як зазначають дослідники, договір про ЄС передбачає співробітництво 28 європейських держав-учасників у галузі правосуддя та внутрішніх справ, у тому числі з питань протидії наркозлочинності. Протягом останніх двох десятиліть ЄС були прийняті деякі законодавчі, організаційні та стратегічні рішення. За підсумками Маастрихської угоди була створена правова основа для контролю за наркотиками на території ЄС. Вона дала нові можливості застосування комплексного підходу до затвердження спеціальних положень у цій галузі. Створений у 1994 році в Лісабоні Європейський центр з контролю за наркотиками і наркоманією в своїй програмі основним завданням діяльності визначив скорочення попиту на наркотичні речовини [4, с. 85–86].

Питання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів у межах ЄС розглядаються, як правило, в документах, присвячених загальним питанням протидії злочинності. Але окремі рішення безпосередньо стосуються зазначеної проблеми. Серед них можна виокремити такі:

– Рамкове рішення 2004/757/ЖНА, що встановлює мінімальні правила щодо складових елементів злочинів та санкцій у сфері незаконного обігу наркотичних речовин від 25 жовтня 2004 року;

– Рішення Ради 2005/387/ЖНА від 10 травня 2005 року про обмін інформацією, оцінку ризиків та контроль над новими психотропними речовинами;

– Стратегія ЄС щодо боротьби із наркотиками на 2013–2020 роки.

Міжнародне співробітництво у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів здійснюється також у рамках роботи різних установ та організацій, створених ЄС.

Європейський поліцейський офіс (далі – Європол) розпочав у січні 1994 року свою роботу саме як управління з боротьби з наркотиками. Питаннями протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів опікується також і Європейська організація з питань юстиції (далі – Євроюст).

Європейський моніторинговий центр з наркотиків та наркотичної залежності (далі – ЄМЦННЗ) був заснований у 1993 році з метою налагодження співробітництва для боротьби з негативними наслідками поширення наркоманії та наркозлочинності.

Україна активно та успішно співпрацює із зазначеними установами. Співробітництво між Україною та ЄС здійснювалося також у рамках проекту BUMAD («Білорусь, Україна та Молдова проти наркотиків»), що був реалізований завдяки Програмі розвитку ООН за фінансової підтримки Європейської комісії у період з 2003 по 2008 роки. Зокрема, було втілено проєкт створення Національної обсерваторії з питань алкоголю та наркотиків, що здійснює інформаційний обмін з ЄМЦННЗ, а правоохоронні органи України отримали можливість використовувати сучасне обладнання для аналізу хімічних речовин. Проте у 2007 році Європейська комісія ухвалила рішення щодо припинення фінансування зазначеного проєкту [4, с. 88].

Боротьба з транснаціональним наркобізнесом та іншими формами організованої злочинності є одним із напрямків діяльності Організації з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ). Так, цією організацією напрацьовано спільні підходи до оцінки феномена наркозлочинності, здійснюється обмін досвідом, зокрема під час проведення кримінального аналізу передусім стратегічного рівня, спрямованого на оцінку небезпеки наркозлочинності для суспільства в цілому з метою визначення пріоритетів у правоохоронній діяльності та з'ясування критеріїв оцінки її ефективності.

Венеціанська комісія організовує низку заходів з боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, в тому числі пов'язаною з незаконним обігом наркотиків, зокрема щодо оцінки стану сучасної організованої злочинності, структури кримінальних організацій і ринків, а також стратегії протидії міжнародній організованій злочинності на національному та транснаціональному рівнях. Зазначені заходи проводяться насамперед у контексті забезпечення належного управління й оцінки загрози національній безпеці, демократії та верховенству права з боку транснаціональних організованих злочинних угруповань [4, с. 86].

Третім рівнем міжнародної протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів є міждержавний рівень – взаємодія між Україною та іншими державами в межах двосторонніх або багатосторонніх договорів. Як правило, такі договори або угоди стосуються загальних питань взаємодії між державами щодо протидії злочинам (договори про взаємну правову допомогу, реадмісію осіб тощо). Але є і спеціальні документи, присвячені саме питанням незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів, у тому числі такі, що укладаються між правоохоронними органами різних держав:

– Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Таджикистан про співробітництво у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів від 9 квітня 2003 року;

– Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України і Міністерством внутрішніх справ Латвійської Республіки у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин від 21 жовтня 1992 року;

– Угода про співробітництво між Міністерством внутрішніх справ України та Федеральним міністерством внутрішніх справ Австрійської Республіки у боротьбі з незаконним обігом наркотиків та організованою злочинністю від 8 вересня 1992 року.

Не вдаючись до детальної характеристики положень згаданих вище міжнародних нормативно-правових актів, зазначимо, що Україна докладаеть значних зусиль для виконання

своїх зобов'язань та погодження національного законодавства з міжнародними стандартами. Про це свідчить як активна законотворча діяльність, зокрема прийняття Закону України від 15 лютого 1995 року № 62/95-ВР «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», Закону України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» та інших законів і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, так і створення спеціалізованих установ на зразок Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, а також активна співпраця з міжнародними інституціями в цій сфері.

Як зауважують окремі дослідники, зараз Україною на внутрішньому рівні створено розгалужену фахову нормативно-правову базу антинаркотичного законодавства та систему органів, здатних швидко та якісно реагувати на прояви незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів. Однак обсяг та складність інституціонального механізму такої протидії, який наразі функціонує в Україні, а також відсутність чіткої налагодженої взаємодії усіх елементів, які є складниками суб'єктів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів в Україні, суттєво знижують ефективність його функціонування.

Сформована Україною модель забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, поширення наркоманії та наркозалежності є явищем двофакторним, адже містить у собі кілька рівнів: міжнародний та внутрішній. Ефективне вирішення вказаної проблематики, зважаючи на глобалізацію наркобізнесу, потребує подальших наукових досліджень, спрямованих на вдосконалення національного антинаркотичного законодавства та загальної стратегії боротьби, яка повинна передбачати одночасну діяльність за двома напрямками: розробкою та здійсненням на всіх рівнях (правотворчість та правозастосування), а також вплив на всі етапи та прояви незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів [5, с. 122].

Висновки. Незважаючи на проведені заходи, окремі положення національного законодавства нині не відповідають засадам міжнародних нормативно-правових актів і потребують законодавчих змін.

1. Одним із напрямів протидії незаконному обігу наркотичних засобів природного походження в міжнародному законодавстві визначається протидія вирощуванню нарковмісних рослин. Зокрема, у пункті b статті 2 Рамкового рішення ЄС 2004/757/ЖНА від 25 жовтня 2004 року, яке встановлює мінімальні правила стосовно складових елементів злочинів та санкцій у сфері незаконного обігу наркотичних речовин, зазначається, що повинно визнаватися злочином і призводити до кримінальної відповідальності культивування опійного маку, кокаїнового куща або рослини канабіс. В Україні ж на сьогодні у статті 310 Кримінального кодексу України (далі – КК України) встановлена кримінальна відповідальність лише за посів або вирощування снодійного маку чи конопель. За посів або вирощування кокаїнового куща кримінальну відповідальність не передбачено. Мабуть, формулюючи відповідну норму, законодавець спирався на факт, що в Україні клімат не надто сприятливий для вирощування коки. Але сучасні досягнення в галузі ведення аграрного господарства дають змогу вирощувати в Україні і цю рослину. На підтвердження такої думки можна навести приклади, коли українські правоохоронці вже стикалися з фактами вирощування кокаїнового куща [6].

Уважаємо доцільним це питання розглянути в перспективі й пропонуємо поширити дію статті 310 КК України на всі нарковмісні рослини. До того ж окремими дослідниками вже подавалися подібні пропозиції [7], а в практиці правоохоронних органів були випадки

вирощування не тільки рослин, а й грибів, які містять небезпечні для здоров'я населення речовини [8].

2. У цьому ж Рамковому рішенні визначено, що за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків, зокрема за виготовлення, транспортування або розповсюдження прекурсорів, якщо особі, яка це вчиняє, відомо про те, що ці прекуртори призначені для використання в процесі або з метою незаконного виробництва чи вироблення наркотиків, як максимальне покарання було передбачено позбавлення волі строком щонайменше від одного до трьох років. Відповідно ж до положень частини 1 статті 311 КК України за подібні діяння передбачено максимальне покарання лише у вигляді обмеження волі. Тому зазначена санкція потребує корегування. Те саме стосується і санкції частини 1 статті 310 КК України.

3. У багатьох міжнародних нормативно-правових актах у цій сфері окремо наголошено на забезпеченні можливості притягнення до відповідальності юридичних осіб за скоєння злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів. Зважаючи на особливості національної правової системи, не йдеться про кримінальну відповідальність юридичних осіб. Але положеннями чинного КК України передбачено можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (штраф, конфіскація майна, ліквідація юридичної особи) у випадку скоєння уповноваженою фізичною особою від імені та/або на користь юридичної особи кримінального правопорушення. Проте серед кримінальних правопорушень, вчинення яких може виступати підставою для застосування зазначених заходів, відсутні кримінальні правопорушення щодо обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення, крім статті 306 КК України. На нашу думку, цей перелік потрібно доповнити кримінальними правопорушеннями у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів, що надасть можливість виконати міжнародні зобов'язання.

4. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин та їхніх прекурсорів, таблиці невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів та психотропних речовин потребують узгодження з міжнародними стандартами.

Очевидно, що зазначеними питаннями не вичерпується перелік положень національного законодавства, які не відповідають вимогам міжнародних нормативно-правових актів, проте окреслені проблеми стосуються найбільш значущого питання – відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів або прекурсорів.

Список використаних джерел

1. Сьомик Т. В. Механізми міжнародного контролю за незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2002. Вип. 7. С. 96–108.
2. Сорока С. О., Марко С. І. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів: міжнародно-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 3. С. 241–251.
3. Гурська Н. О. Міжнародні механізми протидії наркоманії та незаконного обігу наркотичних засобів. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.) / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 356–359.
4. Гладкова Є. О. Міжнародне співробітництво у протидії наркозлочинності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 81–90.
5. Предместніков О. Г., Павкович С. М. Генеза розвитку міжнародного законодавства щодо забезпечення протидії незаконному обігу наркотичних засобів. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Т. 2. С. 122–123.
6. Мешканець Києва вирощував кокаїнові куці в оранжереї на даху гаража. zik.ua : вебсайт новин. URL: https://zik.ua/news/2018/03/29/meshkanets_kyieva_vyroshchuvav_kokainovi_kushchi_v_oranzherei_na_dahu_1294873 (дата звернення: 05.10.2020).

7. Бабенко А. М. Запобігання органами внутрішніх справ незаконному культивуванню наркотиковмісних рослин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ. К., 2007. 263 с.

8. На Чернігівщині поліція затримала «наркофермера», який вирощував сортову коноплю та галюциногенні гриби. Високий вал : вебсайт газети. URL: <https://val.ua/site/112602> (дата звернення: 05.10.2020).

References

1. Somyk, T. V. (2002). Mekhanizmy mizhnarodnoho kontroliu za nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv ta psykhotropnykh rehovyn [Mechanisms of international control over illicit trafficking in narcotic drugs and psychotropic substances]. *Naukovyi visnyk Diplomatychnoi akademii Ukrainy*. Vyp. 7. S. 96–108 [in Ukrainian].

2. Soroka, S. O., Marko, S. I. (2018). Protydiia nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv: mizhnarodno-pravovyi aspekt [Counteraction to illicit drug trafficking: international legal aspect]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriia yurydychna*. № 3. S. 241–251 [in Ukrainian].

3. Hurska, N. O. (2013). Mizhnarodni mekhanizmy protydii narkomanii ta nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv [International mechanisms for combating drug addiction and drug trafficking]. Mizhnarodni chytannia z mizhnarodnoho prava pamiaty profesora P. Ye. Kazanskoho : materialy chetvertoi mizhnar. nauk. konf. (m. Odesa, 8–9 lyst. 2013 r.) / Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa: Feniks. S. 356–359 [in Ukrainian].

4. Hladkova, Ye. O. (2017). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u protydii narkozlochynnosti [International cooperation in combating drug crime]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4. S. 81–90 [in Ukrainian].

5. Predmestnikov, O. H., Pavkovich, S. M. (2018). Heneza rozvytku mizhnarodnoho zakonodavstva shchodo zabezpechennia protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv [The genesis of the development of international legislation to combat drug trafficking]. *Yurydychnyi biuletyn*. Vyp. 7. T. 2. S. 122–123 [in Ukrainian].

6. Meshkanets Kyieva vyroshchuvav kokainovi kushchi v oranzherei na dakhu harazha. zik.ua : vebсайт novyn [A resident of Kyiv grew coca bushes in a greenhouse on the roof of a garage. zik.ua : news website]. URL: https://zik.ua/news/2018/03/29/meshkanets_kyieva_vyroshchuvav_kokainovi_kushchi_v_oranzherei_na_dahu_1294873 (data zvernennia: 05.10.2020) [in Ukrainian].

7. Babenko, A. M. (2007). Zapobihannia orhanamy vnutrishnikh sprav nezakonnomu kultyvuvanniu narkotykovmisnykh roslin [Prevention of illegal cultivation of narcotic plants by law enforcement agencies] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Donetskyy yurydychnyy instytut Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. K. 263 s. [in Ukrainian].

8. Na Chernihivshchyni politsiia zatrymala «narkofermera», yakyy vyroshchuvav sortovu konopliu ta haliutsynohenni hryby [In Chernihiv region, police detained a "drug farmer" who grew varietal hemp and hallucinogenic mushrooms]. Vysoky val : vebсайт hazety. URL: <https://val.ua/site/112602> (data zvernennia: 05.10.2020) [in Ukrainian].

Danylevskyy Andriy,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9315-9381>

Danylevska Yuliya,

PhD in Law, Senior Researcher

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1893-8473>

CONCERNING THE COMPLIANCE OF THE LEGISLATION OF UKRAINE ON CRIMINAL LIABILITY IN THE SPHERE OF ILLEGAL DRUG TRAFFICKING WITH INTERNATIONAL REGULATORY LEGAL ACTS

The public danger of illegal drug trafficking, drug addiction and related phenomena is obvious; therefore the world community is making significant efforts to counter these phenomena, because only through joint efforts it is possible to ensure an effective counteraction to drug trafficking. For this purpose, states adopt a significant number of international normative legal acts. The issues of countering the illegal drug trafficking, psychotropic substances, their analogues and precursors are considered both within the framework of general documents on combating crime, and in special acts. Taking into account the European integration course of

Ukraine, the expansion of international cooperation in the sphere of combating the illegal drug trafficking drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors, the following issues should be marked as ones of great importance: observance by Ukraine of its international legal obligations; integration into the world system of counteracting drug trafficking; bringing national legislation in line with the provisions of international regulatory legal acts. This article is devoted to the outlined questions. In particular, the provisions of the national legislation in the sphere of illegal drug trafficking, psychotropic substances, their analogues and precursors are analyzed, and the compliance of domestic norms with international regulatory legal acts in the sphere of combating illegal drug trafficking is concluded. The classification of international regulatory legal acts in the sphere of illegal drug trafficking in dependence to the authority that issued them is given. On the basis of the conducted analysis, the author suggests ways to further improvement of the domestic criminal legislation in the sphere of combating drug trafficking. In particular, it is proposed to criminalize the sowing and cultivation of any kind of narcotic drugs, as well as to partially revise the punishment for certain drug crimes.

Key words: crimes in the sphere of drug trafficking; psychotropic substances; their analogs or precursors; international regulatory legal acts.

Надійшла до редколегії 05.11.2020

Слухаєнко Юрій Миколайович,

аспірант

(Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, м. Сєвєродонецьк)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5335-7420>

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджено феномен «насильство в сім'ї», який є соціальним явищем, що має глибокі історичні корені, пов'язані з правовим закріпленням підлеглого становища людини. З'ясовано та оцінено підходи щодо формування терміна «домашнє насильство». Констатовано, що масштаб висвітлення проблем домашнього насильства значно розширився в епоху сучасного інформаційного суспільства і супроводжується більш толерантним ставленням населення до фактів як насильства в сім'ї, так і до кримінальних протиправних проявів у цілому. Проаналізовано погляди науковців щодо поняття домашнього насильства, на основі чого визначено його види (фізичне, сексуальне, погроза насильством, економічне, психологічне, невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо виховання неповнолітньої дитини) та форми (кримінальна та некримінальна).

Ключові слова: домашнє насильство; насильство в сім'ї; фізичне насильство; сексуальне насильство; психологічне насильство; економічне насильство.

Постановка проблеми. Одним з актуальних питань, яке потребує вирішення державою та суспільством, є подолання будь-яких проявів насильства в сім'ї. Як одна з найбільш розповсюджених форм порушення прав і свобод особи та основний чинник, що зумовлює розлучення сімейної пари, такий вид насильства є серйозною і масштабною проблемою, яка породжує безліч інших соціальних негараздів.

Нині феномен сімейного насильства тільки починає усвідомлюватися та осмислюватися, стає об'єктом громадської і державної політики. Виокремлення насильства в родині в глобальну соціальну проблему – тільки перший крок, спрямований на її розв'язання. На цьому шляху виникає чимало перешкод: недостатність вичерпної інформації про ступінь поширення і причини застосування сили в сім'ї, відсутність чітких визначень та теоретичної бази, недосконалість законодавства щодо відповідальності за протиправні діяння тощо. Разом з тим, через побоювання або небажання жертв привселюдно заявити про такі факти прояви сімейного насильства мають латентний характер, що негативно може позначитися на стані подолання цього феномена. Насильство в родині руйнує фундамент безпеки як самої сім'ї, так і суспільства. Саме проблема насильства в сім'ї тісно пов'язана з такими явищами, як зростання кількості розлучень, бездоглядність і безпритульність дітей, формування насильницького менталітету нації, жебракування, втрата загальнолюдських цінностей. Крім того, це явище є одним із чинників формування адиктивної поведінки в особі та передумовою вчинення нею кримінальних правопорушень.

За даними соціологічних досліджень, проведених останніми роками, близько половини населення України (44 %) особисто зазнавали насильства в сім'ї упродовж життя;

майже в кожній другій родині (49 %) траплялася ця проблема; 45 % та 59 % населення знають про проблему домашнього насильства в сім'ях свого близького та далекого оточення відповідно; 35 % українців стикалися з психологічним насильством (найчастіше це постійне приниження та контролююча поведінка), 21 % – з фізичним (побої, мордування, замикання, зв'язування, примушення стояти в нерухомому положенні), 17 % – з економічним (примушення звітувати за кожну копійку, присвоєння обманним шляхом чи знищення майна), 1 % – із сексуальним насильством (різні форми примушування до вступу в статевий зв'язок) [1].

У 2019 році в Україні було зареєстровано 9643 вбивства та 15960 фактів умисного нанесення тяжкої шкоди здоров'ю, що вчинено у сфері сімейно-побутових відносин. Питома вага вбивств та фактів навмисного нанесення тяжкої шкоди здоров'ю, що вчинені на ґрунті сімейно-побутових стосунків, у загальній кількості зареєстрованих посягань у 2019 році в Україні склала відповідно 30,9 % та 27,5 % [2; 3; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань, пов'язаних із домашнім насильством, зробили такі вчені України, як О. І. Белова, А. Б. Блага, О. В. Бойко, Б. М. Головкін, О. І. Зазимко, Р. В. Кифлюк, О. В. Ковальова, О. Д. Коломоєць, Л. В. Крижна, М. Ю. Самченко та інші. Водночас такі дослідження об'єктивно обмежувалися попередніми періодами розвитку законодавства, а тому не повною мірою враховують та не завжди відповідають потребам правозастосовної практики.

Метою статі є характеристика домашнього насильства, його видів і форм, а також наукове дослідження та обґрунтування сутності домашнього насильства з позиції правового й подальшого впливу на процесуальну діяльність підрозділів Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Насильство в сім'ї є серйозним порушенням прав людини, які держава має відстоювати і захищати. Серед них – право на життя і фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поведіння; право на свободу від дискримінації за ознакою статі; право на здоровий та безпечний розвиток та інші. Україна ратифікувала цілу низку міжнародно-правових актів, узявши тим самим на себе зобов'язання щодо захисту людей від насильства, у тому числі сімейного.

Термін «домашнє насильство» вперше почали вживати на початку 70-х років минулого століття під час визначення насильства з боку чоловіків і образ стосовно жінок. Ключовим моментом під час дослідження домашнього насильства є з'ясування того факту, що це не одиначне побиття або випадковий інцидент; хоча такі випадки можуть трапитися і, звичайно, будуть розглядатися як кримінальне правопорушення. Домашнє насильство – це постійне насильство й образи. Це ситуація, в якій потерпілий зазнає утисків, але продовжує ділити з агресором житло, перебуваючи у фінансовій залежності від нього або через почуття любові до нього. Домашнє насильство є продуктом сімейних особистих конфліктів.

С. І. Ожегов визначає поняття «насильство» як вимушений вплив на будь-кого, порушення особистої недоторканності [5, с. 292]. Л. Д. Гаухман, пояснюючи цей термін, виділяє фактичні та юридичні ознаки насильства [6, с. 4]. До фактичних він відносить об'єктивні ознаки, спосіб дії та суб'єктивні ознаки, що характеризують ставлення до дії. Як юридичні ознаки він визначає незаконність і загальну небезпеку дії. П. М. Назаров, беручи за основу значення насильства в широкому розумінні цього слова, вважає, що «насильством у кримінально-правовому розумінні повинно визнаватися вольове, суспільно небезпечне, протиправне, винне, із застосуванням фізичної або психічної сили діяння, що посягає на ті суспільні відносини соціалістичного суспільства, які охороняються законами, вказаними в Особливій частині Кримінального кодексу, ... завдає їм шкоди або ставить їх під загрозу, що виражається у визначених законом межах свого обсягу та інтенсивності» [7, с. 91].

Як бачимо, зважаючи на всю різноманітність тлумачень, усі вони схожі в одному: сутність насильства полягає в застосуванні сили проти особи. Застосування сили щодо неживих предметів або тварин цим поняттям не охоплюється. Крім того, більшість авторів поділяє думку, що насильство застосовується проти волі людини, на яку воно спрямоване.

Різноманітність визначень та підходів до поняття насильства ще раз підкреслює необхідність його закріплення на законодавчому рівні. У зв'язку з цим 06.12.2017 року Законом України № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» було доповнено Кримінальний кодекс України ст. 126-1 «Домашнє насильство» [8]. Так, у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) під домашнім насильством розуміється умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [9].

У свою чергу, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначає домашнє насильство як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [10] та вирізняє чотири його форми:

– фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру. Фізичним насильством можуть порушуватися такі особисті права, як право на вільний розвиток своєї особистості, право на життя, свободу та особисту недоторканність. Фізичне насильство вважається одним з найтяжчих видів насильства в сім'ї. Це пояснюється тим, що дії кривдника посягають безпосередньо на життя і здоров'я, недоторканність і безпеку особи, які згідно зі ст. 3 Конституції України визнаються найвищою соціальною цінністю [11]. Дія кривдника може полягати як у безпосередньому фізичному впливі на організм людини (заподіяння ушкоджень життєво важливим органам, удушення тощо), так і у здійсненні такого впливу за допомогою чинників зовнішнього середовища (дія високих чи низьких температур, електроструму, отруйних чи вибухових речовин, пожежі та ін.);

– сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканності особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. Сексуальне насильство в сім'ї може порушувати такі права і свободи особи, як право на повагу гідності, право на особисту недоторканність, право на вільний розвиток своєї особистості тощо. Більшість видів сексуального насильства закріплені Кримінальним кодексом України [9], тобто визнаються кримінальними правопорушеннями. Проте сексуальне насильство в сім'ї може проявлятися не тільки у вигляді кримінальних правопорушень, а й у сексуальній поведінці, яка не суперечить Кримінальному кодексу

України, і все ж, відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», порушує сексуальну недоторканність і статеву свободу жінки чи чоловіка. Це можуть бути дії, які мають характер настирливого нав'язування сексуальної близькості: постійне спонукання до сексуальної близькості, коли жінка чи чоловік знаходяться у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння; примушування до сексуальної близькості, коли жінка чи чоловік не бажає її, але боїться відмовити; нав'язування жінці або чоловіку особливих видів сексуальних контактів проти її (його) волі; вимагання без згоди жінки чи чоловіка фізичного контакту з еrogenними зонами, іншими частинами їхнього тіла тощо [12, с. 23–24].

На практиці досить поширеною серед працівників спеціально вповноважених державних органів та звичайних громадян є думка, що між подружжям не може чи не повинно бути сексуального насильства (наприклад, зґвалтування). Така позиція є неправильною, оскільки визнання певних дій такими, що мають ознаки сексуального насильства (не тільки в сім'ї, а й загалом) не залежить від стосунків між жертвою та правопорушником або попередньої поведінки потерпілої особи. Таким чином, зґвалтування та інші злочини, що порушують статеву недоторканність особи, є видом сімейного насильства, а перебування кривдника і жертви насильства в шлюбі не може бути підставою для обмеження права на статеву свободу [13];

– психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи.

Психологічне насильство в сім'ї може порушувати такі права, як право на рівність у шлюбі та сім'ї, право на повагу до гідності, таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, право на свободу думки і слова тощо. Психологічне насильство в сім'ї може мати різні прояви: образи з використанням лайливих слів та (або) криків, образливі жести, пози, міміка, погляди, інтонації, тримання членів сім'ї в атмосфері страху. Психологічне насильство проявляється в брутальному ставленні до родичів або друзів члена сім'ї; спричиненні шкоди домашнім тваринам; знищенні, пошкодженні, псуванні або приховуванні особистих речей, предметів, прикрас тощо; використанні принизливих зауважень стосовно члена сім'ї; постійних проявах незадоволення; висловлюванні безпідставних докорів, зауважень і звинувачень; надмірних проявах підозрливості, ревнощів, перевірок, стеження, що робить нестерпним життя, та іншому;

– економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Цей вид насильства може порушувати такі права і свободи особи, як право на недоторканність житла, право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, право на працю, право приватної власності тощо. Економічне насильство в сім'ї теж різноманітне за видами і проявляється у своєрідному економічному тиску на члена сім'ї. Це не тільки вказані у визначенні порушення, а й інші види позбавлення або обмеження трудових і майнових прав, наприклад заборона працювати члену сім'ї за наявності його бажання і працездатності; позбавлення або обмеження одним членом сім'ї іншого члена сім'ї можливості користуватися і розпоряджатися грошима, які він заробив або які є їхньою спільною власністю; примус члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу; відмова члена сім'ї (батька, матері) піклуватися про малолітніх, неповнолітніх членів сім'ї, осіб

похилого віку, інвалідів тощо. Економічне насильство може проявлятися у створенні ситуації, за якої один із членів сім'ї вимушений систематично просити гроші, коли вони в родині є, на утримання сім'ї або на власні потреби, у втягненні неповнолітніх у заняття жебрацтвом, у пошкодженні або знищенні майна іншого члена сім'ї або спільного майна, примушуванні чи втягненні в заняття проституцією.

Досить важко провести чітку межу між різними видами домашнього (подружнього) насильства: так, одні дослідники відносять позбавлення сну до психологічного насильства, інші – до фізичного. За аналогією, пошкодження або знищення особистих речей, заподіяння шкоди домашнім тваринам або їхнє убивство може, залежно від обставин, виступати як психологічне чи економічне насильство. Таким чином, домашнє насильство є складним феноменом, наслідки якого зазвичай охоплюють кілька сфер: фізичну (соматичне здоров'я), емоційну, економічну, сексуальну. Будь-який вид насильства призводить до деструкції особистості постраждалої сторони, адже сексуальний примус обов'язково тягне за собою приниження гідності, фізичне насильство також має значний вплив не лише на соматичну (тілесну), а й на моральну, емоційну сфери особистості, тобто є водночас і психологічним.

Важливість досліджень у цій сфері визначається особливим місцем сімейно-побутових стосунків у системі людських цінностей, а також в історії людства в цілому. Це знаходить підтвердження у світовому визнанні сім'ї природним і основним осередком суспільства, що потребує надійного захисту з боку суспільства та держави.

Крім того, досить непросто відрізнити насильство (перш за все психологічне) від конфліктних ситуацій, спорів, які виникають у будь-якій сім'ї та є підґрунтям для подальшого розвитку здорових сімейних стосунків. Тому необхідно їх розмежовувати: якщо конфлікти в подружжі розв'язуються на засадах компетентності, тобто виходячи з того, хто краще розуміється на тому чи іншому питанні, то про насильство не йдеться. Ситуація ж, коли основним способом вирішення тих чи інших спірних питань стає принцип «хто сильніший, той і правий» або головною метою є не так справжнє вирішення проблеми, як доказ власної правоти за будь-яких умов та будь-якими шляхами, є благодатним підґрунтям для виникнення насильницьких стосунків. Крім того, для фіксації сімейного насильства в подружніх стосунках має бути наявним елемент агресії, тобто мотивації заподіяння шкоди.

Є різні моделі насильства в сім'ї:

– психопатичні моделі, у центрі яких перебуває схильність до насильства дорослих (алкоголь, наркотики, низька самооцінка, комунікативна некомпетентність, соціальна ізоляція, соціальні, психологічні і психіатричні проблеми, депресивність, відсутність самоконтролю, суїцидальні схильності, агресивність, рання вагітність матері, втрата дитини та ін.) і дітей (недоношеність, хворобливість, небажаність, фізичні і психічні недоліки та ін.);

– соціальні моделі, що пояснюють насильство зовнішніми (соціальними) чинниками й умовами, серед яких бідність, низький рівень доходів, безробіття, соціальна ізоляція і закритість сім'ї, перенаселеність, низький освітній і культурний рівень тощо;

– психосоціальні моделі, які прагнуть інтегрувати психологічні й соціальні чинники насильства [14, с. 26; 15].

Факт криміналізації домашнього насильства заслуговує лише позитивної оцінки, проте, якщо порівнювати таку криміналізацію з критеріями Євросоюзу, то формулювання статті 126-1 КК України викликає певні заперечення, що наведені в наукових публікаціях [16, с. 295]. Тому варто уточнити згадане у цій статті поняття домашнього насильства, під яким слід розуміти протиправне, винне, систематичне вчинення фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або інших осіб, які постійно проживають з винним в одній квартирі (будинку) з метою примусити їх вчинити не бажані для них дії, що призводить до фізичних або психологічних

страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

Крім того, ст. 1 Сімейного Кодексу України проголошує забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку, а у ст. 150 визначені обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини [17; 18, с. 84].

Домашнє насильство може виражатися у двох формах:

1) кримінальна форма, тобто ті види насильства, які законодавцем визначені як кримінально карані діяння. При цьому законодавець лише в деяких випадках як кваліфікуючу ознаку виділяє вчинення кримінального правопорушення одним членом сім'ї стосовно іншого (ч. 2 ст. 152 КК України – зґвалтування; ч. 2 ст. 153 КК України – сексуальне насильство; ч. 2 ст. 155 КК України – статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку; ч. 2 ст. 156 КК України – розбещення неповнолітніх) [9]. Крім того, ч. 2 ст. 120 та ч. 2 ст. 154 КК України передбачено відповідальність за доведення до самогубства та примушування до вступу в статевий зв'язок відповідно з використанням матеріальної або іншої залежності потерпілої особи [9]. Враховуючи, що члени сім'ї здебільшого знаходяться в різних формах залежності один від одного, то такий вид домашнього насильства підпадає під ознаки вказаних статей. У всіх інших випадках прояву кримінальних форм домашнього насильства законодавець не вважає за потрібне розглядати як кваліфікуючу ознаку вчинення кримінального правопорушення в межах сім'ї;

2) некримінальна форма, тобто ті види насильства, які хоч і можуть бути наявними в сім'ї, але, на думку законодавця, їх можливо вирішити в межах іншого, не кримінального судочинства, оскільки вони не мають наслідків, передбачених в Особливій частині КК України. У той же час систематичне застосування такого насильства може бути кваліфіковане як катування.

Крім того, систематичне застосування некримінальних форм домашнього насильства (знуцання, тяжка образа, інші протиправні або аморальні дії, систематична протиправна або аморальна поведінка, що спричинила тривалу психотравматичну ситуацію) визнається законодавцем як пом'якшуюча обставина під час призначення покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК України) і підстава для виникнення стану сильного душевного хвилювання (статті 116 та 123 КК України).

Зважаючи на той факт, що розпад сім'ї та складні економічні умови спричиняють можливість проживання в межах однієї квартири (будинку) вже розведене подружжя та їхніх родичів, необхідно визнати потенційними учасниками домашнього насильства всіх осіб, що мешкають в одній квартирі (будинку) та перебувають у родинних або інших зв'язках.

Висновки. Проблема домашнього насильства в Україні завжди була й залишається однією з важливих і злободенних. Політичні та соціально-економічні процеси, які відбуваються в суспільстві, зокрема збройний конфлікт на сході країни, безробіття, збільшення життєвих конфліктних ситуацій, прояви агресії в родині, болісно вражають сім'ї та призводять до зростання випадків вчинення кривдниками домашнього насильства. А тому, визнаючи сім'ю осередком суспільства, необхідно зазначити, що без підтримки держави та її інституцій, на жаль, проблему домашнього насильства вирішити майже неможливо. І пов'язано це з тим, що сім'я не завжди спроможна виконувати свою головну функцію – забезпечення належного добробуту та виховання дітей.

Таким чином, в умовах сьогодення домашнє насильство є новим об'єктом посягання, цілісним явищем із власними закономірностями функціонування і розвитку. На основі проведеного аналізу варто виокремити такі види насильства: фізичне, сексуальне, економічне, психологічне. Домашнє насильство може проявлятися у двох формах: кримінальній та некримінальній.

Список використаних джерел

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї: кримінологічний вимір, детермінація, запобігання : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 39 с.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 11.09.2020).
3. Довідка про злочини, учинені в Україні за 2014–2019 рр. : службовий документ. Департамент аналітичної роботи та організації управління МВС України. Київ, 2020. 124 с.
4. Вплив соціально-економічних процесів на злочинність в Україні та у світі (за офіційними матеріалами ООН, Всесвітнього банку, статистичного органу Євросоюзу (Eurostat), Державної служби статистики України) : аналітичний огляд. Київ: ДНДІ МВС України, 2020. 54 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва, 1989. 518 с.
6. Гаухман Л. Д. Борьба с насильственными посягательствами. Москва, 1969. 120 с.
7. Назаров П. Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. *Труды Киевской ВШ МООН СССР*. Вып. 1. Киев, 1968. С. 91.
8. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон від 06 груд. 2017 р. № 2227/VIII. Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 11.09.2020).
9. Кримінальний кодекс України : Закон від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 11.09.2020).
10. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 11.09.2020).
11. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 11.09.2020).
12. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч. посіб. / укл. А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, В. О. Брижик та ін. Київ, 2014. 352 с.
13. Психологічні засади протидії насильству в сім'ї : метод. реком. / В. В. Юсупов, В. О. Брижик, Є. М. Корж. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 48 с.
14. Запобігання насильству в сім'ї у діяльності фахівців соціальної сфери : навч.-метод. посіб. / В. М. Бондаровська, Я. І. Бордіян, Л. В. Булах та ін. Київ: ВД «КАЛИТА», 2014. 282 с.
15. Запобігання насильству в сім'ї : довідник / укл. І. А. Ботнарченко, А. О. Джужа. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 48 с.
16. Гальцова В. В. Щодо імплементації положень Стамбульської Конвенції про домашнє насильство у чинний КК України. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 294–298.
17. Сімейний Кодекс України : Закон від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 11.09.2020).
18. Кифлюк Р. В. Класифікація насильства в сім'ї. Актуальні проблеми реформування системи законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 82–85.

References

1. Blaha, A. V. (2014). *Nasylstvo v simi: kryminolohichni vymir, determinatsiia, zapobihannia* [Domestic Violence: criminological dimension, determination, prevention] : avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk : 12.00.08. Kharkiv. 2014. 39 s. [in Ukrainian].
2. *Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia* [About the registered criminal offenses and results of their pre-judicial investigation]. Ofis Heneralnoho prokurora Ukrainy. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (data zvernennia: 11.09.2020) [in Ukrainian].
3. *Dovidka pro zlochyyny, uchyneni v Ukraini za 2014–2019 rr. : sluzhbovyi dokument* [Certificate of crimes committed in Ukraine in 2014–2019]. Departament analitychnoi roboty ta orhanizatsii upravlinnia MVS Ukrainy. Kyiv, 2020. 124 s. [in Ukrainian].
4. *Vplyv sotsialno-ekonomichnykh protsesiv na zlochynnist v Ukraini ta u sviti (za ofitsiinymy materialamy OON, Vsesvitnoho banku, statystychnoho orhanu Yevrosoiuzu (Eurostat), Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy) : analitychnyi ohliad* [The impact of socio-economic processes on crime in Ukraine and in the world]. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy, 2020. 54 s. [in Ukrainian].

5. Ozhegov, S. I. (1989). Slovar' russkogo yazyka [Dictionary of the Russian language]. Moskva. 518 s. [in Russian].
6. Gauhman, L. D. (1969). Bor'ba s nasil'stvennymi posyagatel'stvami [Combating violent assault]. Moskva. 120 s. [in Russian].
7. Nazarov, P. N. (1968). K voprosu o nasilii pri grabezhe i razboe [On the issue of violence during robbery and robbery]. Trudy Kievskoj VSH MOOP SSSR. Vyp. 1. Kiev. S. 91 [in Russian].
8. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukraïny z metoiu realizatsii polozhen Konventsii Rady Yevropy pro zapobihannia nasyilstvu stosovno zhinok i domashnomu nasyilstvu ta borotbu z tsymy yavyshchamy : Zakon vid 06 hrud. 2017 r. № 2227/VIII [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence]. Verkhovna Rada Ukraïny. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (data zvernennia: 11.09.2020) [in Ukrainian].
9. Kryminalnyi kodeks Ukraïny : Zakon vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvernennia: 11.09.2020) [in Ukrainian].
10. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasyilstvu : Zakon vid 7 hrud. 2017 r. № 2229-VIII [On Prevention and Counteraction to Domestic Violence]. Verkhovna Rada Ukraïny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (data zvernennia: 11.09.2020) [in Ukrainian].
11. Konstytutsiia Ukraïny : Zakon Ukraïny vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukraïny. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254K/96-Bp> (data zvernennia: 11.09.2020) [in Ukrainian].
12. Nasyilstvo v simi ta diialnist orhaniv vnutrishnikh sprav shchodo yoho podolanniai : navch. posib. [Domestic violence and the activities of law enforcement agencies to overcome it] / ukl. A. V. Zaporozhtsev, A. V. Labun, V. O. Bryzhyk ta in. Kyiv, 2014. 352 s. [in Ukrainian].
13. Psykholohichni zasady protydiu nasyilstvu v simi : metod. rekom. / V. V. Yusupov, V. O. Bryzhyk, Ye. M. Korzh [Psychological principles of combating domestic violence: a method. rekom.]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2013. 48 s. [in Ukrainian].
14. Zapobihannia nasyilstvu v simi u diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi sfery : navch-metod. posib. [Prevention of domestic violence in the activities of social workers] / V. M. Bondarovska, Ya. I. Bordian, L. V. Bulakh ta in. Kyiv: VD «KALYTA», 2014. 282 s. [in Ukrainian].
15. Zapobihannia nasyilstvu v simi : dovidnyk [Prevention of domestic violence : handbook] / ukl. I. A. Botnarenko, A. O. Dzhuzha. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav, 2017. 48 s. [in Ukrainian].
16. Haltsova, V. V. (2018). Shchodo implementatsii polozhen Stambul'skoi Konventsii pro domashnie nasyilstvo u chynnyi KK Ukraïny. Kryminalno-pravove rehuliuвання ta zabezpechennia yoho efektyvnosti : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 18–19 zhovt. 2018 r.) [Regarding the implementation of the provisions of the Istanbul Convention on Domestic Violence in the current Criminal Code of Ukraine]. Kharkiv: Pravo. S. 294–298 [in Ukrainian].
17. Simeinyi Kodeks Ukraïny : Zakon vid 10 sich. 2002 № 2947-III [Family Code of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukraïny. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (data zvernennia: 11.09.2020) [in Ukrainian].
18. Kyfliuk, R. V. (2017). Klasyfikatsiia nasyilstva v simi. Aktualni problemy reformuvannia systemy zakonodavstva Ukraïny : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Zaporizhzhia, 27–28 sich. 2017 r.) [Classification of domestic violence]. Zaporizhzhia. S. 82–85 [in Ukrainian].

Sluhayenko Yuriy,

Aspirant

(E. A. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs,
Severodonetsk)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5335-7420>

DOMESTIC VIOLENCE AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW INVESTIGATION

The article examines the phenomenon of «domestic violence», which is a social phenomenon that has deep historical roots associated with the legal consolidation of the subordinate position of man. Approaches to the term «domestic violence» are clarified and evaluated. Domestic violence is a serious violation of human rights that the state must uphold and protect. Among them are the right to life and physical integrity; the right not to be subjected to abuse or cruel, inhuman or degrading treatment; the right to freedom from discrimination on grounds of sex; the right to healthy and safe development, etc. Ukraine has ratified a number of international legal instruments, thus committing itself to protecting people from violence, including domestic violence. The term domestic violence first began to be used in the early 1970s to define violence against men and insults against women. The key to investigating domestic violence is to find out that it is not a single beating or an accidental incident - although such things can happen and will, of course, be considered a criminal offense.

Domestic violence is constant violence and insults. This is a situation in which the victim is constantly affected, sharing housing with the aggressor, being dependent on him and even, perhaps, having a sense of love for him. Domestic violence is a product of family and personal conflicts. It was stated that the scope of coverage of domestic violence has significantly expanded in the era of the so-called modern information society, which is accompanied by a more tolerant attitude of the population to the facts of domestic violence and criminal offenses in general. Researchers' views on the concept of domestic violence were analyzed, which determined its types (physical, sexual, threat of violence, economic, psychological, non-fulfillment or improper fulfillment of responsibilities for raising a minor child) and form (criminal and non-criminal). Due to the fact that the breakup of the family and difficult economic conditions entail the possibility of living within one apartment (house) already divorced spouses and their relatives, it is necessary to recognize as potential participants in domestic violence all persons living in one apartment (house) in family or other relationships.

Key words: *domestic violence; domestic violence; physical violence; sexual violence; psychological violence; economic violence.*

Надійшла до редколегії 19.10.2020

РОЗДІЛ V

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК: 343.13; 343.985

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-112-117>

Бажанюк Василь Васильович,

аспірант

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2708-2168>

ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Досліджено історію формування в Україні демократичної процедури використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Проаналізовано недоліки у правовому регулюванні процедури проведення експертиз після набуття чинності Кримінально-процесуального кодексу України 2012 року та їх усунення в оновленому кримінальному процесуальному законодавстві. Зазначено про важливість рівності прав сторін кримінального провадження щодо проведення експертиз, їхню актуальність під час формування системи доказів і в самій процедурі доказування в змагальному кримінальному процесі.

Ключові слова: спеціальні знання; судова експертиза; кримінальне провадження; сторона обвинувачення; сторона захисту.

Постановка проблеми. Нині фактично в кожному кримінальному провадженні є необхідним проведення тієї чи іншої експертизи, що обумовлено постійним нарощуванням наукового підґрунтя процедури доказування. Експертиза стала актуальним (а іноді й обов'язковим) засобом отримання доказів як стороною обвинувачення, так і стороною захисту. Проте в останні роки в Україні відбувалася перманентна зміна порядку призначення і проведення експертиз, що впливало на організаційно-тактичні основи цієї процедури та призводило до гальмування досудового розслідування та діяльності судів. У зв'язку з цим убачаємо актуальним дослідження історичного аспекту даної проблематики, що надасть можливість більш чітко усвідомити, як вона виникала, які етапи проходила у своєму розвитку і її стан на тепер. Тільки після цього стане більш зрозумілим, яку роль відіграє процедура призначення і проведення експертизи зараз і яку вона повинна виконувати функцію в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно зазначити, що в криміналістичній літературі приділялася досить значна увага історії використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень і створенню та розвитку системи експертних закладів в Україні. У наукових працях Н. І. Клименко [1], С. Ю. Петряєва [2], І. В. Пирога [3], Г. О. Стрілець [4], В. В. Федчишиної [5],

М. Г. Щербаковського [6] та ін. досліджувалися історичні віхи розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів. Але акцент при цьому робився на становленні й розвитку експертних закладів в Україні, виділенні певних етапів у їхній генезі. У той же час поза належною увагою залишалися процедурні питання підготовки, призначення і проведення судових експертиз, визначення повноважень окремих суб'єктів, які наділялися таким правом у кримінальному процесі. Саме з'ясування історичних особливостей вирішення цих питань і складає мету даної статті.

Виклад основного матеріалу. Перше проведення експертизи для отримання доказів злочинної діяльності ймовірно можна пов'язати з легендою про доручення, яке дав цар Сіракуз Герон II (жив у 275–215 роках до н. е.) відомому вченому Архімеду. На той час Архімед прославився завдяки безлічі відкриттів у математиці й геометрії, заклав основи механіки, мав кілька видатних винаходів. Сутність доручення царя полягала в тому, що він запідозрив у нечесності свого придворного ювеліра, який за його наказом з наданого злитку золота виготовив йому корону. Архімеду було доручено дізнатися, не ламаючи корони, чи є в ній домішки срібла. Для цього цар вручив ученому корону й злиток золота, за вагою точно такий, з якого була виготовлена корона. Завдання було надзвичайно складним навіть для такого вченого, як Архімед. Відтоді він утратив спокій і постійно тільки й думав про те, як йому виконати це доручення. Щільність чистого золота була Архімеду відома, потрібно було дізнатися щільність корони (вага поділена на об'єм). Якщо в короні є срібло, то її щільність повинна бути меншою, ніж щільність золота. А оскільки вага корони і злитка збігалися, то об'єм фальшивої корони повинен бути більшим від об'єму золотого злитка. Об'єм злитка виміряти можна, але як це зробити щодо корони, в якій стільки складних за формою зубців і пелюсток? Архімед знайшов рішення несподівано: перебуваючи у лазні, він занурився в наповнену водою ванну, рівень води піднявся, а тіло Архімеда втратило у вазі та плавало у воді. Якимось таємничим чином вода, витіснена тілом, відібрала в нього вагу. У вченого виникла ідея, яка сприяла розв'язанню питання: треба опустити корону у воду, виміряти збільшення об'єму рідини, а потім порівняти з об'ємом води, що витісняється золотим злитком. Завдання було вирішено: об'єм корони виявився більшим, ніж об'єм злитка; це вказувало на те, що в короні дійсно було багато срібла [7]. Цей приклад хоч і мав легендарне коріння, але під назвою «Архімедова сила» був покладений в основу розділу фізики «Тиск твердих тіл, рідин і газів» [8, с. 117–120] та ілюстрував можливості науки у викритті злочину.

З тих пір використання спеціальних знань у виявленні і розслідуванні злочинної діяльності постійно набувало все більшого значення в різних країнах і пройшло довгий історичний шлях. З точки зору розвитку цього процесу в Україні вважаємо доцільним зосередитися на генезі інституту судових експертиз у період переходу від радянського кримінального процесу до становлення кримінального процесу суверенної демократичної держави. Цей процес був повільним, досить суперечливим, а відтак і важким, що, очевидно, пояснювалося правовою ментальністю працівників правоохоронних органів, науковців, правників і законодавців.

За часів радянської влади поступово склалася система кримінального процесуального законодавства, в якій інститут судових експертиз обслуговував потреби тоталітарного правління, забезпечення його ефективності в такій справі, як боротьба зі злочинністю. Згідно з Кримінально-процесуальним кодексом УРСР 1961 року експертиза призначалася мотивованою постановою слідчого у випадках, коли він уважав, що для вирішення певних питань під час провадження були потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Таким чином, установлений порядок призначення експертизи давав змогу, з одного боку, досить оперативно її призначати, а з іншого – дозволяв слідчому уникати її проведення, якщо це було йому не вигідно з тих чи інших причин. Варто звернути увагу, що обвинувачений та його захисник формально були наділені досить широкими правами щодо проведення

експертизи. Зокрема, обвинувачений мав право: 1) заявити відвід експертові; 2) просити про призначення експерта з числа вказаних ним осіб; 3) просити про постановку перед експертизою додаткових питань; 4) давати пояснення експертові; 5) пред'являти додаткові документи; 6) ознайомлюватися з матеріалами експертизи і висновком експерта після закінчення експертизи; 7) заявляти клопотання про призначення нової або додаткової експертизи. Але слідчий міг своїм рішенням (постановою) відмовити в задоволенні відповідного клопотання з боку обвинуваченого (його захисту) про призначення експертизи та інших його прав щодо її проведення. Отже, встановлений порядок давав змогу на законних підставах порушувати основні права і свободи людини, позбавляв можливості здійснювати свій захист за допомогою залучення і використання спеціальних знань.

Такий порядок призначення і проведення експертизи з певними змінами існував і в суверенній Україні до прийняття в 2012 р. нового Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК). З набуттям його чинності була зламана стара система кримінального провадження, зокрема був встановлений судовий порядок призначення експертизи – слідчий і прокурор були позбавлені права самостійно призначати експертизи. Не мали цього права й інші учасники кримінального процесу, тепер сторони кримінального провадження (обвинувачення і захисту) повинні були звертатися до слідчого судді чи суду з клопотанням про призначення експертизи. Відповідно, слідчий суддя (суд), розглянувши представлене клопотання і матеріали кримінальної справи, виносив ухвалу про доручення проведення експертизи або про її відхилення. При цьому в ухвалі про доручення проведення експертизи були запитання, поставлені експертові особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя мав право не включати до ухвали такі запитання, якщо, на його думку, відповіді на них не стосувалися кримінального провадження або не мали значення для судового розгляду. Задовольнивши клопотання про залучення експерта, слідчий суддя мав право вирішити питання й про отримання зразків для експертизи. Крім того, слідчий суддя самостійно визначав експерта, якого потрібно було залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи.

На перший погляд, новий порядок призначення експертиз давав змогу краще захистити права учасників процесу, підвищити його об'єктивність, повноту і всебічність, зробити кримінальне судочинство дійсно змагальним процесом між звинуваченням і захистом. Але такий порядок призводив до значного збільшення часу, необхідного для призначення експертизи й на проведення всього досудового розслідування, а також створював додаткове навантаження не тільки на слідчого, а й на весь судовий апарат. До того ж потрібно зазначити, що було порушено логічний зв'язок між підготовкою експертизи та її проведенням, коли між ініціатором експертизи та експертом передбачаються певні контакти. Ідеться про те, що підготовка низки експертиз вимагає попередніх консультацій з експертом, який буде її проводити (визначення можливостей експертизи, формулювання запитань, підготовки об'єкта дослідження, надання зразків та необхідних матеріалів). Також було очевидним завелике навантаження, яке покладалося на слідчого суддю місцевого суду у зв'язку з процедурою розгляду клопотань щодо проведення експертиз. Слідчий суддя практично не мав змоги опрацювати всі питання, пов'язані з проведенням експертиз, особливо з урахуванням зростання їхньої кількості.

Негативний результат не забарився – новий порядок призначення судових експертиз і різке збільшення їхньої кількості (у тому числі кримінальних проваджень) призвели до практичного блокування роботи як судів, так і органів досудового розслідування. З урахуванням того, що значна частина підозрюваних у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів знаходилася під вартою, ситуація ставала критичною. Ставали поширеними випадки, коли через перевантаження проведення експертиз, призначених у 2018 р., планувалося провести їх у 2020 р. [9]. Звичайно, у такій ситуації про розумні строки розслідування не могло бути й мови.

Саме ознаки колапсу кримінального судочинства змусили терміново вносити зміни в процедуру призначення і проведення судових експертиз, що було здійснено в 2019 р. [10]. Зокрема, була змінена редакція статей 242, 243, 244 КПК України, що визначали оновлений порядок проведення експертиз, відповідно до якого залучення експертів здійснювалося сторонами кримінального провадження або слідчим суддею за клопотанням сторони захисту. Таким чином, сторони були наділені рівними правами у використанні спеціальних знань у кримінальному провадженні. Наразі залучення експертів здійснюється шляхом складання доручення певною стороною кримінального провадження (слідчий складає постанову про доручення щодо проведення експертизи).

Потрібно підкреслити, що сторона захисту була наділена правом самостійно залучити експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (для встановлення причин смерті, встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень, визначення психічного стану підозрюваного, встановлення віку особи, визначення розміру матеріальних збитків). У тому ж випадку, коли сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин, вона має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи. Підставами для такого звернення можуть бути такі обставини:

- сторона обвинувачення не залучила експерта для вирішення істотних для кримінального провадження питань, що потребують спеціальних знань;
- сторона обвинувачення залучила експерта, але поставлені запитання не дають змоги зробити повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи;
- існують достатні підстави вважати, що залучений стороною обвинувачення експерт унаслідок відсутності в нього необхідних знань, упередженості чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок.

Висновок. Таким чином, історичний процес формування в Україні демократичної процедури використання спеціальних знань у кримінальному провадженні пройшов досить суперечливий шлях. Але все ж таки оновлений порядок призначення і проведення судових експертиз зняв завелике навантаження зі слідчого судді щодо проведення експертиз і переклав його на сторони кримінального провадження, що є цілком логічно. У результаті сторони кримінального провадження отримали рівні права у використанні спеціальних знань. Передбачаємо, що це дасть змогу не тільки зменшити часові витрати і трудомісткість слідчої та судової роботи, а й допоможе забезпечити об'єктивність розслідування, дотримання прав і свобод людини.

Проте існують і певні невирішені питання, які стосуються, зокрема, використання сторонами державних та недержавних експертних установ, узгодження своїх дій з питань підготовки, призначення і проведення експертиз тощо. Звичайно, такі питання є закономірними в змагальному кримінальному процесі, тому потребують проведення подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К.: Ін Юре, 2005. 527 с.
2. Петряев С. Ю. Періодизація розвитку використання спеціальних знань у практиці розслідування злочинів в Україні. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58, ч. 1. С. 69–77.
3. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
4. Стрілець Г. О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2009. 12 с.
5. Федчишина В. В. Історичні віхи розвитку і становлення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 12. 2013. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=662> (дата звернення: 12.09.2020).

6. Щербаківський М. Г. Проведення і використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Х.: В деле, 2015. 560 с.
7. Горькавий Н. Сказка об учёном Архимеде, который стоил целой армии. *Наука и жизнь*. № 11. 2013. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/23329/> (дата звернення: 12.09.2020).
8. Пёрышкин А. В. Физика. 7 кл. : учеб. для общеобразоват. учреждений. 14-е изд. М.: Дрофа, 2010. 192 с.
9. Одарченко Ю. Про новий порядок призначення експертизи. URL: <http://asn.in.ua/ua/news/blogs/163103-o-novom-porjadke-naznachenija-ehkspertizy.htm> (дата звернення: 12.09.2020).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства : Закон України від 04.10.2019 № 187-IX. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T190187.html (дата звернення: 12.09.2020).

References

1. Klimenko, N. I. (2005). *Sudova ekspertolohiia : kurs lektsii* [Forensic expertise : a course of lectures]. K.: In Yure. 527 s. [in Ukrainian].
2. Petryaev, S. U. (2013). *Periodyzatsiia rozvytku vykorystannia spetsialnykh znan u praktytsi rozsliduvannia zlochyniv v Ukraini* [Periodization of the development of the use of special knowledge in the practice of crime investigation in Ukraine]. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*. Vip. 58, ch. 1. S. 69–77 [in Ukrainian].
3. Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia : monohrafiia* [Theoretical and applied problems of expert support of pre-trial investigation : monograph]. Dnipropetrovsk: Lira LTD. 432 s. [in Ukrainian].
4. Strilets, G. O. (2009). *Genezis sistemi sudovo-ekspertnih ustanov v Ukraini ta napryamki ih diyalnosti* [Genesis of the system of forensic institutions in Ukraine and directions of their activity] : avtoref. dis. ... kand. urid. nauk : 12.00.09. K. 12 s. [in Ukrainian].
5. Fedchishina, V. V. (2013). *Istorychni vikhy rozvytku i stanovlennia Kyivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz Ministerstva yustytzii Ukrainy* [Historical milestones in the development and formation of the Kyiv Research Institute of Forensic Science of the Ministry of Justice of Ukraine]. *Dergavne upravlinnya: udoskonalennya i rozvitok*. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=662> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].
6. Shcherbakovsky, M. G. (2015). *Provedennya i vikoristannya sudovih ekspertiz u kriminalnomu provadgeni* : monografiya [Conducting and using forensic examinations in criminal proceedings : a monograph]. H.: V dele. 560 s. [in Ukrainian].
7. Gorkaviy, N. *Skazka ob uchyonom Arhimede, kotoryj stoil celoj armii* [The tale of the scientist Archimedes, who cost an entire army]. *Nauka i gizm*. № 11. 2013. URL: <https://www.nkj.ru/archive/articles/23329/> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Russian].
8. Pyoryshkin, A. V. (2010). *Fizika*. 7 kl. : ucheb. dlya obshcheobrazovat. uchrezhdenij. 14-e izd. M.: Drofa. 192 s. [in Russian].
9. Odarchenko Yu. *Pro novyi poriadok pryznachennia ekspertyzy* [About the new order of appointment of examination]. URL: <http://asn.in.ua/ua/news/blogs/163103-o-novom-porjadke-naznachenija-ehkspertizy.htm> (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].
10. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia okremykh polozhen kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva : Zakon Ukrainy vid 04.10.2019 № 187-IX* [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Improvement of Certain Provisions of Criminal Procedure Legislation: Law of Ukraine]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T190187.html (data zvernennia: 12.09.2020) [in Ukrainian].

Bazhanyuk Vasyl,

Postgraduate

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2708-2168>

CONDUCTING EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: HISTORICAL ASPECT

The history of the formation of a democratic procedure in Ukraine for the use of special knowledge in criminal proceedings is studied. It is noted that in the Soviet period this procedure was not democratic, only an investigator had the right to appoint an expert. This procedure for appointing an examination allowed to appoint it quite quickly. But the investigator could also avoid conducting an examination for certain reasons, he could reject the request to conduct it for certain reasons. Ukraine inherited such a legal procedure after the declaration of independence. A new procedure for examination was established by the Criminal Procedure

Code only in 2012. The article analyzes the shortcomings in the legal regulation of the procedure of examinations after the entry into force of the CPC of Ukraine in 2012, which were eliminated during the update of the criminal procedure legislation. The importance of consolidating the equality of rights of the parties to criminal proceedings to conduct examinations is noted. It is noted that the decision to conduct an examination is made by the party to the criminal proceedings, which prepares the relevant materials. The urgency of this order, its importance in the formation of the system of evidence and in the very procedure of proving in adversarial criminal proceedings is emphasized. Problematic issues of the procedure for appointing examinations by investigating judges are revealed. This procedure has led to the practical blocking of the work of both courts and pre-trial investigation bodies. Given that a significant number of suspects in serious and especially serious crimes were in custody, the situation looked critical. It was the signs of the collapse of criminal proceedings that forced us to make urgent changes to the procedure for appointing and conducting forensic examinations, which was carried out in 2019. Therefore, the involvement of experts is carried out by the parties to the criminal proceedings or by the investigating judge at the request of the defense. As a result, the parties to the criminal proceedings received equal rights to use special knowledge. The conclusion is substantiated that this is a necessary condition for ensuring a high-quality investigation of criminal offenses.

Key words: special knowledge; forensic examination; criminal proceedings; prosecution; defense.

Надійшла до редколегії 16.10.2020

УДК: 343.985

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-118-124>

Ковальова Ольга Вікторівна,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

РОЗШУКОВА РОБОТА СЛІДЧОГО ЯК ОКРЕМА ФОРМА ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено місце розшукової роботи слідчого у структурі пізнавальної діяльності під час кримінального провадження. Швидко, повне та неупереджене розслідування неможливе без правильної організації розшукової роботи слідчого. Під час досудового розслідування злочинів доцільно обговорювати порядок і тактику проведення слідчих (розшукових) дій, які слідчий доручає оперативним підрозділам. Це сприяє правильному усвідомленню поставленого завдання і визначенню найбільш оптимального напрямку його вирішення. Під час дослідження проаналізовано різні погляди науковців на пізнавальну діяльність із розслідування злочинів. Розкрито поняття розшукової роботи слідчого.

Ключові слова: розшукова робота слідчого; розшук; слідчий; кримінальне провадження; правопорушення; злочинна діяльність.

Постановка проблеми. Розслідування кримінальних правопорушень є пізнавальним процесом, який відбувається у формі доказування. Але докази не «лежать на поверхні», вони повинні бути відшукані (виявлені), зафіксовані і вилучені згідно з установленою процесуальною процедурою. Тому розшуковий аспект постійно наявний в роботі слідчого, що, на наш погляд, відображено в понятті «слідчі (розшукові) дії», яке було введено в обіг Кримінально-процесуальним кодексом України 2012 р. (далі – КПК України). Але водночас є завдання розслідування суто розшукового характеру, які можуть вирішуватися тільки шляхом застосування певних методів і засобів оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), що обумовлює відповідні форми взаємодії слідчого та оперативних підрозділів. Щодо цього існує низка проблемних питань, визначення яких і складає мету даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. М. С. Строгович до розшукових дій відносить ті, що здійснюються в процесуальному порядку і в процесуальній формі, тобто слідчі, а не будь-які інші дії [1, с. 43]. Подібної думки дотримується С. П. Митричів і наголошує, що розшуковими діями слідчого можуть бути тільки слідчі дії [2, с. 13]. Дещо раніше схожу думку висловлював М. О. Чельцов. Обґрунтовуючи доцільність наділення прокурора правом особисто проводити слідчі дії, учений зауважував, що вони мають розшуковий характер [3, с. 225–226].

У сучасних наукових працях особливу увагу приділено вивченню актуальності розшукової роботи слідчих, які проводять стеження або ведення екстрених операцій, зокрема, про це йдеться в дослідженнях Тийни Саари, Нури Еллонен, Матти Вуоренсир'ї [4]. Чан-Хун Лі та Чан-Бе Лі проаналізували фактори, які впливають на стратегічну роботу поліції у своєму регіоні, що вкрай важливо для розшукової діяльності правоохоронних органів [5]. Майкл Кінг, у свою чергу, розкрив особливості розшукової роботи приватних детективів, досліджував навички, які сприяють ефективності розшуку [6].

Різні аспекти проблеми розшуку висвітлювали у своїх роботах такі фахівці в галузі криміналістики та кримінального процесу, як О. І. Бастрикін, Р. С. Белкін, В. М. Биков, Т. В. Боголюбська, І. М. Гуткін, О. О. Закатов, О. Н. Карпов, О. Н. Колесніченко, Є. Ф. Коновалов, О. С. Косенко, І. Ф. Крилов, А. О. Ляш, В. І. Попов, В. І. Ткаченко, В. П. Цильвік, О. О. Чувільов, І. М. Якимов та М. Л. Грібов, М. А. Погорецький, Ю. Ю. Орлов, Д. Б. Сергєєва, В. І. Фаринник, С. С. Чернявський та інші. Однак ні переліку процесуальних дій, ні ознак, за якими ті чи інші з них можна віднести до розшукових, автори не визначили. Такий підхід суттєво обмежує розуміння пізнавальних можливостей розшукової роботи слідчого.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне правопорушення є особливою формою суспільно небезпечної поведінки – діяльності або бездіяльності осіб, які протиставляють свої інтереси закону й суспільству. Така діяльність обумовлена об'єктивними законами розвитку останнього, має свій конкретний і різноманітний зміст. Ця діяльність (кримінальні проступки та злочини) виступає антиподом суспільно корисної діяльності; вона об'єктивно існує в соціумі й підпорядковується своїм «злочинним» законам. За ступенем суспільної небезпеки злочини відрізняються від інших кримінальних правопорушень, є різновидом практичної діяльності людини, перебувають у взаємозв'язку та взаємообумовленості з іншими процесами навколишнього середовища. Вони вносять зміни в природу, оточення, залишають певні сліди (відображення).

Процес розслідування має ретроспективний характер, передбачає відшукування та дослідження слідів злочину, які містять інформацію про особу та обставини його скоєння. Для слідчого, який проводить розслідування, злочин є подією минулого, яку він безпосередньо не спостерігав.

Розслідування злочинів – складний, багатогранний інформаційно-пізнавальний процес. Для його реалізації залучено велику кількість суб'єктів, які мають власні інтереси й мотиви поведінки, підпорядковані загальному завданню кримінального провадження (ст. 2 КПК України) [7].

На специфічні особливості такої пізнавальної діяльності звертає увагу В. С. Кузьмічов та відносить до них, по-перше, відсутність безпосереднього сприйняття того, що пізнається, по-друге, вплив об'єктивних і суб'єктивних чинників на сліди події, яка пізнається [8, с. 18].

У слідах події злочину містяться відомості про ознаки особи, яка його скоїла, а також предмети, що застосовувалися під час його вчинення для досягнення бажаного результату. Отже, інформація (відомості) про особу й інші об'єкти знаходяться у слідах, які і є її джерелами. Повнота й неупередженість отриманих зі слідів відомостей залежать від багатьох чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Для пізнання події злочину необхідно відшукати її сліди й отримати з них необхідну інформацію. Тому загальний процес пізнання навколишнього середовища певною мірою можна було б поширити на розслідування злочинів.

Пізнання під час розслідування злочинів за своєю гносеологічною природою, як зазначає В. О. Коновалова, є тотожним пізнанню взагалі й відповідає загальним законам гносеології. Його зміст складає розумова діяльність, що ґрунтується на загальних законах мислення. Пізнання у цій галузі здійснюється у формі специфічної діяльності, що визначається кримінальним процесуальним законом, який регулює процес збирання інформації та формування доказів [9, с. 213–214].

Специфіка пізнавальної діяльності щодо розслідування злочинів здавна привертала увагу науковців. Більше ста років тому В. П. Даневський писав: «Якщо в науці далеко не завжди трапляються суворо об'єктивні дослідження, а істина в ній відкривається лише після низки досліджень, що проводяться багатьма особами, які перевіряють одне одного, нерідко після тривалої роботи, не обмеженої часом, яка може бути відкладена до збирання більшого матеріалу та до його перевірки, то об'єктивний пошук істини в кримінальній справі має

зустрітися зі значно більшими перешкодами. В останньому встановити істину прагне одна особа (слідчий), майже завжди позбавлена можливості відтворювати явище досліджуваної події, обмежена часом, кількістю та якістю матеріалу, особа, напрями і план розшукової роботи якої не мають серйозної протидії або допомоги з боку інших дослідників (обвинуваченого та його захисника). Ось чому й результати такого дослідження віддаляються від істини, а можливість помилок стає більш імовірною» [10, с. 30–31].

Пізнавальна діяльність із розслідування злочинів починається з вивчення явищ, що є зовнішнім виявленням події злочину через установаження конкретних матеріальних об'єктів: носіїв, джерел інформації, їхньої фіксації та процедурного введення в процес доказування. У цьому випадку пізнання здійснюється від явищ до сутності.

Розслідування злочинів як специфічний процес пізнання забезпечується застосуванням засобів кримінально-процесуальної діяльності, які на цей час є найбільш дослідженими. Водночас у чинному КПК України неодноразово згадано про такий інструментарій пізнавальної діяльності, як розшукові дії. Відповідно до ст. 281 КПК України розшук здійснюється щодо підозрюваного, місцезнаходження якого невідоме. Відомості про це вносяться до єдиного реєстру досудових розслідувань. Розшук підозрюваного слідчий може виконувати особисто або доручити оперативним підрозділам.

Певні непорозуміння серед науковців виникають у зв'язку з використанням близьких понять, що стосуються розшукової роботи слідчого: «розшукові дії» та «розшукові заходи». Основну відмінність між ними вбачають у тому, що вплив розшукових заходів на процес і результати розшуку не припиняється і після того, як застосування цих заходів відбулося. Із закінченням розшукової дії перевірка за обліком органів внутрішніх справ припиняється, її вплив на процес і результати розшуку незалежно від того, чи отримано значущу для розшуку інформацію, послаблюється.

Будь-яких дій, що використовуються лише з метою розшуку, науковцями не наведено взагалі або до них віднесено ті дії, які потребують додаткового критичного аналізу та оцінки. Саме тому, мабуть, і важко визначити перелік дій, які належать безпосередньо до розшукових поряд із процесуальними діями, організаційними та оперативно-розшуковими заходами. Постає питання, що саме мав на увазі законодавець, вводячи термін «розшукові» в поняття «слідчі (розшукові) дії».

У законодавчих документах не наведено жодних відмінностей між слідчими та розшуковими діями, а розглянуто їх як рівнозначні. У такому разі без відповіді залишається питання про належність до розшукових інших процесуальних дій, які може застосовувати слідчий для розшуку певних об'єктів у справі. На нашу думку, кожна слідча дія завжди має розшуковий аспект. Наприклад, під час огляду місця події здійснюється спочатку розшук слідової інформації, яка в подальшому підлягає фіксуванню та вилученню.

Відповідно до ст. 223 КПК України слідчі розшукові дії спрямовані на одержання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, але неможливо зробити висновок про те, на встановлення яких об'єктів вони спрямовані – відомих слідству чи невідомих.

Це безпосередньо стосується питання про розгляд розшуку в широкому і вузькому значеннях, на що неодноразово вказували науковці. Розшук у широкому сенсі розуміють як комплекс заходів і дій, що проводять для з'ясування сутності злочинної події, різних обставин справи, мотивів злочинної діяльності, відшукання свідків, потерпілих, речових доказів, викрадених предметів або цінностей, інших об'єктів, установаження підозрюваної особи, її виявлення і затримання, з'ясування причин та обставин зникнення людей, пошуку трупів або їхніх частин, тобто вирішення всіх питань, відповіді на які з певних причин не можуть бути отримані методами слідства й дізнання [11, с. 4].

Розшук у вузькому розумінні можуть складати розшукові заходи, спрямовані на встановлення осіб, винних у скоєнні злочину, або інших відомих об'єктів та предметів, що мають значення для розслідування кримінального правопорушення.

Іншої думки щодо розшуку дотримувався В. Г. Гончаренко та зараховував його до оперативної роботи, на провадження якої слідчий не уповноважений [12, с. 105]. Це є прерогативою оперативних підрозділів, що визначені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Дещо інакше до визначення розшукової роботи з розкриття злочинів підходять Р. С. Белкін та А. Р. Белкін. Вони розглядають розшукову діяльність як функцію органів дізнання та досудового слідства, спрямовану на виявлення таких злочинів, що плануються або готуються до скоєння, встановлення і виявлення винних, об'єктів (осіб і предметів) – носіїв доказової інформації, предметів злочинного посягання та інших об'єктів, що мають значення для провадження. На відміну від розслідування, розшук полягає в тому, що метою розшукової діяльності є встановлення і виявлення злочину та злочинця, а метою розслідування – доказування факту скоєння злочину та вини особи. Розшукову діяльність органів дізнання (за чинним КПК України, оперативних підрозділів. – *О. К.*) згадані автори ототожнюють з оперативно-розшуковою діяльністю, що має непроцесуальний, переважно розвідувальний (пошуковий) характер і здійснюється спеціальними засобами. На їхню думку, розшукова діяльність слідчого може включати слідчі дії, розшукові та організаційно-технічні заходи, що проводяться щодо встановлених об'єктів: людей (підозрюваних, обвинувачених, засуджених, що втекли з місць позбавлення волі або місця реєстрації, потерпілих, свідків); трупів або їхніх частин; тварин (якщо вони є предметом злочинного посягання або були знаряддям злочину) та їхніх трупів; речових доказів; транспортних засобів (предметів посягання або знарядь злочину); майна та інших цінностей; особистих та інших документів, що не належать до речових доказів, але мають значення для справи [13, с. 192; 14, с. 326]. У чому полягає відмінність розшукових та організаційно-технічних заходів, автори не пояснюють.

Відсутність у законодавстві визначення розшукових дій та різноманіття наукових поглядів не сприяють однозначному розумінню цього поняття слідчими та практичними співробітниками оперативних підрозділів.

Розшукова робота слідчого є комплексом узгоджених у меті, засобах і характері процесуальних дій, організаційно-технічних та оперативно-розшукових заходів, що проводяться ним безпосередньо або опосередковано через надання доручень оперативним підрозділам відповідних служб і відомств. Така діяльність передбачає належну організацію взаємодії слідчих як з оперативними підрозділами, насамперед тими, що здійснюють розшукову роботу, так і експертною службою МВС України, завдяки якій досягнення науки й техніки впроваджуються в розшукову діяльність слідчого.

Залежно від повноти та характеру зібраної про розшукувані об'єкти інформації слідчий активізує розшукову роботу, дає доручення оперативним підрозділам про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (аудіо-, відеоконтроль особи; накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і вилучення; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та електронних інформаційних систем тощо).

Важливе місце на цьому етапі займає налагоджена взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та спеціалістами. Вона може здійснюватися в таких формах, як давання доручень і вказівок про проведення розшукових дій, взаємний обмін інформацією, складання узгоджених планів розшуку певних об'єктів та інше.

Право слідчого давати доручення оперативним підрозділам передбачено ст. 281 КПК України. Проте слід зазначити, що такі дії є й обов'язком слідчого. Без цього не можна вважати, що слідчий зробив усе можливе для організації розшуку підозрюваного або інших об'єктів, що мають значення у справі.

Доручення повинні надаватися в письмовій формі. Це додає їм офіційного характеру, дозволяє точно сформулювати зміст завдання, забезпечує прозорість у взаємовідносинах слідчого й оперативного співробітника, своєчасність та повноту виконання доручення, дає змогу слідчому активізувати розшук, а керівникам слідчого та оперативного підрозділів – здійснювати контроль за виконанням доручень.

В усній формі доручення надаються тоді, коли слідчий та оперативний працівник перебувають у складі групи, що виїхала для огляду місця події і попередньо була створена для розслідування конкретного злочину або проведення слідчих дій.

На сьогодні оперативні працівники позбавлені права ініціювати самостійно проведення слідчих (розшукових) дій, однак, відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575, оперативні працівники мають право звернутися з ініціативним рапортом до безпосереднього керівника, який після ознайомлення надсилає цей рапорт відповідному керівнику органу, підрозділу поліції для розгляду і направлення до органу досудового розслідування та підрозділу кримінальної поліції для використання цієї інформації під час розкриття та досудового розслідування кримінального правопорушення [15].

Порядок і форму проведення процесуальних, у тому числі слідчих (розшукових) дій, врегульовано кримінальним процесуальним законодавством, а належність певних дій до розшукових у кожному випадку зумовлюється характером учиненого діяння та слідчою ситуацією, що сформувалася на момент розслідування. Отже, розшукова діяльність слідчого може здійснюватися ним безпосередньо або опосередковано (шляхом надання доручень оперативним підрозділам про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, організаційно-технічних або оперативно-розшукових заходів розшукового характеру).

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що розшукову роботу слідчого у структурі кримінально-процесуальної діяльності потрібно розглядати як таку, що спрямована на відшукання доказів; це комплекс розшукових та пізнавальних заходів, який застосовується під час проведення слідчих (розшукових) дій. Водночас є розшукові завдання, які потребують використання методів і засобів оперативно-розшукової діяльності. Їх вирішує слідчий шляхом надання доручень оперативним підрозділам, що передбачає необхідність вироблення і нормативного закріплення найбільш ефективних форм такої взаємодії.

Список використаних джерел

1. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. М. : Наука, 1970. Т. 2. 516 с.
2. Митричев С. П. Розыск. Криминалистика. М., 1966. С. 8–23.
3. Чельцов-Бебутов М. А. Советский уголовный процесс : выпуск 1. Х.: Юр. из-во Наркомюста УССР, 1928. 338 с.
4. Saari T., Ellonen N., Vuorensyrjä M. Employee well-being of Finnish criminal investigators – mixed methods approach. *International Journal of Organization Theory & Behavior*. 2019. Vol. 23, No. 1. P. 85–99. URL: <https://doi.org/10.1108/IJOTB-05-2019-0056>.
5. Lee C.-H., Yun I. Factors affecting police officers' tendency to cooperate with private investigators. *Policing : An International Journal*. 2014. Vol. 37, No. 4. P. 712–727. URL: <https://doi.org/10.1108/PIJPSM-10-2013-0101>.
6. King M. What makes a successful corporate investigator: an exploration of private investigators attributes. *Journal of Financial Crime*. 2020. Vol. 27, No. 3. P. 701–714. URL: <https://doi.org/10.1108/JFC-02-2020-0019>.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 11.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 22.11.2020).
8. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ: НАВСУ – НВТ «Правник». 2000. 449 с.
9. Коновалова В. О. Вчення про криміналістичну версію. *Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька*. Київ: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре». 2004. С. 213–220.

10. Даневский В. П. Наше предварительное следствие: его недостатки и реформа. Київ: Семенко Сергей, 2003. 142 с.
11. Крылов И. Ф., Баstryкин А. И. Розыск, дознание, следствие : учеб. пособ. Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. 217 с.
12. Гончаренко В. Г. Вибране. Київ: Прецедент, 2011. 791 с.
13. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособ. М.: Норма, 1999. 429 с.
14. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М.: БЕК, 1997. 342 с.
15. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (дата звернення: 22.11.2020).

References

1. Strogovich, M. S. (1970). Kurs sovetskogo ugolovnoho processa [Soviet Criminal Procedure Course] : v 2 t. Moskva: Nauka. T. 2. 516 s. [in Russian].
2. Mitrichev, S. P. (1966). Rozysk. Kriminalistika [Search]. Moskva. S. 8–23 [in Russian].
3. СHEL'cov-Bebutov, M. A. (1928). Sovetskij ugolovnyj process [Soviet criminal trial] : vypusk 1. H.: YUr. iz-vo Narkomyusta USSR. 338 s. [in Russian].
4. Saari T., Ellonen N., Vuorensyrjä M. Employee well-being of Finnish criminal investigators – mixed methods approach. International Journal of Organization Theory & Behavior. 2019. Vol. 23, No. 1. P. 85–99. URL: <https://doi.org/10.1108/IJOTB-05-2019-0056>.
5. Lee C.-H., Yun I. Factors affecting police officers' tendency to cooperate with private investigators. Policing : An International Journal. 2014. Vol. 37, No. 4. P. 712–727. URL: <https://doi.org/10.1108/PIJPSM-10-2013-0101>.
6. King M. What makes a successful corporate investigator: an exploration of private investigators attributes. Journal of Financial Crime. 2020. Vol. 27, No. 3. P. 701–714. URL: <https://doi.org/10.1108/JFC-02-2020-0019>.
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Data onovlennia: 11.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 22.11.2020) [in Ukrainian].
8. Kuzmichov, V. S. (2000). Kryminalistychnyi analiz rozsliduvannia zlochyniv : monohrafiia [Forensic analysis of crime investigation]. Kyiv: NAVSU NVT «Pravnyk». 449 s. [in Ukrainian].
9. Konovalova, V. O. (2004). Vchennia pro kryminalistychnu versiiu. Kryminalistyka [The doctrine of the forensic version] : pidruchnyk / za red. V. Yu. Shepitka. Kyiv: Kontsern Vydavnychi Dim «In Yure». S. 213–220 [in Ukrainian].
10. Danevskij, V. P. (2003). Nashe predvaritel'noe sledstvie: ego nedostatki i reforma [Our preliminary investigation: its shortcomings and reform]. Kiev: Semenکو Sergey. 142 s. [in Russian].
11. Krylov, I. F., Bastrykin, A. I. (1984). Rozysk, doznanie, sledstvie : ucheb. пособ. [Search, inquiry, investigation]. L.: Izd-vo LGU. 217 s. [in Russian].
12. Honcharenko, V. H. (2011). Vybrane [Favorites]. Kyiv: Pretsedent, 791 s. [in Ukrainian].
13. Belkin, A. R. (1999). Teoriya dokazyvaniya : nauch.-metod. пособ. [Evidence theory]. M.: Norma. 429 s. [in Russian].
14. Belkin, R. S. (1997). Kriminalisticheskaya enciklopediya [Forensic encyclopedia]. M.: BEK. 342 s. [in Russian].
15. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 [Instructions on the organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine in the prevention of criminal offenses, their detection and investigation]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text> (data zvernennia: 22.11.2020) [in Ukrainian].

Kovalova Olha,

PhD of Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4555-0172>

INVESTIGATIVE WORK OF AN INVESTIGATOR AS A SEPARATE FORM OF COGNITIVE ACTIVITY

The article identifies the place of search work of the investigator in the structure of cognitive activity during criminal proceedings. A quick, complete and impartial investigation is impossible without the proper

organization of the investigator's search work. Different views of scientists concerning cognitive activity in the investigation of crimes were analyzed in the article. The place is identified and the concept of search work of the investigator is revealed. The investigation of criminal offenses is a cognitive process that takes the form of evidence. Meanwhile, the evidence does not "lie on the surface", it must be found (identified), recorded and seized with the established procedural procedure. Thus, the search aspect is constantly present in the work of the investigator, which, in our opinion, is reflected in the concept of "investigative (search) actions", which was introduced by the CPC of Ukraine in 2012. But at the same time there are tasks of purely investigative can be solved only through the use of certain methods and by means of operational and search activities (OSA), which determines the appropriate forms of interaction between the investigator and operational units. There are a number of problematic issues in this case. The procedure and form of conducting procedural actions, including investigative (search) are regulated by criminal procedural legislation, and the assignment of any of them to the number of search activity in each case is determined by the nature of the committed action and the investigative situation. The search activity of the investigator may be carried out by the investigator directly or indirectly (by giving instructions to operational units on conducting covert investigative (search) actions, organizational-technical or operative-search measures of search nature). The search work of an investigator in the structure of criminal procedure should be considered as one aimed at finding evidence – it is a wide range of search and cognitive measures used in investigative (search) actions. At the same time, there are search tasks that are solved by applying the methods and tools of OSA. The investigator solves these tasks by means of giving the instructions to operative units, which provides for the need to develop and normative consolidation of the most effective forms of such interaction.

Key words: *investigative work of the investigator; search; investigator; criminal proceedings; offense; criminal activity.*

Надійшла до редколегії 23.11.2020

УДК: 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-125-133>

Кубарев Іван Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1053-9758>

Барган Сергій Сергійович,

здобувач магістратури

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1706-0355>

ЗГОДА ПОТЕРПІЛОГО НА УКЛАДЕННЯ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто правове регулювання інституту угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, у якому беруть участь потерпілий або потерпілі. Здійснено спробу виокремити прийоми та способи переконання потерпілого щодо надання прокурору письмової згоди на укладення угоди з підозрюваним (обвинуваченим). Визначено співвідношення приватних і публічних інтересів під час реалізації угоди про визнання винуватості.

Ключові слова: кримінальне провадження; угода про визнання винуватості; потерпілий.

Постановка проблеми. У вітчизняних правових реаліях практика застосування інституту угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні, у якому беруть участь потерпілі або потерпілий, залишається дослідженою недостатньо. З одного боку, через відсутність вираженої згоди потерпілого підозрюваний (обвинувачений) втрачає можливість в обмін на визначене покарання визнати свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, а з іншого – держава втрачає можливість реалізації суспільних інтересів. У той же час згода потерпілого має відображати його дійсне волевиявлення, ґрунтуватися на відновленні його порушених прав, задоволенні інтересів та розумінні доцільності її укладення. Тому науковий та практичний інтерес становить не тільки досягнення компромісу між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим), а й роль у цьому процесі потерпілого як особи, яка суттєво впливає на практичну реалізацію зазначеного кримінального процесуального інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання угоди про визнання винуватості, її зміст та значення у кримінальному провадженні досліджували у своїх працях такі вчені, як П. П. Андрушко, О. В. Бахновський, О. В. Безрядін, В. І. Бояров, К. О. Довбенко, А. Ю. Доценко, К. П. Задоя, Н. С. Костенко, Л. П. Краснополська, Л. В. Лотоцький, С. І. Марко, Р. В. Новак, Є. В. Повзик, О. В. Стратій, П. В. Холодило та інші. Водночас у юридичній літературі оминається питання про ситуації, коли укладення угоди про визнання винуватості відповідає суспільним інтересам, є засобом викриття інших злочинів та осіб, що їх скоїли, але потерпілий з тих чи інших причин відмовляється надати

згоду на її укладення. Наслідком недостатньої уваги до цього питання є незначна розробленість відповідних рекомендацій органів слідства та прокуратури.

Формування цілей статті. Метою дослідження є визначення ролі згоди сторони потерпілого в укладенні угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим), а також особливостей практичної реалізації цього аспекту кримінального процесуального компромісу.

Виклад основного матеріалу. Запровадження інституту угоди про визнання винуватості в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) мало на меті сприяти процесуальній економії часу, зменшити процесуальні витрати держави, підвищити рівень ефективності розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів, зокрема скоєних у складі організованої групи чи злочинної організації, знизити навантаження на систему судових і правоохоронних органів, а також прискорити досудове розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим у юридичній літературі прийнято ототожнювати угоду про визнання винуватості з договором між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим), відповідно до якого прокурор погоджується узгодити умови відповідальності підозрюваного (обвинуваченого), а останній зобов'язується визнати свою провину та співпрацювати з правоохоронними органами для викриття злочинних дій інших учасників групи чи інших, скоєних організованою злочинною групою або організацією злочинів [1, с. 3]. На суто договірних відносинах застосування інституту угоди про визнання вини наголошують також Ю. М. Дьомін і Д. В. Філін, завдяки чому сторони кримінального провадження отримують значні переваги: потерпілий – попереднє узгодження покарання, а у деяких випадках – призначення альтернативного покарання або перекваліфікація діяння на статтю кримінального закону з менш суворою санкцією, а прокурор – зменшення бюджетних витрат, економію процесуального часу, швидке відновлення порушених прав потерпілого та відшкодування завданої шкоди [2, с. 12; 3, с. 1053.]. Схожу думку підтримує Р. В. Новак, розглядаючи угоду про визнання винуватості як результат вільного волевиявлення підозрюваного (обвинуваченого) щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, викладеного у формі письмового документа, зміст якого становлять відомості про обставини вчиненого кримінального правопорушення, активність сприяння органам досудового розслідування у викритті інших злочинів, зміст підозри (обвинувачення), у тому числі заздалегідь погоджені з прокурором умови відповідальності підозрюваної (обвинуваченої) особи [4, с. 31]. На наш погляд, зазначені висновки правників є справедливими та влучно доповнюють один одного, оскільки без добровільної домовленості сторін будь-які договірні відносини є недійсними, тобто в них акцент здійснено на диспозитивний характер інституту угоди.

Водночас є й інші підходи до розуміння сутності угоди про визнання винуватості. Зокрема, заслуговує на увагу позиція А. І. Киська, який запропонував визначати угоду про визнання винуватості як законодавчо передбачений спосіб спонукання підозрюваного у скоєнні особливо тяжкого злочину в складі групи до надання стороні обвинувачення кримінально релевантної інформації та здійснення інших дій, що сприяють вирішенню завдань кримінального судочинства в обмін на призначення зменшеного кримінального покарання та вжиття інших не заборонених законом заходів [5, с. 6].

Варто зазначити, що попри договірний характер угоди про визнання винуватості вона укладається лише щодо злочинів, внаслідок яких шкода завдана державним або суспільним інтересам, і за умови відсутності потерпілих осіб у кримінальному провадженні. Виняток із цієї норми містить абз. 5 ч. 4 ст. 469 КПК України, яка встановлює, що в разі участі потерпілого або потерпілих у кримінальному провадженні для реалізації процесуальної домовленості у формі угоди необхідне надання всіма потерпілими своєї письмової згоди прокурору на укладення угоди, що, безумовно, збільшує перелік випадків, в яких допускається застосування цього інституту. Але чинним КПК України не передбачено

роз'яснення про правову регламентацію відомостей, які повинні бути відображені потерпілим у такій згоді. Щодо цього слушними є погляди А. С. Трекке, який пропонує в реквізитах згоди вказувати особисті дані потерпілої особи, номер кримінального провадження, в якому вона бере участь, та ім'я прокурора. Виклад обставин кримінального правопорушення, шкоди, завданої протиправним посяганням, повинен бути стислим, але із зазначенням її виду й розміру. Під час складання документу прізвище, ім'я та по батькові підозрюваного (обвинуваченого), з ким прокурор планує укласти угоду про визнання вини, вказується повністю, а текст формулюється чітко й однозначно, без допущення хибного тлумачення. На думку дослідника, письмова згода потерпілого потребує від нього відмітки про ознайомлення з процесуальними наслідками укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) [6, с. 4]. Висловлена позиція є прийнятною і цілком зрозумілою, адже встановлення вимог до форми і змісту згоди як до процесуального документу дасть змогу уникнути двозначного розуміння вираженої волі потерпілого. Хоча, на наш погляд, зміст згоди допускається викладати в довільній формі, однак з обов'язковим додержанням вимог складання юридичних документів та з урахуванням особливостей кримінального провадження, в якому вона надається.

Отже, КПК України ставить можливість укладення угоди про визнання винуватості в пряму залежність від позиції потерпілого, що в цілому є слушним. Як справедливо наголошує Л. М. Лук'янова, в демократичних країнах потерпілим від злочину повинна надаватися реальна змога в ході судового розгляду безперешкодно висловити власне ставлення щодо тих позицій, які безпосередньо зачіпають їхні особисті інтереси [7, с. 168]. У той же час можливі ситуації, коли інтереси сторони обвинувачення з розкриття та розслідування злочинів обґрунтовано вимагатимуть укладення угоди з підозрюваним, а потерпілий буде проти цього, і, таким чином, між публічним і приватним інтересами виникне суперечність.

Необхідність дотримання державою вимоги розумного балансу публічного та приватного інтересів викладена в статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод [8]. Щодо цього питання А. В. Пасічник справедливо зазначає про неможливість розглядати баланс інтересів як концептуальну категорію, адже для створення і підтримання рівноваги під час видозміни вектора приватного інтересу обов'язково відбуваються аналогічні зрушення в публічному інтересі та навпаки. [9, с. 151]. Схожу думку підтримує В. В. Галуцько, наголошуючи, що для визнання певної сукупності потреб публічними необхідно забезпечити їхню реалізацію і захист в інституційних формах, створюючи взаємозв'язок між різними рівнями інтересів [10, с. 181]. Особливо тяжкі кримінальні правопорушення деструктивно впливають на нормальну життєдіяльність суспільства внаслідок створення перепон у виконанні державою покладених на себе функцій, особливо в частині захисту публічно значущих інтересів. Публічність особливо тяжких злочинів полягає в істотному порушенні встановленого правопорядку, що створює суспільний резонанс та викликає недовіру населення до встановленого порядку публічного управління. Саме тому законодавець передбачив особливий порядок укладення угоди про визнання винуватості в провадженнях про особливо тяжкі злочини, суттєво обмеживши їхнє коло та висунувши додаткову вимогу задоволення публічного інтересу шляхом викриття інших злочинів та злочинців (пп. 2, 3 ч. 4 ст. 469 КПК України). Завдяки цьому держава виступає гарантом приватних інтересів кожного громадянина, а також захищає основоположні та публічно значущі інтереси, які покликані забезпечити умови нормального існування і розвитку соціуму, прагне зменшити суспільний резонанс і негативний вплив від особливо тяжких злочинів з метою відновлення надійності та непохитності своїх інституцій. З іншого боку, положення абз. 5 ч. 4 ст. 469 КПК України про обов'язкову згоду потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо

кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода, завдана державним чи суспільним інтересам, має на меті сприяти рівновазі приватних і публічних інтересів.

На наш погляд, згода потерпілого під час укладення угоди в провадженнях щодо особливо тяжких злочинів згідно з пп. 2, 3 ч. 4 ст. 469 КПК України повинна мати не зобов'язуючий, як це є зараз, а консультативний характер. Безумовно, для реалізації конституційного права доступу до правосуддя, забезпечення гарантій судового захисту та дотримання засад диспозитивності кримінального провадження потерпілий має право і реальну можливість довести свою позицію до відома суду щодо всіх процесуальних питань, пов'язаних із забезпеченням особистих інтересів, але на рішення про укладення угоди в таких провадженнях більшою мірою повинен впливати порушений публічний інтерес. Саме тому пріоритет публічних інтересів може бути цілком виправданим, якщо він спрямований на безпосереднє виконання завдань і функцій держави та гарантує захист основоположних принципів функціонування і стабільного розвитку суспільства від протиправних посягань.

До того ж наведені міркування є лише пропозиціями до обговорення, а вимога чинного законодавства про неможливість укладення угоди про визнання винуватості, в тому числі й у провадженнях про злочини, передбачені пп. 2, 3 ч. 4 ст. 469 КПК України, без згоди потерпілого є категоричною. Тому випадки ігнорування цієї вимоги є неприпустимими і мають розглядатися як грубе порушення законодавства. Показовою щодо цього є така ситуація в кримінальному провадженні про скоєння особливо тяжкого злочину, передбаченого ч. 3 ст. 289 Кримінального кодексу України (далі – КК України) – незаконне заволодіння транспортним засобом організованою групою в поєднанні з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Під час ініціювання угоди про визнання винуватості прокурором не була врахована позиція власне потерпілого. Зокрема, у Рішенні дисциплінарного провадження № 162дп-19 від 29 травня 2019 року щодо прокурора Ужгородської місцевої прокуратури Закарпатської області вказано, що прокурор, нехтуючи вимогами ч. 4 ст. 469 КПК України, без письмової згоди потерпілого затвердив угоду про визнання винуватості з підозрюваним, визначивши зменшене покарання у вигляді 5 років позбавлення волі, від відбування якого на підставі ст. 75 КК України підозрюваний звільняється з іспитовим строком 1 рік. При цьому потерпілий засвідчив, що насправді він відмовляється надавати письмову згоду на укладення угоди про визнання вини між прокурором і підозрюваним, відстоюючи позицію справедливого притягнення злочинця до кримінальної відповідальності та відшкодування йому завданої шкоди [11].

На нашу думку, в тих випадках, коли досягнення публічного інтересу можливе тільки завдяки угоді про визнання винуватості, а потерпілий проти такої угоди заперечує, сторона обвинувачення має не ігнорувати його інтереси, а спробувати переконати його змінити свою позицію, зокрема, задовольнивши його приватні інтереси. У цьому аспекті теоретичне і практичне значення має класифікація інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві. Враховуючи порушені інтереси потерпілого, його мотиви та внутрішні переконання, В. В. Вандишев пропонує групувати їх на добросовісних і недобросовісних. Добросовісним потерпілим притаманне відчуття справедливості у встановленні істини. Їхня мотивація заснована на почутті обов'язку, повазі до людської недоторканності та захисті інтересів держави й суспільства. Такі особи бажають щонайбільше сприяти правоохоронним органам у ході досудового розслідування, надаючи повний обсяг правдивих свідчень. У свою чергу, недобросовісні потерпілі, як правило, здатні до викривлення показань або до зміни їхнього обсягу залежно від зовнішніх чинників чи внутрішніх спонукань. З одного боку, на надання потерпілим неправдивих свідчень впливають зовнішні фактори, пов'язані з погрозами або тиском, що надходять від підозрюваного (обвинуваченого), його родичів, близьких, друзів, призводячи до побоювань за власне життя чи здоров'я. З іншого боку, недобросовісні потерпілі можуть змінювати показання внаслідок власних внутрішніх переконань, зокрема через користь, почуття помсти кривднику, прагнення значного прискорення судового

процесу за будь-яку ціну, недовіру до правоохоронних органів. Наприклад, потерпілий під час допиту значно перебільшує розмір матеріальних збитків, кількість викраденого майна, а також їхню справжню цінність [12, с. 54]. Схожої думки дотримується О. Я. Баєв, умовно поділяючи потерпілих, які виступають проти укладення угоди, на три групи: тих, хто має обґрунтовані побоювання за власну безпеку, своє життя та здоров'я; тих, хто переслідує корисливі мотиви в ході досудового розслідування; тих, хто переконаний у необхідності справедливого (на їхній погляд) покарання підозрюваного (обвинуваченого) за вчинене кримінальне правопорушення. Так, залежно від виду й розміру завданої шкоди потерпілому в результаті злочинного посягання для кожного конкретного потерпілого система цінностей його законних інтересів у кримінальному провадженні категорично відрізняється. Певні особи вважатимуть свої інтереси задоволеними лише у разі відшкодування заподіяної шкоди та/або завданих матеріальних збитків у повному обсязі, деяким потерпілим достатньо отримати беззаперечне відшкодування моральної шкоди, а для забезпечення інтересів інших важливо обов'язково притягнути підозрюваного (обвинуваченого) до кримінальної відповідальності з вимогою призначення найбільш суворої міри покарання, передбаченої санкцією відповідної статті кримінального закону [13, с. 342]. Саме на виявленні та врахуванні інтересів потерпілого має будуватися аргументація сторони обвинувачення зі зміни його позиції до можливості укладення угоди про визнання винуватості.

Що стосується безпосередньо способів переконання, то поширеною є думка, що вони є складним та цілеспрямованим процесом взаємодії між людьми з використанням логічних і психологічних методів впливу, внаслідок чого в умовах, що склалися, приймаються задовільні для кожного з учасників взаємовідносин рішення [14, с. 11; 15, с. 12]. У вузькому значенні переконання розглядають як спрямований вплив на свідомість людини за допомогою аргументів, чим переконання відрізняється, наприклад, від навіювання, яке звернене до підсвідомості. За своєю сутністю переконання має найбільш м'який характер, ніж інші засоби примусу, тому його ефективність значною мірою залежить від одночасного спонукання особи до вчинення необхідних дій і безпосереднього впливу на її потреби як особистості, у зв'язку з чим формуються внутрішні стимули діяти у визначеному напрямку та згідно з власними ціннісними орієнтаціями [16, с. 114]. Отже, у межах інституту угоди про визнання винуватості переконання є цілеспрямованим комплексом дій сторони обвинувачення щодо схвалення контрагента (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого) прийняти пропозицію щодо укладення або надання згоди на укладення угоди з метою швидкого і неупередженого вирішення завдань кримінального провадження.

Переконання потерпілого не передбачає застосування будь-якого протиправного тиску з метою вчинення дій, що не відповідають його інтересам або спрямовані на погіршення його стану в процесі доказування. Переконання потерпілого в межах інституту угоди може спрямовуватись лише на отримання його згоди укласти угоду про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим (підозрюваним), що дозволить забезпечити швидке, повне й неупереджене розслідування і судовий розгляд так, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Для досягнення цілей і задач переконання в криміналістичній літературі описано чималу кількість ефективних методів, проте з огляду на процесуальний статус та психологічні особливості потерпілого до нього прийнятно застосовувати такі прийоми впливу, як аргументування, звернення до емоцій і почуттів. Можна припустити, що найбільш ефективним є прийом аргументування, який заснований на проведенні змістовної роз'яснювальної бесіди з таким викладом обставин і фактів, який схилить особу до прийняття того чи іншого рішення. Оскільки ґрунтовність роз'яснень залежить від

психоемоційного стану особи, інформація викладається або короткими реченнями з вираженим цільовим і стимулюючим забарвленням для спрощення формування потрібних висновків, або шляхом міркування і наведення логічних доказів з метою довести істинність конкретного судження, логічно підштовхуючи особу прийняти пропоноване рішення. Водночас, як зазначає І. М. Черевко, доречно використовувати прийоми закріплення психологічного впливу в підсвідомості контрагента за допомогою повторення зроблених висновків і постановки контрольних запитань зі зміною способу передачі інформації [17, с. 83].

Висловлювані аргументи будуються на засадах увічливості, поваги, коректності та простоти формулювань. Тому контрагенти зобов'язані стримано, ввічливо та шанобливо ставитися один до одного, не принижуючи честь і гідність. У спілкуванні, як правило, недоречний будь-який прояв іронії чи сарказму, щоб зухвалість не знизила рівень довіри та відвертості у зв'язку з емоційним дискомфортом і психологічним напруженням. Пояснюючи сутність та значення угоди про визнання винуватості, варто уникати важких юридичних конструкцій, які вживаються у чинному КПК України та інших нормативно-правових актах. Усі роз'яснення прокурора мають бути простими та легко запам'ятовуватися, а значущість висловлених аргументів необхідно посилювати за допомогою другорядних тез [18, с. 315; 19, с. 57–58]. Таким чином, аргументуючи ту чи іншу позицію або схилиючи до конкретного рішення, важливо дотримуватися певних правил, а саме: логіка переконання відповідає інтелекту об'єкта впливу; зміст пропозиції не суперечить інтересам і потребам індивіда; інформація завжди засновується на фактах; повідомлення висловлюються без ознак прихованості змісту; пропоноване рішення викликає емоційну реакцію; у підсумку формулюється зобов'язальний висновок.

Для підвищення ефективності переконання шляхом методу аргументування В. І. Розов пропонує використовувати техніку наочності та двосторонньої аргументації. У першому випадку для доведення правильності своєї пропозиції співрозмовникові наочно демонструють висновки, зокрема на основі практичного досвіду інших людей у подібних ситуаціях або через посилання на статистичні дані. У другому випадку техніка двосторонньої аргументації є більш складною за змістом, оскільки передбачає показ як позитивних, так і негативних моментів конкретної пропозиції. У процесі зіставлення позитивні сторони повинні значною мірою превалювати над негативними, щоб особа без вагань віддала перевагу запропонованому рішення [20, с. 43]. З огляду на зазначене, вважаємо, що метод аргументування забезпечує найбільш дієвий психологічний вплив, проте в межах інституту угоди про визнання винуватості він має велике значення саме в безконфліктних ситуаціях, коли емоційний стан потерпілого свідчить про здатність адекватно й об'єктивно сприймати, аналізувати та обмірковувати отриману інформацію.

У зазначених випадках переважно застосовують прийом виділення переваг, тобто тієї користі, яку потерпілий отримає після затвердження угоди судом, або техніку апелювання до емоцій і почуття справедливості. Це не означає, що треба зводити подану інформацію до мінімуму, але необхідно, щоб кожне повідомлення асоціювалося з позитивними відчуттями та очікуваннями. Особливе значення для впливу на почуття має ефект вичікування зручного моменту, коли проголошення повідомлення притримується до відновлення або покращення психологічного стану особи. Також найбільший вплив на емоції може викликати висловлення заданої установки чи певної пропозиції близьким до людини оточенням. Вплив через друзів або родичів здебільшого швидко призводить до бажаних результатів у зв'язку зі схильністю підсвідомості індивіда прислуховуватися до думок та поглядів знайомих та авторитетних осіб [21, с. 49].

Застосування одного з описаних вище методів психологічного впливу залежить від особистості потерпілого, зокрема його характеру, психоемоційного стану, системи ціннісних орієнтацій і внутрішніх мотивів. Процес переконання особи повинен узгоджуватися з

внутрішніми уявленнями особи про мораль, етичні цінності, звичаї і традиції, забезпечуючи безперешкодне висловлення потерпілим власної позиції щодо його порушених прав та законних інтересів на будь-якій стадії кримінального провадження, у тому числі гарантуючи вільне волевиявлення у наданні згоди на укладення угоди про визнання винуватості.

Висновки. Потерпілий є ключовою процесуальною фігурою в застосуванні угоди про визнання винуватості. Без задоволення його інтересів реалізація зазначеного інституту є неможливою. У випадку відсутності згоди потерпілого на укладення угоди про визнання винуватості стороні обвинувачення доцільно використовувати розроблені психологією та криміналістикою методи аргументації, тактично грамотне застосування яких дасть змогу переконати його змінити свою позицію. Водночас в угоді про визнання винуватості, що укладається в порядку пп. 2, 3 ч. 4 ст. 469 КПК України, згода потерпілого повинна мати консультативний характер, що буде більшою мірою сприяти рівновазі приватних і публічних інтересів, сприяючи викриттю найбільш суспільно небезпечних злочинів та осіб, що їх скоїли.

Список використаних джерел

1. Курта С. О., Фролов О. В. Укладання компромісу як умова вирішення завдань кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 1 (9). С. 1–11.
2. Дьомін Ю. М. Інститут угод у кримінальному провадженні: важливі аспекти правозастосування. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 11–19.
3. Філін Д. В. «Угода про визнання вини» та можливості її застосування у кримінальному судочинстві України. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1052–1058.
4. Новак Р. В. Укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим у кримінальному провадженні. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 4. Т. 7. С. 30–36.
5. Кісько А. І. Проблеми доказування ознак організованості злочинної групи на досудовому розслідуванні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Кривий Ріг, 2020. 19 с.
6. Трекке А. С. Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ірпінь, 2018. 23 с.
7. Лукьянова Л. М. Правовая регламентация судопроизводства при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве. *Актуальные проблемы современного уголовного процесса России*. Вып. 5. Самара, 2010. С. 166–172.
8. Протокол № 1 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (ETS N 009). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU52012> (дата звернення: 16.11.2020).
9. Раїмов Р. І., Пасічник А. В. Особливості публічного інтересу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 150–153.
10. Галуцько В. В. Публічний інтерес в адміністративному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 178–182.
11. Про накладення на прокурора Ужгородської місцевої прокуратури Закарпатської області Толочка А. О. дисциплінарного стягнення. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів № 162дп-19 від 29 травня 2019 року. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/decision/2019/05/29/1822> (дата звернення: 16.11.2020).
12. Вандышев В. В. Изучение личности потерпевшего в процессе расследования : учеб. пособ. Ленинград: ВПУ МВД СССР, ЛВК МВД СССР, 1989. 92 с.
13. Баев О. Я. Избранные работы : в 2 т. Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета. Т. 2. 2011. 432 с.
14. Гольдштейн Н., Мартин С., Чалдини Р. Психология убеждения. 50 доказанных способов быть убедительным. Москва: Манн. Иванов и Фербер, 2013. 224 с.
15. Гоулстон М., Уллмен Дж. Искусство влияния. Убеждение без манипуляций. Москва: Манн. Иванов и Фербер. 2013. 288 с.
16. Cialdini R. Pre-Suasion: A Revolutionary Way to Influence and Persuade. New York: Simon&Schuster. 2016. 432 p.
17. Черевко И. М., Никонович С. Л., Бекетов В. А. Системный подход к психологическому воздействию следователя на допрашиваемого. *Крымский научный вестник*. 2017. № 1 (13). С. 7589.
18. Дружинина В. Н., Ушакова Д. В. Когнитивная психология : учеб. для вузов. Москва: ПЕР СЭ, 2002. 480 с.
19. Кравченко В. О. Менеджмент : навч. посіб. Одеса: Атлант, 2013. 165 с.

20. Розов В. І. Комуникативна підготовка співробітників правоохоронних органів : навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 160 с.
21. Коваленко А. Б., Корнев М. Н. Соціальна психологія : підруч. Київ: Геопринт, 2006. 400 с.

References

1. Kurta, Ye. O., Frolov, O. V. (2014). Ukladannia kompromisu yak umova vyrishennia zavdan kryminalnoho provadzhennia. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»* [Conclusion compromise as a condition for solving the tasks of criminal proceedings]. № 1 (9). S. 1–11 [in Ukrainian].
2. Domin, Yu. M. (2013). Instytut uhod u kryminalnomu provadzhenni: vazhlyvi aspekty pravozastosuvannia. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy* [Institute of agreements in criminal proceedings: important considerations of law enforcement]. № 4. S. 11–19 [in Ukrainian].
3. Filin, D. V. (2011). «Uhoda pro vyznannia vyny» ta mozhlivosti yii zastosuvannia u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. *Forum prava* [«The Agreement on a Fault Recognition» and Possibilities of Its Application in Criminal Legal Proceedings of Ukraine]. № 1. S. 1052–1058 [in Ukrainian].
4. Novak, R. V. (2014). Ukladennia uhody pro vyznannia vynuvatosti mizh prokurorom ta pidozriuvanym chy obvynuvachenym u kryminalnomu provadzhenni. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy* [The conclusion of agreements on recognition of guilt between the prosecutor and the suspect or the accused in criminal proceedings]. № 4. T. 7. S. 30–36 [in Ukrainian].
5. Kisko, A. I. (2020). Problemy dokazuvannia oznak orhanizovanosti zlochynnoi hrupy na dosudovomu rozsliduvanni : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. [Problems of proving signs of organization of a criminal group in a pre-trial investigation]. Kryvyi Rih. 19 s. [in Ukrainian].
6. Trekke, A. S. (2018). Kryminalne provadzhennia na pidstavi uhody pro vyznannia vynuvatosti : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [Criminal proceedings on the basis of a plea bargain]. Irpin. 23 s. [in Ukrainian].
7. Luk'yanova, L. M. (2010). Pravovaya reglamentaciya sudoproizvodstva pri zaklyuchenii dosudebnogo soglasheniya o sotrudnichestva. *Aktual'nye problemy sovremennogo ugolovnoho processa Rossii* [Legal regulation of legal proceedings when concluding a pre-trial cooperation agreement]. Vyp. 5. Samara. S. 166–172 [in Russian].
8. Protokol № 1 do Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (ETS N 009). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU52012> [in Ukrainian].
9. Raimov, P. I., Pasichnyk, A. V. (2018). Osoblyvosti publicznego interesu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Peculiarities of public interest]. № 2. S. 150–153 [in Ukrainian].
10. Halunko, V. V. (2010). Publichnyi interes v administratyvnomu pravi. *Forum prava* [Public Interest in Administrative Law]. № 4. S. 178–182 [in Ukrainian].
11. Pro nakladennia na prokurora Uzhhorodskoi mistsevoi prokuratury Zakarpatskoi oblasti Tolochka A. O. dystsyplinarnoho stiahnennia. Rishennia Kvalifikatsiino-dystsyplinarnoi komisii prokuroriv № 162dp-19 vid 29 travnia 2019 roku. URL: <https://www.kdkp.gov.ua/decision/2019/05/29/1822> [in Ukrainian].
12. Vandyshev, V. V. (1989). Izuchenie lichnosti poterpevshego v processe rassledovaniya : ucheb. posob. [Investigation of the victim's identity during the investigation]. Leningrad: VPU MVD SSSR, LVK MVD SSSR. 92 s. [in Russian].
13. Baev, O. YA. (2011). Izbrannye raboty : v 2 t. [Selected works : in 2 v.]. Voronezh: Izdatel'stvo Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. T. 2. 432 s. [in Russian].
14. Gol'dshtejn, N., Martin, S., Chaldini, R. (2013). Psihologiya ubezhdeniya. 50 dokazannykh sposobov byt' ubeditel'nyim [The psychology of persuasion. 50 Scientifically Proven Ways to Be Persuasive]. Moskva: Mann. Ivanov i Ferber. 224 s. [in Russian].
15. Goulston, M., Ullmen, Dzh. (2013). Iskusstvo vliyaniya. Ubezhdenie bez manipulyacij [Real Influence. Persuade without pushing and gain without giving in]. Moskva: Mann. Ivanov i Ferber. 288 s. [in Russian].
16. Cialdini R. Pre-Suasion: A Revolutionary Way to Influence and Persuade. New York: Simon&Schuster. 2016. 432 p.
17. Cherevko, I. M., Nikonovich, S. L., Beketov, V. A. (2017). Sistemnyj podhod k psihologicheskomu vozdeystviyu sledovatelya na doprashivaemogo [A systematic approach to the psychological impact of the investigator on the interrogated]. *Krymskij nauchnyj vestnik*. № 1 (13). S. 75–89 [in Russian].
18. Druzhinina, V. N., Ushakova, D. V. (2002). Kognitivnaya psihologiya : ucheb. dlya vuzov [Cognitive psychology]. Moskva: PER SE. 480 s. [in Russian].
19. Kravchenko, V. O. (2013). Menedzhment : navch. posib. [Management]. Odesa: Atlant. 165 s. [in Ukrainian].
20. Rozov, V. I. (2015). Komunikativna pidhotovka spivrobitnykiv pravookhoronnykh orhaniv : navch. posib. [Communicative training of law enforcement officers]. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury. 160 s. [in Ukrainian].

21. Kovalenko, A. B., Korniev, M. N. (2006). *Sotsialna psykholohiia : pidruch.* [Social Psychology]. Kyiv: Neoprynt. 400 s. [in Ukrainian].

Kubarev Ivan,

PhD in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1053-9758>

Barhan Serhiy,

Master's Student
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1706-0355>

VICTIM'S CONSENT TO CONCLUSION OF A PLEA AGREEMENT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The purpose of the study is to determine the role of the consent of the victim in concluding a plea agreement between the prosecutor and the suspect (accused), as well as the specifics of the practical implementation of this aspect of criminal procedural compromise. The state acts as a guarantor of the private interests of every citizen, as well as protects the fundamental and publicly important interests that are designed to ensure the normal existence and development of society, seeks to reduce public resonance and negative impact of particularly serious crimes to restore the reliability and steadfastness of its institutions. This article examined the legal regulation of the institution of a plea agreement transaction in a criminal proceeding in which the victim or victims are involved. The institution of a plea agreement in the Criminal Procedure Code of Ukraine helps to save time in the investigation of crimes. The application of the transaction reduces the procedural costs of the state. At the same time, the level of efficiency in solving grave and especially grave crimes committed as part of an organized group or criminal organization is increasing. The burden on the system of judicial and law enforcement agencies is reduced, which leads to an acceleration of the pre-trial investigation of criminal offenses. An attempt has been made to highlight the techniques and methods of persuading the victim to provide the prosecutor with written consent to conclude an agreement with the suspect (accused). The described persuasion techniques help to obtain consent from the victim to conclude a plea agreement in a short time. These methods include such as: argumentation, suggestion, appeal to emotions and feelings. The persuasion process is the softest and most permissible, since it does not entail the emergence of false beliefs in the victim. At the same time, we consider the relationship between private and public interests in the implementation of the plea agreement. Each crime infringes on personal and private interests. The state must guarantee the protection of the established legal order. However, the victim should have the right to express his or her opinion freely in criminal proceedings. Therefore, the institution of a plea agreement cannot fully exist without the consent of the victim. Thus, the consent of the victim must be of an advisory nature, because to maintain the balance of private and public interests, it is important to encroach on public order and the degree of damage to public relations in general.

Key words: criminal proceedings; plea agreement; victim.

Надійшла до редколегії 23.11.2020

УДК: 343.132

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-134-143>

Лучко Оксана Анатоліївна,

викладач

(ДУ «Криворізька академія патрульної поліції»,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2388-055X>

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОГЛЯДУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті на підставі аналізу наукових праць учених, приписів кримінального процесуального законодавства, судової практики визначено напрями підвищення ефективності огляду в кримінальному досудовому провадженні. Обґрунтовано позицію щодо необхідності розширення видів огляду, які можуть бути проведені до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, зокрема огляд речей та документів, освідування. Підкреслено зв'язок ефективності огляду в кримінальному досудовому провадженні з поєднанням спеціалізації та універсальності суб'єкта проведення огляду. Наголошено на необхідності розширення невідкладних випадків проникнення до житла чи іншого володіння особи з метою проведення огляду. Зроблено висновок про неприпустимість фіксації вербальної інформації в протоколі огляду. Констатовано залежність ефективності огляду в кримінальному досудовому провадженні від компетентності суб'єкта, який його проводить.

Ключові слова: ефективність; кримінальне провадження; спеціалізація; універсальність; компетенція.

Постановка проблеми. У попередніх дослідженнях нами було проведено наукову розвідку щодо визначення поняття ефективності огляду в кримінальному процесі. Проаналізувавши термін «ефективність» через призму застосування його в різних сферах людської діяльності, а також кримінальних процесуальних явищ, було сформовано авторське визначення «ефективність огляду в кримінальному процесі» [1, с. 57]. Це поняття необхідне для того, щоб з'ясувати складові огляду та визначити основні шляхи для зростання його ефективності. Комплексних наукових досліджень у теорії кримінального процесу з цієї теми не проводилося. Вивчення напрямів підвищення ефективності огляду в кримінальному процесі надасть можливість вирішити певні проблеми, які виникають у правозастосовній практиці. Усе це свідчить про актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями ефективності різних кримінальних процесуальних явищ займалися В. С. Зеленецький, Л. М. Лобойко, Т. Г. Моршакова, І. Л. Петрухін, Г. М. Мамка та інші. Однак окремо досліджень щодо напрямів підвищення ефективності огляду в теорії кримінального процесу не проводилося.

Метою цієї статті є визначення напрямів підвищення ефективності огляду в кримінальному досудовому провадженні. Для її досягнення автором були поставлені такі завдання: проаналізувати наукові погляди та приписи законодавства щодо шляхів підвищення ефективності огляду; визначити та охарактеризувати напрями підвищення ефективності огляду в кримінальному досудовому провадженні.

Виклад основного матеріалу. Ефективністю огляду в кримінальному процесі є проведення огляду в законний спосіб, передбачений Кримінально-процесуальним кодексом України (далі – КПК України), без порушення прав і свобод людини та за максимально коротким проміжком часу встановити й зафіксувати наявність або відсутність слідів кримінального правопорушення [1, с. 57]. З'ясувавши основні критерії, за якими можна визначити, чи був огляд ефективним, а саме: законність, дотримання певної процедури, забезпечення прав і свобод, швидкість під час досягнення мети – нами сформовано напрями підвищення його ефективності.

1. Розширення видів огляду, що можуть проводитися до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

У доктрині кримінального процесу наголошується на тому, що підвищення ефективності здійснення слідчим кримінального переслідування пов'язане з розширенням засобів такого переслідування [2, с. 127]. Розглядаючи вказану ідею стосовно підвищення ефективності проведення огляду у кримінальному досудовому провадженні, вважаємо, що одним з напрямів збільшення дієвості зазначеної слідчої (розшукової) дії є розширення видів огляду, що можуть здійснюватися до ЄРДР.

Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України в невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події [3]. Закріплення такої можливості зумовлює важливе значення цієї слідчої (розшукової) дії для збору інформації на первинному етапі провадження. Однак у КПК України відсутня норма, яка б чітко вказувала на можливість проведення інших видів огляду до внесення до ЄРДР.

У практичній діяльності виникають ситуації, коли необхідно за максимально короткі терміни після виявлення інформації про кримінальне правопорушення провести огляд речей, предметів або документів. Одним із таких випадків є необхідність здійснення огляду наркотичних засобів, виявлених в особи під час митного контролю. Як слушно зазначає С. О. Сорока, у цьому разі огляд місця події проводити недоцільно, оскільки він матиме доволі формальний характер і не дасть позитивних результатів в отриманні доказової інформації, за винятком випадків, коли особа, у якої будуть виявлені наркотичні засоби, намагатиметься від них позбавитися. У такому випадку варто проводити огляд речових доказів [4, с. 214].

Аналогічними до зазначених є ситуації, коли потерпілий звертається із заявою до органів Національної поліції, при цьому показує документ або річ, що є речовим доказом (наприклад, це може бути предмет злочинного посягання, одяг, на якому залишилися сліди, підроблений документ, на підставі якого отримали готівку, тощо) або під час розкриття злочину «по гарячих слідах» встановлено особу, що його скоїла та яка добровільно повертає вкрадене. На практиці подібні випадки оформлюються складанням протоколу огляду місця події, у якому роблять запис про добровільність надання таких речей [5; 6].

На нашу думку, закріплення у КПК України права на проведення огляду не лише місця події, а й речей та документів, сприяло б уникненню неоднозначності в застосуванні норм кримінального процесуального законодавства, а також швидкому, повному й об'єктивному розслідуванню.

Ще одним видом огляду, який потребує проведення до внесення відомостей до ЄРДР є огляд тіла живої людини (освідування) разом з одягом, що є на цій особі.

Раніше ми проводили наукове дослідження стосовно проблемних питань проведення освідування, унаслідок чого було аргументовано позицію щодо доцільності застосування освідування у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР. Невідкладними випадками можуть бути наявність ризиків втрати, знищення слідів. При чому в кожному конкретному випадку вони мають бути оцінені самою уповноваженою особою на проведення огляду [7, с. 203]. Здійснення освідування до внесення відомостей до ЄРДР як різновиду огляду зі специфічним об'єктом – тілом живої людини – надасть можливість якомога

швидше з'ясувати обставини вчиненого, зафіксувати факт наявності або відсутності на тілі особи слідів кримінального правопорушення чи особливих прикмет, у разі необхідності вилучити їх для подальшого дослідження.

А. І. Кунтій пропонує включити до завдань освідування не лише виявлення та фіксацію на тілі підозрюваного слідів кримінального правопорушення, а й на його одязі, мотивуючи це тим, що для того щоб оглянути одяг, необхідно звернутися до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей, що потребує додаткового часу [8, с. 313]. До прибічників такої позиції належить і Д. О. Шумейко [9, с. 105].

Необхідно зауважити, що на практиці можуть виникнути випадки щодо невідкладного проведення огляду тіла живої людини або одягу, що є на ній. Крім цього, у п. 2 ст. 208 КПК України однією з підстав затримання є: «якщо явні сліди на тілі чи одязі свідчать про те, що особа щойно скоїла злочин» [3]. Невирішеним залишається питання щодо здійснення огляду речей з метою фіксації таких слідів для затримання особи, якщо відомості в ЄРДР ще не внесені.

На сьогодні проведення огляду речей, які є на особі, може бути здійснено під час особистого обшуку в рамках затримання, під час огляду місця події, якщо особа добровільно її видає або тимчасового доступу за ухвалою слідчого судді. На практиці можуть виникнути ситуації, коли для затримання особи немає підстав, однак є необхідність у проведенні огляду тіла особи чи її одягу для виявлення і фіксації слідів кримінального правопорушення.

Уважаємо, що для економії часу, а значить і для підвищення ефективності, необхідно передбачити право проведення освідування до внесення відомостей до ЄРДР разом із одягом, що є на особі.

2. Поєднання спеціалізації та універсальності суб'єкта проведення огляду.

До сьогодні в науці кримінального процесу питання спеціалізації суб'єкта проведення огляду не досліджувалося. Хоча про вплив спеціалізації слідчих на ефективність і якість досудового розслідування є чимало наукових розвідок. Про це у своїх працях наголошують М. В. Руденко [10, с. 172], В. В. Павловський [11, с. 11], М. О. Карпенко [12, с. 131], М. С. Городецька [13, с. 28].

Аргументами на користь того, що спеціалізація суб'єкта проведення огляду сприяє підвищенню його ефективності, виступають такі твердження. Для кожного з видів кримінальних правопорушень характерна своя слідова картина, тому й огляд має бути проведено хоч і з дотриманням загальних його вимог, однак з урахуванням особливостей кожного з об'єктів. Так, слідчий, який спеціалізується на розслідуванні дорожньо-транспортних подій, під час проведення такого огляду значно швидше зможе зорієнтуватися в ситуації, що склалася, більш точніше і якісніше виконати необхідні заміри, скласти схему, ніж слідчий, який спеціалізується на розслідуванні інших видів кримінальних проваджень. І хоча технічну допомогу в проведенні фотографування, складення схем, планів, виявлення та вилучення слідів на місці події надасть спеціаліст, роль уповноваженої особи, яка проводить огляд, важко переоцінити.

Застосування спеціалізації суб'єкта під час здійснення огляду надасть можливість провести його більш ефективно, з найменшими витратами часу, не допускаючи втрати всіх можливих доказів [14, с. 100].

Разом з тим на практиці можуть бути випадки, коли спеціалізований суб'єкт проведення огляду через різні причини (зокрема огляд в іншому місці) не має змоги своєчасно прибути на місце події для здійснення огляду, а зволікання може призвести до знищення чи спотворення слідів (наприклад через погодні умови). Крім цього, не завжди на первинному етапі можна правильно кваліфікувати діяння і визначитися зі спеціалізацією, яку повинен мати слідчий або дізнавач. У такому разі необхідно зробити вибір між «універсальністю» суб'єкта проведення огляду, що забезпечить його оперативність і своєчасність, та «спеціалізацією», що є передумовою його високої результативності. На

нашу думку, для забезпечення ефективності здійснення огляду необхідно дотримуватися принципу поєднання універсальності та спеціалізації суб'єкта проведення огляду. У кожному конкретному випадку необхідно оцінити ймовірні ризики й обрати між ризиками знищення ймовірних слідів, первинних умов скоєного та повільним, не досить повним і якісним проведенням огляду і фіксацією результатів. У будь-якому разі правило спеціалізації не може бути імперативним, для забезпечення своєчасності й оперативності проведення огляду цілком виправданим буде його скасування і проведення універсальним суб'єктом.

3. Збільшення невідкладних випадків проникнення у житло чи інше володіння для проведення огляду.

У ч. 3 ст. 233 КПК України закріплені невідкладні випадки, за яких можна увійти до житла чи іншого володіння особи та провести в них огляд чи обшук без дозволу власника або ухвали слідчого судді (так званий «невідкладний огляд»), а саме пов'язані з порятунком життя людей чи майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у скоєнні злочину [3].

На ідеї розширення невідкладних випадків проникнення у житло чи інше володіння для проведення огляду наголошували деякі автори, ще аналізуючи КПК 1960 року. Так, В. Т. Маляренко зазначено, що в кримінальному провадженні є перелік виключних, невідкладних випадків, коли проведення огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку та виїмки не терпить зволікання, вони можливі в таких ситуаціях: 1) раптовій появі фактичних підстав проведення таких слідчих дій; 2) наявності загрози знищення або приховання предметів (документів), які мають доказове значення; 3) необхідності зупинити подальшу злочинну діяльність особи чи кількох осіб; 4) інших аналогічних випадках [15, с. 8]. Зауважимо, що жодна із запропонованих підстав не була закріплена у КПК 2012 року.

О. В. Косьмін також пропонує вдосконалити диспозицію ч. 3 ст. 233 КПК, додавши ще один невідкладний випадок – загрозу знищення речових доказів [16].

Ми підтримуємо цю позицію і вважаємо, що у практичній діяльності перелік обставин, за яких може виникнути необхідність у проведенні «невідкладного огляду», є значно ширшими. Зокрема, під час надходження інформації, наприклад від сусідів про наявність трупного запаху з квартири, у якій за попередньою інформацією особа мешкала сама, і встановити родичів за короткий проміжок часу не є можливим. Для з'ясування умов події виникає потреба в проведенні огляду. Іншим прикладом здійснення невідкладного огляду є виявлення під час превентивного поліцейського заходу – поверхневої перевірки транспортного засобу, передбаченого ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію», – заборонених у цивільному обігу речовин (зброї, наркотичних засобів тощо). У такому випадку невідкладність огляду зумовлена тим, що особа може знищити речовий доказ або ж просто викинути його з автомобіля. У двох наведених ситуаціях підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без дозволу власника або до постановлення ухвали слідчого судді немає, адже необхідність швидкого з'ясування обставин події або загроза знищення речових доказів не належать до невідкладних випадків згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України. Отже, виникає потреба в розширенні невідкладних випадків, за яких можна проникнути до житла чи іншого володіння особи з метою проведення огляду.

4. Установлення заборони використання огляду для фіксації вербальної інформації про обставини кримінального правопорушення.

У практичній діяльності під час проведення огляду трапляються випадки, коли слідчий у протоколі огляду фіксує, окрім інформації, яку сприймає за допомогою органу зору, ще й вербальну, наприклад пояснення учасників огляду, які не стосуються порядку проведення даної дії, а щодо обставин кримінального правопорушення. Так, у протоколі огляду можуть бути відображені пояснення потерпілого під час огляду місця події про викрадені речі чи ймовірного підозрюваного, або пояснення осіб, звідки у них ці речі, під час проведення огляду речей. По суті, у такому разі в одному протоколі відбувається фіксація двох різних слідчих (розшукових) дій: огляду та допиту, які мають різну правову природу.

У своєму дисертаційному дослідженні С. Ю. Карпушин справедливо зазначає, що під час вербальних слідчих (розшукових) дій, до яких, зокрема, належить і допит, виявляють і фіксують словесно-знакову інформацію, а невербальних, до яких належить огляд, виявляють, досліджують і фіксують емпіричні дані – властивості і стан матеріальних об'єктів [17, с. 51].

Про можливість фіксації у протоколі огляду вербальної інформації зауважує М. Ф. Сокиран, який пропонує для фіксації ходу та результатів проведення огляду місця події використовувати диктофон. На його думку, це дає можливість слідчому не лише відобразити результати огляду, але й записати пояснення його учасників, які підлягають занесенню до протоколу, зафіксувати результати попереднього опитування очевидців, дані про можливих свідків, а також інші відомості допоміжного характеру. Все це прискорює процес огляду місця події і сприяє більш повному відображенню його результатів у протоколі [18, с. 166].

Про те, що пояснення учасників огляду підлягають занесенню в протокол і використання для цього під час проведення огляду місця події диктофона, говорить і П. Д. Біленчук [19, с. 93].

Ми частково погоджуємося з перерахованими твердженнями і вважаємо, що під час проведення огляду в протоколі має бути зафіксовано заяви, пропозиції, зауваження та заперечення щодо проведення відповідної слідчої (розшукової) дії від осіб, у присутності яких вона здійснюється, як це передбачено у ч. 6 ст. 223, ч. 4 ст. 237 КПК України [3], однак вказана вербальна інформація не повинна стосуватися безпосередньо обставин кримінального правопорушення. У протоколі огляду не мають бути пояснення присутніх під час проведення огляду осіб як з приводу певних подій, так і щодо обстановки місця події, адже у такому разі не може йти мова про його об'єктивність. Протокол огляду – це опис виявленого та зафіксованого матеріального середовища, а не його особисте пояснення, бо останнє завжди відображає внутрішнє, суб'єктивне бачення того, що відбулося. Як слушно зазначає А. В. Захарко, у найпростішому розумінні огляд – це «що бачу, те й пишу (та фіксую на технічний засіб)» [20, с. 397].

Відомості щодо обставин кримінального провадження мають бути надані під час допиту чи отримання пояснення (до внесення відомостей до ЄРДР).

Погоджуємося з позицією Я. В. Фурмана, який наголошує на тому, що у протоколі огляду фіксуються лише заяви учасників огляду, що стосуються дій особи, яка проводить огляд, правильності складання протоколу, а також думки спеціаліста (щодо питань, що входять у його компетенцію), якщо вона відрізняється від точки зору слідчого [21, с. 127].

Окрім того, що фіксація вербальної інформації щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення під час проведення огляду призведе до втрати об'єктивності, а отже, і суттєво вплине на його ефективність. Це також може бути наслідком порушення прав особи. Зокрема, у Постанові Європейського суду з прав людини від 18.02.2010 щодо справи «Олександр Зайченко (aleksandr zaichenko) проти Російської Федерації» (скарга n 39660/02) суд засвідчив, що заявник був засуджений на підставі визнання його вини, включаючи протокол огляду. Досліджуючи докази, суддя визнав, що заявник зізнався у крадіжці дизельного пального з території організації під час проведення огляду, про що було здійснено запис у протоколі огляду [22].

5. Підвищення компетентності суб'єкта проведення огляду.

Здійснюючи наукову розвідку щодо шляхів зростання ефективності огляду у кримінальному процесі, на нашу думку, слід наголосити на особистих якостях самих осіб, які його здійснюють, і на прямій залежності ефективності від їхніх умінь, навичок, професійної майстерності.

Про підвищення рівня компетентності посадових осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, як загальний напрям підвищення ефективності діяльності з кримінального переслідування вказують В. Зеленецький та Л. Лобойко [23, с. 54].

Як слушно зазначає О. М. Пасько, незважаючи на однакові повноваження щодо проведення слідчих (розшукових) дій, кожен такий суб'єкт може виконувати свою роботу не однаково якісно, бо володіє різним за обсягом рівнем знань, умінь і навичок, досвідом, що в теорії названо «компетентністю» [24].

Питаннями компетентності слідчих займалися такі вчені-процесуалісти, як М. С. Городецька, М. С. Цуцкірідзе, пов'язуючи компетентність слідчого з професійно-діловими якостями [13, с. 42] або ж професійним рівнем, який був набутий слідчим у результаті здобутого досвіду роботи, внаслідок навчання чи у процесі діяльності [25, с. 317].

Окрім професійно-ділових характеристик, якими для успішного здійснення своїх обов'язків має володіти слідчий, В. М. Стратонов, С. В. Слінько вказують на те, що пошукова діяльність за залишеними слідами вчинених у минулому подій потребує від слідчого наявності певних рис, насамперед спостережливості, вміння самостійно мислити, належного інтелектуального розвитку, розвиненої пам'яті, гострого розуму та розсудливості [26, с. 168].

Зауважимо, що для покращення результативності досудового розслідування, забезпечення законності, удосконалення професійної компетентності слідчих та підвищення ефективності їхньої діяльності в слідчому підрозділі створюють організаційно-методичні підрозділи [27].

Однак огляд у кримінальних провадженнях можуть здійснювати й інші, крім слідчих, особи: дізнавачі, керівники органу дізнання, особи, уповноважені на проведення досудового розслідування кримінальних проступків та оперативні працівники (за дорученням слідчого). Особливу увагу необхідно звернути на компетентність осіб, уповноважених на проведення досудового розслідування кримінальних проступків, які виконують ці процесуальні функції за письмовим наказом керівника територіального підрозділу. Як правило, такі функції здійснюють співробітники сектору превенції, які, якщо і мають вищу юридичну освіту й мінімальні теоретичні знання про процесуальний порядок огляду, проте практичними навичками не володіють.

Для підвищення професійної компетентності слідчих М. С. Цуцкірідзе рекомендує запровадити курси підвищення кваліфікації для слідчих із проведенням лекцій, тренінгів тощо [25, с. 317]. Ми погоджуємося з цією пропозицією, однак пропонуємо залучати до таких курсів не лише слідчих, а й усіх уповноважених на проведення огляду осіб. Окрім цього, навчання на таких курсах проводити не тільки для науково-педагогічних працівників закладів спеціалізації та підвищення кваліфікації поліцейських, а спільно з представниками контрольно-методичних відділів слідчих підрозділів та спеціалістами (інспекторами-криміналістами або ж експертами). Лише шляхом обговорення спірних і проблемних питань, що виникають під час проведення огляду, та пошуку спільних теоретичних і практичних раціональних варіантів їхнього вирішення можна сприяти ефективності проведення як цієї слідчої дії, так і досудового розслідування в цілому.

Висновки. Отже, напрямами підвищення ефективності огляду в кримінальному досудовому провадженні є: розширення видів огляду, які можуть бути проведені до внесення відомостей до ЄРДР; поєднання «спеціалізації» та «універсальності» суб'єкта проведення огляду; розширення невідкладних випадків проникнення у житло чи інше володіння для проведення огляду; заборона фіксації вербальної інформації про обставини кримінального правопорушення в протоколі огляду; підвищення компетентності суб'єкта проведення огляду.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо: 1) в дослідженні спрощення порядку фіксації огляду; 2) у вивченні питання щодо зменшення кола учасників огляду.

Список використаних джерел

1. Лучко О. А. Поняття ефективності огляду у кримінальному процесі. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2020. № 6. С. 52–58.
2. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим : монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.10.2020).
4. Сорока С. О. Особливості виявлення та проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування контрабанди наркотичних засобів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 801. С. 212–217.
5. Вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 06.11.2020 : справа № 618/692/17 провадження № 1-кп/628/22/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92692792> (дата звернення: 14.11.2020).
6. Вирок Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 30.10.2020 : справа № 310/5367/20 1-кп/310/710/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92533934> (дата звернення: 15.11.2020).
7. Лучко О. А. Проблемні питання освідування у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 202–207.
8. Кунтій А. І. Тактика проведення освідування підозрюваного у кримінальному провадженні про умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 310–320.
9. Шумейко Д. О. Освідування особи при розслідуванні прийняття пропозиції, обіцянки чи одержання неправомірної вигоди службовою особою: проблеми правозастосування. *Право.ua*. 2015. № 1. С. 100–106.
10. Руденко М. В., Півненко В. П., Мельник О. В. Досудове слідство України: основні напрями реформування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. № 22. С. 170–173.
11. Павловський В. В. Загальні положення досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 22 с.
12. Карпенко М. О. Щодо питання доцільності та перспектив створення єдиного слідчого органу в Україні крізь призму нового Кримінального процесуального кодексу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2013. № 1. С. 127–134.
13. Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 232 с.
14. Лучко О. А. Щодо спеціалізації суб'єкта проведення огляду місця події. *Правове регулювання суспільних відносин: перспективні напрями на шляху до сталого розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9–10 жовтня 2020 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 99–102.
15. Маляренко В. Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 9 (49). URL: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/9B760C5CEC4F0E86C2256F2B00423ED6?OpenDocument> (дата звернення: 13.11.2020).
16. Косьмін О. В. Правові підстави проведення окремих слідчих дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи: проблемні питання. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали пост. діюч. наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 листопада 2015 р.). Харків, 2015. Вип. 7. С. 61–64.
17. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 210 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/1421/1/karpushin_dis.pdf (дата звернення: 10.11.2020).
18. Сокиран М. Ф. Застосування технічних засобів фіксації ходу та результатів огляду місця події. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 1. С. 160–167.
19. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Скільська Л. Д. Криміналістичне документування огляду місця події: методи, засоби, технології : монографія. / за заг. наук. ред. П. Д. Біленчука. Київ: УкрДГПІ, 2019. 112 с.
20. Захарко А. В. Підстави проведення слідчим ОВС у кримінальному процесі огляду транспортного засобу, що перебуває у володінні особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 395–405.

21. Фурман Я. В. Особливості фіксації процесу і результатів місця події при злочинних посяганнях на предмети релігійного культу. *Наше право*. 2014. № 6. С. 124–130.
22. Постанова ЄСПЛ від 18.02.2010 : справа «Олександр Зайченко (aleksandr zaichenko) проти Російської Федерації» (скарга n 39660/02). URL: <https://www.lawmix.ru/vas/27396> (дата звернення: 16.10.2020).
23. Зеленецький В., Лобойко Л. Загальні напрями підвищення ефективності діяльності органів кримінального переслідування. *Право України*. 2009. № 2. С. 52–59.
24. Пасько О. М. Компетентнісна модель фахівців органів досудового слідства. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/25.pdf.pdf. (дата звернення: 06.10.2020).
25. Цуцкірідзе М. С. Професійна компетентність слідчого. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 315–318.
26. Стратонов В. М., Слінько С. В. Умови здійснення пізнавальної діяльності слідчого. *Вісник ХНУВС*. 2011. № 1 (52). С. 161–169.
27. Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС від 06.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text> (дата звернення: 10.22.2020).

References

1. Luchko, O. A. (2020). Poniattia efektyvnosti ohliadu u kryminalnomu protsesi. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)* [The concept of the effectiveness of the review in criminal proceedings. *ReOS*]. № 6. S. 52–58 [in Ukrainian].
2. Loskutov, T. O. (2011). Kryminalne peresliduvannya, zdiisniuvane slidchym : monohrafiia [Criminal prosecution by an investigator]. Dnipropetrovsk: Lira LTD. 164 s. [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 16.10.2020) [in Ukrainian].
4. Soroka, S. O. (2014). Osoblyvosti vyavlennia ta provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii na pochatkovomu etapi rozsliduvannia kontrabandy narkotychnykh zasobiv. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. *Yurydychni nauky* [Features of detection and conduct of investigative (search) actions at the initial stage of investigation of drug smuggling. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Legal sciences*]. № 801. S. 212–217 [in Ukrainian].
5. Vyrok Kupianskoho miskraionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 06.11.2020 : sprava № 618/692/17 provadzhennia № 1-kp/628/22/20 [Judgment of the Kupyansk City District Court of the Kharkiv Region]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92692792> (data zvernennia: 14.11.2020) [in Ukrainian].
6. Vyrok Berdianskoho miskraionnoho sudu Zaporizkoi oblasti vid 30.10.2020 : sprava № 310/5367/20 1-kp/310/710/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92533934> [Verdict of the Berdyansk City District Court of Zaporizhzhia Region]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92533934> (data zvernennia: 15.11.2020) [in Ukrainian].
7. Luchko, O. A. (2020). Problemni pytannia osviduvannia u kryminalnomu provadzhenni. *Porivnialno-analitychne pravo* [Problematic issues of investigation in criminal proceedings. *Comparative-analytical law*]. № 2. S. 202–207 [in Ukrainian].
8. Kuntii, A. I. (2014). Taktyka provedennia osviduvannia pidozriuvanoho u kryminalnomu provadzhenni pro umysne vbyvstvo, vchynene v stani sylnoho dushevnoho khvyliuvannia. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* [Tactics of investigating a suspect in a criminal case of premeditated murder committed in a state of strong emotional excitement. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*]. № 2. S. 310–320 [in Ukrainian].
9. Shumeiko, D. O. (2015). Osviduvannia osoby pry rozsliduvanni pryiniattia propozyzii, obitsianky chy oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboju: problemy pravozastosuvannia [Examination of a person in the investigation of acceptance of an offer, promise or receipt of an improper benefit by an official: problems of law enforcement]. *Pravo.ua*. № 1. S. 100–106 [in Ukrainian].
10. Rudenko, M. V., Pivnenko, V. P., Melnyk, O. V. (2016). Dosudove slidstvo Ukrainy: osnovni napriamy reformuvannia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Pravo»* [Pre-trial investigation of Ukraine: main directions of reform. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Law»*]. № 22. S. 170–173 [in Ukrainian].
11. Pavlovskiy, V. V. (2016). Zahalni polozhennia dosudovoho rozsliduvannia : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 [General provisions of the pre-trial investigation]. Kyiv. 22 s. [in Ukrainian].

12. Karpenko, M. O. (2013). Shchodo pytannia dotsilnosti ta perspektyv stvorennia yedynoho slidchoho orhanu v Ukraini kriz pryzmu novoho Kryminalnogo protsesualnogo kodeksu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka* [On the issue of expediency and prospects of creating a single investigative body in Ukraine through the prism of the new Criminal Procedure Code. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs E. O. Didorenko*]. № 1. S. 127–134 [in Ukrainian].

13. Horodetska, M. S. (2010). Kryminalno-protsesualna kompetentsiia slidchoho orhaniv vnutrishnikh sprav [Criminal procedural competence of the investigator of internal affairs bodies]. Dnipropetrovsk: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 232 s. [in Ukrainian].

14. Luchko, O. A. (2020). Shchodo spetsializatsii subiekta provedennia ohliadu mistsia podii. *Pravove rehuliuвання suspilnykh vidnosyn: perspektyvni napriamy na shliakhu do staloho rozvytku* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 9–10 zhovtnia 2020 r.) [Regarding the specialization of the subject of the inspection of the scene. *Legal regulation of social relations: promising directions on the way to sustainable development* : materials intern. scientific-practical conf.]. Kyiv. S. 99–102 [in Ukrainian].

15. Maliarenko, V. T. (2004). Pro nedotorkannist zhytla ta inshoho volodinnia osoby yak zasadu kryminalnogo sudochynstva. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy* [On the inviolability of the home and other property of a person as a basis for criminal proceedings. *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*]. № 9 (49). URL:<http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/9B760C5CEC4F0E86C2256F2B00423ED6?OpenDocument> (data zvernennia: 13.11.2020) [in Ukrainian].

16. Kosmin, O. V. (2015). Pravovi pidstavy provedennia okremykh slidchykh dii, poviazanykh iz pronyknenniam do zhytla chy inshoho volodinnia osoby: problemni pytannia. *Dosudove rozsliduvannia: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia* : materialy post. diiuch. nauk.-prakt. seminaru (m. Kharkiv, 27 lystopada 2015 r.) [Legal grounds for conducting certain investigative actions related to the intrusion into a person's home or other property: problematic issues. *Pre-trial investigation: current problems and ways to solve them* : materials post. current scientific-practical seminar]. Kharkiv. S. 61–64 [in Ukrainian].

17. Karpushyn, S. Iu. (2016). Provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii [Carrying out investigative (search) actions]. Kyiv. 210 s. [in Ukrainian].

18. Sokyran, M. F. (2011). Zastosuvannia tekhnichnykh zasobiv fiksatsii khodu ta rezultativ ohliadu mistsia podii. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy* [Application of technical means of recording the course and the results of the inspection of the scene. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*]. № 1. S. 160–167 [in Ukrainian].

19. Bilenchuk, P. D., Kofanov, A. V., Kobylanskyi, O. L., Skilska, L. D. (2019). Kryminalistychno dokumentuvannia ohliadu mistsia podii: metody, zasoby, tekhnolohii [Forensic documentation of the scene: methods, tools, technologies]. Kyiv: UkrDHRI. 112 s. [in Ukrainian].

20. Zakharko, A. V. (2013). Pidstavy provedennia slidchym OVS u kryminalnomu protsesi ohliadu transportnoho zasobu, shcho perebuvaie u volodinni osoby. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna* [Grounds for conducting a search of a vehicle owned by a police investigator in a criminal proceeding. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Series legal*]. Vyp. 2. S. 395–405 [in Ukrainian].

21. Furman, Ya. V. (2014). Osoblyvosti fiksatsii protsesu i rezultativ mistsia podii pry zlochyunnykh posiahanniakh na predmety relihiinoho kultu. *Nashe pravo* [Features of fixing the process and results of the scene during criminal encroachments on religious objects. *Our right*]. № 6. S. 124–130 [in Ukrainian].

22. Postanova YeSPL vid 18.02.2010 : sprava «Oleksandr Zaichenko (aleksandr zaichenko) proty Rosiiskoi Federatsii», skarha n 39660/02 [Resolution of the European Court of Human Rights of 18 February 2010 : Cases «Alexander Zaichenko (aleksandr zaichenko) v. The Russian Federation» (complaint no. 39660/02)]. URL: <https://www.lawmix.ru/vas/27396> (data zvernennia: 16.10.2020) [in Ukrainian].

23. Zelenetskyi, V., Loboiko, L. (2009). Zahalni napriamy pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti orhaniv kryminalnogo peresliduvannia. *Pravo Ukrainy* [General directions of increasing the efficiency of criminal prosecution bodies. *Law of Ukraine*]. № 2. S. 52–59 [in Ukrainian].

24. Pasko, O. M. Kompetentnisna model fakhivtsiv orhaniv dosudovoho slidstva [Competence model of pre-trial investigation specialists]. URL:

https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/25.pdf.pdf (data zvernennia: 06.10.2020) [in Ukrainian].

25. Tsutskiridze, M. S. (2018). Profesiina kompetentnist slidchoho. *Porivnialno-analitychne pravo* [Professional competence of the investigator. *Comparative and analytical law*]. № 5. S. 315–318 [in Ukrainian].

26. Stratonov, V. M., Slinko, S. V. (2011). Umovy zdiisnennia piznavalnoi diialnosti slidchoho. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav* [Conditions for the implementation of cognitive

activity of the investigator. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*]. № 1 (52). S. 161–169 [in Ukrainian].

27. Instruksiia z orhanizatsii diialnosti slidchykh pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy : nakaz MVS vid 06.07.2017 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-17#Text> (data zvernennia: 10.22.2020) [in Ukrainian].

Luchko Oksana,

Lecturer

(State institution Kryvyi Rih Academy of Patrol Police, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2388-055X>

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE INSPECTION IN CRIMINAL PRE-TRIAL PROCEEDINGS

In the article on the basis of the analysis of scientific positions of scientists, instructions of the criminal procedural legislation, judicial practice the directions of increase of efficiency of inspection in criminal pre-trial proceedings are defined. In practice, there are situations when it is necessary as soon as possible after the discovery of information about a criminal offense to inspect things, objects or documents. Therefore, the position on the need to expand the types of inspections that can be carried out before entering information into the Unified Register of pre-trial investigations is substantiated. In addition to inspecting the scene, the author proposes to include an inspection of things and documents and an examination of the human body (examination). The article emphasizes the connection between the effectiveness of the review in criminal pre-trial proceedings and the combination of specialization and universality of the subject of the review. The use of the subject's specialization during the review will provide an opportunity to conduct it more efficiently, with the least amount of time, without losing all possible evidence. Emphasis is placed on the need to expand emergency access to a home or other property for inspection. It is concluded that it is inadmissible to record verbal information in the inspection report. The author emphasizes that only the explanations of the participants regarding the inspection should be recorded in the inspection protocol, and not the circumstances of the offense. It is stated that there is a dependence of the effectiveness of the review in criminal pre-trial proceedings on the competence of the entity conducting it. When conducting scientific research on ways to increase the effectiveness of the review in the criminal process, in our opinion, we should emphasize the personal qualities of those who carry it out, and the direct dependence of efficiency on their skills, abilities, professional skills. In the future, the author proposes to increase the effectiveness of the review to explore the simplification of the procedure for recording the review, as well as the issue of reducing the number of participants in the review.

Key words: efficiency; criminal proceedings; specialization; universality; competence.

Надійшла до редколегії 19.11.2020

УДК: 343.98

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-144-155>

Одерій Олексій Володимирович,

доктор юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Маріуполь)

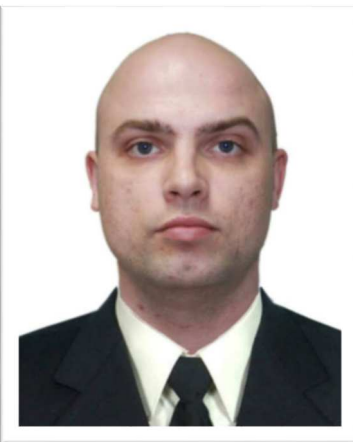
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-6999-4387>

Кожевніков Олексій Андрійович,

аспірант

(Харківський національний університет
внутрішніх справ МВС України, м. Харків)

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-8976-0863>

ОТРИМАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ ВІДКРИТИХ ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛ

Протидія злочинним проявам у сучасних реаліях потребує своєчасного та ефективного криміналістичного забезпечення розкриття і розслідування злочинів. Ця мета реалізується завдяки всебічному використанню досягнень сучасної науки й техніки, практичному опануванню новітніх технологій. У статті розглянуто технологію OSINT (Open source intelligence), яка являє собою розвідку на основі відкритих джерел. На підставі проведеного аналізу доведено, що вона може бути успішно використана правоохоронними органами для вирішення специфічних криміналістичних завдань. Наведено приклади застосування онлайн-сервісів з пошуку осіб, зафіксованих на фото- або відеозображеннях за антропометричними даними. Визначено шляхи використання отриманої медійної інформації як доказу в кримінальних провадженнях.

Ключові слова: технології отримання інформації; криміналістично значуща інформація; соціальні мережі; кримінальне правопорушення; аналіз даних; OSINT; ідентифікація за ознаками зовнішності; портретні та фототехнічні дослідження.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових засобів фото- та відеофіксації, їхня доступність у придбанні для пересічного громадянина зумовили появу великої кількості медійних файлів, що відтворюють об'єктивну обстановку в різних інтервалах часу та простору. Змістом такого контенту дедалі частіше стають фото або відеозаписи (навіть із місць скоєння правопорушень) з відображенням на них: а) осіб, що їх вчинили; б) механізму (способу) вчинення; в) транспортних засобів, які були задіяні; г) інших обставин, які мають значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

До того ж інтернет-ресурси містять велику кількість різного виду інформації, де у популярних соціальних мережах («Інстаграм», «Фейсбук», «Вконтакті», «Однокласники» та інших) практично завжди наявна інформація про фізичну особу. Це пов'язано з тим, що громадяни за власною ініціативою та виключно на добровільній основі розміщують свої персональні дані (ПІБ, дату народження, місце проживання, коло спілкування, інтереси,

особисті побутові фотознімки та відеозаписи), створюючи тим самим потужний інформативний масив цифрових даних, що містять антропометричні ознаки зовнішності людини, анкетні дані, зображення місць фактичного проживання тощо. Наявність такої інформації (саме у відкритому доступі) надає можливість правоохоронним органам безперешкодно використовувати останню в оперативних цілях, оскільки результати її аналізу дають змогу отримувати орієнтуючу інформацію, а інколи й відразу ідентифікувати особу. Проте наукових спроб щодо вивчення можливостей використання загальнодоступних технологій отримання та аналізу відкритої інтернет-інформації у протидії злочинності немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості використання спеціальних технологій задля отримання певної інформації саме з відкритих джерел вже були в колі інтересів окремих дослідників, таких як: О. О. Кожушко («Розвідка відкритих джерел інформації у розвідувальній практиці США») [1], О. В. Минько, О. Ю. Іохов, В. Т. Оленченко, К. В. Власов («Використання технології OSINT для отримання розвідувальної інформації») [2], О. Г. Додонов, Д. В. Ланде, В. Г. Путятін («Застосування OSINT в аналітичній діяльності») [3], Я. М. Жарков, А. О. Васильєв («Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел») [4]. Водночас практика свідчить, що медіа-спільнота останнім часом доволі активно використовує згадувані технології у своїй професійній діяльності. Так, журналісти інтернет-видання «Bellingcat» (засноване британським журналістом і блогером Еліотом Гітінсом) вже мають конкретні приклади розслідування резонансних подій безпосередньо шляхом аналізу відкритого інтернет-контенту (відеозаписів, карт, фотографій та ін.) [5], одним із яких є розслідування трагедії літака Boeing 777-200ER, яка відбулася в липні 2014 року в Донецькій області (рейс MH17) [6]. Аналогічні технології є головним джерелом інформації і для центру «Миротворець» [7].

Метою статті є аналіз та визначення сучасних можливостей використання альтернативних технологій автоматичної ідентифікації особи людини за елементами зовнішності правоохоронними органами України та окреслення подальших перспектив такої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення безпеки громадян і держави загалом неможливе без постійно здійснюваної правоохоронними органами діяльності у протидії злочинності, де важливу роль відіграє оперативне отримання криміналістично значущої інформації. Специфічною рисою сучасного суспільства є той факт, що значний обсяг такої інформації циркулює в інтернет-мережі, концентрується на інформаційних ресурсах та різних технічних пристроях в електронній формі, а їхня доступність надає можливість використовувати означений інформаційний пласт з метою протидії злочинності. Таким чином, вивчення та аналіз цих потужних інформаційних потоків набуває важливого значення у питанні криміналістичного забезпечення протидії злочинності і, безперечно, потребує належної уваги з боку дослідників. І хоча окремі практичні підрозділи правоохоронних органів (кіберполіція, кримінальна поліція тощо) вже мають певні успішні спроби використання технології OSINT у протидії злочинності (встановлення особи злочинця, отримання іншої корисної довідкової інформації), проте така діяльність не є системною, без залучення фахівців у певній галузі криміналістичних знань (наприклад спеціалістів з портретної та фототехнічної експертизи), що, у свою чергу, впливає на швидкість та оперативну доцільність прийняття важливих процесуальних рішень¹.

¹ До речі, розвідку на базі аналізу відкритих джерел інформації фахівці США ведуть з лютого 1941 року, коли в складі Комісії з комунікацій (Federal Communications Commission) була заснована Foreign Broadcast Monitoring Service (FBMS). Її головним завданням був контроль радіомовлення країн нацистського блоку, на її функціонування було виділено 150 тис. дол. [1].

З відкритих джерел ми дізнаємося, що OSINT (англ. Open source intelligence) – це концепція, методологія і технологія добування і використання військової, політичної, економічної та іншої інформації з відкритих джерел без порушення законів – для підтримки прийняття рішень у сфері національної оборони і безпеки. Вона включає в себе: пошук інформації, реєстрацію та облік інформації, аналіз інформації і синтез повідомлень з різних джерел, адміністрування та розповсюдження інформації. Специфічність такої інформації пов'язана з тим, що вона є результатом аналітичної обробки великого обсягу відкритого, загальнодоступного² інформаційного потоку, яким є: а) ЗМІ: друковані газети, журнали, радіо та телебачення; б) всесвітня мережа «Інтернет»: онлайн-публікації, блоги, дискусійні групи (форуми), медіа громадян (наприклад, відео з мобільних телефонів, контент, створений користувачами), YouTube, RuTube та інші відеохостинги, вікі-довідники та інші вебсайти соціальних медіа (фейсбук, твітер, інстаграм, телеграм та ін.). Ці джерела також випереджають безліч інших джерел через своєчасність і легкість доступу; в) офіційні державні джерела: публічні урядові звіти, бюджети, слухання, телефонні довідники, пресконференції, вебсайти та виступи. Хоча ці джерела походять з офіційних джерел, вони є публічно доступними і можуть використовуватися відкрито і вільно; г) професійні та академічні публікації: інформація, отримана з журналів, конференцій, симпозіумів, наукових праць, дипломів та дисертацій; д) комерційні дані: комерційні зображення, фінансові та промислові оцінки, бази даних; е) інша література: технічні звіти, патенти, робочі документи, ділові документи, неопубліковані роботи та інформаційні бюлетені [8; 9].

За таких підстав особливий криміналістичний інтерес становить технологія автоматичної ідентифікації особи людини за елементами зовнішності за її відображенням на фотографії або відеозаписі, яка має широке комерційне та наукове застосування. Дана технологія цікава тому, що може здійснюватися без контакту з об'єктом пошуку. У всесвітній мережі є онлайн-сервіси пошуку осіб за елементами зовнішності серед масиву фотозображень, що містяться у популярних соціальних мережах («Search4faces», «VK.watch» та ін.) на особистих сторінках осіб [10; 11]. За результатами пошуку сервіси надають користувачу масив, що складається з переліку максимально схожих осіб, із відсотковим зазначенням збігу зовнішності обличчя знайденої особи з досліджуваною. Тобто отримані результати не містять інформацію про індивідуально-конкретну тотожність осіб, оскільки до такого висновку можна дійти або шляхом суб'єктивної оцінки співпадаючих ознак зовнішності людини, або використовуючи спеціальні методи портретної експертизи. При цьому важливо розуміти, що візуальне сприйняття ознак зовнішності особами, які не є спеціалістами в галузі судово-портретної експертизи, ґрунтується лише на підставі суб'єктивної оцінки окремих ознак та внутрішнього переконання. І навпаки, спеціалісти оцінюють збіг зовнішності порівнюваних осіб, застосовуючи науково-обґрунтовані спеціальні методи портретної експертизи, що дає змогу об'єктивно проаналізувати результати пошуку.

² У рамках OSINT терміни «відкрите джерело» та «загальнодоступна інформація» використовуються у значеннях: а) відкрите джерело – особа або група осіб, які надають інформацію без вимоги збереження її конфіденційності – інформація або відносини, незахищені від публічного розкриття. Відкриті джерела належать до сфери загальнодоступної інформації і не мають обмеження в доступі для фізичних осіб; б) загальнодоступна інформація – дані, факти, інструкції або інші матеріали, опубліковані чи розміщені для широкого використання, які доступні для громадськості, законно побачені або почуті випадковими спостерігачами, представлені на відкритих зустрічах для громадськості [8].

Безпосереднє разове опробування на практиці технології OSINT відразу дозволило виявити її позитивні сторони, зокрема:

1) її використання не вимагає додаткових фінансових витрат на: а) придбання спеціальної техніки та програмного забезпечення, адже достатньо мати лише доступ до всесвітньої мережі «Інтернет» та робочу станцію ПК (смартфон, планшет); б) підготовку певних спеціалістів, оскільки технологія OSINT достатньо проста як в опануванні, так і в обробці вихідної та отриманні криміналістично значущої інформації;

2) вона є у вільному доступі, а тому може бути використана не лише суб'єктами правоохоронної діяльності (представниками державної влади), а й приватними детективами, волонтерами та ін.;

3) її використання (за певних умов) не порушує прав громадян.

З огляду на наведене вище та на підставі власної ініціативи було зроблено спробу практичної реалізації цієї технології з метою отримання криміналістично значущої інформації задля викриття злочинів³. Ми виходили з того, що фото/відеоконтент обставин скоєння злочину (підготовка, безпосередньо факт вчинення злочину та/або його приховування) оперативно розміщується їх авторами (інколи наввипередки) у популярних соціальних мережах (наприклад «Інстаграм», «Фейсбук» та ін.). Як згодом з'ясувалося, найбільш затребуваним у цьому плані серед інших виявився месенджер «Телеграм» – месенджер, програмне забезпечення якого дозволяє обмінюватися текстовими повідомленнями, графічними та відеофайлами, а також безкоштовно телефонувати іншим користувачам програми [9]. При цьому аналіз повідомлень засвідчив, що вони: 1) створюються: а) безпосередньо свідками певної події або потерпілими; б) у довільній формі; 2) містять текстовий меседж, до якого зазвичай додається файл з фото або відеозаписом з відображенням на них: а) осіб, що їх вчинили; б) механізму (способу) вчинення; в) транспортних засобів, які були задіяні та г) інших обставин, які мають значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; 3) хронологічно розміщуються у стрічці новин відповідних тематичних пабліків (наприклад, «Київ Оперативний», «Дніпро Оперативний / Днепр Оперативный», «Харків Оперативний / Харьков Оперативный», «Треш Харків / Треш Харьков» тощо) (див. рис. 5–7); 4) містять не лише інформацію про кримінальні або адміністративні правопорушення, але й іншу інформацію (про зниклих осіб та інше).

³ Додатковою мотивацією у цьому питанні стали перераховані нижче обставини. У 1911 р. відомий російський художник-графік Валентин Олександрович Серов написав (намалював, створив) картину під назвою «Портрет невідомої». Припущень про особу зображеної було багато, але всі вони залишалися просто припущеннями, поки на виставці в музеї цю картину не побачив київський художник Веніамін Васильович Ларін. На згаданій картині погляд художника вловив знайомі риси обличчя – актриси Олександри Олександрівни Яблочкіної. Підготувавши всі необхідні порівняльні матеріали, зацікавлені особи звернулися до спеціалістів Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України з проханням проведення портретного дослідження, метою якого було встановити, чи одна і та ж особа зображена на графічному портреті Валентина Серова та фотознімках актриси Олександри Яблочкіної (див. рис. 14, 15). І хоча для київських криміналістів це був перший досвід роботи з художніми творами, вони професійно з цим упоралися. У висновку було зазначено, що за винятком більш темного відтінку очей на кольоровій фотографії актриси в порівнянні з малюнком Серова та контуру брів, усі інші антропометричні ознаки збіглися: пропорційне співвідношення висоти і ширини обличчя, форма і контур шиї, лінія росту волосся, будова й посадка очей, форма і контур носа, носогубні западини, контури підборіддя і рота [16].

Безпосередньо сам процес пошуку осіб за ознаками зовнішності із застосуванням згадуваної технології умовно можна поділити на чотири етапи.

Етап № 1 (курсив наш. – *Прим. авт.*). Моніторинг та аналіз змісту відео- і фотозображень та текстових повідомлень, що містяться у відкритому доступі на платформах різних інтернет-видань, відеохостингів, месенджерів та соціальних мереж. Мета – визначення наявності в них невстановлених осіб, зображення обличчя яких за комплексом відображених ознак утворюють сукупність, необхідну для ідентифікації за ознаками зовнішності. Так, 14.06.2020 року в тематичній групі «Київ Оперативний / Kyiv Operative», у якій висвітлюються оперативні новини про ДТП та кримінальну хроніку в місті Києві та Київській області, у месенджері «Телеграм» (<https://t.me/s/KyivOperativ>) було розміщено повідомлення щодо факту вчинення шахрайських дій (див. рис. 1). На одному з доданих до повідомлення фотозображень містилося зображення обличчя особи-правопорушника, особисті дані якого необхідно було встановити. Після опрацювання спеціалістом у галузі портретної експертизи згадуваного фотозображення обличчя особи-правопорушника, останнє було визнане придатним для подальшої ідентифікації за ознаками зовнішності.

Етап № 2 (курсив наш. – *Прим. авт.*). Використання загальнодоступних онлайн-сервісів автоматизованого пошуку осіб зі збіжними ознаками зовнішності серед масиву фотозображень, добровільно розміщених на серверах соціальних мереж «Вконтакті», «Однокласники» та ін. За результатами такого пошуку сервіси соціальних мереж видають масиви фотозображень схожих осіб, визначаючи їх ступінь збігу у відсотковому значенні (див. рис. 2).

Етап № 3 (курсив наш. – *Прим. авт.*). Оцінка результатів пошуку із застосуванням спеціальних методів дослідження, що використовуються у галузі судової портретної експертизи. Так, до спеціальних методів можна віднести такі: а) метод зіставлення (візуальне, із застосуванням «масок», за допомогою накладання координатної сітки, відносних величин, на біологічну асиметрію, за допомогою аплікацій); б) методи суміщення зображень по медіальній та ламаній лініях; в) методи накладання (накладання-додавання, додавання-віднімання) [14]. Звичайно, провідна роль на даному етапі належить спеціалісту, що має кваліфікацію судового експерта за експертною спеціальністю 6.2 «Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями». Його завдання полягає в тому, щоб на підставі науково обґрунтованої методики сформулювати позитивний або негативний висновок про тотожність порівнюваних осіб та наочно це проілюструвати, для запобігання виникненню сумнівів (див. рис. 3) (курсив наш. – *Прим. авт.*).

Етап № 4 (курсив наш. – *Прим. авт.*). Аналіз змісту соціальних сторінок. Наявний практичний досвід продемонстрував, що соціальні сторінки (у більшості випадків) містять обмежену інформацію, де зазвичай відображається: а) прізвище та ім'я (без зазначення ім'я по батькові); б) число, місяць та рік народження; в) коло друзів; г) місце проживання (лише із зазначенням населеного пункту); д) місце навчання або роботи тощо. До того ж ці дані можуть виявитися повністю або частково «фейковими» (такими, що не відповідають дійсності). З огляду на наведене вище, на заключному четвертому етапі шляхом вивчення змісту соціальної сторінки (посилання на яку отримане на попередніх етапах), а також збору, об'єднання (зіставлення) та аналізу даних з основних публічних реєстрів і баз даних України [12], інформація про розшукувану особу актуалізується та доповнюється (див. рис. 4) (курсив наш. – *Прим. авт.*).

Саме за таким алгоритмом, використовуючи технологію OSINT, спеціалісти судово-портретної експертизи Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного

центру МВС України в період з жовтня 2019 року й до лютого 2020 року включно ідентифікували 22 особи (з понад 95 досліджених матеріалів)⁴, серед яких були особи, які: а) вчинили кримінальні правопорушення як проти життя і здоров'я (вбивства, нанесення тілесних ушкоджень тощо), так і майнового характеру (крадіжки, грабежі, розбої тощо) (див. рис. 8, 9); б) брали участь у масових скупченнях людей (стихійні мітинги, футбольні матчі, акції протесту); в) беруть або брали участь у незаконних збройних формуваннях на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим (див. рис. 10, 11); г) використовували платформи інтернет-видань, сайтів, відеохостингів для ведення антидержавної агітації та пропаганди, закликів до повалення державного устрою (див. рис. 12, 13). До того ж згадувані технології дозволяють встановити як особисті зв'язки розшукуваних осіб, які переховуються від правоохоронних органів (близькі родичі, друзі, знайомі тощо), так і місця їхнього фактичного перебування.

Тобто ефективність запропонованої моделі використання технології автоматичної ідентифікації особи людини за елементами зовнішності за її відображенням на фотографії або відеозаписі – беззаперечна (і це за відсутності матеріальних витрат). Водночас залишається відкритим питання формату реалізації інформації, отриманої в результаті OSINT-пошуку. Щодо цього заслуговує на увагу позиція практиків, які пропонують оформлювати результати OSINT-пошуку у вигляді письмової консультації спеціаліста, де останній у *вірогідній формі* надає *орієнтуючу інформацію* про невпізнану особу (правопорушника, свідка, потерпілого тощо) та інші відомості, що мають суттєве значення для встановлення її фактичного місцезнаходження (склад сім'ї, місце реєстрації, судові рішення та інше) [17] (курсив наш. – *Прим. авт.*).

Звичайно, отримана в ході моніторингу соціальних мереж інформація може бути використана й у процесі розслідування кримінальних проваджень, у рамках яких для вирішення завдань з ідентифікації особи за ознаками зовнішності будуть призначені відповідні експертизи (наприклад, для встановлення фактів внесення редакторських змін у вигляді монтажу в цифрових фотозображеннях доцільно призначити комплексну судово-портретну та судово-фототехнічну експертизи) [15].

Висновки. Таким чином, з огляду на наведене вище та з метою підвищення ефективності використання технології OSINT у протидії злочинності можна пропонувати створення міжвідомчих аналітично-пошукових груп (а можливо, й підрозділів) у системі органів внутрішніх справ. Як варіант можна розглядати гармонійне поєднання професійних можливостей фахівців фототехнічних та портретних видів досліджень Експертної служби МВС України та працівників окремих підрозділів поліції (Департаменту кіберполіції Національної поліції України), що створить передумови для оперативного та якісного дослідження криміналістично значущої інформації, яка міститься у відкритих джерелах інтернет-ресурсів.

⁴ Вивчалися фото та відеоматеріали з зображенням невідомих осіб, що були причетними до вчинення правопорушень на території Харківської та Київської областей. Джерелом такої інформації стали відкриті повідомлення у стрічках новин тематичних груп, створених у месенджері «Телеграм», а саме: «Київ Оперативний / Kyiv Operative», «Типовий Харків / Типичный Харьков», «Харків 1654 / Харьков 1654», «Харків Live / Харьков Live», «СонцеЛикий Харків / СолнцеЛикий Харьков», «Треш Харків / Трэш Харьков», «Типове ХТЗ / Типичное ХТЗ», «Харків Оперативний / Харьков Оперативный», «True.Ха» та ін.

Рис. 1. Аналіз змісту фотозображень та повідомлення, що містяться у відкритому доступі у групі «Київ Оперативний» месенджера «Телеграм», на яких зафіксовані обставини події за фактом вчинення шахрайських дій

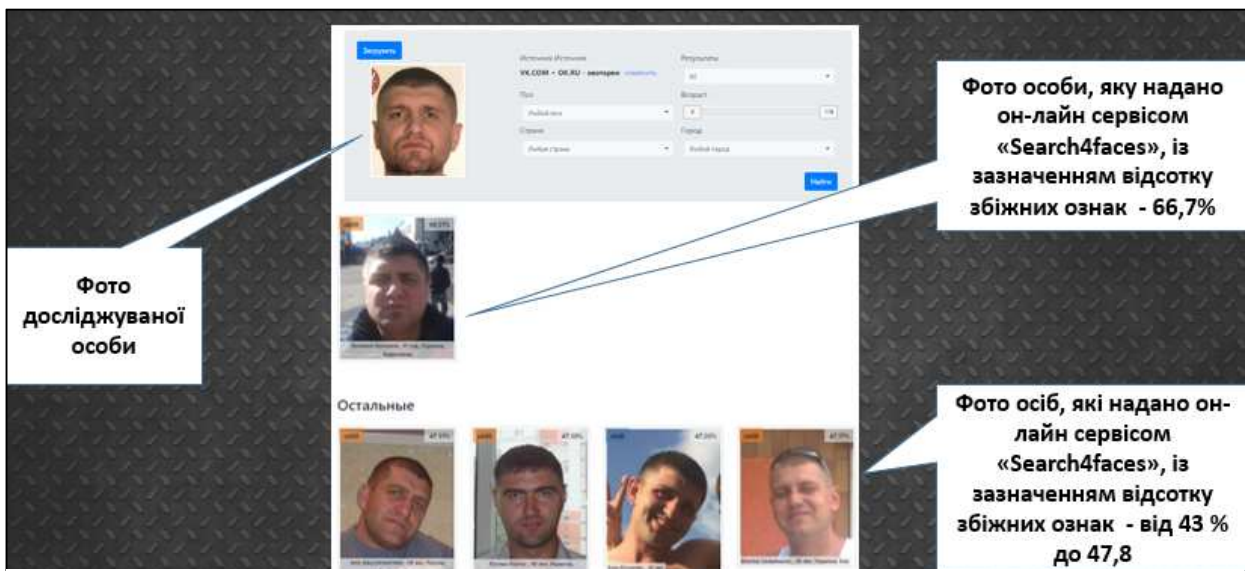

Рис. 2. Аналіз змісту результатів автоматизованого пошуку осіб за елементами зовнішності за допомогою онлайн-сервісу «Search4faces» (<https://search4faces.com>) серед масиву фотозображень у соціальних мережах «Вконтакті» та «Однокласники»

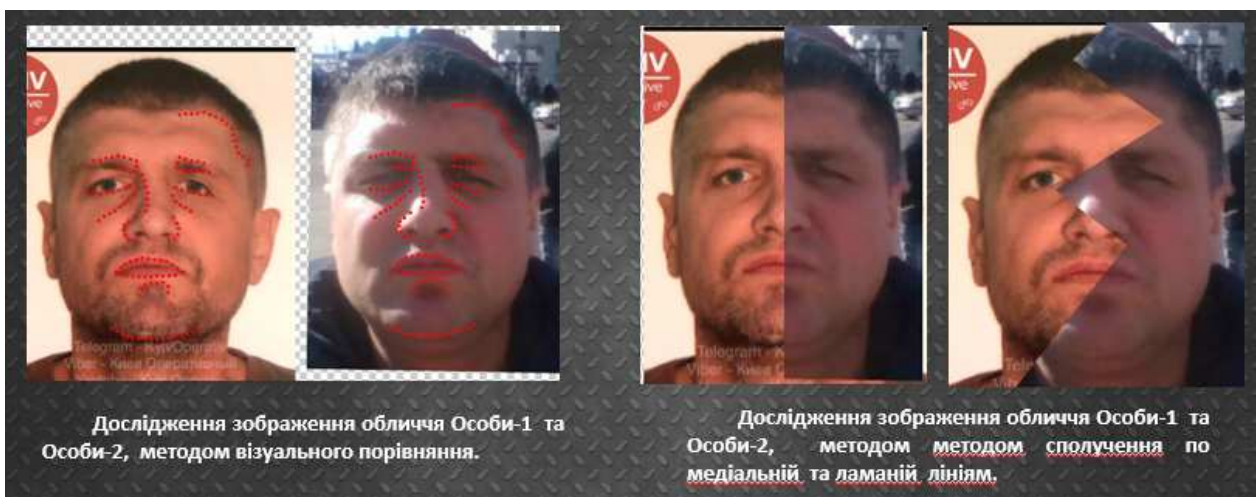

Рис. 3. Порівняльне дослідження зовнішності осіб із застосуванням методів портретної експертизи досліджуваної особи (Особа-1) та наданої за результатом пошуку онлайн-сервісу «Search4faces» (<https://search4faces.com>) (Особа-2)

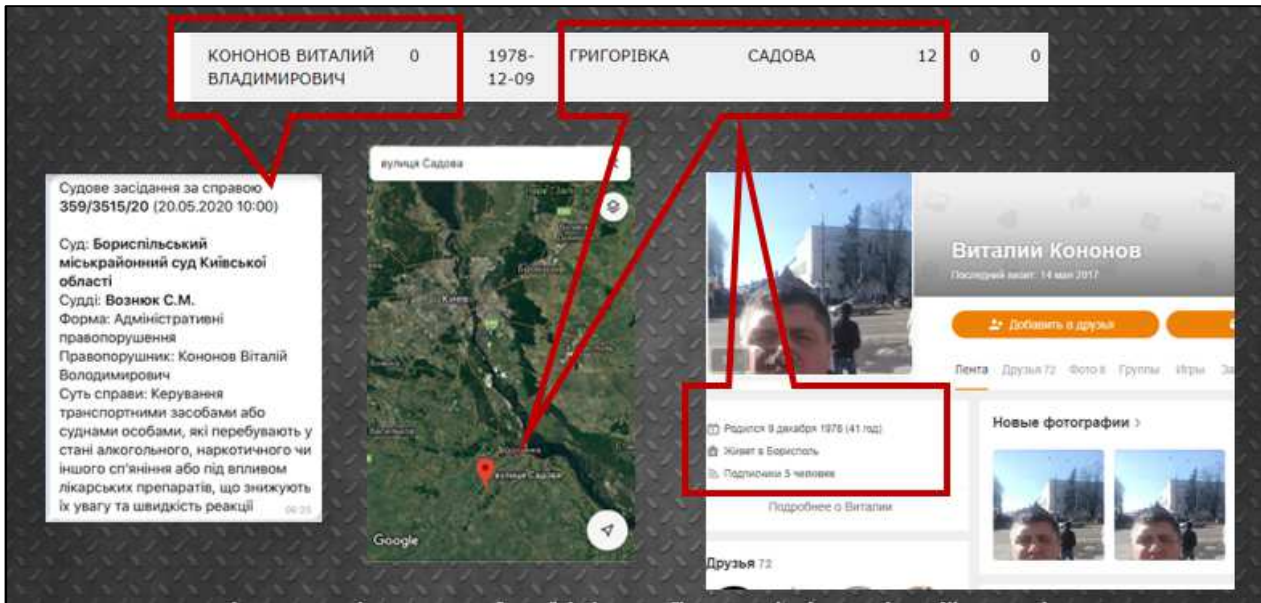

Рис. 4. Аналітичне дослідження особистої інформації на сторінці в соціальній мережі «Однокласники», інформаційного інтернет-ресурсу «Вся Україна» (<http://nomer-org.space/allukraina/>), а також даних, отриманих за запитом у телеграм-боті «Open Data Bot»

Рис. 5–7. Зразки повідомлень із медійним змістом про факти вчинення правопорушень, які розміщені в тематичних групах («Типовий Харків / Типичный Харьков», «Харків Live / Харьков Live») у месенджері «Телеграм»

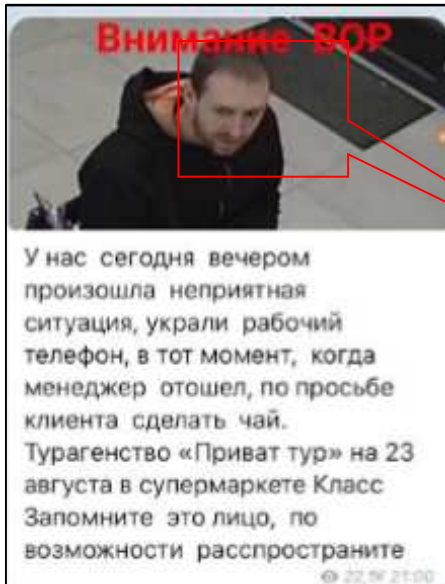

Рис. 8. Повідомлення в групі «Харків 1654 / Харьков 1654» в месенджері «Телеграм» про те, що зображена на ілюстрації невідома особа здійснила крадіжку телефону

Рис. 9. Зображення схожій за ознаками зовнішності особи на сторінці соціальної мережі «Ok.ru»

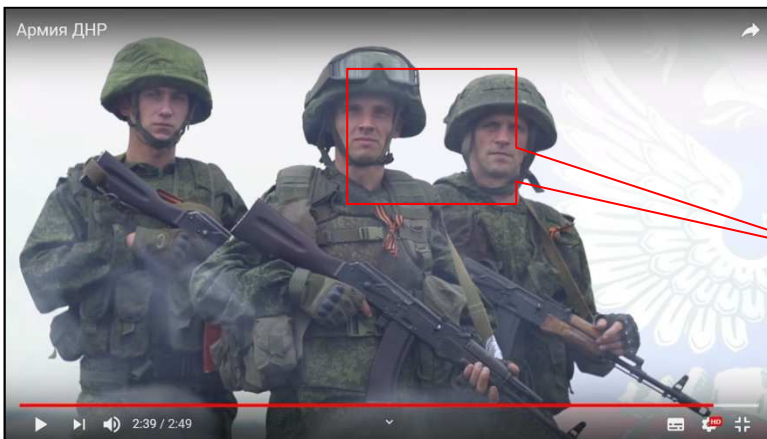

Рис. 10. Кадр, зроблений о 00:02:39, з відеозапису «Армія ДНР», що розміщений на платформі відеохостингу «Youtube.com» із зображенням трьох осіб

Рис. 11. Зображення схожій за ознаками зовнішності особи на сторінці соціальної мережі «Vk.com»

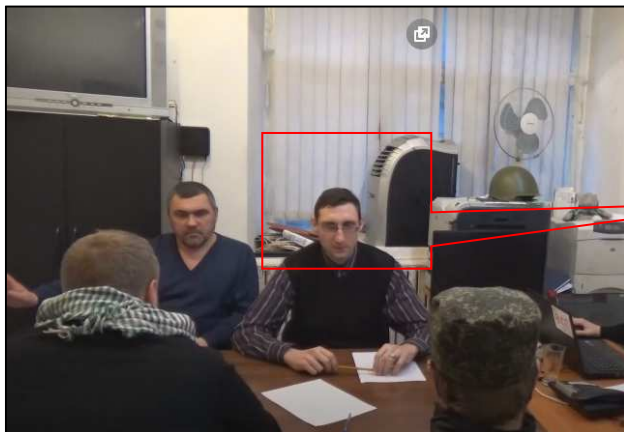

Рис. 12. Кадр, зроблений о 00:01:22, з відеозапису «ХНР. Засідання і резолюція Комітету 27», що розміщений на платформі відеохостингу «Youtube.com» із зображенням невідомих осіб

Рис. 13. Зображення схожій за ознаками зовнішності особи на сторінці соціальної мережі «Vk.com»

Рис. 14. В. О. Серов «Портрет невідомої», 1911 рік

Рис. 15. Фотозображення актриси О. О. Яблочкіної

Список використаних джерел

1. Кожушко О. О. Розвідка відкритих джерел інформації (OSINT) у розвідувальній практиці США. URL: <http://jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/3264/3217> (дата звернення: 11.05.2020).
2. Минько О. В., Іохов О. Ю., Оленченко В. Т., Власов К. В. Використання технологій OSINT для отримання розвідувальної інформації. *Системи управління, навігації та зв'язку*. 2016. Вип. 4. С. 81–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/suntz_2016_4_22 (дата звернення: 05.06.2020).
3. Додонов А. Г., Ландэ Д. В., Путятин В. Г. Применение OSINT в аналитической деятельности. *Реестрация, зберігання і обробка даних*: збірник матеріалів щорічної підсумкової наукової конференції (м. Київ, 17–18 травня 2018 року). Київ: ІПІ НАН України, 2018. С. 110–112.
4. Жарков Я. М., Васильєв А. О. Наукові підходи щодо визначення суті розвідки з відкритих джерел. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Військово-спеціальні науки»*. 2013. Вип. 30. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2013_30_12 (дата звернення: 07.06.2020).
5. Bellingcat. URL: <https://www.bellingcat.com> (дата звернення: 07.06.2020).
6. The MH17 Trial Part 1: New Material From The Four Defendants. URL: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/04/20/the-mh17-trial-part-1-new-materials-from-the-four-defendants> (дата звернення: 08.06.2020).
7. Центр Миротворець. URL: <https://myrotvorets.center> (дата звернення: 08.06.2020).
8. Open-source intelligence (OSINT). Електронна енциклопедія Wikipedia. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Open-source_intelligence (дата звернення: 10.06.2020).
9. Telegram. Електронна енциклопедія «Вікіпедія». URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Telegram> (дата звернення: 10.06.2020).
10. Онлайн-сервіс пошука людей по фотоізоображенню «Search4faces». URL: <https://search4faces.com> (дата звернення: 02.03.2020).
11. Онлайн-сервіс пошука людей по фотоізоображенню «Vk.watch». URL: <https://vk.watch> (дата звернення: 02.03.2020).
12. Перелік відкритих реєстрів та баз даних України. URL: <https://investment.zoda.gov.ua/uk/perelik-vidkritih-restriv-ta-baz-danih-ukraini> (дата звернення: 22.07.2020).
13. Кримінально-процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 25.07.2020).

14. Коструб А. М., Павленко О. С., Чашницька Т. Г. Методика ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями. К.: ДНДЕКЦ МВС України, 2013. 31 с.

15. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 25.07.2020).

16. Шпетная А. Опознание неизвестной на портрете Серова с помощью криминалистики. URL: <https://shakko-kitsune.livejournal.com/1226728.html> (дата звернення: 25.07.2020).

17. Шевцов С. О., Кожевников О. А. Консультації спеціаліста на стадії досудового розслідування : практ. посібник / М-во внутр. справ України; Експертна служба; Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Харків, 2020. 43 с.

18. Шепітько В. Ю. Роль сучасних інформаційних технологій у встановленні особи злочинця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 14. С. 5–11.

19. Панасюк А. О. Алгоритмізація використання мережі Інтернет при виявленні та розслідуванні злочинів. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 95–100.

References

1. Kozhushko, O. O. (2011). Rozvidka vidkrytykh dzherel informatsii (OSINT) u rozviduvalnii praktitsi SShA [Open Source Intelligence (OSINT) in US intelligence practice]. URL: <http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/viewFile/3264/3217> (data zvernennia: 11.05.2020) [in Ukrainian].

2. Myenko, O. V., Iokhov, O. Yu., Olenchenko, V. T., Vlasov, K. V. (2016). Vykorystannia tekhnolohii OSINT dlia otrymannia rozviduvalnoi informatsii [Using OSINT technology to obtain intelligence]. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku*. Vyp. 4. S. 81–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/suntz_2016_4_22 (data zvernennia: 05.06.2020) [in Ukrainian].

3. Dodonov, A. G., Lande, D. V., Putyatin, V. G. (2018). Primenenie OSINT v analiticheskoi deyatelnosti [Applying OSINT to Analytics]. *Reiestratsiia, zberihannia i obrobka danykh* : zbirnyk mat. shchorichnoi pidsumkovoï naukovoï konferentsii (m. Kyiv 17–18 travnia 2018 roku. Kyiv: IPRI NAN Ukrainy. S. 110–112 [in Russian].

4. Zharkov, Ya. M., Vasyliiev, A. O. (2013). Naukovi pidkhody shchodo vyznachennia suti rozvidky z vidkrytykh dzherel [Scientific approaches to determining the nature of intelligence from open sources]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Vyp. 30. S. 31–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_vsn_2013_30_12 [in Ukrainian].

5. Bellingcat. URL: <https://www.bellingcat.com>.

6. The MH17 Trial Part 1: New Material From The Four Defendants. URL: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2020/04/20/the-mh17-trial-part-1-new-materials-from-the-four-defendants> (data zvernennia: 08.06.2020).

7. Tsentr Myrotvorets [Peacemaker Center]. URL: <https://myrotvorets.center> (data zvernennia: 08.06.2020) [in Ukrainian].

8. Open source intelligence (OSINT). URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Open-source_intelligence (data zvernennia: 10.06.2020).

9. Telegram. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Telegram> (data zvernennia: 10.06.2020).

10. Onlajn-servis poiska lyudej po fotozobrazhenniu «Search4faces». [Search4faces online service for searching people by photo]. URL: <https://search4faces.com> (data zvernennia: 02.03.2020) [in Russian].

11. On-lajn servis poiska lyudej po fotozobrazhenniu «Vk.watch». [Vk.watch online service for searching people by photo]. URL: <https://vk.watch> (data zvernennia: 02.03.2020) [in Russian].

12. Perelik vidkrytykh reiestriv ta baz danykh Ukrainy [The list of open registers and databases of Ukraine]. URL: <https://investment.zoda.gov.ua/uk/perelik-vidkritih-restriv-ta-baz-danih-ukraini> (дата звернення: 22.07.2020) [in Ukrainian].

13. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 25.07.2020) [in Ukrainian].

14. Kostrub, A. M., Pavlenko, O. S., Chashnytska, T. H. (2013). Metodyka identyfikatsii osoby za oznakamy zovnishnosti za materialnymy zobrazhenniamy [Methods of identification of a person on the basis of appearance by material images]. К.: ДНДЕКЦ МВС України. 31 с. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [About approval of the Instruction on appointment and carrying out of forensic examinations and expert researches and Scientific and methodical recommendations concerning preparation and appointment of forensic examinations and expert researches] : nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08 zhovtnia 1998 roku № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (data zvernennia: 25.07.2020) [in Ukrainian].

16. SHpetnaya A. (2018). Opoznanie neizvestnoj na portrete Serova s pomoshch'yu kriminalistiki [Identification of the unknown in Serov's portrait using forensic science]. URL: <https://shakko-kitsune.livejournal.com/1226728.html> (data zvernennia: 25.07.2020) [in Russian].

17. Shevtsov, S. O., Kozhevnikov, O. A. (2020). Konsultatsii spetsialista na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Consultations of a specialist at the stage of pre-trial investigation] : prakt. posibnyk / M-vo vnutr. sprav Ukrainy; Ekspertna sluzhba; Kharkivskiyi nauk.-doslid. ekspert.-kryminalist. tsentr. Kharkiv. 43 s. [in Ukrainian].

18. Shepitko, V. Yu. (2014). Rol suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii u vstanovlenni osoby zlochyntsia [The role of modern information technology in establishing the identity of the offender]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky* : zb. nauk. pr. Kharkiv. Vyp. 14. S. 5–11 [in Ukrainian].

19. Panasiuk, A. O. (2019). Alhorytmizatsiia vykorystannia merezhi Internet pry vyavlenni ta rozsliduvanni zlochyntiv [Algorithmization of the use of the Internet in the detection and investigation of crimes]. *Pravova derzhava*. № 34. S. 95–100 [in Ukrainian].

Oderiy Oleksiy,

Doctor in Law, Associate Professor
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Mariupol)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6999-4387>

Kozhevnikov Oleksiy,

Aspirant
(Kharkiv National University of Internal Affairs, MIA of Ukraine, Kharkiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8976-0863>

GETTING CRIMINALLY SIGNIFICANT BY ANALYSIS OF OPEN INTERNET SOURCES

The article considers OSINT (Open source intelligence) technology, which is intelligence based on open sources. Development of digital means of photo and video recording, led to the emergence of a large number of media files that reproduce the objective situation at different intervals of time and space. Based on the analysis, it is proved that Open source intelligence can be successfully used by law enforcement agencies to solve specific forensic problems. Its advantages are identified, which are as follows: 1) its use does not require additional financial costs for: a) purchase of special equipment and software, because it is enough to have access to the World Wide Web and PC workstation (smartphone, tablet); b) training of certain specialists, as OSINT technology is quite simple both in mastering and in processing the source and obtaining forensic information; 2) it is freely available, and therefore can be used not only by law enforcement agencies (government officials), but also by private detectives, volunteers, etc.; 3) its use (under certain conditions) does not violate the rights of citizens. Practical examples of application of online services on search of the persons fixed on a photo or video images on anthropometric data are resulted. There are four main stages of the process of searching for people by appearance on the mentioned technology. It was stated that using OSINT technology, forensic experts of the Kharkiv Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the period from October 2019 to February 2020 identified 22 people (from more than 95 researched materials), evidence in criminal proceedings. Of course, the information obtained during the monitoring of social networks can be used in the investigation of criminal proceedings, in which to solve the problem of identifying a person by appearance, appropriate examinations will be appointed. It is proposed to create interdepartmental analytical and search groups in the system of bodies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Key words: OSINT; Face ID; social media; social networking; Instagram; Facebook; Telegram; VK; Face Forensics.

Надійшла до редколегії 15.09.2020

УДК: 343.126

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-156-162>

Самко Андрій Вікторович,

магістр юридичних наук

(Академія МВС Республіки Білорусь, м. Мінськ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3833-962X>

Пилипенко Дмитро Олексійович,

кандидат юридичних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,

м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ: УДОСКОНАЛЕННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

У статті проведено аналіз особливостей застосування заходу процесуального примусу у вигляді тримання під вартою в кримінальному процесуальному законодавстві Республіки Білорусь, а також у кримінальному процесі України та Республіки Казахстан. Розглянуто позиції науковців у сфері кримінального процесу, які досліджували зазначене питання, та ключові підходи процесуалістів щодо базових нормативних аспектів застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Проаналізовано позиції законодавців Республіки Білорусь, Республіки Казахстан та України в контексті розгляду питання нормативної регламентації порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Зосереджено увагу на порядку застосування застави як альтернативного процесуального заходу щодо ізоляції особи під час тримання під вартою в кримінальних процесуальних законах зазначених вище держав. Досліджено процесуальні особливості нормативної регламентації застосування застави в законодавстві України та Республіки Казахстан. Сформульовано авторську позицію щодо вказаних питань, а також пропозиції для оптимізації кримінального процесуального законодавства Республіки Білорусь стосовно регламентації застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Ключові слова: кримінальний процес; тримання під вартою; запобіжні заходи; доказування; органи кримінального переслідування.

Постановка проблеми. Дотримання прав, свобод людини й громадянина в суспільстві насамперед можливе за належної правової політики держави в різних галузях діяльності. Зазначена правова політика, безумовно, відображена у відповідних нормативно-правових актах, які регламентують зміст правовідношень у соціальних сферах. Це стосується і кримінальних процесуальних відношень. Увага держави в особі органу законодавчої юрисдикції до нагальних питань нормативної регламентації положень кримінального

процесуального закону, беззаперечно, позитивно впливатиме на якісні критерії регулювання правовідносин у сфері кримінального процесу. У зв'язку з цим особливо значущою для законодавця є проблема актуального й правильного, зважаючи на принципи дотримання прав людини, формулювання процесуальних норм, які регламентують порядок застосування заходу процесуального примусу у вигляді тримання під вартою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з регламентацією та застосуванням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, досліджувалися такими науковцями, як В. Гончаренко, Ю. Грошевий, М. Карпенко, Л. Лобойко, О. Кориняк, В. Маляренко, Р. Орлов, О. Петрова, Н. Рогатинська, І. Савицька, О. Тищенко, Т. Щерба та іншими.

Метою статті є аналіз кримінального процесуального законодавства Республіки Білорусь, України та Казахстану у сфері нормативної регламентації та процесуального порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також теоретичних позицій науковців щодо цього питання. Зазначене здійснюється з метою оптимізації кримінального процесуального законодавства Республіки Білорусь у контексті впровадження альтернативного процесуального заходу у вигляді застави, а також в цілому нормативного вдосконалення порядку застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Виклад основного матеріалу. Згідно з міжнародно-правовими нормами та принципами показником рівня демократизації правового режиму в державі є рівень забезпечення внутрішнім законодавством свободи та особистої недоторканності громадян [1, с. 2].

Конституція Республіки Білорусь установлює, що людина, її права, свободи та гарантії їхньої реалізації є вищою цінністю та метою суспільства й держави. Держава забезпечує свободу, недоторканність та гідність особи. Обмеження або позбавлення особистої свободи можливе у випадках та в порядку, які встановлено законом.

Унаслідок цього особливо актуальною вважаємо детальну регламентацію відповідних правовідносин у сфері дії державного примусу під час реалізації органами кримінального переслідування владних повноважень у сфері застосування запобіжних заходів. Цей аспект передусім відображено в умовах прямого вторгнення держави у сферу прав та свобод людини із суттєвим їх обмеженням, найвищою формою якого є застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Тримання під вартою, будучи найсуворішим запобіжним заходом, на сьогодні продовжує залишатися одним із найбільш розповсюджених у слідчій практиці Республіки Білорусь. Як зауважує О. В. Петрова, в середньому в державі тримання під вартою застосовують до 35 % осіб, справи щодо обвинувачення яких були направлені до суду. Підписка про невийзд та належну поведінку – приблизно до 60–65 % обвинувачених. При цьому застосування інших запобіжних заходів у сукупності не перевищує 1–2 % [2, с. 206]. Аналогічні висновки зроблені й І. Г. Савицькою, яка досліджувала зазначене питання під час провадження у справах про злочини, скоєні неповнолітніми особами: до найбільш розповсюджених запобіжних заходів, які застосовуються до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених на території Республіки Білорусь та Російської Федерації, належать підписка про невийзд та належну поведінку, нагляд за неповнолітнім підозрюваним або обвинуваченим, а також тримання під вартою. Відсоток застосування до неповнолітніх інших запобіжних заходів коливається в межах 1–2 % [2, с. 92].

Водночас у деяких міжнародних актах передбачено, що тримання під вартою повинно застосовуватися в розумних межах та строках. Так, ч. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод визначено, що кожна особа, заарештована або затримана, негайно доставляється до судді або іншої посадової особи, яка уповноважена законом виконувати судові функції, та має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення до суду [8].

Слід також погодитися з процесуалістами, які наголошують на тому, що «найбільш надійний» запобіжний захід передбачає суттєві матеріальні витрати на забезпечення ізоляції

підозрюваного та обвинуваченого від суспільства, а також перешкоджає особам, щодо яких здійснюється кримінальне переслідування, виконувати трудову діяльність, що є економічно не вигідним [1, с. 4].

Про необхідність більш широко застосовувати альтернативні запобіжні заходи, зокрема заставу, стверджує й керівництво Верховного Суду Республіки Білорусь. Так, В. Л. Калінкович наголошує на поодиноких випадках застосування застави, тому важливо, щоб цей захід набував поширення, особливо якщо йдеться про ненасильницькі злочини, економічні, злочини проти власності [4]. Солідарна з цією позицією і Генеральна прокуратура Республіки Білорусь [5].

Усе перераховане вище свідчить про те, що Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Білорусь (далі – КПК РБ), запровадивши принципові зміни до порядку та умов застосування тримання під вартою як запобіжного заходу, спрямовані на відповідне скорочення сфери його застосування, не вичерпав усіх можливостей, які могли б зробити цей запобіжний захід ефективнішим. Таке завдання, безумовно, вимагає проведення комплексного дослідження, у зв'язку з чим у межах даної публікації доцільно зупинитися лише на окремих аспектах цієї проблематики.

Аналіз норм КПК РБ на сьогодні дозволяє стверджувати про те, що законодавець розглядає виключність застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою лише до окремих категорій підозрюваних або обвинувачених. Так, у 2015 році до ч. 1 ст. 126 КПК РБ були внесені зміни, які стосуються зазначених осіб за окремими злочинами проти порядку здійснення економічної діяльності. Згідно з ч. 1 ст. 432 КПК РБ під час вирішення питання про застосування запобіжного заходу щодо неповнолітніх підозрюваного або обвинуваченого в кожному випадку повинна обговорюватися можливість застосування такого заходу, як взяття неповнолітнього під нагляд. Визнаючи важливість охорони прав і законних інтересів неповнолітніх, уважаємо, що слід більш ретельно розглянути зазначене питання. Очевидно, що потрібно враховувати низку таких факторів, як обвинувачення в скоєнні декількох суспільно небезпечних діянь, наявність у минулому судимості тощо. Про це в цілому йдеться в ч. 2 ст. 117 КПК РБ, однак у ст. 126 КПК РБ подібні положення детальніше не розкрито.

Необхідно погодитися з Р. В. Орловим, що відсутність у законі положень про виключність застосування тримання під вартою до всіх категорій обвинувачених не відповідає вимогам Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [1, с. 24].

Через це, ми вважаємо, потрібно використовувати компаративістський підхід та проаналізувати норми, що регламентують відповідні правовідносини в Україні та Республіці Казахстан.

Згідно з ч. 1 ст. 183 КПК України тримання під вартою є виключним запобіжним заходом, який застосовується тільки у випадку, якщо прокурором буде доведено, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим статтею 177 КПК України, яка регламентує мету та підстави застосування запобіжних заходів. До того ж у кримінально-процесуальному законі Республіки Білорусь міститься положення про необхідність викладення в постанові про застосування тримання під вартою лише підстав та мотивів, через які виникла потреба у взятті підозрюваного або обвинуваченого під варту (ч. 2 ст. 126 КПК РБ). На наш погляд, вказівка щодо виключності даного запобіжного заходу та відображення в законі вимоги щодо надання доказів необхідності її застосування більшою мірою орієнтує суди на детальний аналіз визначених вимог у вказаній процесуальній нормі.

Поділяємо думку О. Г. Іванової, яка зазначає, що *загальними об'єктами дослідження*, які мають значення для суб'єкта доказування в кримінальному провадженні, є злочин, особа та найближче соціальне оточення обвинуваченого (підозрюваного) (курсив наш. – А. С., Д. П.).

Передбачається, що суб'єкти доказування зобов'язані встановити такі обставини, які:

– свідчать про причетність конкретної особи до скоєння злочину, що інкримінується їй органами попереднього (досудового) розслідування;

- характеризують особу обвинуваченого (підозрюваного) та її найближче соціальне оточення;
- свідчать про те, що обвинувачений (підозрюваний) має намір переховуватися від слідства та суду, перешкоджати встановленню істини та інші [7, с. 74].

Крім того, український законодавець більш детально регламентує питання про можливість застосування тримання під вартою до різних категорій підозрюваних та обвинувачених.

Так, тримання під вартою не може бути застосовано, крім як:

1) до особи, яка підозрюється або обвинувачується у скоєнні злочину, за який законом передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, – виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених статтею 177 КПК України, буде доведено, що підозрюваний, обвинувачений не виконав обов'язки, покладені на нього під час застосування іншого, раніше обраного запобіжного заходу, або не виконав у встановленому порядку вимог щодо внесення коштів як застави та надання документа, що це підтверджує;

2) до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у скоєнні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, – виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених статтею 177 КПК України, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у скоєнні іншого злочину;

3) до раніше не судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у скоєнні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, – виключно у разі, якщо прокурором, крім наявності підстав, передбачених статтею 177 КПК України, буде доведено, що, перебуваючи на волі, ця особа переховувалася від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджала кримінальному провадженню або їй повідомлено про підозру у скоєнні іншого злочину;

4) до раніше не судимої особи, яка підозрюється чи обвинувачується у скоєнні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад п'ять років;

5) до раніше судимої особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад три роки;

6) до особи, яку розшукують компетентні органи іноземної держави за кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким може бути вирішено питання про видачу особи (екстрадицію) такій державі для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Аналіз указаної норми, на наш погляд, дає змогу розглянути питання про доцільність імплементації окремих положень й у кримінально-процесуальний закон Республіки Білорусь, наприклад вказівку про наявність або відсутність у суб'єкта злочину судимості в минулому, що більш повно характеризуватиме його особу, наявність колишнього злочинного досвіду та інше.

З метою оптимізації застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою потрібно, як це здійснено, зокрема, в Республіці Казахстан та Україні, законодавчо закріпити альтернативний йому запобіжний захід, який максимально міг би попередити протиправну поведінку підозрюваного або обвинуваченого, водночас не обмежуючи його свободу, можливість працювати та ін. Подібним запобіжним заходом у вказаних державах є застава.

Слід зазначити, що Т. Л. Щербою проведено комплексне дослідження застави як запобіжного заходу в кримінальному процесі Республіки Білорусь. Ученим було запропоновано розглядати заставу як альтернативу триманню під вартою та надано рекомендації щодо законодавчої реалізації цього підходу, сутність якого полягає в тому, що прокурор під час санкціонування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою бере до

уваги можливість застосування до підозрюваного або обвинуваченого застави та за наявності такої можливості робить відмітку в постанові. У свою чергу, органи кримінального переслідування, виголошуючи вказану постанову, роз'яснюють зазначеним особам їхнє право на клопотання про звільнення під заставу та, у разі надходження такого клопотання, повинні визначити розмір застави та постановити про зміну запобіжного заходу за умови, що кримінальна справа змінилася через появу обставин, що виключають застосування застави [6, с. 12].

Погоджуючись з Т. Л. Щербою щодо розгляду застави як альтернативи триманню під вартою, ми все ж не підтримуємо запропонований автором механізм його реалізації. Перш ніж викласти свої пропозиції з вказаного питання, наведемо приклад регламентації таких правовідносин у законодавстві окремих держав.

Так, згідно з ч. 3 ст. 183 КПК України слідчий суддя, суд під час постановлення ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим відповідних обов'язків. Кримінальний процесуальний закон України дозволяє судді не виконувати цей обов'язок лише щодо злочину, скоєного із застосуванням насильства або погрозою його застосування; злочину, який спричинив загибель людини; щодо особи, стосовно якої у цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений нею (ч. 4 ст. 183 КПК України).

Подібна регламентація міститься і в КПК Казахстану: слідчий суддя під час складання постанови про санкціонування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, за виключенням справ про особливо тяжкі злочини, зобов'язаний визначити розмір застави, достатній для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим обов'язків, передбачених законом (ч. 8 ст. 148 КПК Республіки Казахстан). Під час складання слідчим суддею, судом постанови про санкціонування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою застава не встановлюється у випадках: 1) підозри, обвинувачення особи в скоєнні навмисних злочинів, які спричинили смерть потерпілого; 2) підозри, обвинувачення особи в скоєнні злочину в складі злочинної групи; терористичних та (або) екстремістських злочинів; особливо тяжких злочинів, передбачених главами 1, 4, 5, 11 та 17 Кримінального кодексу Республіки Казахстан, а також особливо тяжких злочинів, що були скоєні в умовах надзвичайної ситуації або під час масових заворушень; особливо тяжких військових злочинів, які були скоєні у військовий час або в бойовій обстановці; 3) наявність достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений будуть перешкоджати судочинству або переховуватимуться від слідства та суду; 4) наявність даних про продовження підозрюваним, обвинуваченим злочинної діяльності; 5) порушення підозрюваним, обвинуваченим раніше обраного запобіжного заходу у вигляді застави в кримінальній справі, що розслідується (ч. 9 ст. 148 КПК Республіки Казахстан).

Відповідно до наведених прикладів кримінальним процесуальним законодавством України та КПК Республіки Казахстан встановлено прямий обов'язок слідчого судді (суду) визначити розмір застави та детально регламентовано обставини, за яких зазначені особи звільнені від виконання цього обов'язку. Доповнюючи пропозиції Т. Л. Щерби, що такий порядок слід було б запровадити в кримінальний процес Республіки Білорусь, та з урахуванням того, що в кримінально-процесуальних реаліях Білорусі запобіжний захід, що розглядається, санкціонує прокурор, пропонуємо в ч. 3 ст. 126 КПК РБ визначити обов'язком останнього призначити розмір застави, достатній для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим установлених кримінально-процесуальним законом обов'язків. Попри те, що згідно з ч. 1 ст. 124 КПК РБ вид та розмір застави встановлює орган, який здійснює кримінальне провадження, визначення розміру застави прокурором у такому випадку, на наш погляд, не буде суперечити вимогам закону, оскільки тут застава є несамотійним запобіжним заходом, а лише застосовується як альтернатива триманню під вартою. Уважаємо, що подібний порядок дещо спростить та оптимізує процедуру визначення застави

як альтернативи триманню під вартою, оскільки звільнить підозрюваного та обвинуваченого від додаткового подання клопотання щодо цього, а органи кримінального переслідування – від складання постанови про обрання запобіжного заходу.

У контексті цього питання також слід підтримати О. В. Петрову в тому, що судовий порядок санкціонування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою є кращим та, найголовніше, дозволяє застосувати цей захід більш раціонально, дає змогу зменшити кількість осіб, які перебувають під вартою, у зв'язку з чим у Республіці Білорусь також має бути впроваджено судовий порядок тримання під вартою [2, с. 208].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою є механізмом кримінального процесуального примусу, який потребує особливої уваги з боку законодавця. Зазначена позиція є очевидною, оскільки цей запобіжний захід передбачає тимчасове позбавлення волі особи, яка має процесуальний статус підозрюваного (обвинуваченого) в кримінальному провадженні. Таким чином, оптимізація процесуальних положень, які передбачають застосування такого запобіжного заходу, в тому числі використання застави як альтернативи триманню під вартою, позитивно впливає на функціонування механізму процесуального примусу в кримінальних процесуальних реаліях Республіки Білорусь. Висловлені міркування мають, безумовно, дискусійний характер та не претендують на беззаперечність, детермінуючи подальшу наукову полеміку щодо розглянутого питання.

Список використаних джерел

1. Орлов Р. В. Применение заключения под стражу в качестве меры пресечения на предварительном расследовании в российском уголовном судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Иркутск, 2008. 247 с.
2. Петрова О. В. Совершенствование порядка применения мер пресечения в современном обществе. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/43601/1/72_%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf (дата звернення: 03.09.2020).
3. Савицкая И. Г. Производство по уголовным делам в отношении несовершеннолетних по законодательству Республики Беларусь и Российской Федерации: сравнительно-правовой анализ применения мер пресечения. URL: https://elib.institutemvd.by/bitstream/MVD_NAM/826/1/88.pdf (дата звернення: 03.09.2020).
4. Верховный Суд: Уголовное судопроизводство – это государственный механизм защиты прав граждан, а не лототрон. URL: <https://news.tut.by/economics/210061.html?crnd=64067> (дата звернення: 03.09.2020).
5. Генеральный прокурор Республики Беларусь Александр Конюк выступил на открытии международной научно-практической конференции. URL: <http://www.prokuratura.gov.by/ru/info/sobytiya-i-gopriyatiya/generalnyuprokuror-respubliki-belarus-aleksandr-konyuk-vystupil-na-otkrytii-nauchno> (дата звернення: 03.09.2020).
6. Щерба Т. Л. Залог как мера пресечения в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Минск, 2013. 25 с.
7. Орлова О. Г. Уголовно-процессуальное производство по избранию судом меры пресечения: уголовно-процессуальная форма и особенности доказывания : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Красноярск, 2019. 203 с.
8. Конвенция о защите прав человека и основных свобод. URL: <https://precedent.in.ua/2015/11/16/konventsyya-po-pravam-cheloveka-konvents/> (дата звернення: 03.09.2020).

References

1. Orlov, R. V. (2008). *Primenenie zaklyucheniya pod strazhu v kachestve mery presecheniya na predvaritel'nom rassledovanii v rossijskom ugovnom sudoproizvodstve* [The use of detention as a preventive measure in the preliminary investigation in Russian criminal proceedings] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09. Irkutsk. 247 s. [in Russian].
2. Petrova, O. V. *Sovershenstvovanie poryadka primeneniya mer presecheniya v sovremennom obshchestve* [Improving the procedure for applying preventive measures in modern society]. URL: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/43601/1/72_%D0%BF%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf (data zvernennia: 03.09.2020) [in Russian].

3. Savickaya, I. G. *Proizvodstvo po ugovolnym delam v otnoshenii nesovershennoletnih po zakonodatel'stvu Respubliki Belarus' i Rossijskoj Federacii: sravnitel'no-pravovoj analiz primeneniya mer presecheniya* [Proceedings in criminal cases against minors under the legislation of the Republic of Belarus and the Russian Federation: a comparative legal analysis of the application of preventive measures]. URL: https://elib.institutemvd.by/bitstream/MVD_NAM/826/1/88.pdf (data zvernennia: 03.09.2020) [in Russian].

4. Verhovnyj Sud: *Ugolovnoe sudoproizvodstvo – eto gosudarstvennyj mekhanizm zashchity prav grazhdan, a ne lototron* [Supreme Court: Criminal justice is a state mechanism for protecting the rights of citizens, not a lottery drum]. URL: <https://news.tut.by/economics/210061.html?crnd=64067> (data zvernennia: 03.09.2020) [in Russian].

5. General'nyj prokuror Respubliki Belarus' Aleksandr Konyuk vystupil na otkrytii mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii [Prosecutor General of the Republic of Belarus Alexander Konyuk spoke at the opening of the international scientific and practical conference]. URL: <http://www.prokuratura.gov.by/ru/info/sobytiya-i-ropriyatiya/generalnyyprokuror-respubliki-belarus-aleksandr-konyuk-vystupil-na-otkrytii-nauchno> (data zvernennia: 03.09.2020) [in Russian].

6. SHCHerba, T. L. (2013). *Zalog kak mera presecheniya v ugovolnom processe* [Bail as a preventive measure in criminal proceedings] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09. Minsk. 25 s. [in Russian].

7. Orlova, O. G. (2019). *Ugolovno-processual'noe proizvodstvo po izbraniyu sudom mery presecheniya: ugovolno-processual'naya forma i osobennosti dokazyvaniya* [Criminal procedure for the selection by the court of a measure of restraint: the criminal procedure form and features of proof] : dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.09. Krasnoyarsk. 203 s. [in Russian].

8. *Konvenciya o zashchite prav cheloveka i osnovnyh svobod* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. URL: <https://precedent.in.ua/2015/11/16/konventsyya-po-pravam-cheloveka-konvents/> (data zvernennia: 03.09.2020) [in Russian].

Samko Andriy,

Master of Law

(Academy of the Interior Ministry of the Republic of Belarus, Minsk)

Pylypenko Dmytro,

PhD in Law

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

TAKING INTO CUSTODY IN THE CRIMINAL PROCESS OF THE REPUBLIC OF BELARUS: IMPROVING REGULATIONS AND ISSUES OF PROOF (COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS)

The article analyzes the peculiarities of applying a measure of procedural coercion in the form of detention in the criminal procedural legislation of the Republic of Belarus, as well as in the criminal process of Ukraine and the Republic of Kazakhstan. The positions of scientists in the field of criminal procedure, who conducted research on this issue, are analyzed. The key positions of the proceduralists regarding the basic regulatory aspects of the application of a preventive measure in the form of detention are considered. Attention is focused on the fundamental provisions of the functioning of the system of procedural compulsion and the application of a preventive measure in the form of detention in custody in particular. The analysis of the positions of the legislators of the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan and Ukraine regarding the issue of normative regulation of the procedure for applying a measure of procedural coercion in the form of detention is carried out. The authors of the article emphasize the key aspect of the preventive measure in the form of detention in the form of its extraordinary impact on the observance of human and civil rights and freedoms in criminal proceedings. This circumstance is especially relevant in respect of the right of participants in criminal proceedings to freedom and personal inviolability. In this regard, theoretical concepts are considered and the content of international law on this issue is analyzed. The practical feasibility and normative possibility of using other, more humane methods of influencing suspects accused in criminal proceedings are analyzed. The article focuses on the normative procedure for the application of bail as an alternative procedural measure of isolating a person during detention in the legislation of the above states. The article analyzes the procedural features of the normative regulation of the use of pledge in the legislation of Ukraine and the Republic of Kazakhstan. The author's position on these issues, as well as proposals for optimizing the criminal procedural legislation of the Republic of Belarus regarding the regulation of the use of detention are formulated.

Key words: criminal process; detention; preventive measures; proof; criminal prosecution bodies.

Надійшла до редколегії 08.11.2020

УДК: 343.01

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-163-168>

Скрябін Олексій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

(Класичний приватний університет, м. Запоріжжя)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРЕЮДИЦІЇ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто проблематику визначення поняття «преюдиція» в кримінальному процесі. Преюдиція є складним та багатогранним поняттям, яке потребує уточнення для ефективного застосування в кримінальному судочинстві. Висвітлено підходи сучасних науковців щодо визначення терміна «преюдиція». Уточнено його сутність у сучасному кримінальному процесі. Розглянуто класифікацію преюдицій та проаналізовано проблемні аспекти їхнього визначення. Проведено порівняльний аналіз та виявлено відмінності між поняттями «преюдиція», «презумпція», «прецедент» та «передсудність».

Ключові слова: преюдиція; кримінальний процес; аспекти; рішення.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших пріоритетів сучасної демократичної держави є забезпечення ефективного функціонування правосуддя. Для цього необхідним є дослідження питань, що пов'язані з підвищенням ефективності правосуддя та результативності процесуальних положень. Важливо розробити такий механізм, що сприятиме дієвості практики застосування чинного законодавства, та створити нові рекомендації щодо удосконалення сучасного законодавства. Тому необхідним і важливим для сучасного кримінального судочинства є забезпечення ефективного застосування преюдицій. У цьому розрізі потребує уточнення сутності поняття преюдиції для забезпечення справедливого функціонування правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики преюдицій присвячені роботи таких учених, як О. І. Бережний, Б. Р. Бурганов, В. В. Вапнярчук, Д. В. Шилін.

О. І. Бережний досліджував преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах, проте аналіз проводився до внесення змін у Кримінально-процесуальний кодекс України (далі – КПК України) [1]. Російський учений Б. Р. Бурганов розглядав питання інституту преюдиції в сучасному російському кримінальному процесі [2]. В. В. Вапнярчук вивчав сутність преюдиціальних фактів та їхнє значення для кримінально-процесуального доказування. Д. В. Шилін розкривав загальні питання використання преюдицій у кримінальному провадженні та історію преюдиціальності в кримінальному процесі [3; 4].

Проте на сьогодні тривають дискусії щодо визначення поняття преюдиції в сучасному кримінальному процесі, що обумовлено складністю та неоднозначністю поняття.

Метою статті є дослідження проблемних аспектів визначення поняття преюдицій у сучасному кримінальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Основою сутнісного визначення поняття преюдиції в наукових дослідженнях є корінь від латинського «praecedens» – вирішене питання, заздалегідь прийняте рішення, обставина, що дозволяє судити про наслідки. Деякі автори

вважають, що «преюдиція» в перекладі з лат. «*praecedens(i)*» означає: 1) вирішене питання, попередній вирок; 2) обставина, що дозволяє судити про наслідки. Цей термін включає в себе два елементи: «*praes*» – попереду, вперед, перед і «*judicialis*» – судовий. При синтезі значень морфем отримуємо «*praecedens(i)*», що означає «нове юридичне рішення, що засноване на тотожному попередньому рішенні, яке набрало чинності» [2].

Неоднозначне і широке визначення преюдиції впливає на стан наукових досліджень, викликає суперечки в законотворчості, може ускладнювати практичну діяльність представників судових органів.

Поняття преюдиції потребує багатостороннього розгляду, що зумовлено складністю та багатоплановістю об'єкта. Історично склалося, що термінологія щодо преюдиції багатозначна й охоплює різні сторони об'єкта дослідження. Залежно від того, який сенс укладається в поняття преюдиції, може бути розширена або звужена сфера застосування та дії інституту преюдиції в кримінальному процесі. Є різні види преюдицій, наділені різними властивостями та характеристиками, що також впливає на неоднозначність визначення об'єкта дослідження. Так, В. В. Масюк вважає, що преюдиція – це встановлене процесуальним законом правило (нетиповий нормативний припис) звільнення від доказування обставин, установлених рішеннями суду в цивільній, господарській, адміністративній справі, під час розгляду інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо яких або якої встановлено ці обставини [5, с. 66].

Відповідно до сучасного законодавства термін «преюдиція» традиційно застосовується для позначення сукупності обставин, що не потребують доведення, оскільки вони встановлені судовим рішенням, яке набрало законної сили в раніше розглянутій справі [6, с. 22]. Преюдиція в кримінальному процесі закріплена ст. 90 КПК України, згідно з якою рішення національного суду або міжнародної судової установи, що набуло чинності і ним встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України й міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів [7].

Доцільно навести визначення преюдиції, яке запропонував А. В. Карданець. Автор розглядає преюдицію як прийом юридичної техніки, що являє собою правило доказування про те, що правозастосовне рішення уповноваженого органу, яке набуло законної сили, прийняте в установленому законом процесуальному порядку про наявність або відсутність юридичного факту, обов'язкове для всіх правозастосовних органів, які вирішують юридичну справу, пов'язану з раніше вирішеною з приводу цього факту [8, с. 30]. Визначаючи сутність преюдиції або преюдиційного факту, Д. В. Шилін стверджує, що це встановлені судом факти, достовірність яких вважається доведеною для всіх судів у межах будь-якого іншого провадження, у тому числі кримінального [3, с. 159]. Тобто виконуються одразу дві вимоги до доказу, а саме його достовірність та допустимість.

Основними ознаками преюдиції, на думку Д. В. Шиліна, є:

- 1) обов'язковість застосування, яка закріплена правовими нормами;
- 2) достовірність фактів та/або обставин, установлених преюдицією;
- 3) зв'язок обставин справи, що розглядається, із судовим рішенням, яке набрало законної сили [3, с. 159].

На основі аналізу визначень об'єкта дослідження вченими можна звести основні підходи до тлумачення преюдиції як: 1) правозастосовного акта; 2) обставин, які встановлені судом; 3) результату послідовного застосування презумпції істинності судового рішення у вигляді обов'язковості рішень одного суду для іншого; 4) властивості окремих правових явищ; 5) прийому юридичної техніки (правила доказування); 6) підстав (правил) для звільнення від доказування; 7) юридичного правила, яке встановлює спеціальні умови використання в процесі доказування судових рішень, які набули законної сили [9, с. 163].

Отже, можемо вважати, що преюдиція – це доказове правило, за допомогою якого встановлюються підстави та порядок використання під час доказування органом дізнання, слідчим, прокурором, судом, суддею фактів та правових висновків, які встановлені такими, що мають юридичну силу рішеннями органу дізнання, слідчого, прокурора, суду, судді в кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справах, якими справу вирішено по суті, як таких, що не потребують повторного доведення [4, с. 1].

Проблемність визначення сутності преюдиції зумовлена наявністю видового різноманіття, що впливає на те, який саме аспект розкриває визначення поняття. М. А. Павлова, досліджуючи види преюдицій, запропонувала таку їхню класифікацію: 1) за масштабом застосування у правовому просторі: загальноправові, міжгалузеві та галузеві; 2) залежно від субординації в правовому регулюванні: матеріально-правова та процесуально-правова; 3) за характером зв'язку з іншими справами: пряма та зворотна (реверсивна); 4) залежно від законодавчого закріплення: абсолютна та умовна; 5) за юридичними наслідками: імперативна та консультативна (рекомендаційна); 6) залежно від предмета правового регулювання: правова преюдиція та казуальна преюдиція; 7) залежно від можливості учасників процесу оспорювати преюдицію: взаємна і невзаємна; 8) за суб'єктом створення преюдиції: судова, адміністративна, нотаріальна, експертна [10, с. 137].

Визначення сутності поняття преюдиції ускладнюється необхідністю розмежування досліджуваного поняття із суміжними категоріями права. Суміжними поняттями щодо преюдиції виступають «прецедент», «передсудність» та «презумпція».

Важливим є розмежування понять «прецедент» і «преюдиція», що ускладнюється наявністю досить широкого кола загальних рис. Це стає причиною частого ототожнення вказаних понять. Так, і прецедент, і преюдиція використовуються для забезпечення стабільності рішень суду та процесуальної економії; вони є особливими правилами вирішення певних питань на основі попередніх висновків. Тобто преюдиція і прецедент є попередніми рішеннями, що встановлюють результат питання, що розв'язується. Загальною рисою для вказаних понять є те, що під час їхнього застосування йдеться про використання рішення, яке було винесене раніше. Проте прецедентне рішення є обов'язковим для судів, що розглядають аналогічні справи, а правило преюдиціальності передбачає обов'язковість обставин, установлених попереднім рішенням суду і що мають значення тільки для справи, яка розглядається, тобто ці факти покладаються в основу наступного рішення без вторинного доказування [11, с. 27]. Основною різницею між прецедентом та преюдицією є те, що прецедент містить у собі правове правило вирішення правового спору, а преюдиція є доказовим правилом використання фактів та правових висновків. Тобто преюдиція реалізується лише у сфері доказування, а прецедент – у цілому у сфері юридичного процесу [11, с. 27].

Досить поширеним є ототожнення преюдиціальних фактів із доказами. Принципова відмінність між вказаними поняттями полягає, перш за все, у тому, що преюдиції: а) встановлюються в ході провадження по іншому кримінальному провадженню; б) через це мають процесуальну форму, властиву доказам; в) їхня достовірність може бути піддана сумніву в процесі використання під час доказування по іншому кримінальному провадженню (у межах законності вироку чи рішення, тобто поки воно не буде скасоване) [1, с. 15].

Також важливо розмежовувати «преюдицію» та «передсудність». Необхідно зазначити, що передсудність є проявом такої характеристики законної сили судового рішення, як обов'язковість.

Відмінність між презумпцією та преюдицією полягає насамперед у їхній сфері застосування. У загальному значенні під юридичною преюдицією слід розуміти обов'язковість для всіх судів, які розглядають справу, фактів, раніше встановлених судовим рішенням, що набуло чинності по іншій справі, та ці факти суди повинні брати до уваги без ужиття будь-яких заходів перевірки. У свою чергу, під юридичною презумпцією можна

розуміти припущення про те, що факт уже існує. При цьому такий стан речей залишається доти, доки не буде в установленому порядку доведене протилежне. Наприклад, є такі презумпції: презумпція невинуватості, презумпція вини, презумпція добросовісності, презумпція авторства, презумпція психічного здоров'я тощо. Отже, все це свідчить про те, що сферою застосування презумпції є майже всі галузі права, а сфера застосування преюдиції обмежується декількома галузями права, передусім процесуальними [8, с. 22]. Так, О. І. Бережний зазначає, що не можна ігнорувати тісний взаємозв'язок преюдиції та презумпції, що знаходить свій вияв під час остаточного прийняття рішення у справі. Так, у кримінальному процесі діє презумпція істинності вироку, що набрав законної сили, а преюдиціальність вироку ґрунтується саме на цій презумпції і забезпечується законною силою вироку тому, що в преюдиціях виявляється законна сила вироку в цілому [1, с. 17]. Взаємозалежність преюдиції та презумпції простежується також на прикладі презумпції невинуватості. Саме презумпція невинуватості сприяє повному, всебічному й об'єктивному дослідженню матеріалів кримінального провадження, унеможливорює обвинувальний ухил досудового розслідування і не дає змогу ухвалювати обвинувальний вирок на підставі недосконалих, сумнівних, суперечливих доказів [12, с. 91].

Враховуючи викладене вище, слід зауважити, що преюдиція впливає на підвищення відповідальності суддів, оскільки вона сприяє винесенню законних та обґрунтованих рішень, що стосуються не тільки прав та інтересів сторін конкретного провадження, яке залежить від фактів, що встановлені в цьому рішенні, а в подальшому вони можуть вплинути на дотримання прав та інтересів інших осіб. Тобто преюдиція спонукає суддів приймати мотивовані, ясні та чіткі рішення, які характеризуються переконливістю викладених аргументів у мотивувальній та резолютивній частинах рішення [3, с. 159].

Висновки. Таким чином, преюдиція виступає доказовим правилом, на підставі якого встановлюються порядок та підстави використання в процесі доказування слідчим, прокурором, органом дізнання, суддею, судом правових висновків та фактів, що встановлені такими, які набули юридичної сили на основі рішення слідчого, прокурора, органу дізнання, судді, суду в адміністративних, господарських, цивільних або кримінальних справах, якими по суті вирішено справу, як таких, які не потребують повторного доведення.

Під час визначення сутності поняття преюдиції необхідним є його розмежування з поняттями презумпції, прецеденту та передсудності. Різниця між прецедентом і презумпцією полягає в тому, що прецедент містить у собі правове правило вирішення правового спору, а преюдиція є доказовим правилом використання фактів та правових висновків. Преюдиція та передсудність не тотожні, оскільки передсудність є проявом такої характеристики законної сили судового рішення, як обов'язковість. Відмінність між презумпцією та преюдицією – у їхній сфері застосування.

Преюдиція впливає на підвищення відповідальності суддів, тому що вона сприяє винесенню законних та обґрунтованих рішень, що стосуються не тільки прав та інтересів сторін конкретного провадження, а в подальшому можуть вплинути на дотримання прав та інтересів інших осіб, яке залежить від фактів, що встановлені в цьому рішенні.

Список використаних джерел

1. Бережний О. І. Значення обставин встановлених у вирокі та ухвалі суду про закриття кримінального провадження при вирішенні інших кримінальних проваджень. *Журнал східноєвропейського права*. № 33. 2016. С. 11–20.
2. Бурганов Б. Р. Институт преюдиции в современном российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Казань, 2016. 191 с.
3. Шилин Д. В. Общие вопросы использования преюдиции в уголовном производстве. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 4 (88). С. 157–165.

4. Шилін Д. В. Кримінально-процесуальна преюдиція в процесі доказування у кримінальних справах. *Часопис Академії адвокатури України*. 2010. № 6. С. 1–6.

5. Іщенко О. До питання про преюдиційність судових актів у господарському процесі. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 2. 183 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (дата звернення: 20.08.2020).

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV : в редакції від 01.08.2016. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 26.08.2020).

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 26.08.2020).

8. Карданец А. В. Преюдиции в российском праве. Проблемы теории и практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Нижний Новгород, 2002. 181 с.

9. Павлова М. А. Співвідношення преюдиції з деякими суміжними категоріями. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. Вип. 2. С. 22–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_8 (дата звернення: 20.08.2020).

10. Павлова М. Класифікація видів преюдиції як інструмент визначення її суті. *Теорія держави і права*. Вип. 7. 2016. С. 133–147.

11. Зіменко О. В. Щодо питання преюдиціальності рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право»* / гол. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Гельветика, 2013. Вип. 22. Т. 1, № 1. С. 24–28.

12. Сенченко Н. М. Презумпція невинуватості як гарантія забезпечення прав і свобод особи у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1 (3). С. 89–94.

References

1. Berezhnyi, O. I. (2016). Znachennia obstavyn vstanovlenykh u vyroku ta ukhvali sudu pro zakryttia kryminalnogo provadzhenia pry vyrishenni inshykh kryminalnykh provadzhen [The significance of the circumstances established in the verdict and the court decision on the closure of criminal proceedings in resolving other criminal proceedings]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 3. S. 11–20 [in Ukrainian].

2. Burganov, B. R. (2016). Institut preyudicii v sovremennom rossijskom ugolovnom processe [The Institute of Prejudice in Modern Russian Criminal Procedure] : avtoref. diss. ... kand. jur. nauk : 12.00.09. Kazan'. 191 s. [in Russian].

3. SHilin, D. V. (2019). Obshchie voprosy ispol'zovaniya preyudicii v ugolovnom proizvodstve [General issues of the use of prejudice in criminal proceedings]. *Visnik LDUVS im. E. O. Didorenka*. Vip. 4 (88). S. 157–165 [in Russian].

4. Shylin, D. V. (2010). Kryminalno-protseusualna preiudytsiia v protsesi dokazuvannia u kryminalnykh spravakh [Criminal procedural prejudice in the process of proving in criminal cases. Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine]. *Chasopys Akademii advokatury Ukrainy*. № 6. S. 1–6 [in Ukrainian].

5. Ishchenko, O. Do pytannia pro preiudytsiinist sudovykh aktiv u hospodarskomu protsesi. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy* [On the question of the prejudicial nature of judicial acts in the economic process. Word of the National School of Judges of Ukraine]. 2013. № 2. 183 s. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua> (data zvernennia: 20.08.2020) [in Ukrainian].

6. Tsyvilnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV v red. vid 01.08.2016 [Civil Procedure Code of Ukraine]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.4> (data zvernennia: 26.08.2020) [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi protseusualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (data zvernennia: 26.08.2020) [in Ukrainian].

8. Kardanec, A. V. (2002). Preyudicii v rossijskom prave. Problemy teorii i praktiki [Prejudices in Russian law. Problems of theory and practice] : dis. ... kand. jur. nauk : 12.00.01. Nizhnij Novgorod. 181 s. [in Russian].

9. Pavlova, M. A. (2016). Spivvidnoshennia preiudytsii z deiakymy sumizhnyamy katehoriiami [The ratio of prejudice to some related categories. Actual problems of domestic jurisprudence]. *Aktualni problemy vitchyznianoj yurysprudentsii*. Vyp. 2. S. 22–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvu_2016_2_8 (data zvernennia: 20.08.2020) [in Ukrainian].

10. Pavlova, M. (2016). Klasyfikatsiia vydiv preiudytsii yak instrument vyznachennia yii suti. [Classification of types of prejudice as a tool for determining its essence Theory of State and Law]. *Teoriia derzhavy i prava*. Vyp. 7. S. 133–147 [in Ukrainian].

11. Zimenko, O. V. (2013). Shchodo pytannia preiudytsialnosti rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the question of the preliminary ruling of the European Court of Human Rights. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: «Law»]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: «Pravo»* / hol. red. Yu. M. Bysaha. Uzhhorod: Helvetyka. Vyp. 22. T. 1, № 1. S. 24–28 [in Ukrainian].

12. Senchenko, N. M. (2017). Prezumptsiia nevyrvatosti yak harantiia zabezpechennia prav i svobod osoby u kryminalnomu provadzhenni [Presumption of innocence as a guarantee of ensuring the rights and freedoms of a person in criminal proceedings. Current issues of legal science and practice]. *Aktualni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky*. № 1 (3). S. 89–94 [in Ukrainian].

Scriabin Olexiy,
Doctor of Law, Associate Professor
(Classical private university of Zaporizhzhia)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8915-5943>

PROBLEM ASPECTS OF DEFINITION OF THE CONCEPT OF PREJUDICATION IN THE MODERN CRIMINAL PROCESS

The article considers the issue of defining the essence of the concept of prejudice in criminal proceedings. Prejudice is a complex and multifaceted concept. Depending on the meaning of the concept, the scope and effect of the institution of prejudice in criminal proceedings may be narrowed or expanded. The approaches of modern scientists to the definition of prejudice are highlighted. Prejudice is a rule of evidence, which establishes the procedure and grounds for use in the process of proof by the investigator, prosecutor, body of inquiry, judge, court of legal conclusions and facts established by those that have entered into force on the basis of the investigator, prosecutor, courts in administrative, commercial, civil or criminal cases, which essentially resolved the case, as those that do not require re-proof. The classification of prejudices according to the scale of application in the legal space is considered; depending on the subordination in legal regulation; by the nature of the connection with other cases; depending on the legislative consolidation; by legal consequences; depending on the subject of legal regulation; depending on the ability of the participants in the process to challenge the prejudice; by the subject of the creation of the prejudice. The problematic aspects of determining prejudices are analyzed. Necessary and important in determining the essence of the concept of prejudice is its distinction with the concepts of presumption, precedent and prejudice. The difference between precedent and presumption is manifested in the fact that precedent contains a legal rule for resolving a legal dispute, and prejudice is an evidentiary rule for the use of facts and legal conclusions. Prejudice and prejudice are not identical, as prejudice is a manifestation of such a characteristic of the legal force of a court decision as binding. The difference between a presumption and a prejudice lies primarily in their scope.

Key words: *prejudice; criminal proceedings; aspects; decisions.*

Надійшла до редколегії 09.10.2020

УДК: 343.17

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-169-174>

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ПРО НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ ДЕЯКИХ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І КОНКУРЕНЦІЮ ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ РІШЕНЬ СТОСОВНО ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Статтю присвячено проблемам узгодженості деяких норм чинного кримінального процесуального законодавства України, що регламентують прийняття процесуальних рішень слідчим, прокурором та слідчим суддею щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Так, на думку автора, ч. 3 ст. 246 КПК регламентує, що слідчий зобов'язаний повідомляти прокурора про прийняття процесуального рішення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас ч. 2 ст. 272 КПК уповноважує слідчого приймати процесуальне рішення про застосування негласних слідчих (розшукових) дій як виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації тільки за узгодженням з керівником органу досудового розслідування. Ч. 1 ст. 250 КПК вимагає, щоб негласну слідчу (розшукову) дію слідчим було розпочато до постановлення ухвали слідчого судді тільки за рішенням, узгодженим з прокурором, натомість ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК викладена так, що начебто дозволяє слідчому самостійно виносити постанову щодо встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та спостереження за особою. Отож запропоновано доповнити зазначені норми чинного КПК з метою узгодження їх диспозицій. У статті розкрито зміст поняття конкуренції рішень, передумови яких, на думку автора, містяться у ч. 1 ст. 250 та ч. 3 ст. 248 КПК України. Внесено пропозиції щодо змін і доповнень до вказаних норм для вирішення цієї проблеми.

Ключові слова: процесуальне рішення; слідчий; прокурор; слідчий суддя; конкуренція правових норм; кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний закон містить різні положення, які формально регламентують і регулюють діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді та суду на різних стадіях кримінального провадження. У такому разі зацікавленість викликає стадія досудового розслідування. Саме на цій стадії проводяться слідчі (розшукові) дії (далі – СРД) та негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД), які згідно з ч. 1 ст. 246 є різновидом слідчих (розшукових) дій. Особливістю зазначеного різновиду СРД, відповідно до ст. 246 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК), є те, що: по-перше, відомості про факт і методи проведення НСРД не підлягають розголошенню; по-друге, НСРД проводять у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його скоїла, неможливо отримати в інший

спосіб; по-третє, НСРД проводять виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів; по-четверте, процесуальне рішення про проведення НСРД згідно з ч. 3 ст. 246 КПК приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених ч. 1 ст. 247 КПК, – слідчий суддя апеляційного суду за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Виключно прокурор має право прийняти процесуальне рішення про проведення такої НСРД як контроль за вчиненням злочину (ч. 3 ст. 246). Окрім того, слідчий під час погодження з керівником органу досудового розслідування та прокурор самостійно приймають постанову щодо проведення НСРД у вигляді виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК). До того ж слідчий за погодженням прокурора та прокурор самостійно можуть приймати процесуальні рішення і щодо проведення НСРД у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із порятунком життя людей та запобіганням скоєнню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст.ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Але в такому разі (процесуальне рішення прокурора у вигляді постанови, адже інших видів процесуальних рішень слідчого, прокурора на стадії досудового розслідування чинний КПК не передбачає) виникає конкуренція процесуальних рішень, адже тільки слідчий суддя має право остаточно приймати процесуальне рішення про дозвіл на проведення НСРД у вигляді ухвали (ч. 3 ст. 248 КПК України). Проте, почавши НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, слідчий чи прокурор вже фактично втручаються у права та інтереси особи, що охороняються законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми провадження НСРД на стадії досудового розслідування в різні часи присвячувалися роботи таких фахівців, науковців у галузі кримінального процесу, як С. В. Андрусенко, М. В. Багрій, Б. І. Бараненко, Р. І. Благута, Р. С. Веприцький, І. В. Гловюк, С. О. Гриненко, В. А. Журавель, О. В. Капліна, В. А. Колесник, С. С. Кудінов, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, О. М. Сало, Є. Д. Скулиш, О. Ю. Татаров, В. Г. Уваров, Д. В. Філін, В. О. Черков, В. Ю. Шепітько, А. В. Шило, М. Є. Шумило та інших. Але проблемам неузгодженості норм КПК, які регулюють порядок прийняття процесуальних рішень щодо проведення НСРД та конкуренції процесуальних рішень у питаннях застосування НСРД, уваги майже не приділялося. Тому обґрунтування зазначеної проблеми має як теоретичне, так і практичне значення.

Формування цілей. Метою цієї статті є визначення проблеми неузгодженості норм КПК, які регулюють порядок прийняття процесуальних рішень щодо проведення НСРД та проблеми конкуренції процесуальних рішень у кримінальному провадженні щодо проведення НСРД.

Виклад основного матеріалу. У ч. 3 ст. 246 КПК йдеться про те, що слідчий зобов'язаний повідомляти прокурора про прийняття процесуального рішення щодо проведення НСРД. У той же час ця норма суперечить ч. 2 ст. 272 КПК, яка уповноважує слідчого приймати процесуальне рішення про застосування НСРД у вигляді виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації за узгодженням з керівником органу досудового розслідування. Адже згідно з цією нормою достатньо, щоб процесуальне рішення про застосування вказаної вище НСРД погоджувалося з керівником органу досудового розслідування. До того ж ч. 5 ст. 40 КПК України наголошує на тому, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог чинного КПК, є самостійним у своїй процесуальній діяльності. Проте, якщо посилатися на

ч. 3 ст. 246 КПК, то прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення НСРД. Тут ми бачимо приклад неузгодженості норм кримінального процесуального законодавства стосовно процесуальної свободи слідчого. Крім того, слідчий відповідно до чинного КПК має право приймати процесуальні рішення не тільки щодо проведення НСРД, передбаченого ст. 272 КПК, але і стосовно тих, які регламентуються ст. 268 КПК (Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу) та ст. 269 КПК (Спостереження за особою, річчю або місцем). Адже диспозиція ч. 4 ст. 268 КПК декларує, що встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого, прокурора. Таке ж рішення слідчий та прокурор можуть приймати і щодо спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК). Хоча в цих нормах і йдеться про постанови як вид процесуального рішення щодо проведення НСРД, але вони є відсильними: у них зроблено посилання до ст. 250 КПК (Проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді), в якій чітко зазначено, що процесуальні рішення з таких НСРД приймає слідчий тільки за згодою з прокурором. До того ж у ч. 1 ст. 250 КПК не згадано про конкретні постанови слідчого чи прокурора, а йдеться лише про рішення. Зокрема зауважено, що негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК (ідеться про ст.ст. 268 та 269 КПК), за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому разі прокурор зобов'язаний невідкладно після початку негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Тобто не зрозуміло, про який вид процесуального рішення зазначено в цій нормі: про процесуальне рішення у вигляді певного процесуального акта, наприклад дії, чи письмового процесуального рішення у вигляді конкретної постанови, як це прописано у ст. 110 КПК. Окрім того, ч. 1 ст. 250 КПК регламентує, що у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із порятунком життя людей та запобіганням скоєнню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст.ст. 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, НСРД може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді. Але, яка саме НСРД, у законі не зазначено. Указано лише на те, що проводити НСРД до постановлення ухвали слідчого судді можна тільки у випадках, передбачених чинним КПК. Таким чином, можна зрозуміти, що слідчий за погодженням з прокурором і прокурор самостійно можуть приймати процесуальне рішення щодо проведення будь-якого НСРД, а не тих, які чітко зазначені у ч. 4 ст. 268 та ч. 3 ст. 269 КПК України. Тоді виникає слушне запитання: чому тільки у ст.ст. 268 і 269 КПК йдеться про проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді і не йдеться в інших нормах КПК, які регламентують проведення НСРД? Окрім того, чому в одному випадку законодавець процесуальне рішення називає постановою (ст.ст. 268, 269 КПК), а в іншому – просто рішенням (ст. 250 КПК), не конкретизувавши у вигляді якого процесуального акта воно повинно прийматися? До того ж, якщо проаналізувати ч. 1 ст. 250 КПК, то в ній сказано про процесуальне рішення слідчого щодо проведення НСРД, яке обов'язково повинно бути узгоджене з прокурором, а в ст.ст. 268 та 269 КПК (щодо проведення НСРД у вигляді установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу чи спостереження за особою) вже йдеться про конкретну постанову – процесуальний документ, який до того ж приймається слідчим самостійно, без узгодження з прокурором. Вказану ситуацію можна сприймати як недолік у вигляді неузгодженості норм чинного кримінального процесуального законодавства, які регламентують порядок прийняття процесуальних рішень щодо проведення НСРД. На практиці така ситуація може поставити під сумнів докази, що були отримані під час проведення НСРД, тож суд може визнати такі докази недопустимими. Наприклад, якщо чітко дотримуватися норм ст.ст. 268, 269 КПК, то, таким чином, у невідкладних випадках (ст. 250 КПК) слідчий може приймати постанову про початок проведення НСРД – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу чи

спостереження за особою – самостійно, не узгоджуючи таке процесуальне рішення з прокурором. Проте ч. 1 ст. 150 КПК вимагає від слідчого обов'язково узгоджувати з прокурором свої процесуальні рішення стосовно початку проведення НСРД. Для усунення такого недоліку ч. 3 ст. 268 та ч. 4 ст. 269 КПК після слів «постанови слідчого» потрібно доповнити словами «узгодженої з прокурором».

Далі розглянемо проблему конкуренції процесуальних рішень щодо НСРД, які регулюються ст.ст. 268 та 269 КПК. Термін «конкуренція», на думку О. І. Маслак, Л. А. Квятковської, П. К. Кулінічева, означає суто ринкові (економічні) відносини. Тобто тлумачення цього поняття в широкому розумінні притаманне тільки ринковому середовищу, діяльності промислового підприємства. Авторами зауважено, що сутністю конкуренції є прагнення сторін до підвищення ефективності господарської діяльності, прискорення науково-технічного прогресу [1, с. 58]. Подібне трактування терміна запропоновано в енциклопедії «Вікіпедія»: конкуренція – це суперництво між суб'єктами ринкової економіки за найкращі умови виробництва, вигідну позицію на ринку тощо [2]. Якщо звернутися до поняття конкуренції у праві, то тут можна говорити про конкуренцію правових норм. Наприклад, В. В. Бойко у своїй роботі зазначає, що конкуренція правових норм полягає у ситуації, коли на врегулювання одного і того ж аспекту суспільних відносин претендують одночасно дві або більше правові норми і при цьому вони за своїм змістом не суперечать одна одній [3, с. 3]. Отже, автор робить висновок, що конкуренція правових норм – це спосіб співвідношення правових норм, які не наділені ознакою протилежності чи суперечності одна одній та кожна з яких претендує на застосування для врегулювання певного аспекту правовідносин [3, с. 11]. Схожа точка зору стосовно походження конкуренції в праві висловлена О. В. Ус [4, с. 90]. Проте чіткого поняття щодо конкуренції процесуальних рішень у науковій літературі немає. Тому, користуючись правилами аналогії, можна припустити, що конкуренція процесуальних рішень у кримінальному провадженні – це спосіб вирішення одного і того ж процесуального питання шляхом поглинання процесуального рішення з цього процесуального питання процесуальним рішенням учасника кримінального провадження, який наділений більшими правами та повноваженнями. Розглянувши в цьому аспекті неузгодженості, визначені у нормах ст.ст. 268 (ч. 4) та 269 (ч. 3) КПК, можна зробити припущення, що норми ч. 1 ст. 250 КПК також не узгоджені з перерахованими вище нормами, до того ж конкурують із ч. 3 ст. 248 КПК. Адже відповідно до ч. 1 ст. 250 КПК слідчий у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із порятунком життя людей та запобіганням скоєнню тяжкого або особливо тяжкого злочину приймає узгоджене з прокурором рішення про проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді. У такому разі прокурор зобов'язаний невідкладно після початку НСРД звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. І згідно з ч. 3 ст. 248 КПК слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав для проведення НСРД. У цьому випадку ми бачимо конкуренцію процесуальних рішень з боку слідчого, прокурора та слідчого судді. Адже відповідно до ст. 110 КПК постанова слідчого, прокурора і ухвала слідчого судді є різновидом процесуальних рішень. Тільки в наведеному випадку постанова слідчого, прокурора є процесуальним рішенням учасників кримінального провадження, які наділені меншими процесуальними правами та повноваженнями, а ухвала слідчого судді – різновидом процесуального рішення учасника, який має більше процесуальних прав та повноважень у кримінальному провадженні.

Отже, результат НСРД все одно буде залежати не від процесуальних рішень слідчого чи прокурора, а від процесуального рішення слідчого судді у вигляді ухвали. Тобто можна стверджувати, що в цьому випадку є конкуренція рішень. Навіть коли слідчий чи прокурор отримають певні результати чи не отримають їх, проводячи зазначені НСРД до ухвали слідчого судді, кінцеве рішення все ж залишається за слідчим суддею. Тоді навіщо приймати

проміжні рішення у вигляді постанови, якщо вони не мають жодного значення для виконання завдань кримінального провадження? Аргументувати зайвість конкуренції рішень можна на прикладі ч. 3 ст. 233 КПК, коли слідчий, дізнавач, прокурор у невідкладних випадках для проведення обшуку чи огляду до постановлення ухвали слідчого судді має право увійти до житла чи іншого володіння особи. Хоч у цій нормі не йдеться про певне процесуальне рішення, але така діяльність уповноважених осіб не може відбуватися без їхнього особистого рішення як форми внутрішнього переконання уповноваженої посадової особи. Далі в зазначеній нормі сказано, що в такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язані невідкладно після здійснення цих дій звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами КПК, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, установлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК. Проте стосовно НСРД, як частини СРД, ситуація є інакшою, хоча згідно з ч. 3 ст. 233 КПК та ч. 1 ст. 250 КПК факт втручання в особисте життя людини доволі очевидний. Тому для вирішення проблеми конкуренції процесуальних рішень ч. 1 ст. 250 КПК потрібно змінити, вилучивши слова «за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора» і замінивши їх на «слідчим або прокурором».

Висновки. Враховуючи викладене вище, можна зробити низку висновків. По-перше, неузгодженість правових норм кримінального процесуального закону (ч. 1 ст. 250 КПК) і норм стосовно прийняття процесуального рішення щодо проведення таких НСРД, як «Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до постановлення ухвали слідчого судді» (ч. 4 ст. 268 КПК) та «Спостереження за особою до постановлення ухвали слідчого судді» (ч. 3 ст. 269 КПК) створює підстави для визнання доказів, що були отримані під час реалізації цих НСРД, недопустимими. Для усунення такого недоліку потрібно доповнити ч. 3 ст. 268 та ч. 4 ст. 269 КПК після слів «постанови слідчого» словами «узгодженого з прокурором».

По-друге, зміст ч. 1 ст. 250, ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК про те, що слідчий за погодженням з прокурором, прокурор виносять рішення (постанову) про початок проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді, та зміст ч. 3 ст. 248 КПК про те, що остаточне рішення про проведення НСРД приймає слідчий суддя, створюють конкуренцію рішень. Тобто формують спосіб вирішення одного й того ж процесуального питання шляхом поглинання процесуального рішення з цього процесуального питання процесуальним рішенням учасника кримінального провадження, який наділений більшими правами та повноваженнями. Наведена ситуація призводить до зайвого зволікання в прийнятті рішень, і як наслідок – до ризику втрати докази, врятувати життя людини. Наприклад, коли обставини потребують негайного проведення НСРД, слідчий вимушений звертатися до прокурора, щоб він дозволив йому розпочати НСРД до постанови слідчого судді. По-третє, таку ситуацію можна виправити, змінивши диспозицію ч. 1 ст. 250 КПК: вилучити словосполучення «за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора» і доповнити словосполученням «слідчим або прокурором після повідомлення про початок негласної слідчої (розшукової) дії».

Список використаних джерел

1. Маслак О. І., Квятковська Л. А., Кулінічев П. К. Конкуренція: її сутність та особливості в умовах глобалізації. *Технологический аудит и резервы производства*. № 3. 2014. С. 57–61.
2. Конкуренція. Вікіпедія : вебсайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F#:~:text=%D0%9A> (дата звернення: 15.10.2020).

3. Бойко В. В. Конкуренція правових норм. Загально-теоретична характеристика. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2012. № 1. С. 1–14. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf> (дата звернення: 15.10.2020).

4. Ус О. В. Конкуренція кримінально-правових норм під час кваліфікації злочину. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. С. 89–94. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/2/part_1/21.pdf (дата звернення: 15.10.2020).

References

1. Maslak, O. I., Kviatkovska, L. A., Kulinichev, P. K. (2014). Konkurentsii: yii sutnist ta osoblyvosti v umovakh hlobalizatsii [Competition: its essence and features in the context of globalization]. *Tekhnologicheskij audit i rezervy proizvodstva*. № 3. S. 57–61 [in Ukrainian].

2. Konkurentsii. Vikipediia : vebsait [Competition. Wikipedia : website]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%8F#:~:text=%D0%9A%> (data zvernennia: 15.10.2020) [in Ukrainian].

3. Boiko, V. V. (2012). Konkurentsii pravovykh norm. Zahalno-teoretychna kharakterystyka. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Pravo»* [Competition of legal norms. General theoretical characteristics. *Journal of the National University «Ostroh Academy». Law series*]. № 1. S. 1–14. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12bvvnzh.pdf> (data zvernennia: 15.10.2020) [in Ukrainian].

4. Us, O. V. (2019). Konkurentsii kryminalno-pravovykh norm pid chas kvalifikatsii zlochyну. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka* [Competition of criminal law during the qualification of a crime. *National Legal Journal: Theory and Practice*]. S. 89–94. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/2/part_1/21.pdf (data zvernennia: 15.10.2020) [in Ukrainian].

Shulha Andriy,

PhD in Law, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6600-2904>

ON DISCONSIBILITY OF CERTAIN NORMS OF CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION AND COMPETITION REGARDING THE ADOPTION OF PROCEDURAL DECISIONS AS TO COVERT INVESTIGATIVE (SEARCHING) ACTIVITIES

The article is devoted to the problems of inconsistency of certain norms of the current criminal procedural legislation of Ukraine, which regulate the adoption of procedural decisions by investigators, prosecutors and investigating judges regarding the covert investigative (searching) activities. Thus, according to the author, the part 3 of Article 246 of the Criminal Procedure Code of Ukraine prescribes that an investigator is obliged to notify the prosecutor about procedural decision to conduct covert investigative (searching) activities. At the same time, the part 2 of Article 272 of the Criminal Procedure Code of Ukraine authorizes the investigator to make a procedural decision on the use of covert investigative (searching) activities in the form of a special task to detect a criminal activity of an organized group or a criminal organization only in agreement with the head of pre-trial investigation. The part 1 of Article 250 of the Criminal Procedure Code of Ukraine requires that the covert investigative (searching) activities must be initiated by the investigator prior to the decree of the investigating judge only by the decision agreed with the prosecutor, however, the part 4 of Article 268 and the part 3 of Article 269 of the Criminal Procedure Code of Ukraine allegedly allows the investigator to make a decision on allocation of the electronic device and surveillance over a person. Thus, the author makes proposals to amend these norms with the suggestions that make the dispositions of these norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine more consistent with each other. The article provides the concept of competition of the decisions. According to the author, the competition of procedural decisions in criminal proceedings is a way of resolving the same procedural issue by absorbing a procedural decision on the same procedural issue, a procedural decision of a participant in criminal proceedings, who is endowed with greater rights and powers. The preconditions for competition of procedural decisions, in the author's opinion, are contained in the Part 1 of Article 250 and Part 3 of Article 248 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The proposals are made for amendments and additions to these rules to resolve this issue.

Key words: procedural decision; investigator; prosecutor; investigating judge; competition of legal norms; criminal proceedings.

Надійшла до редколегії 16.11.2020

РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 304.4 + 316.422.42

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-175-181>

Сабельникова Тамара Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті йдеться про вплив культури на демократію. Певні культурні традиції, що розвивалися впродовж тривалого часу, призвели до встановлення демократії в окремих суспільствах. Отже, для запровадження демократії важить культурний досвід. Велике значення має також культурна участь окремих людей – активна чи пасивна, яка робить їх більш відкритими, толерантними, сприяє розвитку їх стратегічного і критичного мислення і в підсумку формує більш активного та ефективного громадянина.

Ключові слова: культурна традиція; національна культура; соціальна культура; культурна політика; культурна участь.

Постановка проблеми. Сучасна Україна перебуває на шляху розбудови демократичного суспільства. Та ось уже впродовж тридцяти років не вдається досягти повного утвердження демократії і процвітання держави. Демократичний устрій у сучасному світі асоціюється з економічним добробутом і розвитком технологій. Та декларування демократичних цінностей і прийняття демократичних законів ніяк не гарантують утвердження демократії. Доведеним є факт, що в її основі – культура, як суспільства в цілому, так і окремих громадян. Саме культурні традиції, що сформувалися впродовж тривалого історичного періоду привели сучасні передові держави до демократії. У цій статті ми спробуємо знайти відповіді на питання, чи має Україна культурні передумови для розвитку демократії, які культурні кроки з боку держави й окремих громадян будуть сприяти розбудові демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки демократії в культурних особливостях суспільства вбачають американські дослідники Рональд Інглгарт [1] і Джеймс С. Колеман (Діпак Лал) [2]. Група дослідників із Європейського Союзу під керівництвом Хельмута К. Анхеєра [3] акцентує на впливі культурної діяльності (активної, тобто участь у творенні культурного продукту, і пасивної, тобто споживання культурного продукту) на формування в особистості рис, необхідних для активної участі в суспільному житті й утвердження демократичних цінностей.

У вітчизняній науковій літературі проблеми зв'язку політичного устрою з культурою принагідно розглядаються в монографії «Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення», виданій авторським колективом Національної академії державного управління при Президентові України. У зазначеному джерелі подано ґрунтовний аналіз демократичних традицій українського суспільства в історичній ретроспективі, а також розглядається специфіка державної культурної політики в контексті взаємодії громадських організацій з органами державної виконавчої влади [4]. Автори наголошують на тому, що «питання забезпечення реалізації державної культурної політики шляхом партнерства держави і громадянського суспільства так і не стало об'єктом системних досліджень, а сама управлінська практика в цій сфері здійснюється переважно як процес адміністративної та фінансової поточної діяльності закладів та об'єктів культури без урахування соціокультурних інтересів, запитів та громадської активності різноманітних груп населення» [4, с. 189]. Хоча монографія була видана в 2010 році, на нашу думку, мало що змінилося з того часу.

Мета цієї статті – систематизувати світовий досвід дослідження значення культури для розвитку демократії, визначити проблеми українського суспільства щодо розбудови демократії і їх зв'язок з культурою, а також окреслити можливі шляхи подолання зазначених проблем. Важливою тут є не лише державна політика, яка здійснюється політичними елітами, що не завжди зацікавлені в розвитку культури, а й активні дії з боку громадськості.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить світовий досвід, необхідною основою демократичної держави є громадянське суспільство. Основоположні засади його існування – публічність і загальна поінформованість, політичний та економічний плюралізм, суворе дотримання законів, забезпечення свободи індивіда, а також визнання самоцінності людини. Водночас кожен окремий громадянин мусить узгоджувати свою поведінку з інтересами суспільства. Отже, йдеться про взаємодію між людьми, характер якої визначається культурою як окремою особистості, так і суспільства в цілому.

Про це зазначали ще французькі просвітителі. Зокрема, Жан-Жак Руссо наголошував, що для функціонування держави найбільш важливими є мораль та звичаї, без яких не можуть ефективно діяти ні політичні, ні юридичні закони. У демократичному суспільстві не важить слухняність та віра в авторитет, натомість продуктивним відношенням між окремими його членами може сприяти саме апелювання до власного розуму. Здатність же людини самостійно приймати рішення, бути відповідальною за свої дії визначається її культурою.

Сучасні науковці у структурі культури виділяють такий її різновид, як громадянська культура. При цьому розрізняють громадянську культуру суспільства й особистості.

Культура в громадянському суспільстві «детермінує... швидкість соціально-культурних процесів у ньому, при цьому виступає як важливий якісний індикатор цивілізованості політичної комунікації та практик досягнення політичної мети» [5, с. 270].

У найширшому сенсі громадянську культуру суспільства визначають як спосіб взаємодії людей, що відображає всю різноманітність інтересів різних соціальних груп громадянської сфери суспільного життя.

Сукупність же ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості становить її громадянську культуру. У громадянському суспільстві «особа стає громадянином не лише в юридичному розумінні – як людина, яка має формальні ознаки приналежності до держави, як суб'єкт політико-правових відносин, а й в культурному – людина усвідомлює цю приналежність, визнає власну причетність до суспільства, до національної культури, громадського, політичного, економічного життя, здатна впливати на стан справ у суспільстві тощо» [5, с. 272].

Слід зазначити, що громадянська культура – це не абсолютно нове утворення, а «проекція» культури на сферу громадських відносин. Американський дослідник Рональд Інглгарт на основі численних статистичних даних робить висновок, що саме

культура формує демократію, а не навпаки. Він наводить міркування Френсіса Фукуями, Лоренса Гаррісона, Семюеля Гантінгтона та Роберта Патнема про те, що політичну й економічну поведінку нинішніх суспільств визначають культурні традиції, які є надзвичайно стійкими.

Далі дослідник акцентує, що суспільства різняться залежно від того, на чому вони наголошують: на «цінностях самовиживання» чи «цінностях самовираження», і доходить висновку, що останні мають більш сприятливі умови для розвитку демократії. У демократичних суспільствах люди здорові, щасливі, толерантні й мають більш високий рівень міжособистісної довіри. Рональд Інлгарт поділяє думку Джеймса Коулмана, Габріеля Алмонда та Сіднея Верби, Патнема та Фукуями про те, що формування соціальних структур, від яких залежить демократія, здатність суспільства конкурувати на глобальному ринку передбачають міжособистісну довіру, яка обумовлюється спільним історичним досвідом.

Культурологи поділяють сучасний світ на певні культурні зони з виразними культурними цінностями, які продовжують існувати нині. Приналежність певного суспільства до протестантської, православної, ісламської чи конфуціанської традиції впливає на його сучасну систему цінностей. Зокрема, суспільства, що історично належать до протестантської культури, демонструють високий рівень міжособистісної довіри, відповідно високий рівень демократії та економічного розвитку. При цьому чим більш тривалими були культурні зв'язки, тим більше вони визначають соціально-економічний стан суспільства. Так, Східна Німеччина, хоча й перебувала впродовж сорока років у сфері впливу комуністичного режиму, після його падіння виявила тяжіння до протестантської культурної зони.

Цікавою є думка Гантінгтона про те, що після завершення холодної війни політичний конфлікт може виникати, головним чином, уздовж культурного поділу, а не вздовж ідеологічних чи економічних ліній. Власне, це можна спостерігати зараз на Сході України, де збройний конфлікт обумовлений зіткненням екзистенційних смислів і культурних цінностей. Сторона конфлікту, підтримувана сусідньою державою, намагається нав'язати цінності і спосіб життя східного сусіда і разом з тим віджилого радянського минулого на противагу українським національним цінностям і демократичним устремлінням. Така ситуація в регіоні була спричинена політикою масової русифікації і денаціоналізації місцевого населення шляхом змішування і переселення народів у радянські часи.

Отже, демократія утверджується не просто прийняттям правильних законів. Вона процвітає в певних соціальних і культурних контекстах більше, ніж в інших, і залежить від цінностей звичайних громадян. Це підтверджує той факт, що після падіння комуністичного режиму на пострадянському просторі із утворенням нових держав не запанувала демократія, оскільки умови для її розвитку виявилися не достатньо сприятливими [1].

Британський і американський дослідник Джеймс С. Колеман (Діпак Лал) простежує тісний зв'язок між культурою, а саме традиційними релігійними віруваннями, та демократією, а також вплив культури на розвиток ринку, тобто економіки. Зокрема, він зазначає, що запровадження в Англії протестантської церкви як державної уможливило звільнення від опіки католицького Риму, спричинило нівелювання церковної держави й утвердження національної держави, в якій неминуче зростала роль Демосу. Високий рівень економічного та політичного розвитку Джеймс С. Колеман пов'язує з присутністю у культурній традиції віри в рівні можливості кожного після народження. Далі дослідник висловлює слушну думку про те, що, коли в суспільстві утверджуються демократичні цінності поступово шляхом культурного розвитку, вони виявляються життєздатними. Натомість, як це можна спостерігати у новостворених країнах, коли політична влада поповнюється «небезпечними класами» із розширенням демократичних прав для всього населення, цей дисонанс перетворюється зрештою на політичний цикл демократичного популізму, що супроводжується авторитарними репресіями [2].

Комуністична система залишила чіткий відбиток на системі цінностей тих народів, що жили під її впливом. Зокрема, після революції 1917 року піддалася руйнації стара система цінностей – релігія, філософія, мораль, право, етика тощо. Все, що в інтересах комунізму, оголошувалося моральним. Релігійна ж людина живе за законами любові й добра, керуючись внутрішніми законами, принципами і святинами, через які не переступить. Тому й не працює демократія в цих країнах, незважаючи на нові закони й конституції. Відомий український публіцист Євген Сверстюк писав, що в Конституції немає таких понять, як совість, сором, самоповага, правдомовність. Такі поняття є в самій людині. «Конституцію пишуть для людей нормально вироблених, для гідних громадян. Формаліст буде використовувати кожне слово в ній на свою користь, зігнорує її зміст і дух...» [6, с. 29].

Сучасне українське суспільство живе у складних як соціально-економічних, так і культурних умовах. Не секрет, що нині в доволі значного прошарку населення панує споживацька мораль, яка є підґрунтям духовної кризи, що посилюється значною часткою корупції в політичній системі, численними бюрократичними перепонами у веденні бізнесу тощо. Актуальною залишається проблема захисту національної історичної пам'яті українців і навіть мови. Водночас більша частина населення змушена опікуватися забезпеченням потреби хліба насущного. Усі ці чинники аж ніяк не сприяють розвитку як громадянського суспільства, так і демократії в цілому. Хоча слід зазначити, що українці мають багатовіковий досвід щодо розвитку демократичних інституцій і схильність до громадянської активності у своїй ментальності, про що докладно висвітлено в монографії «Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення» [4]. Проте, на відміну від інших європейських країн, наша демократична традиція була перервана трьохсотлітнім періодом колоніальної залежності та радянського тоталітаризму. Та все ж упродовж існування України як незалежної держави наш народ неодноразово виявляв громадянську активність у найбільш складні й відповідальні моменти вітчизняної історії, зокрема під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Але, на жаль, результатами цієї боротьби скористалися люди, які не зовсім відповідали очікуванням народу. Можливо, причина в тому, що нам бракує справжньої національної еліти. Сподіваємося, що це справа лише часу.

Згадуючи про події революцій, хочемо акцентувати, що їх активними учасниками були митці, діячі національної культури, як, власне, вони були серед борців за незалежність України в усі часи.

Та незважаючи на проблеми, демократизація українського суспільства – процес неминучий. Світові лідери економіки належать саме до тієї частини світу, де панує демократичний суспільний устрій. Уже давно аксіомою став факт причинно-наслідкового зв'язку демократії й економічного процвітання. Рональд Інглгарт стверджує, що можливий і зворотній процес, хоча він не є автоматичним і легким. «Консервативна еліта, що контролює армію та поліцію, може чинити опір демократизації. Проте розвиток має тенденцію підвищувати рівень довіри й толерантності серед громадськості і призводить до більшого пріоритету автономії та самовираження у всіх сферах життя, включаючи політику, коли все складніше й дорожче стає утискати політичну лібералізацію. Зі зростанням рівня економічного розвитку з'являються культурні моделі, що все більше сприяють демократії, викликають потребу в ній і роблять суспільство спроможним досягнути демократії» [1]. На думку Рональда Інглгарта, для того щоб відмовитися від демократії, слід відмовитися від індустріалізації, на що не захоче піти більшість політичних еліт.

Фахівці різних галузей однак стають в розумінні культури як одного з найбільш ефективних засобів формування особистості, яке здійснюється через засвоєння певної системи культурних норм. Вплив культури на особистість реалізується в усьому її багатогранному обсязі: чи то на рівні суспільства (культура суспільства), чи то на рівні спільноти (культура етносу), чи то на рівні особистості (культура особистості). Слід зауважити, що всі ці рівні нерозривно з'єднані.

Культура особистості – це одинична проєкція культури спільноти, яка визначається не тільки мірою засвоєння суспільної і колективної культури, але й суб'єктивністю, унікальним характером кожного конкретного «Я». Саме культура як сукупність людської діяльності сповнює світ значущості та виступає основою усвідомлення особистістю своєї соціальної ролі.

Зрозумілим є той факт, що коли людина більш толерантна до відмінностей, більш шанобливо ставиться до інших та довіряє їм, вона виявляє більшу здатність жити й бути активною в умовах демократії.

Автори дослідження «Культурна участь та інклюзивне суспільство» [3], виданої Радою Європи 2017 року, зазначають, що потужний вплив культури на розвиток демократії через окремі особистості можна простежити на кількох рівнях: культура дозволяє людям розуміти важливість різноманітності і тим самим формує відкритість різних суспільних груп. Причетність до будь-яких форм мистецтва сприяє свободі самовираження. Водночас творення спільних наративів за допомогою культури зміцнює згуртованість у суспільстві.

Американські дослідники Лероукс і Бернадська в результаті численних спостережень дійшли висновку, що заняття мистецтвом, активні, тобто участь у творенні мистецтва, чи пасивні, тобто його споживання, сприяють більш відкритому неформальному спілкуванню між різними соціальними групами з різних культурних спільнот, відкритості й толерантності у спілкуванні мешканців міст і зменшенню інтенсивності конфліктів, що у свою чергу сприяє розвитку демократії.

Творення мистецтва підвищує впевненість і самооцінку. Ті ж, хто більше впевнений у собі, менше відчувають небезпеку і страх «іншого» та відповідно є більш толерантними, відкритими та шанобливими до інших [3, с. 12–13].

Участь у культурній та мистецькій діяльності сприяє розвитку навичок критичного й стратегічного мислення, що вкрай важливо для демократії, адже формує риси необхідні для активної людини й більш ефективного громадянина. Як показує досвід, ті, хто є членами різних культурних організацій, виявляють більшу політичну активність, беручи участь у виборах і підписуючи різні петиції [6, с. 13].

Пасивна культурна діяльність більшою мірою пов'язана з процесами соціалізації. Відвідуючи культурні події, людина має потребу поділитися цим досвідом з іншими людьми або групами людей із близькими поглядами та інтересами. Маючи причину проводити разом час, обмінюватися думками, погоджуватися чи не погоджуватися з близькими людьми, ми накопичуємо соціальний капітал, одним із важливих атрибутів якого є довіра. Але, крім спілкування в близьких колах, пасивне споживання культури, як-от читання книг, перегляд культурних програм, відвідування вистав, знайомлячи нас з новими ідеями, сприяє формуванню таких якостей, як відкритість, толерантність та шанобливе ставлення до інших цінностей.

У культурній політиці багатьох європейських держав можна простежити тісний зв'язок між розвитком культури й розбудовою інклюзивного або згуртованого суспільства. Так, наприклад, на Кіпрі майже всі політичні документи і проекти, що випускаються Міністерством освіти і культури, акцентують на значенні культури для згуртованості суспільства. У Швейцарії соціальна згуртованість дорівнює взаєморозумінню різних культурних груп. В Італії соціальна й культурна згуртованість утілюється в партнерських відносинах між культурними інституціями, фундаціями та органами місцевої влади [3, с. 14].

Далі подано рекомендації щодо зростання культурної участі громадян. Автори дослідження переконані, що культурна участь іде рука в руку з розвитком культурної індустрії. Отже, з одного боку, ефективним кроком є збільшення фінансування на культурну індустрію, запровадження податкових пільг щодо окремих галузей культури, заохочення приватного спонсорування культурних об'єктів тощо. З іншого боку, це розвиток культурної

освіти, яка виявляється надзвичайно важливим чинником розвитку демократичних інституцій [3, с. 26–28].

Якщо проаналізувати ситуацію в Україні, то можна спостерігати таке. Останнім часом з'являються численні національні культурні продукти досить високої якості (кінофільми, музичні твори, художня література, театральні вистави тощо), хоча зауважимо, що, незважаючи на існування незалежної держави, українським митцям нелегко було пробивати собі шлях до споживача, наражаючись на численні перепони з боку ворожих українській культурі елементів у політиці та культурній індустрії. Нині народ активно довів свої прагнення в задоволенні культурних потреб саме національним продуктом, що неодноразово демонструвалося і під час демократичних революцій. Позитивне значення має широка мережа культурних закладів для дітей, де вони можуть займатися музикою, співами, танцями та іншими видами творчості. Але щодо культурної освіти існують серйозні, на наш погляд, проблеми. Останнім часом спостерігається тенденція до скорочення дисциплін гуманітарного циклу в закладах вищої освіти. Зовсім знівельовано значення такої навчальної дисципліни, як історія української культури, яка колись була нормативною, а тепер є частиною історії України з не виправдано скороченою кількістю годин. А цього року ще й вилучено з програми зовнішнього незалежного оцінювання для технічних спеціальностей українську літературу. Так, література не впливає на професійні навички у фахівців технічних спеціальностей, але ж вища освіта формує особистість, активного громадянина. А в цьому, як ми переконалися, неабияку роль відіграє культурна участь, однією з важливих форм якої є культурна освіта.

Хочемо наголосити також, що в розвитку демократії як більш ефективної системи правління, що гарантує більш комфортні умови життя для пересічних громадян, повинні бути зацікавлені в першу чергу самі ці громадяни. За поступ суспільства відповідає не лише політична еліта, а й кожен громадянин, кожна родина. Як же вони можуть впливати на розвиток демократії? Виховуючи молоде покоління і заохочуючи його до культурної участі, яка розвиває сприйняття різноманітності, толерантність, відкритість і довіру до інших.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи сказане, зробимо висновок, що появі демократії передували певні культурні умови, які формувалися впродовж тривалого періоду й закріпилися на рівні традиції. Тому лише прийняття демократичних законів є недостатнім для утвердження демократичного устрою. В Україні існує багатий історичний досвід демократії, схильність до якої є рисою національного менталітету, але, на відміну від європейських держав, ми маємо демократичну традицію, перервану трьохсотлітнім періодом колоніальної залежності й сімдесятилітнім періодом радянського тоталітаризму. Утвердженню демократичних цінностей може сприяти економічний розвиток, який тягне за собою утвердження демократичних інституцій. Та цей процес тривалий і досить складний. Розвитку демократії значною мірою сприяє розвиток національної культури й залучення до культурної діяльності, як активної, так і пасивної, пересічних громадян. Культурна участь формує такі риси, як сприйняття відмінностей, толерантність, відкритість, впевненість у собі, шанобливе ставлення до інших та їх цінностей і водночас сприяє згуртованості суспільства.

На нашу думку, перспективним є дослідження участі громадянського суспільства в розвитку культури населення, що особливо актуально в Україні, адже, як показує досвід, держава не завжди виявляє достатню активність у цій сфері; також заслуговує на увагу дослідження форм співпраці громадянського суспільства з державою щодо формування та реалізації культурної політики.

Список використаних джерел

1. Інглгарт Р. Культура і демократія. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm> (дата звернення: 02.11.2020).

2. Deepak Lal. Culture, Democracy and Development: The Impact of Formal and Informal Institutions on Development. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/lal.htm> (дата звернення: 30.10.2020).
3. Cultural participation and inclusive societies. A thematic report based on the Indicator Framework on Culture and Democracy Council of Europe, 2017. 40 p.
4. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : монографія / авт. кол. : В. М. Князев, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська; за заг. ред. В. М. Князева. К.: НАДУ, 2010. 220 с.
5. Жеребятнікова І. В. Громадянська культура як аксіологічна складова розвитку динамічної політичної системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 2 (29). С. 270–273.
6. Сверстюк Є. О. Не мир, а меч. Есеї. Луцьк: ВМА «Терен», 2008. 500 с.

References

1. Inghart, R. Kultura i demokraciia [Culture and democracy]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm> (data zvernennia: 02.11.2020) [in Ukrainian].
2. Deepak Lal. Culture, Democracy and Development: The Impact of Formal and Informal Institutions on Development. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/lal.htm> (data zvernennia: 30.10.2020).
3. Cultural participation and inclusive societies. A thematic report based on the Indicator Framework on Culture and Democracy Council of Europe, 2017. 40 p.
4. Tradytzii demokratychnoho vriaduvannia v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia [Traditions of democratic governance in the history of Ukrainian statehood] : monohrafiia / avt. kol.: V. M. Kniaziev, Yu. V. Bakaiev, T. E. Vasylevska; za zah. red. V. M. Kniazieva. K.: NADU, 2010. 220 s. [in Ukrainian].
5. Zherebiatnikova, I. V. (2016). Hromadianska kultura yak aksiolohichna skladova rozvytku dynamichnoi politychnoi systemy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»* [Civic culture as an axiological component of the development of a dynamic political system. *Bulletin of the National University «Yaroslav Mudry Law Academy of Ukraine»*]. № 2 (29). S. 270–273 [in Ukrainian].
6. Sverstiuk, Ye. O. (2008). Ne myr, a mech. Esei [Not peace, but a sword. Essays]. Lutsk: VMA «Teren». 500 s. [in Ukrainian].

Sabelnykova Tamara,

PhD in Philology, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

CULTURE AS A BASE OF DEMOCRACY: INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article deals with the effect of culture on democracy. Cultural traditions, which had been developing for a long historical period, led to democracy in some societies. Modern American scientists divide the world in two types of societies: with the basic values of expression and values of surviving. Democracy wins in societies with the values of expression. So it is not enough to establish democratic laws by means of setting up a democracy. This is the reason why it doesn't work in post-soviet countries. Ukraine has a wide experience of democracy in the past and the democratic values are the part of our national mentality. But this tradition was interrupted by 300 years of colonial dependence and 70 years of soviet totalitarianism. In such conditions the development of national culture will promote the democracy. On the other hand, we should understand the significance of personal culture of every member of society. Culture allows people to realize the importance of diversity, it makes a person more open and tolerant towards other groups in society and reinforces cohesion in society. Cultural participation, active or passive, has the great importance for democracy. It enables individuals to be more active and effective citizens. Governmental programs should promote cultural participation for people to make them more open, tolerant and respectful for other people's values, to cultivate their strategy and critical thinking. In Ukraine, where the government is not always interested in the development of democracy, citizens should maintain cultural participation on their own by bringing up their children by means of different arts and involving them in different cultural events. The important part of cultural participation is cultural education. Unfortunately the policy of modern Ukraine tends to decrease cultural education and this situation has negative effect on building a democratic state.

Key words: cultural traditions; national culture; social culture; cultural policy; cultural participation.

Надійшла до редколегії 23.11.2020

УДК: 371.34+81'243

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-182-188>

Салащенко Ганна Миколаївна,

кандидат педагогічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9785-7312>

ВИЗНАЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ЧАСУ З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті основну увагу приділено питанням підвищення ефективності процесу міжкультурної комунікації, а саме з'ясуванню особливостей сприйняття часу учасниками спілкування, які належать до різних культур, для усунення бар'єрів, які виникають під час міжкультурної взаємодії. Обґрунтовано актуальність цієї теми для співробітників правоохоронної галузі та здобувачів вищої освіти в галузі «Право» та «Правоохоронна діяльність», адже професійна іншомовна комунікативна діяльність правоохоронців та юристів передбачає необхідність установлення і підтримання контактів не лише із зарубіжними колегами, а й з іноземними громадянами, які належать до різних вікових, професійних, культурних та етнічних груп. Розкрито сутність поняття «міжкультурна комунікація» як процесу взаєморозуміння суб'єктів комунікативної діяльності, які належать до різних етнічних груп; подано основні характеристики цього поняття. Проаналізовано такі показники економічної культури, як розподіл культур на висококонтекстні й низькоконтекстні та параметр часу. Також визначено, що англійська мова, будучи мовою міжкультурного спілкування, є одним із головних складових елементів міжкультурної комунікації і розглядається як засіб спілкування та залучення до культури іншого народу.

Ключові слова: міжкультурна комунікація; параметр часу; висококонтекстні та низькоконтекстні культури; монохронні та поліхронні культури.

Постановка проблеми. Сьогодні у світі відбувається постійне змішування народів, мов, культур, а отже постає проблема виховання терпимості та толерантності до інших культур, зацікавленості й поваги до них, подолання в собі почуття розчарування та роздратованості, яке часто виникає через несхожість культур. Саме тому особливої уваги потребує питання міжкультурної комунікації. Інтеграція світового співтовариства в галузі правових відносин призводить до поступових змін у вимогах, що висуваються до фахової підготовки майбутніх правоохоронців та держслужбовців. Актуальним зараз є також і співробітництво Міністерства внутрішніх справ України з Європейським поліцейським офісом та Інтерполом, що передбачає організацію і проведення спільних заходів із протидії світовій злочинності; обмін досвідом підготовки груп спеціального призначення тощо. Результатом цього є зростання соціального попиту на висококваліфікованих працівників органів внутрішніх справ з достатнім рівнем опанування не тільки іноземної мови, а й здатності здійснювати ефективну міжкультурну комунікацію у процесі професійної діяльності в іншомовному середовищі. Зважаючи на те, що професійна іншомовна

комунікативна діяльність правоохоронців передбачає необхідність установлення та підтримання контактів не лише із зарубіжними колегами, а й з іноземними громадянами, які належать до різних вікових, професійних, культурних, етнічних груп, важливою складовою змісту іншомовної підготовки курсантів закладів вищої освіти МВС України має бути соціокультурний компонент, який передбачає знання культурно-історичних явищ, традицій і побуту свого зарубіжного партнера. У зв'язку з цим у сучасних умовах іноземна мова розглядається як засіб спілкування та залучення до культури іншого народу, що поступово стає домінуючою стратегією викладання іноземної мови у закладах вищої освіти МВС України. Таким чином, особливого значення набуває визначення важливих та актуальних аспектів процесу міжкультурної комунікації, усвідомлення її значення під час підготовки майбутніх представників правової та правоохоронної галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття міжкультурної комунікації до наукової термінології вперше було введено Г. Трейгером та Е. Холлом у роботі «Культура та комунікація. Модель аналізу» в 1954 році. Вони визначили міжкультурну, або кроскультурну, комунікацію як ідеальну мету, до якої повинна прагнути людина, якщо вона хоче краще та більш ефективно адаптуватися до навколишнього середовища. Як зазначалося вченими, міжкультурна комунікація виникає в тому випадку, «якщо відправник і одержувач повідомлення належать до різних культур, якщо учасники комунікації усвідомлюють культурні відмінності один одного» [1, с. 171].

Багато науковців, зокрема Є. Верещагін, В. Костомаров, трактують міжкультурну комунікацію як «адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікації, що належать до різних різних національних культур» [2, с. 26].

Відомий культуролог В. Сафонова стверджує, що міжкультурне спілкування функціонально обумовлене комунікативною взаємодією людей, «які виступають носіями різних культурних спільнот через усвідомлення ними або іншими людьми їхньої належності до різних геополітичних, континентальних, регіональних, релігійних, національних та етнічних спільнот, а також соціальних субкультур» [3, с. 18].

Найбільш повне визначення міжкультурної комунікації було запропоновано І. Харлеєвою, яка розглядає її як «сукупність специфічних процесів взаємодії людей, що належать до різних культур та мов» [4, с. 22]. Вона відбувається між партнерами за взаємодією, які не тільки належать до різних культур, а й до того ж усвідомлюють той факт, що кожен із них є «іншим» і кожний сприймає чужорідність «партнера».

На підставі цього ми можемо зробити висновок, що міжкультурна комунікація є складним явищем, навіть умінням, оволодіння яким є досить нелегким та потребує значної і серйозної підготовки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення та вивчення особливостей сприйняття часу представниками різних культур та мов для забезпечення ефективного процесу міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку нашого суспільства характеризується значним поширенням політичних, економічних та соціальних зв'язків з іншими країнами, що робить більш значущою здатність сторін, що взаємодіють, до діалогу та взаєморозуміння. Успіх під час спілкування з представниками іншої країни залежить від можливостей та здібностей комунікаторів зрозуміти один одного й досягти згоди. Сьогодні особливо актуальним є питання не тільки про необхідність оволодіння іноземною мовою, а й про знання культурно-історичних явищ, традицій і побуту свого партнера з метою запобігання конфліктам культур та непродуктивним діалогам, які найчастіше виникають через нерозуміння, незнання та навіть неповагу до культури іншого народу. Таким чином, у мовних і немовних закладах вищої освіти в процесі вивчення іноземної мови великого значення та необхідності набуває проблема міжкультурної комунікації, знання та ефективне використання її складових.

Міжкультурна комунікація є процесом взаєморозуміння суб'єктів комунікативної діяльності, які належать до різних етнічних груп. До основних її характеристик відносять взаємодію, терпіння та прагнення досягти міжнаціональної свідомості в різних сферах суспільно-економічного життя. Головним складовим елементом міжкультурної комунікації вважають мову міжнародного спілкування, при цьому «іноземна мова вже не є самоціллю, а розглядається як засіб спілкування та залучення до культури іншого народу; етнічна свідомість та міжнаціональна злагода» [1, с. 170].

Із середини ХХ століття багато вчених намагалися зробити спроби типологізації культури, що призвело до появи теорії міжкультурної комунікації, яка вивчає особливості взаємодії різних типів культур. До однієї з них належить концепція культур Е. Холла, який запропонував розглянути різні показники економічної культури. Одним із таких показників є розподіл культур на низькоконтекстні та висококонтекстні.

До основних характеристик низькоконтекстних культур відносять: незначну роль неформальних мереж інформації, оскільки люди цієї культури відгороджують особисте життя від професійно-соціального; велике значення усного та писемного мовлення; аналіз того, що відбувається та більш точний і чіткий виклад теми. До країн з низькоконтекстною культурою належать Північна Америка, Австралія, Скандинавські країни, Німеччина та Швейцарія.

Висококонтекстні культури відрізняються тим, що в них є високий відсоток неформальних інформаційних мереж, які характеризуються постійною тісною взаємодією між членами сім'ї, родичами, друзями, колегами з роботи та який дає змогу людям бути практично завжди проінформованими всебічно. Представники цієї культури люблять натяки, метафори, легко читають «між рядків». До країн з висококонтекстними культурами відносять Саудівську Аравію, Китай, Японію, Латинську Америку, Росію, держави Середземноморського узбережжя [5].

Другим і, на нашу думку, найбільш значущим показником економічної культури є параметр часу, який передбачає ставлення людей до цієї категорії відповідно до їхнього типу та виміру культури. Слід зазначити, що в усіх культурах параметр часу є важливим показником темпу, ритму життя та діяльності. Ставлення до часу та його цінність великою мірою впливають на типи та форми спілкування людей. Саме тому в процесі спілкування та взаємодії з представниками інших культур необхідно брати до уваги їхнє ставлення до концепції часу, а не керуватися своїми власними вимірами та уявленнями. Ще з давнини і донині всі процеси людства залежали від часу та регулювалися його ритмом, який поступово набув культурного значення, оскільки став регулювати та визначати характер певних культурних процесів. В одних культурах ритм часу повільний, в інших – досить швидкий, а отже він може ізолювати людей один від одного або поєднувати. Саме здатність змінювати свій ритм часу відповідно до ритму свого партнера є важливою передумовою ефективного процесу комунікації. Наприклад, якщо запізнення на зустріч в західній культурі є виявом непунктуальності та інколи неповаги до свого партнера, то на Сході цим нікого не здивуєш: такі речі для представників східної культури є нормою. Отже, відповідно до способу використання та ставлення до часу культури поділяються на два типи – моноактивні (монохронні) та поліактивні (поліхронні). Розподіл культур на монохронні та поліхронні запропонував культуролог Е. Холл. Як він зазначав, час є одним із важливих концептів, який знаходиться під впливом культури. Монохронні та поліхронні часові системи встановлюють пріоритети для людей та їхніх функцій у різних сферах життя. Таким чином, належність людини до монохронної або поліхронної культури визначає певні правила її поведінки, які необхідно знати під час взаємодії та співробітництва [6].

До країн монохронної культури відносять деякі країни Північної Європи (скандинавські країни), Англію, Японію, сполучені Штати тощо. Час у таких країнах є строго регламентованим, а діяльність людини підпорядкована чіткому графіку, де кожен знає, чия

черга наступна і хто саме відповідає за певний сегмент роботи. Кожну справу виконують своєчасно і тільки після цього беруться за іншу. Пріоритетом є визначення завдання та його виконання, а не відносини в колективі та взаємодія з колегами, саме тому допомога колеги розцінюється та цінується переважно з точки зору ефективності справи, досягнення поставленої мети та відповідності часовим рамкам. Слід додати, що час у монохронній культурі сприймається як лінійне явище або система, відповідно до якої життя – це прямий шлях часу або, як його назвав О. фон Бісмарк, «струм часу», рухаючись по якому, всі суспільства людства переживають погані й хороші періоди та йдуть уперед або лишаються в минулому [7]. Для представників монохронної культури час можна економити, втрачати, наздоганяти або прискорювати, і саме так він допомагає підтримувати порядок в організації життя. Отже, час домінує над культурною, соціальною та діловою сферами діяльності. Час визначає та координує всі дії людей, а також формує відносини багатьма різними способами. Чітке виконання плану або розкладу дає можливість людині виконувати одну справу за раз, однак заперечує тим самим контекст. Час є засобом установаження та дотримання порядку.

Наприклад, в Англії, яка відноситься до монохронної культури, час відповідно сприймають як лінійне та обмежене явище, яке неможливо надолужити. Найвідомішими метафоричними висловами, що характеризують лінійну часову систему та ідентифікують належність людини до монохронної культури є: «Time is money» / «Час – це гроші»; «I have invested a huge amount of time on them» / «Я витратив на них чимало часу», «Time flies» / «Час плине»; «Don't waste your time» / «Не втрачайте час даремно»; «Thank you for your time» / «Дякую за ваш час»; «Run out of time» / «Час вийшов»; «Time is a valuable commodity» / «Час – це цінність»; «It's high time» / «Уже час» тощо. Ці приклади підтверджують, що робота асоціюється з часом, що на неї був витрачений. Саме тому час у монохронній культурі сприймається як лінійний, обмежений ресурс, який неможливо правити.

Серед країн поліхронної культури найвідомішими та найяскравішими представниками є країни Латинської Америки, Близького Сходу, деякі країни-вихідці зі Співдружності Незалежних Держав (у тому числі Україна) та країни Середземномор'я. Час серед представників цієї культури розподіляється таким чином, що водночас можна виконати декілька справ, видів діяльності, а отже він постає як об'ємне, циклічне та нелінійне явище. Для країн цієї культури час має значення, проте більшу роль відіграють міжособистісні стосунки, почуття та наявність взаємодопомоги і взаємодії в колективі. Дружні відносини для таких культур більш важливі, ніж поставлені строки виконання роботи, а особистісні стосунки є вищими за інтереси справи. Якщо протягом зустрічі або наради, на яку було виділено певний час, не встигають обговорити всі питання, представники поліхронної культури більш схильні продовжити дискусію та завершити порядок денний, незважаючи на те, що час вичерпано. Питання пунктуальності та дотримання розпорядку дня не відіграють величезного значення, однак усі справи реалізуються в повному обсязі. Отже, поліхронні часові системи характеризуються виконанням декількох речей одночасно. Вони акцентують більше уваги на залученні людей до роботи та завершеності процесу їхньої взаємодії, ніж на дотриманні ними певного графіку роботи. Поліхронні люди постійно взаємодіють та контактують з декількома співробітниками, а дотримання ними розкладу є можливою, однак доволі складною справою, поки вони технічно не опанують монохронну систему, що, як зазначав Е. Холл, можна порівняти з вивченням іноземної мови [6]. Яскравим прикладом поліхронної культури є ситуація, добре відома в нашій країні, коли посадова особа одночасно розмовляє по телефону, підписує документи, які йому подає його помічник, та знаком показує на стілець тому, хто увійшов до кабінету. Ще одним прикладом є досить демократичне ставлення до пунктуальності: Вам можуть призначити зустріч о 12 годині, але коли Ви прийдете, виявиться, що людина ще зайнята, і Ви можете почути традиційне

вибачення «I'm sorry» або фразу «Could you wait for a couple of minutes, please» / «Чи не могли б Ви зачекати пару хвилин?», а інколи – навіть досить імперативне речення «Wait, please!» / «Зачекайте, будь ласка!».

Таким чином, для монохронних та поліхронних культур характерним є їхнє різне ставлення до питання пунктуальності. Якщо запізнення на півгодини або годину для країн Латинської Америки є нормальним, то в Англії, Німеччині, Сполучених Штатах це може бути розцінено як вияв неповаги до колег або відсутність зацікавленості справою, і це здебільшого призводить до конфлікту або має інші негативні наслідки. Як правило, жоден контакт між людьми, що належать до різних культур, не проходить без стресу. При цьому дуже складно уникнути негативних емоцій, якщо доводиться підлаштовуватися під іншу часову систему. Для тих, хто належить до монохронної культури, поліхронний розклад несе розчарування та є складним з точки зору ефективного керування робочим процесом. І навпаки, представники поліхронної культури вважають монохронну систему так званою «тиранією часу» [6]. Тут важливо завжди пам'ятати, що на вчинки людей з іншої системи часу не можна реагувати точно так, як на ті ж вчинки людей зі своєї часової системи. Багато дій, наприклад, запізнення або раптове перенесення зустрічі, передбачають інше, а іноді й просто протилежне значення.

Обидві системи або культури мають свої переваги та недоліки, сильні та слабкі сторони. Організації, що працюють у монохронному режимі, стають досить успішними, ефективними та швидко розширюються. Проте їхньою слабкою стороною є байдужість до людства та низька цінність особистості. Чітка та жорстка система існування змушує таких людей беззастережно підкорятися часовому режиму та розкладу. На відміну від монохронної системи, організації, що дотримуються поліхронної культури, значно менші за обсягом та на керівні позиції висувають більш обдарованих і талановитих людей. Для них людський фактор є важливішим, ніж дотримання графіку, однак саме через це вони більш повільні у своєму розвитку та встановленні ділових зв'язків із закордонними партнерами.

Отже, кожній культурі притаманна своя логіка і своє уявлення про світ. Те, що є важливим та значущим для одної культури, може бути несуттєвим для іншої. Кожна культура містить у собі цілу низку ключових елементів, так званих культурних категорій. Саме вони більшою мірою визначають способи, стиль спілкування та поведінку людей. Знання та врахування цих категорій під час міжкультурних контактів, особливо у професійній сфері, становлять основу культурної грамотності та забезпечують ефективність міжкультурної комунікації на будь-якому рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За останні десятиліття завдяки взаємодії різних країн у соціально-професійних, політичних, культурних напрямках, розширенню їхньої сфери спілкування виникла необхідність у налагодженні міжнародних контактів, що передбачає не тільки подолання мовного бар'єру, а й формування готовності до міжкультурного діалогу, запорукою якого є розуміння культурних відмінностей інших людей, визнання можливості та правомірності інакшого бачення дійсності.

Міжкультурна комунікація є процесом досить складним за своєю суттю, трудомістким, однак цікавим. Вона становить сукупність специфічних процесів взаємодії людей, які не тільки належать до різних країн і культур, а й до того ж усвідомлюють той факт, що кожний із них є «іншим» і кожен толерантно сприймає національні та культурні відмінності свого «партнера». У статті проаналізовано відмінності, які стосуються ставлення представників різних культур до такого важливого показника темпу та ритму життя, як параметр часу. Було з'ясовано, що сприйняття часу та його цінності значною мірою впливає на типи та форми спілкування, а врахування відмінностей ставлення до нього під час взаємодії людей, що належать до різних країн та культур, запобігає непорозумінню,

контекстним помилкам і водночас сприяє та забезпечує високий рівень міжкультурного діалогу його учасників.

Успішне використання мови – це вміння створити атмосферу загальної важливості спілкування для всіх його учасників, що позитивно впливатиме на його результативність. Досягнення високої ефективності міжкультурного спілкування значною мірою залежить від формування міжкультурної компетенції його комунікантів, яка передбачає вивчення іноземної мови з обов'язковим урахуванням соціокультурного аспекту, без якого не може бути ефективного практичного оволодіння мовою. Одним із таких аспектів, який потребує більш детального вивчення та аналізу, є розподіл країн відповідно до типу культур за контекстною спрямованістю, що може бути предметом нашого подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Андреева С. М., Андреева А. М. Межкультурная коммуникация как один из способов развития цивилизаций в поликультурном социуме. *Научные ведомости*. 2013. № 23 (166). Выпуск 26. С. 170–177.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. М., 1993. 246 с.
3. Сафонова В. В. Культуроведение в системе современного языкового образования. *Иностранные языки в школе*. 2001. № 3. С. 17–24.
4. Харлеева И. И. О гендерных подходах к теории обучения языкам и культурам. *Известия Российской академии образования*. 2000. № 1.
5. Герман Н. Ф. Предотвращение конфликтов и достижение взаимопонимания в деловой межкультурной коммуникации. *Вестник Челябинской академии культуры и искусств*. 2013. № 1 (33).
6. Hall E. T. The silent language in overseas business : Harvard business review. 1960.
7. Hall E. T. Understanding cultural differences: Germans, French and Americans. Intercultural Press, 1990. 196 p.
8. Гураль С. К., Смокотин В. М. Межязыковая и межкультурная коммуникация в период глобализации. *Язык и культура*. 2013. № 4 (24). С. 14–23.
9. Євдокімова В. В. Міжкультурна комунікація у соціальній роботі : навчально-методичний посібник. К.: Університет «Україна», 2018. 191 с.

References

1. Andreeva, S. M., Andreeva, A. M. (2013). Mezhhkul'turnaya kommunikaciya kak odin iz sposobov razvitiya civilizacij v polikul'turnom sociume [Intercultural communication as one of the ways of developing civilizations in a multicultural society]. *Nauchnye vedomosti*. № 23 (166). Vypusk 26. S. 170–177 [in Russian].
2. Vereshchagin, E. M., Kostomarov, V. G. (1993). YAzyk i kul'tura [Language and culture]. M. 246 s. [in Russian].
3. Safonova, V. V. (2001). Kul'turovedenie v sisteme sovremennogo yazykovogo obrazovaniya [Cultural studies in the system of modern language education]. *Inostrannye yazyki v shkole*. № 3. S. 17–24 [in Russian].
4. Harleeva, I. I. (2000). O gendernyh podhodah k teorii obucheniya yazykam i kul'turam [On gender approaches to the theory of teaching languages and cultures]. *Izvestiya Rossijskoj akademii obrazovaniya*. № 1 [in Russian].
5. German, N. F. (2013). Predotvrashchenie konfliktov i dostizhenie vzaimoponimaniya v delovoj mezhhkul'turnoj kommunikacii [Preventing conflicts and achieving mutual understanding in business intercultural communication]. *Vestnik CHelyabinskoy akademii kul'tury i iskusstv*. № 1 (33) [in Russian].
6. Hall E. T. The silent language in overseas business : Harvard business review. 1960.
7. Hall E. T. Understanding cultural differences: Germans, French and Americans. Intercultural Press, 1990. 196 p.
8. Gural', S. K., Smokotin, V. M. (2013). Mezhyazykovaya i mezhhkul'turnaya kommunikaciya v period globalizacii [Interlanguage and intercultural communication in the period of globalization]. *YAzyk i kul'tura*. № 4 (24). S. 14–23 [in Russian].
9. Ievdokimova, V. V. (2018). Mizhhkulturna komunikatsiia u sotsialnii roboti : navchalno-metodychni posibnyk [Intercultural communication in social work : a textbook]. K.: Universytet «Ukraina». 191 s. [in Ukrainian].

Salashchenko Ganna,
PhD in Pedagogics
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9785-7312>

THE DEFINING OF PECULIARITIES OF TIME PERCEPTION WITH THE PURPOSE OF INCREASING THE EFFICIENCY OF INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESS

The article focuses on improving the efficiency of the process of intercultural communication, namely the finding out of the peculiarities of time perception by the participants of communication, who belong to different cultures, to eliminate barriers that arise during intercultural interaction between them. The relevance of this topic for lawyers, law enforcement officers and applicants for higher education in the field of "Law" and "Law Enforcement" is justified, because professional foreign language communication activities of law enforcement officers and lawyers require the establishment and maintenance of contacts not only with foreign colleagues but also with foreign citizens of different age, professional, cultural and ethnic groups. The article reveals the essence of the concept of "intercultural communication", presents its main characteristics; analyzes indicators of economic culture such as the division of cultures into high-context and low-context and time parameters. It also determines that English, as the language of intercultural communication, is one of the main components of intercultural communication and is considered as a means of communication and involvement in the culture of the other people. It has been found out that the perception of time and its value significantly affects the types and forms of communication, and taking into account the differences in attitudes towards it when interacting with people from different countries and cultures, prevents misunderstandings, contextual errors and promotes and ensures a high level intercultural dialogue of its participants. Successful application of language is the ability to create an atmosphere of general importance of communication for all its participants, which will positively result in its effectiveness. Achieving high efficiency of intercultural communication largely depends on the formation of intercultural competence of its communicators, which involves learning a foreign language with obligatory consideration of the socio-cultural aspect. So, the defining and study of important and relevant aspects of the process of intercultural communication during the training of future lawyers and law enforcement officers become especially important.

Key words: *intercultural communication; high-context cultures; low-context cultures; time parameter; monochronic and polychronic cultures.*

Надійшла до редколегії 20.10.2020

РОЗДІЛ VII

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

УДК 528.721.1+343.346.24

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-189-195>

Атаманенко Юлія Юріївна,

кандидат технічних наук

(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-9880>

ОПРАЦЮВАННЯ АЕРОЗНІМКІВ МІСЦЯ СКОЄННЯ АВАРІЙ НА ВЕБПОРТАЛІ «ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЦЕНТР МОНІТОРИНГУ ДТП»

У статті подано теоретичне обґрунтування методичних основ використання матеріалів аерознімання DJI Phantom 3 Professional та ГІС-технологій під час картографування аварій. Розроблено та реалізовано структурно-функціональну модель вебпорталу «Інформаційно-аналітичний центр моніторингу ДТП», яка дозволяє повною мірою використовувати аерознімки безпілотного літального апарата для підвищення ефективності технології картографування дорожньо-транспортних пригод. Запропоновано поетапну технологічну схему опрацювання аерознімків місця скоєння аварій на вебпорталі «Інформаційно-аналітичний центр моніторингу ДТП».

Ключові слова: дорожньо-транспортна пригода; безпілотні літальні апарати; аерознімки; картографування місць ДТП; вебпортал; ортофотоплан.

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність значної теоретичної бази з досліджуваного питання, у вітчизняній науковій практиці до сьогодні немає ґрунтовних праць, що стосуються автоматизації процесу опрацювання аерознімків місця скоєння аварій на основі ГІС-технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що проблематика щодо створення геоінформаційної системи та задач фотограмметричного опрацювання аерознімків була вже предметом вивчення таких учених, як В. Глотов [1], З. Дерех [2], Ю. Карпінський [3], В. Катушков [4], П. Крельштейн [5], О. Лановий [6], А. Лященко [7], О. Саламанов [8] та інших. Проте питання, що стосується оперативності та ефективності опрацювання аерознімків у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху із використанням ГІС-технологій, і надалі залишається дискусійним, а тому потребує подальшого дослідження.

Формування мети статті. Таким чином, метою статті є підвищення ефективності, оперативності і якості опрацювання аерознімків місця скоєння аварій у сучасних умовах на основі застосування ГІС-технологій.

Виклад основного матеріалу. З кожним роком обсяг картографічної та геоінформаційної продукції збільшується, з'являються нові сфери застосування даних аерознімання, у тому числі виникає можливість розглядати системи безпілотних літальних апаратів (далі – БПЛА) у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Оскільки наявна методика фіксування аварій патрульними поліцейськими в Україні має низку недоліків, які суттєво впливають на якість та точність складання схем дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), встановлено нагальність завдань щодо підвищення оперативності та достовірності процесу фіксування аварій із використанням сучасних технологій. Альтернативним рішенням на сьогодні є застосування безпілотних літальних апаратів під час реєстрації дорожньо-транспортних пригод.

Проаналізувавши низку класів безпілотних літальних апаратів, з урахуванням їхніх технічних параметрів та польотних характеристик, необхідних для якісного аерофотознімання, обґрунтовано можливість використання для фіксування дорожньо-транспортних пригод моделі класу «мікро» – DJI Phantom 3 Professional. Зазначена модель із професійною цифровою камерою 4K надає можливість отримати картографічну продукцію місця скоєння ДТП, якість якої залежить від способів її опрацювання. Задля оперативного та якісного опрацювання картографічної продукції місця ДТП розроблено та запропоновано структурно-функціональну модель вебпорталу «Інформаційно-аналітичний центр моніторингу ДТП» («ІАЦ моніторингу ДТП»). Ключовим призначенням вебпорталу є автоматизація та інформаційна підтримка діяльності патрульної поліції в процесі фіксування ДТП, опрацювання аерознімків місця аварій та генерування протоколу місця скоєння ДТП.

Визначимо межі інформаційної підтримки патрульних поліцейських:

1) функціональні можливості:

- ведення бази даних (далі – БД) (авторизація, створення нового ДТП, редагування ДТП, видалення ДТП, формування pdf-звіту, детальний перегляд ДТП);
- забезпечення логічної несуперечливості БД;
- забезпечення захисту даних від несанкціонованого або випадкового доступу (визначення прав доступу);
- реалізація запитів у готовому вигляді, які найбільш часто виникають;
- надання можливості сформувати довільний запит на мові маніпулювання даних;

2) можливості створення готових запитів:

- отримання списку всіх зареєстрованих ДТП;
- отримання списку інспекторів, які реєстрували ДТП;
- отримання повної інформації про зареєстроване ДТП;
- отримання відомостей про конкретного учасника ДТП;
- отримання ортофотопланів місця ДТП.

В архітектуру вебпорталу закладено п'ять підсистем програмного та інформаційного забезпечення, а саме: підсистему збирання даних із використанням БПЛА; підсистему опрацювання растрових зображень; підсистему керування базами даних вебпорталу; підсистему формування ортофотоплану місця ДТП із збереженням матеріалів на вебпорталі «ІАЦ моніторингу ДТП»; підсистему формування документації щодо ДТП.

Розроблена система інтегрована із веборієнтованим продуктом, а це означає, що в структурі БД містяться дані про зареєстровані ДТП, які необхідні для функціонування вебпорталу «Інформаційно-аналітичний центр моніторингу ДТП». Для того щоб зареєструвати ДТП та отримати протокол, інспектор повинен отримати в результаті аерознімання цифрові матеріали ДТП опрацювати на комп'ютерному пристрої, який містить завантажений вебпортал або має доступ до інтернет-мережі. Вихідна адреса вебпорталу «Інформаційно-аналітичний центр моніторингу ДТП» – DTP-BPLA.dp.ua (рис. 1).

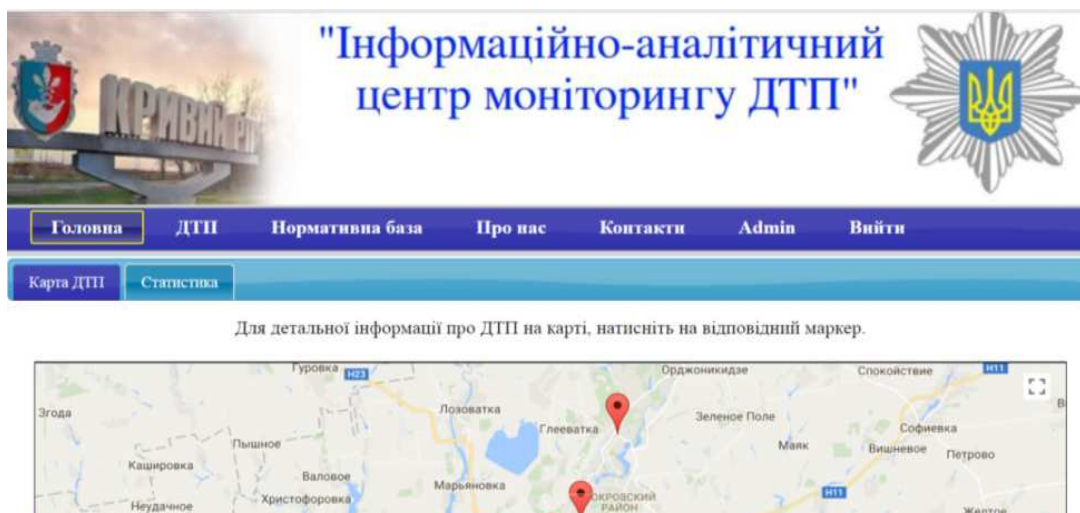

Рис. 1. Робоче вікно вебпорталу «ІАЦ моніторингу ДТП»

Керування процесом опрацювання аерознімків на вебпорталі здійснюється відповідно до запропонованих п'яти етапів сценарію дій, а саме: завантаження аерознімка на вебпортал, введення висоти польоту БПЛА над місцем ДТП, обчислення масштабу цифрового аерознімка, побудова віддалей на аерознімку місця скоєння ДТП та збереження опрацьованого аерознімка.

1. *Завантаження аерознімка місця скоєння аварії на вебпортал «ІАЦ моніторингу ДТП»* (курсив мій. – Ю. А.).

Перший етап сценарію розпочинається з вибору вкладки «Додати аерознімок», у результаті чого відкривається робоче вікно, в якому необхідно натиснути «Виберіть файл» та обрати потрібний аерознімок необхідного ДТП (рис. 2).

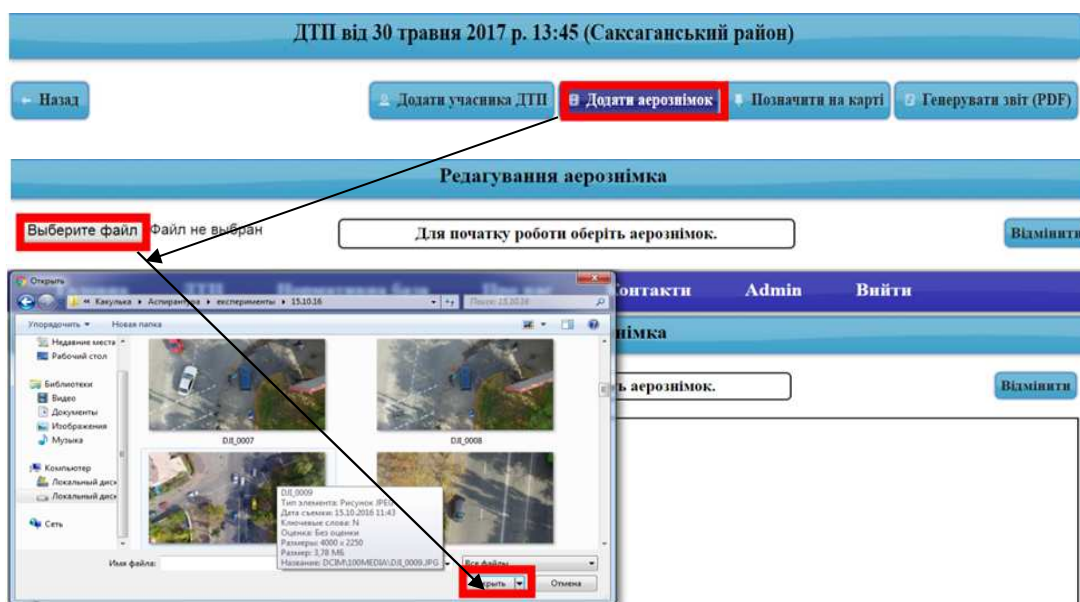

Рис. 2. Етап завантаження аерознімка на вебпортал

2. *Введення висоти польоту БПЛА над місцем скоєння аварії* (курсив мій. – Ю. А.).

Для того щоб програма автоматично переводила pixel адаптованого цифрового аерознімка в метри ділянки місцевості, необхідно ввести висоту знімання (рис. 3), після чого програма розраховує довжину l_m та ширину w_m (в метрах) ділянки, яку охоплено цифровим знімком.

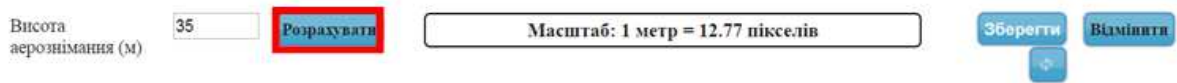

Рис. 3. Робоче вікно процесу введення висоти польоту

3. Обчислення масштабу цифрового аерознімка (курсив мій. – Ю. А.).

Відомі з паспортних даних технічні характеристики БПЛА (наявність гіроскопа, фокусна відстань камери, кут поля зору) та висота польоту під час реєстрації ДТП дають можливість визначити масштаб цифрового аерознімка, який представляє собою центральну проєкцію [9]. Для того щоб знайти масштаб m , тобто кількість pixel на один метр, програма зіставляє довжину й ширину (в pixel) з відповідними величинами в метрах і знаходить середнє значення двох результатів (рис. 3).

Код файлу вебпорталу – визначення масштабу цифрового аерознімка:

```
functional calculate (h) {
  if (!$.isNumeric(h)) {
    alert ('Висота має бути числом, цілим або десятковим дробом з крапкою!');
    return false;
  }
  scale=(((canvas.width/(tan*h))+canvas.height/((tan*h)/1.77)))/2.toFixed(2);
  marked=1/scale;
  $('#state').html('span style=\'font-size:16px;\' Масштаб:</b></span> ');
}
```

4. Побудова віддалей на аерознімку місця скоєння ДТП (курсив мій. – Ю. А.).

На завантаженому аерознімку після виконання перерахованих дій починається процес нанесення віддалей, які згідно з вимогами [10] необхідно обов'язково відобразити на ортофотоплані місця ДТП. Для цього патрульний поліцейський натискає на початок віддалі один раз – з'являється одна точка на цифровому знімку, натискає другий раз (в іншому місці, зокрема на кінці віддалі) – фіксується друга точка. Отже, за двома отриманими точками на ортофотоплані розраховується та показується довжина віддалі в метрах.

Код файлу вебпорталу – принцип побудови віддалі:

```
point_b = [e.layerX, e.layerY];
line_len = Math.sqrt(Math.pow((point_b[0] - point_a[0]), 2) + (Math.pow((point_b[1] - point_a[1]), 2)));
ctx.beginPath();
marked=1/line_len;
marked=marked.toFixed(3);
```

Код файлу вебпорталу – обчислення довжини відрізка за координатами:

```
(line_len = Math.sqrt(Math.pow((point_b[0] - point_a[0]), 2) + (Math.pow((point_b[1] - point_a[1]), 2))));
```

Код файлу вебпорталу – обчислення центру самого відрізка для виведення з цієї точки напису з обчисленою довжиною:

```
(cent_line['x'] = (point_a[0] + point_b[0]) / 2; cent_line['y'] = (point_a[1] + point_b[1]) / 2;).
```

Код файлу вебпорталу – обчислення кута нахилу відрізка та виведення напису із зазначенням довжини цього відрізка:

```
(rot_angle = Math.atan((point_b[1] - point_a[1]) / (point_b[0] - point_a[0])).toFixed(2);).
```


Код файлу вебпорталу – внесення поправки в обчислення віддалі за рахунок осі колеса:

$(line_meter = line_len.toFixed(2)*marked + 0.05;)$.

5. *Збереження аерознімка* (курсив мій. – Ю. А.).

Після опрацювання аерознімка, його необхідно зберегти, натиснувши на кнопку «Зберегти» на робочому вікні (рис. 4). У такий спосіб створюється ортофотоплан місця ДТП із розрахованими віддальми на ньому.

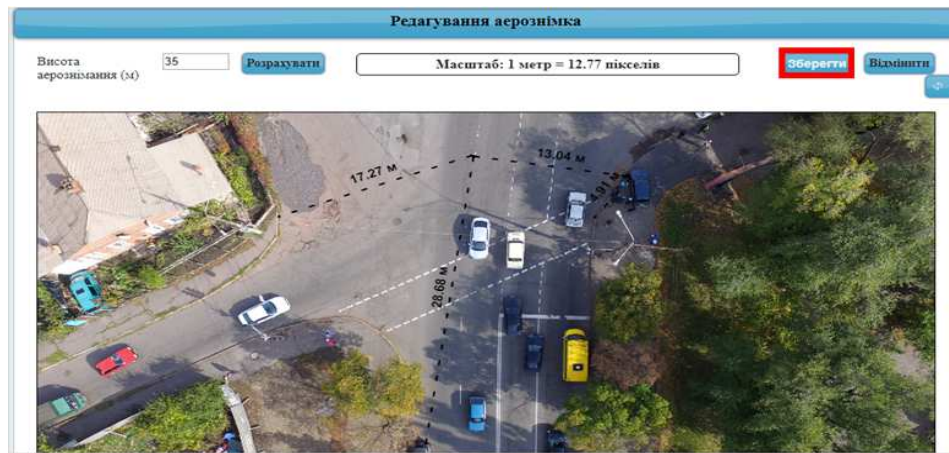

Рис. 4. Робоче вікно опрацьованого аерознімка місця ДТП

Слід зазначити, що структура вебпорталу «ІАЦ моніторингу ДТП» включає в себе підрозділ «Реєстрація повідомлення про дорожньо-транспортну пригоду» та підрозділ «Додати учасника ДТП», якими передбачено реєстр особистих даних учасників ДТП. Отже, результатом оформлення ДТП на вебпорталі «ІАЦ моніторингу ДТП» є наявність документації зареєстрованого ДТП у вигляді згенерованого звіту, який включає в себе особисті дані учасників ДТП та ортофотоплани місця скоєння аварій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Застосування даного інноваційного рішення процесу опрацювання аерознімків місця скоєння аварій у сучасних умовах на основі застосування ГІС-технологій дозволяє розв'язати низку питань, серед яких особливе місце займає автоматизація процесу оформлення ДТП та підвищення точності й достовірності схем місця ДТП. Проте слід зазначити, що на сьогодні дійсно існують суттєві недоліки у використанні сучасних технічних засобів (їхньому правовому регулюванні) для вирішення нагальних питань поліцейської діяльності, що не відповідає стрімкому розвитку новітніх технологій у країні. Тож пропонується зосередити подальші зусилля на правових та технологічних аспектах реєстрації дорожньо-транспортних пригод із використанням безпілотних літальних апаратів.

Список використаних джерел

1. Готов В. М. Аналіз можливостей застосування безпілотних літальних апаратів для аерознімальних процесів. *Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва*. 2014. Вип. II (28). С. 65–70.
2. Дерех З. Д. Розробка методичних основ геоінформаційного картографування та аналізу дорожньо-транспортних : автореф. дис... канд. техн. наук. : 05.24.01. Київ, 2001. 19 с.
3. Карпінський Ю. О. Від інфраструктури картографічного виробництва до інфраструктури геопросторових даних. *Розвиток тематичної складової інфраструктури геопросторових даних в Україні*. 2011. С. 39–61.
4. Катусков В. О. Загальний випадок знімання для складання фронтальних цифрових моделей. *Вісник геодезії та картографії*. 2008. № 4. С. 31–34.

5. Крельштейн П. Д. Технологія картографування і моніторингу з використанням легких літальних апаратів : автореф. дис. ... канд. техн. наук. : 05.24.01. Київ, 2009. 16 с.
6. Лановий О. Т. Теоретичні основи та практичні методи забезпечення умов безперервного, безпечного та зручного руху транспортних потоків мережею автомобільних доріг : дис. ... докт. техн. наук : 05.22.01. Київ, 2017. 399 с.
7. Лященко А. А. Еталонна модель архітектури геопорталу та засоби її реалізації. *Інженерна геодезія*. 2008. № 54. С. 124–134.
8. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 225 с.
9. Катусков В. О. Технологія наземного знімання для складання фронтальної інформації крупних масштабів. *Інженерна геодезія. К. : КНУБА*, 2014. № 60. С. 102–110.
10. Про затвердження Інструкції з оформлення поліцейськими матеріалів про адміністративні правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані не в автоматичному режимі : наказ МВС України від 07.11.2015 р. № 1395. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1408-15> (дата звернення: 02.11.2020).

References

1. Hlotov, V. M. (2014). Analiz mozhlyvostei zastosuvannya bezpilotnykh litalnykh aparativ dlia aerozurnalnykh protsesiv. *Suchasni dosiahnennia heodezychnoi nauky ta vyrobnytstva* [Analysis of the possibilities of using unmanned aerial vehicles for aerial photographing processes]. Vyp. II (28). S. 65–70 [in Ukrainian].
2. Derekh, Z. D. (2001). Rozrobka metodychnykh osnov heoinformatsiinoho kartohrafuvannya ta analizu dorozhno-transportnykh podii : avtoref. dys. ... kand. tekhn. nauk [Development of methodical bases of geoinformation mapping and RTA analysis]. Kyiv. 19 s. [in Ukrainian].
3. Karpinskyi, Yu. O. (2011). Vid infrastruktury kartohrafichnoho vyrobnytstva do infrastruktury heoprosorovykh danykh. *Rozvytok tematychnoi skladovoi infrastruktury heoprosorovykh danykh v Ukraini* [From the cartographic production infrastructure to the geospatial data infrastructure]. S. 39–61 [in Ukrainian].
4. Katushkov, V. O. (2008). Zahalnyi vypadok znimannia dlia skladannia frontalnykh tsyfrovyykh modelei. *Visnyk heodezii ta kartohrafii* [The general case of surveying for compiling frontal digital models]. № 4. S. 31–34 [in Ukrainian].
5. Krelshtein, P. D. (2009). Tekhnolohiia kartohrafuvannya i monitorynhy z vykorystanniam lehkykh litalnykh aparativ : avtoref. dys. ... kand. tekhn. nauk [Technology of mapping and monitoring using light aerial vehicles: Thesis abstract of PhD]. Kyiv. 16 s. [in Ukrainian].
6. Lanovyi, O. T. (2017). Teoretychni osnovy ta praktychni metody zabezpechennia umov bezpererвного, bezpechnoho ta zruchnoho rukhu transportnykh potokiv merezheiu avtomobilnykh dorih : dysertatsiia ... dokt. tekhn. nauk / Natsionalnyi transportnyi universytet [Theoretical bases and practical methods of providing conditions for continuous, safe and convenient traffic flow by road network]. Kyiv. 399 s. [in Ukrainian].
7. Liashchenko, A. A. (2008). Etalonna model arkhitektury heoportalu ta zasoby yii realizatsii. *Inzhenerna heodeziia* [The reference model of the architecture of the geoportals and the means of its implementation]. № 54. S. 124–134 [in Ukrainian].
8. Salmanova, O. Yu. (2002). Administratyvno-pravovi zasoby zabezpechennia militsiieiu bezpeky dorozhnoho rukhu : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [Administrative and legal means of ensuring the road safety by the police]. Kharkiv. 225 s. [in Ukrainian].
9. Katushkov, V. O. (2014). Tekhnolohiia nazemnoho znimannia dlia skladannia frontalnoi informatsii krupnykh masshtabiv. *Inzhenerna heodeziia* [Ground imaging technology for compiling large-scale frontal information]. K. : KNUBA. Vyp. 60. S. 102–110 [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Instruksii pro administratyvni pravoporushennia u sferi zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu, zafiksovani ne v avtomatychnomu rezhymi : nakaz MVS Ukrainy № 1395 vid 07.11.2015 r. [Resolution of the Minister of Internal Affairs of Ukraine No. 1395 of 07.11.2015. On approval of the Instruction on Administrative Offenses in the Sphere of Ensuring Road Safety, that was fixed not automatically] (data zvernennia: 02.11.2020) [in Ukrainian].

Atamanenko Yuliya,
PhD of Technical Sciences
(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-9880>

PROCESSING OF AEROPICTURES AT THE PLACE OF AN ACCIDENT ON THE WEB-PORTAL «INFORMATION AND ANALYTICAL CENTRE OF MONITORING OF ROAD TRAFFIC ACCIDENTS»

The article presents theoretical substantiation of the methodological basis for use of aeropictures of unmanned aerial vehicles of the "micro" class, namely DJI Phantom 3 Professional and GIS-technologies during the mapping of the site of an accident. A structural and functional model of the web portal "Information and Analytical Centre for Monitoring of Road Traffic Accidents" has been developed and implemented, which allows to fully use aerial photographs of unmanned aerial vehicles to increase the efficiency of road accident mapping technology. A step-by-step technological scheme for processing aerial photographs of the scene of accidents on the web portal "Information and Analytical Centre for Monitoring of Road Traffic Accidents" is proposed. It should be noted that the structure of the web portal "Information and Analytical Centre for Monitoring of Road Traffic Accidents" includes the subsection "Registration of a traffic accident report" and the subsection "Add a participant of an accident", which ensures the registration of personal materials of the participants of a road traffic accident. Thus, the result of registration of an accident on the web portal is the documentation of the registered accident in the form of a generated report, which includes personal materials of the participants of an accident and orthophotos of the scene of an accident. Thus, it is definite that the developed geo-information support of the web portal "Information and Analytical Centre for Monitoring of Road Traffic Accidents" is intended for collection, registration, mapping, formation and issuance of relevant documentation of an accident. The application of this innovative solution to the process of registration and mapping of road traffic accidents allows to solve a number of issues related to the process of registration and mapping of road accidents, namely: the issue of traffic jams will be resolved; the process of registration of road accident is automated; the accuracy and reliability of the made schemes of a place of a road traffic accident will increase; the number of controversial issues will decrease; the received materials can be used for other purposes (adoption of motivated decisions on court cases, execution of reasoned payments by insurance companies), and accordingly the corruption component will decrease.

Key words: road traffic accident; unmanned aerial vehicles; aeropictures; mapping of places of road traffic accidents; web-portal; orthophoto.

Надійшла до редколегії 16.11.2020

ВИМОГИ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ «ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ»

1. Загальні положення

Для публікації в збірнику наукових праць авторами подаються результати особистих (або в співавторстві) оригінальних наукових і науково-практичних досліджень, які не були раніше опубліковані та не направлені до публікації в інші видання, підготовлені українською мовою та відповідають установленим вимогам. Оригінальність наукової статті визначається насамперед тим, що робота не містить плагіату.

У статті повинно бути відображено наукову новизну в галузі досліджень.

Редколегія видання залишає за собою право відхилити ті статті, що не відповідають його тематиці, у яких не дотримано висунутих вимог та виявлено плагіат.

2. Структура наукових статей:

– **постановка проблеми** в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв'язання даної проблеми й на які спирається автор; під час зазначення вкладу попередників у розкриття тематики статті не допускається простий перелік їхніх прізвищ без вказівки не вирішених ними раніше частин загальної проблеми й причинно-наслідкового зв'язку їхніх робіт з метою статті. Достатньо залишити 3–4 прізвища попередніх дослідників (прізвища згадувати в алфавітному порядку), але стисло зазначити внесок кожного, зробивши посилання у квадратних дужках. Сюди ж бажано включити з посиланням на них у списку використаних джерел аналіз наукових робіт 2–3 іноземних авторів публікацій за тематикою статті;

– **формування цілей статті (постановка завдання);**

– **виклад основного матеріалу** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки** з даного дослідження та **перспективи подальших розвідок** у даному напрямі.

3. Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

– стаття готується в текстовому редакторі MS Word, шрифт – Times New Roman (основний текст статті розміром 14 pt з інтервалом 1,5), без переносів;

– рекомендований обсяг «чистого» тексту статті (без списку використаних джерел та анотацій) – 8–10 сторінок;

– перший рядок (ліворуч) – УДК статті;

– другий рядок (праворуч) – прізвище, ім'я, ім'я по батькові автора (співавторів) (шрифт напівжирний);

– третій (за необхідності й четвертий) рядок (праворуч) – науковий ступінь, учене звання, почесне звання, членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності), місце роботи автора (співавторів);

– на наступному рядку – інформація про ORCID автора;

– нижче (посередині рядка) назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);

– далі – анотація (500 друкованих знаків) та ключові слова (4–8 слів) українською мовою;

– через інтервал – текст статті;

– посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок, наприклад [1, с. 25–26], а самі назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті (розділ «Список використаних джерел»);

- бібліографічний опис джерел подається відповідно до ДСТУ 8302:2015;
- після розділу «Список використаних джерел» оформлюється References (за міжнародним стандартом APA). Онлайн-транслітерація українськомовних джерел здійснюється відповідно до ukrlit.org/transliterations, онлайн-транслітерація російськомовних джерел – відповідно до translit-online.ru.

У кожному транслітерованому джерелі у квадратних дужках подається переклад на англійську мову найбільш значущих фрагментів бібліографічного опису (назва матеріалу, назва періодичного видання, нормативно-правового джерела тощо). Не допускається використання символів «/» та римських цифр (замінити на арабські). Не українсько- та не російськомовні джерела не транслітеруються. Наприкінці бібліографічного опису кожного джерела у квадратних дужках позначається мова, на якій воно надруковано – [in Ukrainian] чи [in Russian];

– якщо описується публікація має DOI (система DOI є міжнародним ISO стандартом), цей ідентифікатор обов'язково вказується в References (наприкінці), оскільки саме він є найбільш точним джерелом інформації про статтю, і за ним здійснюється зв'язка «посилання – публікація»;

– наприкінці подається розширена англійська анотація (не менше 1800 знаків) та ключові слова (4–8 слів). Відомості про авторів статті та її назва також оформлюються англійською мовою (прізвище та ім'я автора – за зразком написання в паспорті для виїзду за кордон; назва підрозділу та організації має точно відповідати їхній офіційній назві англійською мовою).

Звертаємо Вашу увагу: розширену англійську анотацію має бути засвідчено підписом фахівця (підпис, ПІБ та контактні дані перекладача).

4. Вимоги щодо подання матеріалів у редакцію:

– електронний варіант статті, довідку про автора, фото автора та розширену англійську анотацію необхідно надіслати на адресу: dui55@ukr.net;

– у довідці про автора (співавторів) просимо зазначити ПІБ (повністю); науковий ступінь; учене звання; членство в НАН України, НАПрН України чи інших галузевих АН (за наявності); місце роботи й посаду; інформацію про ORCID автора; контактний номер телефону; електронну пошту; відділення «Нової пошти» чи «Укрпошти», на яке необхідно надіслати примірник збірника; розділ збірника, у який доцільно розмістити статтю;

– фото автора у форматі jpg;

– якщо автор не має наукового ступеня, необхідно подати рецензію наукового керівника.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, наведених цитат, прізвищ, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Усі матеріали підлягають обов'язковому внутрішньому сліпому рецензуванню членами редакційної колегії. Редколегія здійснює перевірку на наявність ознак плагіату в поданих для опублікування статтях. Рукописи, у яких виявлено плагіат або текстові запозичення без посилань на першоджерело, не розглядаються членами редколегії до усунення недоліків або відхиляються назавжди.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на вебсайті видання за адресою: <https://ljd.dli.donetsk.ua/ljd-archive>.

З вимогами щодо оформлення статей та References радимо ознайомитися за посиланням: <https://ljd.dli.donetsk.ua>.

Редакційна колегія збірника

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Атаманенко Юлія Юріївна,

кандидат технічних наук

julia.atamanenko@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Аягут Наталія Гарягдіївна,

ад'юнкт

Charyeva@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Бажанюк Василь Васильович,

аспірант

vasylbazhaniuk@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Барган Сергій Сергійович,

студент магістратури

sergiusbargan@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Бурій Віталій Євгенович,

кандидат юридичних наук, доцент права

byruivit@yandex.by

*(Науково-практичний центр з проблем зміцнення законності та правопорядку
Генеральної прокуратури Республіки Білорусь,
м. Мінськ, Республіка Білорусь)*

Гузенко Олена Павлівна,

кандидат економічних наук, доцент

reginaguzenko2015@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Данилевська Юлія Олександрівна,

кандидат юридичних наук,

старший науковий співробітник

yuladan83@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Данилевський Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

danilevsky4@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Єпринцев Пилип Сергійович,

кандидат юридичних наук

efs8111@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Захарченко Андрій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

an_zaharchenko@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Іваненко Дмитро Дмитрович,

кандидат юридичних наук

dmytro_ivanenko@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Іванов Іван Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

ivan2908@ukr.net

(ГУНП в Донецькій області, м. Маріуполь)

Кадала Віталій Віталійович,

кандидат юридичних наук, доцент

kadala@i.ua

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Князькова Любов Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент

knyzkoval@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Ковальова Ольга Вікторівна,

кандидат юридичних наук

kovaleva88olga@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Кожевніков Олексій Андрійович,

аспірант

87alex@ukr.net

(Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, м. Харків)

Колєсник Тетяна Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор

t.v.kolesnik23@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Комарницький Олег Леонідович,

здобувач

o.onikienko@hotmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Кубарєв Іван Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент

kurt76@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Куракін Олександр Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

kurakinoleksandr949@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Лучко Оксана Анатоліївна,

викладач

oksanaluchko33@ukr.net

(ДУ «Криворізька академія патрульної поліції», м. Кривий Ріг)

Ніколенко Людмила Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор

nin2006@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Носевич Надія Русланівна

nadija1708@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Одерій Олексій Володимирович,

доктор юридичних наук, доцент

odalvl@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Маріуполь)

Пилипенко Дмитро Олексійович,

кандидат юридичних наук

torfeuth82@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Сабельникова Тамара Миколаївна,

кандидат філологічних наук, доцент

tamarasabelnykova@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Салащенко Ганна Миколаївна,

кандидат педагогічних наук

anua3594@gmail.com

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Самко Андрій Вікторович,

магістр юридичних наук

avsamko@mail.ru

(Академія МВС Республіки Білорусь, м. Мінськ)

Скрябін Олексій Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент

3002218355@mail.gov.ua

(Класичний приватний університет, м. Запоріжжя)

Слухаєнко Юрій Миколайович,

аспірант

delfifry@gmail.com

*(Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
м. Сєвєродонецьк)*

Шульга Андрій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент

shulgadon1@ukr.net

(Донецький юридичний інститут МВС України, м. Кривий Ріг)

Шульженко Ігор Владиславович,

кандидат юридичних наук, доцент

shuligor1966@gmail.com

*(Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, м. Кривий Ріг)*

Правовий часопис Донбасу № 4 (73) 2020

Наукове видання
ПРАВОВИЙ ЧАСОПИС ДОНБАСУ
№ 4 (73) 2020

Відповідальна за випуск: Оксана Рутвян
Редактори: Оксана Рутвян, Ольга Пластун
Дизайн обкладинки: Володимир Сілка

Видавець

Донецький юридичний інститут МВС України
Донецька обл., м. Маріуполь, просп. Луніна, 89
<https://www.dli.donetsk.ua/>

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

КВ № 22764-12661 ПР від 30.05.2017

Підп. до друку 25.11.2020. Формат 60x84 1/8. Друк офсет.

Папір офсет. Ум. друк. арк. 20,8. Обл.-вид. арк. 16,9.

Наклад 60 прим. Зам. № 29\19

Виготовлювач

ФОП Секішова, вул. Героїв Праці, 54, м. Харків
Свідоцтво про державну реєстрацію № 2 480 000 0000 079758
від 21.05.2007 р.